

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૫૮૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સુંદરી સૌભાગ્ય સ્વરસ

વિષય સ ૪૪૫૨,

સુંદરી સૌભાગ્ય સર્વસ્વ

(સચિત્ર)

કતી

છોટાલાલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રી.

ઉપનિષદ આત્મપુરાણ આદિના અનુવાદક.

કે. ધર ના. ૪૧, નાગરવાણીઆનો માળો,

શુભેશ્વર મુંબઈ.

પ્રવેશક ક્તાબી સ્વાધીન શાખા છે.

સંવત ૧૯૭૭

સને ૧૯૨૧

કીમત રૂા ૩-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૯૬

Published by C. C. Shastri No. 41 Nagarwania's
mala. 3rd Bhoiwada Bhuleshwar Bombay.

Printed by Thakordas Mansinh at the
"SURAT CITY" Printing Press near Chauta
Bridge SURAT.

પ્રસ્તાવના.

સુંદરી સૌભાગ્ય સર્વસ્વ, આમાં સુંદરી શબ્દનો અર્થ એ છે કે, હરી કહેતાં જે ગૃહ, તેને સુ કહેતાં સમ્યક્ પ્રકારે શૌભાવાય જેના વડે, તે સુંદરી કહેવાય. આવી સુંદરીનું પ્રથમ તથા શ્રેષ્ઠ સૌભાગ્ય એ છે કે, ગૃહમાં રહી સંસારવ્યવહારના સતી ધર્મને છાજે એવા ધર્મેનું અવલંબન કરવું. આ રીતે ધર્માવલંબી થવું, તે જ સ્ત્રીનું સર્વસ્વ છે. આપણી આર્ય ભૂમિમાં કેવીકેવી સદ્વર્તનશીલ મહિલાઓ થઈ ગઈ છે, તેનું દિગ્દર્શન પ્રથમ કરાવવાનું કારણ એ કે, તેવીને દાખલો લઈ હવે પછી થનારી યાજ્ઞાઓ પણ તેજ પ્રમાણે વર્તી, આપણી આર્ય ભૂમિને તેઓની માફક શૌભાવે. મુખ્યત્વે પુત્ર કે પુત્રી સારાં કેળવણી પામેલ તથા શરાતનવાળાં થવામાં જનની મુખ્ય કારણ છે. આપણા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

ગુણિગણગણનારંભે ન પતતિ કઠિની સસંભ્રમાદ્યસ્ય ।

તસ્યામ્ના યદિ સુતિની યદ વંધ્યા કિદશી નામ ॥

અર્થ:-જે ગુણવાન્ મનુષ્યો થઈ ગયા છે, તેઓની ગણતરીમાં પુત્રનું નામ જે ન આવ્યું તે તેની માતા વંધ્યા સમાન જણાવી હવે આવા શરવીર રત્ન ઉત્પન્ન થવામાં મુખ્ય સ્ત્રી સારા શિક્ષણને પામેલી હોવી જોઈએ. જે સ્ત્રી કેળવણી પામેલ હોય તે જ તે પોતાના યાજ્ઞકને સારી કેળવણી આપી શકે. સારા કેળવણીવાળા થવામાં મુખ્ય કામ યાત્રાતો જણવાની જરૂર છે, તે હું મારી આર્ય મહિલાઓને જણાવું છું. પૂર્વે આપણી આર્ય ભૂમિમાં જે સતીઓ થઈ ગઈ કે, જેઓએ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવવડે આપણી આર્યભૂમિને સારી રીતે શૌભાવી, તેવી સતીઓનાં ચરિત્રો જણાવ્યાં જોઈએ. હવે આની યાત્રાતમાં ધણી સતીઓનાં ચરિત્રો મારા મિત્રે આ લઘુ પુસ્તકમાં લીધાં નથી. તેનું કારણ એ કે, તેવાં ચરિત્રો તો સતીમંડળ, ભારતનાં સ્ત્રીરત્ન તેમજ પ્રતિમા સતીઓ વગેરે અનેક પુસ્તકોમાં કેવળ તેજ સંબંધી દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. માટે તે સંબંધી પિષ્ટપેષણ કરવું તે ખોટું, તેવું જણી તે યાત્રાતનું પિંજણ આ ગ્રંથમાં વધારે લેવાયું નથી. હવે બીજી યાત્રાત એ છે કે, યાજ્ઞાના મગજપર સંસ્કાર સારા પડવા જોઈએ. જે સંસ્કાર સારા પડ્યા

હોય તો જ સારા ગુણવાળા થવાનો સંભવ હોય છે. એકજ છોકરું, કે
 જેને આપણા આર્ય શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલ સોળે સંસ્કાર કર્યા હોય તથા
 તેના મગજપર જેવી આસ્તિકપણાની બુદ્ધિ રહે છે, તેવી બુદ્ધિ જેને
 સંસ્કાર કરવામાં નથી આવતા, તેવાની હોતી નથી. સંસ્કારનો અર્થ જ
 એ છે કે, સંસ્ક્રિયતે ચિત્તં યેન કર્મણા ઇતિ સંસ્કારઃ જે કર્મ-
 વડે મન પવિત્ર બને છે, તેનું નામ સંસ્કાર. હાલમાં આપણી આર્ય
 શ્રીમાં સાપ જાય ને લીસોટો રહી જાય. તે રીતે જો કે સંસ્કાર થોડે
 ધણે અંશે કરવામાં આવે છે, પણ તેનું તાત્પર્ય બાળે કર્મ કરાવનાર
 જ બાળુતો હોય. ત્યારે કર્મ કરનારના મનપર તો કેવી જ રીતે સચોટ
 છાપ પડે. આવા જ હેતુને લઈ સંસ્કારની કેટલીયધી મનુષ્યજીવન માટે
 આવશ્યકતા છે, તેનું દિગ્દર્શન મહાત્મા શ્રી કૃતસ્થશ્રીની કલમથી કરવામાં
 આવેલું છે. જો કે વિષય ધણો ઠઠણ છે, પણ સૂક્ષ્મદેહની સાથે સંસ્કારને
 કેટલો નિકટનો સંબંધ છે, તે સંબંધી બહુજ સારી રીતે આમાં
 પરિસ્ફાટન કરવામાં આવ્યું છે તથા છેવટમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે,
 સંસ્કાર સારા પડાવવામાં જેટલાં માળાપ જવાબદારી બોગવે છે, તેટલી
 જ જવાબદારી બ્રાહ્મણની છે. દ્વિજ શુશીલ તથા કર્મનું ખરું રહસ્ય
 સમજનાર ન હોય તો તે કર્મ કરનારપર કેવી જ રીતે સારી અસર પાડી
 શકે ? હવે લગ્નમાં પ્રસંગપર પતિ તથા પત્ની વચ્ચે કેવા પ્રકારના
 કોલકરાર થાય છે, તેમજ એક બીજાં કેવી ચરતોથી બંધાય છે, તે
 આર્ય બાળાઓએ બાળુવું જોઈએ. પ્રથમ તો કન્યાનો પિતા તથા વરના
 પિતા વચ્ચે કોલકરાર થાય છે. કન્યાનો પિતા કહે છે કે, મારી કન્યામાં
 જે કાંઈ ગુણ દોષ હોય તે આપ જોઈશો. તે જ પ્રમાણે વરનો પિતા
 કહે છે કે, મારા પુત્રમાં જે કાંઈ દોષ હોય તે તમે તપાસી શો. આ
 રીતના જે કોલકરાર થાય છે, તેને વાકદાન કહે છે. આ થઈ રહ્યા
 પછી જે વરરાજા, કન્યાના પિતાને માંડવે અંતિયિ તરીકે આવેલ હોય
 છે, તેનું પાદ્ય, અભ્યં તથા મણુપર્કાદિવડે શાસ્ત્રીય રીતિએ પૂજન
 કરવામાં આવે છે. પછી ત્યાં લગ્નના બંધારણમાં ત્રણને સાક્ષી રાખવામાં
 આવે છે.—ગાય, બ્રાહ્મણ તથા અગ્નિ. આ ત્રણને સાક્ષી રખાય છે. તેજ
 કારણને લઈ વર ગાયની તથા અગ્નિની પ્રાર્થના કરે છે. આ થઈ રહ્યા

પછી શિલાપર કન્યાનો પગ મૂકાવવામાં આવે છે. આ વખતે વર કહે છે કે, જો, આ પથર કેવો સ્થિર છે. જેમ આ પથર સ્થિર છે, તેમ તું પણ સર્વ રીતે સંસાર વ્યવહારમાં મારી સાથે સ્થિરપણાથી વર્તજે. જો એક બીજા વચ્ચે પ્રેમની દષ્ટિ હોય છે તોજ એક એક બીજા તરફ સ્થિર દષ્ટિથી જુવે છે. આ વખતે અગ્નિ તથા વાયુ આદિની પ્રાર્થના કરી કહેવામાં આવે છે કે આ દેવો, જેમ જળ સર્વ બાળજીવોથી સ્થિર છે તથા તે સપાટપણાથી રહે છે, તેમ અમારા બેઉનાં ચિત્ત પણ સ્થિર થાઓ. જો આ પ્રમાણે બેઉનાં ચિત્ત સ્થિર નથી થતાં તો સંસારસુખનું સાધન નથી નીવડતું, પણ દુઃખના સાધનરૂપ થાય છે. આજ હેતુને લઈ લગ્નસમયે એક બીજા વચ્ચે કાલકરારના જે બંધારણથી જોડાય છે, તે બંધારણને યાદ કરી, સંસારવ્યવહારમાં વર્તનશીલ બને તો એક બીજા વચ્ચે કુસંપનો પ્રસંગ આવે છે તે બને નહિ. તેજ રીતે ભાતની ધાણીને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી હોમવામાં આવે છે તથા અગ્નિના અધિષ્ઠાતા દેવોની કન્યા પ્રાર્થના કરી કહે છે કે, મારા પતિનું આયુષ્ય તમે વધારો તથા હું વૈધવ્યને પ્રાપ્ત ન થાઉં, તે પ્રમાણે કરો. દક્ષ ડગલાં જેની સાથે ચાલીએ છીએ, તેની સાથે સ્વાભાવિક રીતે મૈત્રી બંધાય છે તો સાત પર્વતનું દૈત્યમણુ કરવાવડે વધુ પોતે કાલકરારથી બંધાય છે કે, હું આપની સાથે સર્વ રીતે આપનું ભલુ થાય, તે રીતે કરીશ તથા તે પ્રમાણે રહીશ. ત્યાર બાદ વર કન્યાનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને કહે છે કે, હું તારી સાથે રહી, ગાર્હપત્યાગ્નિનું સર્વદા સેવન કરીશ. આ ગાર્હપત્યાગ્નિ ચોરીમાંથી લાવી તેજ અગ્નિને ઘરમાં અગ્નિહોત્ર રાખી પૂજવો જોઈએ. ગૃહસ્થનો અર્થ એ જ છે કે, ગાર્હપત્ય નામનો અગ્નિ ગૃહમાં રાખી તેનું પૂજન કરવું. હાલમાં તો જેટલો બ્રાહ્મણ વર્ગ છે તે જ જ્યારે આ પ્રમાણે અગ્નિની ઉપાસના નથી કરતો, તો પછી ઈતર વર્ણની તો વાતજ શી? આ પછી જગતમાં વ્યાપી રહેલા ત્રણ દેવો, જેવા કે અગ્નિ, વાયુ તથા સૂર્ય આ ત્રણ દેવને કન્યામાં વંધ્યત્વનો દોષ હોય તો તે ટળી જવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ ધ્રુવનો તારો કન્યાને દેખાડવામાં આવે છે. તેજ વખતે કન્યા પ્રતિજ્ઞા લે છે કે, જે રીતે ધ્રુવનો તારો અચળ છે, તેજ રીતે હું પણ

મારા પતિ સાથે અચળ રીતે રહીશ. આ સર્વ વાતનું બાંધારણ ક્યારે કહેવાય કે, બેક એક પાત્રમાં બેસી ભોજન કરે ત્યારે. આજ હેતુને લઇ દંપતી ભાત, ખાંડ તથા ધી, જે હવિષ્યાત્ર કહેવાય છે તેનું ભક્ષણ પતિપત્ની એક બીજાને કરાવે છે. આનું નામ કંસારભક્ષણ છે. આ પ્રમાણે લગ્નમાં વરવધુ એક બીજા સાથે જોડાય છે. સુવાસિનીએ પોતે સતી વૃંદાના જેવી થવા માટે દરરોજ તુળસીનું પૂજન કરવું જોઈએ. કારણ કે વૃંદાનું જે સ્વરૂપ છે તેજ તુળસી છે. આ વૃંદા એવી પતિ-વ્રતા હતી કે, વિષ્ણુ ભગવનને પણ તેને ત્યાં છઠ્ઠીદારરૂપે રહેવું પડ્યું હતું. આમાં તુળસીની પૂજા કેવી રીતે દરરોજ કરવી, તેમજ પતિની પૂજા કેવી રીતે કરવી, તે વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે.

આમ સદાચાર પાળતાં છતાં પૂર્વના પ્રારબ્ધને યોગે જો વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય તો તેણે કેવા સદ્વર્તનશીલ થઇ રહેવું, કે જેથી થનારો જન્મ સારો થાય. આ સર્વનું આમાં વિવેચન કર્યું છે. છેવટમાં સ્ત્રી કે પુરૂષ પોતાના તેમજ પારકાના રૂપથી મોહિત થઇ આટે માર્ગે ન વર્તે, તેવા હેતુને લઇ વૈરાગ્ય સંબંધી કેટલોક ઉપદેશ કર્યો છે. આપણા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

અસ્થિરં જીવિતં લોકે અસ્થિરં ધન યૌવનમ્ ।

અસ્થિરં પુત્રદારાશ્ચ ધર્મ કીર્તિદ્વયં સ્થિરમ્ ॥

અર્થ:-આ લોકમાં જીવન સ્થિર નથી વળી ધન તથા યૌવન અસ્થિર છે અર્થાત્ આજે છે ને કાલે ચાલ્યા જાય તેવાં છે. વળી પુત્ર તથા સ્ત્રી પણ કાળે કરી આવે છે તથા કાળે કરી મરણને શરણુ થાય છે. કેવળ મનુષ્યની પાછળ બે વસ્તુઓ રહી જાય છે. આ બે વસ્તુ તે ધર્મ તથા કીર્તિ છે. કીર્તિ આ જગતમાં તેના મુવા બાદ પણ ગવાઈ રહે છે તથા તેના મરણ પછી તેના આંધવો આજીને ચાલ્યા આવે છે, પણ ધર્મ તેની સાથે જાય છે. માટે મારી આર્યબાળાઓએ ધર્મ તથા કીર્તિ સંપાદન કરવા શાસ્ત્રમાં કહેલ નિયમોને અનુસરી ચાલવું, એજ શ્રેયસ્કર છે.

માણેકડારી
પૂર્ણિમા.
સંવત ૧૯૫૭

}

શ્રી અંગાપુત્ર,
મગનલાલ કચ્છાશંકર એઓ.

તા ૦-૬૦-૧૯૫૭માં ગાગીના ચરિત્રમાં પ્રથમ જ લીટીમાં 'વચકનુ મુનિની પત્ની'ને બદલે 'વચકનુ મુનિની પુત્રી' એમ વાંચવું.

અનુક્રમણિકા.

પતિવ્રતા ચરિત્ર...	૧	(૨૪)	લીલાવતી	૫૬
(૧) અરૂંધતી	૧	(૨૫)	સતી	૫૮
(૨) અનસૂયા	૩	(૨૬)	મુકન્યા	૬૦
(૩) અહલ્યા	૬	(૨૭)	સાવિત્રી	૬૩
(૪) અદિતિ	૧૦	(૨૮)	સીતા	૬૭
(૫) ઇલા	૧૨	(૨૯)	સુલોચના	૭૧
(૬) ઇન્દ્રાણી	૧૨	(૩૦)	વૃંદા	૭૩
(૭) ઉત્તરા	૧૫	(૩૧)	શબરી	૭૫
(૮) ઉમા	૧૭	(૩૨)	શુભદ્રા	૭૬
(૯) ઋકિમણી	૧૯	(૩૩)	શર્મિષ્ઠા	૭૯
(૧૦) ઓખા	૨૨	(૩૪)	સત્યવતી	૮૦
(૧૧) કૌશલ્યા	૨૬	(૩૫)	સુલભા	૮૩
(૧૨) કેકેયી	૨૭	(૩૬)	શકુંતલા	૮૪
(૧૩) કુંતા	૨૯	(૩૭)	સતી સીમંતિની	૮૭
(૧૪) કાલ્યાણી	૩૪	(૩૮)	પદ્મિની	૧૦૩
(૧૫) ગાર્ગી...	૩૬	(૩૯)	સરદારબા	૧૦૫
(૧૬) ગાંધારી	૩૮	(૪૦)	સંયુક્તા	૧૦૬
(૧૭) તારા	૩૯	(૪૧)	ખન્ના....	૧૦૮
(૧૮) હમયંતી	૪૨	(૪૨)	ભારતી	૧૧૨
(૧૯) દ્રૌપદી	૪૬	(૪૩)	ગંગા ...	૧૧૫
(૨૦) નર્મદા	૫૦	(૪૪)	શક્તિ	૧૧૮
(૨૧) મૈત્રેયી	૫૧	(૪૫)	મીનળદેવી	૧૨૧
(૨૨) મંદોદરી	૫૩	(૪૬)	સુમિત્રા	૧૨૨
(૨૩) રણુકા....	૫૫	(૪૭)	સુનીતિ	૧૨૫

(૪૮)	ઉર્વશી૧૨૮
(૪૯)	ચૂડાલા....૧૩૦
(૫૦)	ગોપા-ચયોધરા	૧૩૩
(૫૧)	રાણકદેવી૧૩૪
(૫૨)	કર્મદેવી૧૩૬
(૫૩)	નાગદેવી૧૩૬
(૫૪)	કૃષ્ણાકુમારી....	૧૪૧
(૫૫)	ભામતી૧૪૩
(૫૬)	વીરમતી૧૪૪
(૫૭)	અહલ્યાબાઈ....	૧૪૮
(૫૮)	જશમાઓડણુ	૧૪૯
(૫૯)	મીરાંબાઈ૧૫૩
(૬૦)	મહાલસા૧૫૬
(૬૧)	સોનરાણી૧૫૮
(૬૨)	ઉષાવતી૧૬૧
(૬૩)	દેવહતિ૧૬૩
(૬૪)	માદ્રી....૧૬૪
(૬૫)	ચમુના૧૬૫

સુષમ શરીરની પવિત્રતા ૧૬૮

લગ્નનું વેદોક્ત બંધારણ ૧૮૧

(૧)	વાક્રદાન૧૮૯
(૨)	અતિથિપૂજન	૧૯૧
(૩)	ગાયત્રી પ્રાર્થના	૧૯૪
(૪)	અગ્નિની ,,	૧૯૭
(૫)	અશ્મારોહણુ....	૨૦૦
(૬)	લાભહોમ૨૦૦
(૭)	સપ્તપદી૨૦૧
(૮)	પાણિઅહણુ મંત્ર	૨૦૬
(૯)	પ્રાર્થાવિત્તહોમ	૨૦૮

(૧૦)	ધ્રુવ નિરીક્ષણુ	૨૦૬
(૧૧)	કંસાર ભક્ષણુ....	૨૧૦
સ્ત્રી ધર્મ	...	૨૧૫
સત્સંગ નિરૂપણુ	૨૧૮
ગર્ભ નિરૂપણુ	૨૨૩
ક્રોધ વિચાર	૨૨૫
સહનશીલતા	૨૨૬
શ્રદ્ધા વિચાર	૨૨૬
સંતોષ વિચાર....	૨૩૧
દંપતીપરસ્પરધર્મ વિચાર	૨૩૨	
પુરુષધર્મ	૨૩૭
યુવતીધર્મ વિચાર	૨૩૯
યુવતિ ધર્મ આચાર	૨૪૬
પ્રાતઃકર્તવ્ય	૨૪૭
પતિવ્રતા મહિમા	૨૫૭
મુવાસિની ધર્મ	૨૬૦
પતિવિમુખને યતું કૃણ	૨૬૮	
મુવાસિનીને દેવપૂજા	૨૭૦	
તુળસી પૂજનો વિધિ	૨૭૧	
ચતિ પૂજા પ્રયોગ	૨૭૮
પતિને કરવાની સ્તુતિ....	૨૭૯	
ચતિની પૂજનું કૃણ...	૨૮૦	
પતિની શ્રેષ્ઠતા....	૨૮૨
રજસ્વલા ધર્મ....	૨૮૩
ગર્ભિણી સ્ત્રી ધર્મ	૨૯૪
વિધવા ધર્મ	૩૦૩
વૈશ્યા-કૃષકેશ....	૩૧૦

॥ श्री यन्महालक्ष्म्यैनमः ॥

સુંદરી સૌભાગ્ય સર્વસ્વ.

પરુષાણ્યપિ ચોક્તા યા દૃષ્ટા રુષ્ટેન ચક્ષુષા ।

સુપ્રસન્નમુખી મર્તુ યાં નારી સા પતિવ્રતા ॥

અર્થ:—પતિએ કંઠેર વચન કહ્યાં હોય તેમ જ ક્રોધ દષ્ટિએ બેઠું હોય, તો પણ તેના પ્રત્યે જે નારી સારી રીતે પ્રસન્ન મુખવાળી રહે, તે નારી પતિવ્રતા કહેવાય છે.

પતિવ્રતા સ્ત્રીના કેવા પ્રકારના ધર્મો, તે સંબંધી જણાવતાં પહેલાં આપણી આર્થ ભૂમિમાં કેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને પણ પવિત્ર કયો છે, તે સંબંધીનું દ્રિદ્દર્શન મારી બહાલી બહેનોને પ્રથમ કરાવશું.

પતિવ્રતાચરિત્ર.

(૧) અરૂન્ધતી.

અરૂન્ધતી દેવી મહાત્મા વસિષ્ઠનાં પત્ની હતાં. તેઓ પોતાના પતિ સાથે રહી સર્વ કાળ તપ કરવામાં ગુભરતાં હતાં. અનેક ઋષિઓ તથા ઋષિપત્નીઓ તેમને પગે લાગતાં હતાં. તીર્થયાત્રામાં જ તેઓ કાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. એક વેળા મોટો દુષ્કાળ પડ્યો. આ સમયે અરૂન્ધતી પોતાના પતિ સાથે તેમજ અત્રિ આદિ બીજા ઋષિઓ સાથે

તીથોટન કરતાં હતાં. આ વખતે વૃષાહર્ષિ નામના રાજાએ અરૂંધતીને તથા તેના પતિને પુષ્કળ ધન આપવા માંડ્યું, જે લેવામાટે અરૂંધતીએ ના પાડી. રાજાએ ઘણો આગ્રહ કર્યો તથા કહ્યું કે, આપ ભૂખ્યાં છો, માટે મારા અન્નનો સ્વીકાર કરો. તે વખતે અરૂંધતીએ કહ્યું કે, રાજાનું અન્ન લેવું, તે નરકમાં જવા જેવું છે. જેમ મધ પ્રથમ તો સાફ લાગે છે, પણ તે જેમ નરકમાં નાંખે છે, તેમ રાજાનું દાન લેવું, તે પણ મનુષ્યને નરકમાં નાંખે છે. ખીજું તપનો સંગ્રહ કરવો તે સારો, પણ ધનનો સંગ્રહ આખરે નાશવાન હોવાથી તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. રાજાએ દૂતો મોકલી ધન તથા ધાન્ય લેવા માટે બહુ લલચાવ્યાં, પણ અરૂંધતી એકનાં બે થયાં નહિ. તપનો નાશ કરે, એવા ધનની તેમણે જરાપણ દરકાર કરી નહિ. રાજાને આથી ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે આ અરૂંધતી વગેરેને મારવા માટે એક કૃત્યા મોકલી. આ કૃત્યા એક તળાવની પાળપર બેડી. આ વખતે અરૂંધતી તથા વસિષ્ઠાદિને ઘણી તરસ લાગી હતી. તેથી તેઓ ત્યાં પાણી પીવા આવ્યા. આ વખતે કૃત્યાએ તેને કહ્યું કે, ‘તમારું નામ કહ્યાવિના હું તમને તળાવનું પાણી પીવા નહીં દર્શાવું.’ આ વખતે અરૂંધતી સમજી ગયાં કે, આ કારસ્તાન રાજાનું છે. તેમણે આ કૃત્યાને અમોને મારવા માટે મોકલી છે. આથી તેણે પોતાનું ખરું નામ આપ્યું નહિ. તેજ પ્રમાણે વસિષ્ઠાદિએ પણ પોતાનું ખરું નામ આપ્યું નહિ. આથી કૃત્યા ગુંચવણમાં પડી તથા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ત્યાર બાદ જળનું પાન કરી તેઓ સઘળાં પોતપોતાને માર્ગે પડ્યાં. તેણે એટલો બધો ટેક લીધો કે, રાજાનો ક્રોધ સહન કર્યો, પણ તેમના ધનનો પ્રતિગ્રહ કર્યો નહિ. આ તેમનો ટેક જોઈ ઇન્દ્ર તથા ઇન્દ્રાણી તેમનાપર

ધણાં જ પ્રસન્ન થયાં. એમના નામનો તારો હજી પણ આકાશવિશે ઉગે છે, જે અરૂંધતીના તારાને નામે ઓળખાય છે. લગ્નમાં પણ વરવધૂની વચ્ચે જ્યારે પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે ત્યારે વરવધૂને કહે છે કે, તું પેલો અરૂંધતીનો તારો જો. વધૂ કહે છે કે, મેં તે તારો જોયો તથા જેમ અરૂંધતી દેવી પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોતું રૂંધન અર્થાત્ દમન કરી શકતાં હતાં, તેમ હું પણ મારી સર્વ ઇન્દ્રિયોતું દમન કરીશ. આ રીતે અરૂંધતીનો દાખલો લે છે. આ જ પ્રમાણે સર્વે ભગિનીઓએ દેવી અરૂંધતીનો દાખલો લઈ, તેમની માફક પતિ-પરાયણમાં તત્પર થવું જોઈએ. આ જ સ્ત્રીઓતું તપ છે.

(૨) અનસૂયા.

કર્દમ નામના મુનિને દેવહૃતિ નામની સ્ત્રીથી એક પુત્ર તથા એક પુત્રી થયાં હતાં. તેમાં પુત્રતું નામ કપિલ પાડવામાં આવ્યું હતું. આ કપિલ મુનિ સાંખ્ય શાસ્ત્ર રચી મહાન્ તત્ત્વવેત્તા થઈ ગયા છે. આ કપિલમુનિએ પોતાની મા દેવહૃતિને બિન્દુ સરોવરના તટપર તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. અનસૂયા પોતાના તત્ત્વજ્ઞાની ભાઈ સાથે ઇતિહાસ તથા પુરાણ આદિ વાંચી પોતાનો કાળ વિદ્યાભ્યાસમાં ગાળતાં હતાં. આ અનસૂયાનાં લગ્ન અત્રિ જેવા મહાન્ ઋષિ સાથે થયાં હતાં. તેઓ સવારમાં ઉઠી સંધ્યાવંદન કરતાં, વડીલ જનોની સેવા કરતાં, પોતાના પતિને ધર્મ-કાર્યમાં સહાય કરતાં તથા પતિની સાથે પોતે પણ દુઃખ સુખ સહન કરતાં હતાં. તે પોતાના પતિનાં અગ્નિહોત્રનાં પાત્રો સવારમાં ઉઠી સાફ કરતાં, પુષ્પોના હાર બનાવી પો-

તાના પતિને માટે પૂજા કરતી વખતે તૈયાર રાખતાં, નિયમ પ્રમાણે પોતાના પતિ માટે લોજન તૈયાર રાખતાં. આ રીતે પતિ-સેવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરી અનસૂયા (ઇર્ષ્યા નહિ કરનાર) આવા પોતાના નામને સાર્થક કર્યું હતું. તેમની પતિસેવા જોઈ આખું જગત્ તેમનાં વખાણ કરવા લાગ્યું. એક વેળા નારદ મુનિ અત્રિ ઋષિને આશ્રમે આવ્યા તથા અનસૂયાની પતિભક્તિ જોઈ તેમનાં પાતિવ્રત્યનું પ્રદ્વાને મોઢે વખાણ કર્યું. પ્રદ્વાને કહ્યું કે, અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ તમારી સ્ત્રી કાંઈ વિસાતમાં નથી. તેજ પ્રમાણે વિષ્ણુ ભગવાનને પણ કહ્યું કે, આપની પત્ની લક્ષ્મીનું પાતિવ્રત્ય અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ કશી વિસાતમાં નથી. આજ પ્રમાણે શિવજીની પાસે જઈને કહ્યું કે, પાર્વતીજીનું પાતિવ્રત્ય અનસૂયાના પાતિવ્રત્ય આગળ કંઈ પણ વિસાતમાં નથી. આ પ્રમાણેનું નારદ મુનિનું કહેવું સાંભળી પ્રદ્વા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર ત્રણે જણા અનસૂયાના પાતિવ્રત્યની પરીક્ષા કરવા અત્રિ-મુનિના આશ્રમપ્રતિ ગયા. આ ત્રણ અતિથિને ભિક્ષા કરવા માટે અનસૂયાએ કહ્યું. આ સમયે ત્રણે દેવોએ એમ કહ્યું કે, અમે એમને એમ તમારી પાસે ભિક્ષા લઈએ નહિ. પણ જો નગ્નાવસ્થામાં આપ ભિક્ષા પીરશે તો ગ્રહણ કરીએ. સતી અનસૂયાએ પોતાના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવથી ધ્યાન કરી જાણી લીધું કે, આ ત્રણે દેવો મારી પરીક્ષા લેવા આવ્યા છે. આથી તેણે પોતાના કમંડળમાંથી પાણી છાંટી, તેને છ છ માસનાં બાળકો કરી મૂક્યાં. (જુઓ ચિત્ર) જ્યારે અત્રિ મુનિ ઘેર આવ્યા ત્યારે તેમણે આ ત્રણ બાળકોને જોયાં તથા ધ્યાનથી જાણી લીધું કે, આ ત્રણ બાળકો ખીનું કોઈ નથી, પણ પ્રદ્વા, વિષ્ણુ તથા રૂદ્ર છે. ઋષિ અત્રિએ આ ત્રણે બાળકોને

આળભાવમાંથી મુક્ત કર્યાં. તેઓ અનસૂયાનાં ચરણકમળમાં મસ્તક નમાવી સતીના પતિવ્રતપણાનાં વખાણ કરતા પોતાને આશ્રમે ગયા. એક વેળા મોટો દુષ્કાળ પડ્યો. ઘણો વખત-સૂધી વરસાદ નહિ પડવાથી વાવ, કુવા તથા તળાવ વગેરે સૂકાઈ ગયાં. અન્ન તથા પાણી નહિ મળવાથી મનુષ્ય તથા પશુ પક્ષીઓ મરણ પામવા માંડ્યાં. નગરો તથા આશ્રમો ઉજ્જડ થઈ જવાથી અત્રિ ઋષિના મનમાં ઘણો ખેદ થયો. આ દુઃખ તે નજરે જોઈ શક્યા નહિ. આથી સમાધિ ચઢાવી પરમાત્માના ધ્યાનમાં તેઓ મગ્ન થયા. સમાધિમાં બેઠેલા પોતાના પતિને કોઈ પણ રીતનું દુઃખ ન થાય, તેથી સતી તેમની પાસે બેસી સેવા કરવા લાગ્યાં. તેઓ ભુખ તથા તરશ વેઠી એક ચિત્તથી પતિની સેવા કરતાં હતાં. આ રીતે લગલગ સો વર્ષ વીતી ગયાં. જો કે સો વર્ષ થઈ ગયાં, છતાં તેટલો સમય ક્યાં ગયો, તે પણ તેઓ જાણી શક્યાં નહિ. પછી જ્યારે તેઓ સમાધિમાંથી જરા જાગૃત થયા ત્યારે ઋષિએ પોતાની સ્ત્રીને પોતાના કમંડળમાં પાણી લઈ આવવા આશ્રમમાંથી બહાર મોકલ્યાં. અનસૂયા પાણીને માટે આમ તેમ ખડું રખડવા લાગ્યાં. પણ કોઈ સ્થળે પાણી મળ્યું નહિ. તેઓ ઘણું સ્થળે ફર્યા, પણ સર્વ વાવ કુવા આદિમાં પાણીને એક છાંટો મળે નહિ. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું કે, “આજ દિવસ સૂધી આ નદી નાળાંઓ પાણીથી ભરપૂર હતાં; તથા આજે હું જ્યારે પતિની સેવા કરવા પાણી લેવા માટે નીકળી ત્યારે તે સૂકાં જણાય છે.” તે સતીને સો વર્ષ જેવડો કાળ વીતી ગયો હતો, તેની કશી ખબર નહતી, જેથી આ પ્રમાણે તે બોલી. આ દુષ્કાળમાં પાણી ન મળે, એટલું જ નહિ, પણ સઘળાં મનુષ્યો તથા પશુ પક્ષીઓ ટળવ-

જીને મરણ પામ્યાં હતાં. જ્યારે પાણીની આશાએ તેઓ આ-
 મતેમ ભટકતાં હતાં, તેવામાં પતિતપાવિની ગંગાએ તેમને
 અણુધાર્યાં દર્શન આપ્યાં તથા તેમની પાસે આવીને કહ્યું કે,
 “આપ ક્યાં ભટકો છો ?” અનસૂયાએ ચાલતાં ચાલતાં જ
 જવાબ આપ્યો કે, હું મારા પતિને માટે પાણીની શોધમાં
 નીકળી છું. મારા આશ્રમમાં જાઓ. હું હમણા મારા પતિને માટે પાણી
 લઈને આવું છું. આ વચન સાંભળી ગંગાદેવી ખોડ્યાં; “હે
 અનસૂયે ! તમે પાણી કેવી રીતે લાવી શકશો ? તમને સો
 સો ગાઉમાં પણ પાણી મળી શકશે નહિ. તમારો પ્રયત્ન
 વ્યર્થ છે.” આ શબ્દ સતીને વજ્રસમાન લાગ્યા. ગંગામાતાનું
 વચન સાંભળતાં તેઓ મૂર્છા પામી ગયાં તથા ચેતના આવી
 ત્યારે તેઓ પરમાત્માની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં કે, “જે મેં
 એક ચિત્તથી પતિની સેવા કરી હોય તો આ કમંડળમાં
 મને પરમાત્મા પાણી આણી આપો.” આ સમયે ગંગામાતા-
 એ તેને ધીરજ આપી કહ્યું કે, “હે સતી ! તમે ગભરાઓ
 નહિ. તમે અહીં ખાડો ખોદશો, એટલે તેમાંથી જળ નીક-
 ળશે. હું જાતે ગંગાદેવી છું. તમારા પાતિવ્રત્યનો પ્રભાવ સાંભળી
 હું આપનાં દર્શન કરવા માટે આવી છું.” જેવા આ શબ્દો અન-
 સૂયાને કાને પડ્યા, એટલે તુરત તે ગંગાદેવીને પગે પડ્યાં.
 ત્યાર બાદ તેણે ત્યાં ખાડો ખોદ્યો. એટલે તે ખાડો મીઠા
 પાણીથી ભરાઈ ગયો. અનસૂયાએ તેમાંથી પાણી ભરી લીધું.
 પછી અનસૂયાએ ગંગાજીને પોતાને આશ્રમે પધારવા આગ્રહ
 કર્યો. ગંગાજીએ કહ્યું કે, હું તમારા પતિ આવશે ત્યાં સૂધી
 અહીં જ રહીશ, પણ તે એટલી શરતે કે, તમારા પાતિવ્રત્યનું
 એક વર્ષનું કૃણ તમારે મને આપવું. સતીએ તે બાબતની હા
 પાડી. ત્યાર બાદ પાણી લઈ સતી પોતાને આશ્રમે ગયાં.

અત્રિમુનિ જળનું પાન કરી સંતુષ્ટ થયા. ત્યાર બાદ તેઓ સતીને પૂછવા લાગ્યા કે, આવા સો વર્ષના દુષ્કાળમાં તમે પાણી કેવી રીતે મેળવી શક્યાં ? ત્યારે સતીએ ગંગામાતાની સાથે જે વાતચીત થઇ હતી, તે કહી સંભળાવી. આ સંભળી અત્રિ ઋષિ ગંગામાતાનાં દર્શન કરવા ગયા. પછી અત્રિ ઋષિએ ગંગામાતાને કહ્યું કે, “આપ મારા આશ્રમમાં રહો તો સાફ” ગંગામાતા બેઠ્યાં કે; “હું આપના આશ્રમમાં રહું તો ખરી, પણ આપનાં સતી મને એક વર્ષનું પતિવ્રતાપણાનું ફળ આપે તથા આપ શંકરને પ્રસન્ન કરો તો હું આ સ્થળે રહું” અત્રિમુનિએ તે પ્રમાણે હા પાડી.. આથી ગંગામાતા અત્રિમુનિના આશ્રમ પાસે નદીના આકારે રહ્યાં. હાલમાં પણ દક્ષિણમાં જ્યાં અત્રિમુનિનો આશ્રમ છે ત્યાં અત્રિગંગા ધીરા-જે છે. આ લાલ સતીના પતિવ્રતાના પ્રભાવથી મળ્યો છે.

રામ તથા લક્ષ્મણ વનમાં ભટકતાં ભટકતાં એક વેળા અત્રિમુનિના આશ્રમમાં આવી ચઢ્યા. અત્રિમુનિએ તેમનો સત્કાર કર્યો; સતી સીતાને ઉદ્દેશી તેમણે કહ્યું કે, “ આ જે વચમાં રહેલાં છે, તે સીતાજી છે. તે રાજકુળમાં ઉછરેલાં છે, મહાન વૈભવો ભોગવેલા છે, છતાં પોતાના પતિની સાથે તેમણે આ વનવાસ સહન કર્યો છે” ત્યાર પછી પોતાની સ્ત્રીની તરફ આંગળી કરી સતીસીતાને કહ્યું કે, “ આ સતી સાધ્વી અનસૂયા મારી પત્ની થાય છે. તે પોતાનો કાળ સર્વદા પતિ-સેવામાં ગાળે છે. તેમના પાતિવ્રત્યનો મહિમા ઘણો છે. જ્યારે સો વર્ષનો દુષ્કાળ પડ્યો તથા જ્યારે સઘળાં નદી-નાળાં સૂકાઈ ગયાં હતાં, તેવામાં મેં સમાધિમાંથી ઉઠી તેમની પાસે પાણી માગ્યું ત્યારે સતીએ પોતાના પાતિવ્રત્યના પ્રભા-વથી ગંગાજીને અહીં બોલાવ્યાં, જે હાલમાં પણ આશ્રમની

પાસે નહીં રૂપે છે. તમે તેમનાં દર્શન કરો તથા પાવન થાઓ. પછી રામચંદ્રજી સીતાજીને ઉદેશી કહેવા લાગ્યા કે, “આ અનસૂયા મહાપતિવ્રતા છે. તેમને જઈને તમે પગે લાગો.” પછી સીતાજી ઉઠીને અનસૂયાના પગમાં પડ્યાં. આ વખતે અનસૂયાએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યો કે; “હે જનક પુત્રી ! તું અખંડ સૌભાગ્યવતી થા તથા વીર પુત્રવતી તું થા.” સતીએ સીતાને આ રીતે આશીર્વાદ આપ્યા પછી કહ્યું કે, “જો કે તું રાજકુમારી છે તથા મોટા રાજાના પાટવી કુંવરની પટરાણી છે, છતાં બધું ઐશ્વર્ય છોડી દઈ પતિપરાયણ થઈ પતિની સાથે નીકળી પડી છો, તેથી તને જેટલો ધન્યવાદ આપું, તેટલો ઓછો છે.” આ વખતે કેટલાંક ધર્મ શાસ્ત્રના વચનનો અનસૂયાએ ઉપદેશ કર્યો. જેમકે,

“કુઃશીલઃ કામવૃત્તો વા ધનૈર્વા પરિવર્જિતઃ ।

સ્ત્રીણામાર્યસ્વભાવાનાં પરમં દૈવતં પ્રભુઃ ॥

અર્થ:-પતિ સારા આચરણવાળો નહોતો કામી હોય અથવા ધનથી રહિત હોય, છતાં આર્ય સ્ત્રીઓનો એ ધર્મ છે કે, તેણે પોતાના પતિને પ્રભુરૂપે માની તેની સેવા કરવી.

પ્રાણુવંત્યયશઃ શ્રેવ ધર્મઘ્નશં ચ મૈથિલ ।

અકાર્યવશમાપન્નાઃ સ્ત્રિયો યાઃ સ્વલુ તદ્વિધાઃ ॥

હે સીતા ! જે સ્ત્રીઓ ન કરવા યોગ્ય કર્મ કરે છે, તે પોતે અયશને પામે છે તથા તે પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

હે સીતા ! તું તારા પતિના કાર્યમાં સર્વદા તત્પર રહેજે. હું તારાપર અત્યંત પ્રસન્ન થઈ છું.”

સીતાએ કહ્યું કે, આપનો ઉપદેશ હું માથે ચઢાવું છું તથા આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. આ અનસૂયા પોતાનું જીવન ધર્મના કાર્યમાં તથા પતિની સેવામાં જ ગાળતાં હતાં. તેમને એક મહાન્ પુત્ર થયો હતો, જે ગુરૂ દત્તને નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

(૩) અહલ્યા

અહલ્યા સતી ગૌતમ ઋષિનાં પત્ની હતાં. તેમનું રૂપ અનુપમ હતું. તે પોતાનો સઘળો સમય પતિની સેવામાં તથા ધર્મના કાર્યમાં ગાળતાં હતાં. તેમને શતાનંદ નામે એક પુત્ર તથા અંજની નામે એક પુત્રી હતાં. તેમનું સ્વરૂપ-સૌન્દર્ય જોઈ ઇન્દ્ર તેના પર મોહિત થઈ ગયો હતો તથા તે સતી પાસે જવા લાગ શોધતો હતો. પણ તેને ગૌતમ ઋષિનો ઘણો ભય લાગતો હતો. એકવાર લાગ સાંધી તેણે કુકડાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તથા મધ્ય રાત્રીએ આશ્રમની સમીપ આવી બેઠી. ઋષિએ જાણ્યું કે, સવારનો પહોર પડ્યો હશે, જેથી તે ગંગામાં સ્નાન કરવા ગયા. આ વખતે ઇન્દ્રે ગૌતમનું રૂપ ધારણ કર્યું તથા સતી અહલ્યાની પાસે ગયો. પણ તેની દુષ્ટ ધારણા પાર પડી નહિ. જલદી ગૌતમ સ્નાન કરી આશ્રમમાં આવ્યા. તેણે ઇન્દ્રને પોતાના આશ્રમ આગળ પોતાનું રૂપ ધારણ કરી ઉભેલો જોયો, એટલે તેને શાપ આપ્યો કે; “જા, તારા શરીરમાં હજાર છિદ્ર થશે તથા તું પુરુષાર્થથી રહિત થઈશ.” પછી જ્યારે ઇન્દ્રે ઘણા કાલાવાલા કયાં ત્યારે કહ્યું કે; તારાં આ છિદ્રો આંખોરૂપે ફેરવાઈ જશે. ત્યારબાદ આશ્રમમાં આવી અહલ્યાને શાપ આપ્યો કે, તું આ સ્થળે

શીલારૂપે થઈ જા. પણ જ્યારે વિશ્વામિત્ર, રામ તથા લક્ષ્મણને સાથે લઈ આ આશ્રમ આગળ આવશે ત્યારે રામચંદ્રના ચરણના સ્પર્શથી તું પાછી પોતાના અસલ સ્વરૂપને પામીશ. આમ કહી ગૌતમ ઋષિ પોતે હિમાલય તરફ તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. કેટલોક કાળ વીત્યા પછી વિશ્વામિત્ર સહિત રામ તથા લક્ષ્મણ ગૌતમ ઋષિના આશ્રમ પાસે આવ્યા. આવળે રામચંદ્રજીના પગને અહલ્યાની શીલાને સ્પર્શ થતાં જ અહલ્યા પોતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને પામ્યાં. આવળે અહલ્યાજી રામચંદ્રજીને પગે લાગ્યાં તથા રામચંદ્રજીએ તથા લક્ષ્મણે અહલ્યાને પ્રણામ કર્યા તથા ગૌતમે જાણ્યું કે, આશ્રમમાં વિશ્વામિત્ર, રામચંદ્ર તથા લક્ષ્મણ સહિત આવેલા છે, એટલે તે પણ ત્યાં આવ્યા તથા વિશ્વામિત્રે પ્રણામ કર્યા અને ત્યારબાદ રામ તથા લક્ષ્મણ, વિશ્વામિત્રની સાથે સૌને પ્રણામ કરી અયોધ્યાતરફ પધાર્યા.

(૪) અદિતિ.

અદિતિ પ્રજાપતિનાં પુત્રી તથા કશ્યપ મુનિનાં ધર્મ પત્ની હતાં. આ અદિતિ નાનપણથી જ પોતાના પિતાને ત્યાં રહી ધર્મનું શિક્ષણ લેવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. તેઓ પરણ્યા પછી પણ પોતાના પતિની સેવા કરવામાં તથા ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પોતાનો કાળ વ્યતીત કરતાં હતાં. એમને દિતિ નામે બીજી બેન હતાં. આ દિતિ મનસ્વી હતાં. જ્યારે અદિતિના પુત્રોમાં સાત્વિક ગુણ પ્રધાન હતો ત્યારે દિતિના પુત્રોમાં તમે ગુણ પ્રધાન હતો. આથી અદિતિના પુત્રો દેવોને નામે ઓળખાયા તથા દિતિના પુત્રો

દેત્યોને નામે ઝોળખાયા. અદિતિના પુત્રો દેવો દેત્યોથી હારી ગયા તથા દેવોનું રાજ્યપાટ બગેરે સઘળું દેત્યોએ લઇ લીધું. આથી અદિતિનું શરીર સંતાપપડે બળવા માંડ્યું. કેટલોક વખત પછી કશ્યપ ઋષિ સમાધિમાંથી જાગૃત થઇ, પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા ત્યારે ત્યાં સઘળી વસ્તુ અવ્યવસ્થિત તથા છિન્નભિન્ન જોઇ. આથી તેમણે અદિતિને પૂછ્યું કે, આ થવાનું શું કારણ છે? ત્યારે અદિતિએ કહ્યું કે, સઘળું કુશળ તો છે. પણ દેત્યોએ મારા પુત્રોનું રાજ્ય છીનવી લીધું છે તથા મને મારા સ્થાનમાંથી કહાડી મૂકી છે. માટે મારી એવી માગણી છે કે, મારા પુત્રોને રાજ્ય પાછું મળે, એવી ગોઠવણ આપ કરો. કશ્યપે કહ્યું કે, તેં મારી સેવા કરીને પતિધર્મ ધણો સારી રીતે બજાવ્યો છે. પતિસેવા એ જ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે. તેં પતિસેવાપડે આ લોક તથા પરલોકના પરજય મેળવ્યો છે. હું તને કહું છું કે, તું પયોગ્ય વ્રતવડે શ્રી ભગવાનનું પૂજન કરીશ તો તારું કાર્ય સફળ થશે. આ વ્રત ફાગણ માસના શુકલ પક્ષની દ્વાદશીથી આરંભવું તથા તે વ્રત બાર દિવસ સૂધી કરવાનું છે. આ બાર દિવસ કેવળ દૂધ પીને રહેવું તથા સઘળો કાળ વિધ્યુ-ભગવાનના આરાધનમાં ગાળવો. દરરોજ અગ્નિમાં હોમ કરવો, પરમાત્માનું પૂજન કરવું, બ્રાહ્મણલોજન તથા દાનાદિ કરવાં. આ વ્રત કરનારે બ્રહ્મચર્ય પાળવું, મિથ્યા ભાષણ કરવું નહિ તથા ક્રોધનો ત્યાગ કરવો. આદિતિએ કશ્યપ મુનિના કહ્યા પ્રમાણે આ પયોગ્ય વ્રત કર્યું. આથી અદિતિને ત્યાં ઉપેન્દ્ર ભગવાન પ્રકટ થયા. આ ભગવાને બલિરાજ પાસે ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી માંગી તથા તેમ કરી ત્રણે લોકો લઇ લીધા. દેત્યોએ દેવોનું જે રાજ્ય લઇ લીધું હતું, તે તેઓને પાછું આપ્યું.

આ રીતે અદિતિએ પતિસેવાના પ્રભાવથી પોતાના પુત્રોએ જે રાજ્ય ઓયું, તે પાછું મેળવ્યું હતું.

(૫) ઈલા.

ઈલા મનુની પુત્રી હતાં. નાનપણમાંથી જ તેના પિતાએ ધર્મશાસ્ત્રમાં તથા વ્યાવહારિક કાર્યમાં સાડું શિક્ષણ આપ્યું હતું. માતા થયા પછી તેણે પોતાના પુત્રને કેવી રીતે કેળવવા, તે સંબંધી મનુ મહારાજાએ તેમને ઘણું જ્ઞાન આપ્યું હતું. આ ઇલાદેવી કશ્યપના પુત્ર શક્તિની સાથે પરણ્યાં હતાં. શક્તિ નામના મુનિથી ઇલાને એક પુત્ર થયો હતો, જે પરાશર મુનિને નામે ઓળખાયો હતો. આ પરાશર મુનિ ધર્મશાસ્ત્રમાં પારંગત હતા. તેણે પારાશરસ્મૃતિ નામનું ધર્મશાસ્ત્ર રચ્યું છે. માતાના નાનપણના શિક્ષણથી પરાશર મહારાજાની નીવડયા હતા. માતાનું એજ કર્તવ્ય છે કે, પોતાનાં બાળકોને નાનપણથી સારી કેળવણી આપી, તેઓને સારી નીતિવાળાં બનાવવાં. જે બાળકોને નાનપણથીજ નીતિનું સાડું શિક્ષણ આપ્યું હોય તો આગળ જતાં તે મહા જ્ઞાની થઈ શકે, માટે માતાનું આ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

(૬) મન્દ્રાણી.

પુલોત નામના રાજાને શચી નામે પુત્રી હતી. આ શચી નાનપણથી જ ધર્મના કાર્યમાં ઘણી કુશળ હતી. પોતાને પાતિવ્રત્ય કેમ પાળવું, તેનું શિક્ષણ એણે નાનપણથી બહુ સારી રીતે કર્યું હતું. આ શચી દેવીનાં લગ્ન તેમના પિતાએ

ઇન્દ્ર સાથે કર્યાં હતાં. ઇન્દ્રને જ્યારે જ્યારે દૈત્યો તરફથી હુઝ પડતું હતું ત્યારે તે પોતાની પત્ની શચીની સલાહ લેતાં હતાં. આપત્તિ વખતે પત્ની એ જ ખરો મંત્રી છે. શચી પણ સમયે સમયે પોતાના પતિને સારી સલાહ આપી, તેમને દૈત્યોના હુમલામાંથી બચાવી લેતાં હતાં. એક વેળા વૃત્ર નામનો બ્રાહ્મણ દૈત્યોનો પક્ષ લઈ ઇન્દ્રની સામે લડવા આવ્યો. આ યુદ્ધમાં ઇન્દ્રે વૃત્રને મારી નાંખ્યો. આથી ઇન્દ્રને બ્રહ્મ-હત્યાનું પાપ લાગ્યું. બ્રહ્મહત્યા ઇન્દ્રની પુઠે પડવાથી ઇન્દ્ર કમળના જાળમાં ધૂપાઈ ગયો. હવે સ્વર્ગનું રાજ્ય ઇન્દ્રવિના અવ્યવસ્થિત થવા માંડ્યું. આથી દેવો ભેગા થયા તથા ઇન્દ્રનું રાજ્ય જ્યાં સૂધી ઇન્દ્ર ન આવે, ત્યાં સૂધી નહુષ નામના ધર્માત્મા રાજાને સોંપ્યું. નહુષ પ્રથમ તો ઘણી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવતો હતો. પણ પાછળથી ઇન્દ્રાણીના રૂપથી મોહિત થઈ, તેની તેનાપર બદ્ધ દાનત થઈ. તેણે ઇન્દ્રાણીને સમજાવ્યું કે, ઇન્દ્ર હવે આવી શકે એમ નથી. માટે તું મારી સાથે લગ્ન કર. આપણે બેઉ સારી રીતે સ્વર્ગનું રાજ્ય ભોગવશું. ઇન્દ્રાણીએ કહ્યું કે, શિયલ વ્રત ગુમાવી હું સ્વર્ગનું રાજ્ય આપની સાથે ભોગવવા માગતી નથી. આમ કરવાથી હું ઉભય લોકથી બદ્ધ થાઉં. મને કોઈ પણ પ્રકારની તમે લાલચ આપો તે ફેકટ છે. આથી નહુષ ક્રોધે ભરાયો. ઇન્દ્રાણીએ કેટલોક વખત સૂધી તેને આડા અવળા જવાબ આપી અટકાવ્યો. પછી નહુષે ઇન્દ્રાણીપર બળાત્કાર કરવાનું કહાવ્યું. આથી ઇન્દ્રાણી ગભરાઈને બૃહસ્પતિને શરણે ગઈ. તેણે બૃહસ્પતિને કહ્યું “હે ગુરુદેવ! આપે મને પૂર્વે દાન આપ્યું હતું કે, તું અખંડ સૌભાગ્યવતી રહીશ તથા પતિ-વ્રતા થઈશ. પણ હાલમાં તે વચન મિથ્યા થાય એમ છે.”

બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, તું ગભરાઇશ નહિ. થોડા સમયમાં તું તારા પતિને પાછો મેળવશે. નહુષને આ વાતની ખબર પડી. ઇન્દ્રાણી બૃહસ્પતિની પાસે ગઇ છે, આમ જાણી તે ક્રોધે ભરાયો. તે દેવોને કહેવા લાગ્યો કે, “ઇન્દ્રે ઘણા અપરાધો કર્યા છે. તેણે અહર્યાના શિયળનો ભાંગ કર્યો હતો. પણ તમે તેને અટકાવ્યો નહિ તથા મને તમે શા માટે અટકાવો છો?” દેવો પછી બૃહસ્પતિ પાસે ગયા તથા બૃહસ્પતિને કહ્યું કે, ઇન્દ્રાણી નહુષને આપો તો સારૂ. આ વખતે ઇન્દ્રાણીએ બૃહસ્પતિના કાલાવાલા કરી કહ્યું કે, હું આપને શરણે આવી છું. માટે આપે મારું રક્ષણ કરવું જોઇએ. પછી બૃહસ્પતિએ ઇન્દ્રાણીને કહ્યું કે, ઇન્દ્રાણી અમુક સમયની અવધિ માંગી લે. આ રીતે ઇન્દ્રાણીએ નહુષની પાસે જઈ કેટલાક સમયની અવધિ માંગી લીધી. ત્યારબાદ તેઓ તથા બૃહસ્પતિ વિષ્ણુ ભગવાન પાસે ગયા તથા ઇન્દ્ર કેવી રીતે પ્રહ્લદત્યામાંથી છૂટે, તે માટે પૂછવા લાગ્યા. વિષ્ણુ ભગવાને કહ્યું કે, જો ઇન્દ્ર અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે તો તે પ્રહ્લદત્યાથી મુક્ત થાય. દેવોએ ઇન્દ્ર પાસે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવ્યો. આથી ઇન્દ્ર પ્રહ્લદત્યાથી મુક્ત થયો. પણ નહુષની પાસે તે જઈ શકવા સમર્થ થયો નહિ. આ વખતે ઇન્દ્રે ઇન્દ્રાણીને કહ્યું કે, તું નહુષ પાસે જા તથા કહે કે, હું આપની પાસે આવવા તૈયાર છું. પણ આપ કોઈ વાહનમાં બેસીને આવો તો હું નહિ આવું. પણ પાલખીમાં બેસીને તે પાલખી ઋષિઓ પાસે ઉંચકાવી મારી પાસે આવો તો હું આપની સાથે આવવા તૈયાર છું. આ રીતે ઇન્દ્રાણીએ નહુષને કહ્યું. નહુષે અવિચારી હોવાથી તે ખાખતની હા પાડી. પછી નહુષ સાત ઋષિઓ પાસે પાલખી ઉંચકાવી ઇન્દ્રાણી પાસે જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં નહુષે ઝડ-

પથી ચાલવા માટે ઋષિઓને ધમકી આપી. આથી ઋષિઓએ તેને શાપ આપ્યો કે, તું અજગર થઈ જા. તે જ સમયે નહુપ અજગર થઈ ગયો તથા સ્વર્ગનું રાજ્ય ઇન્દ્રે આવી પોતાને કબજે લીધું તથા ઇન્દ્રાણી સહિત પોતે રાજ્ય ભોગવવા લાગ્યો. આપણે બેઠાં છીએ કે, બે કે ઇન્દ્રાણીને આટલાં દુઃખો પડ્યાં, છતાં તેણે પોતાનું શિયળવ્રત પાળ્યું.

(૭) ઉત્તરા.

ઉત્તરા વિરાટ રાજાની પુત્રી હતાં. અર્જુને એને વ્રતકળા શીખવી હતી. તે ગુપ્તલોકમાં તથા ગાવામાં ઘણું હોશિયાર હતાં. જ્યારે પાંડવો વિરાટ રાજાને ત્યાં બાર વર્ષ વનવાસ ભોગવ્યા પછી તેરમે વર્ષે ઋષા વેશમાં રહ્યા હતા ત્યારે અર્જુને ગૃહત્રટાનો વેશ ધારણ કર્યો હતો તથા ઉત્તરાને વ્રતકળા શીખવી હતી. કૌરવોને શક થયો કે, પાંડવો વિરાટના દરબારમાં છે, તેથી ઉત્તર કુમાર પાસેથી ગોધન કૌરવોએ પાછું લઈ જવા માંડ્યું. તે વેળા અર્જુને ઉત્તર કુમારને સહાય આપી ગોધન પાછું લઈ આવ્યો હતો. આ વખતે યુદ્ધમાં જતી વખતે ઉત્તરાએ અર્જુનને કહ્યું હતું કે, યુદ્ધમાં જિતીને જ્યારે આવો ત્યારે મારી ઢીંગલીમાટે યુદ્ધમાંથી ચોળી તથા ચણીઆનું કપડું લાવશો. અર્જુને યોધાઓને મારી તેના જામને ફાંસી તે કપડું ઉત્તરાને આપ્યું હતું. પછી જ્યારે તેરમું વર્ષ પૂરું થયું અને પાંડવો છતા થયા, તે વેળા વિરાટને ઘણો પરતાવો થયો કે, તેણે પાંડવોને પોતાને ઘેર ઠાસ તરીકે રાખ્યા. વિરાટે પોતાની પુત્રી ઉત્તરા અર્જુનને આપવા જણાવ્યું. અર્જુને કહ્યું કે, હું આ છોકરીનો ગુરૂ

થાઉં, માટે મારાથી આ છોકરીનું ગ્રહણ થઈ શકે નહિ. પછી વિરાટે જ્યારે બહુ વિનવણી કરી ત્યારે યુધિષ્ઠિર રાજ્યને કહ્યું કે, આ છોકરીનાં લગ્ન અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુ સાથે કરશું. તરત જ દ્વાપરથી સુભદ્રાને બોલાવ્યાં તથા વાજતે ગાજતે ઉત્તરાનાં લગ્ન અભિમન્યુ સાથે કર્યાં. પછી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, જ્યારે અમે કૌરવો પાછેથી રાજ્ય પાછું મેળવશું ત્યારે ઉત્તરાને ઘેર લઈ જઈશું. કૌરવોપાસે પાંડવોએ રાજ્યને માટે માંગણી કરી, પણ દુર્યોધન આદિએ એક તલ માત્ર પણ પૃથ્વી પાંડવોને આપી નહિ. આ વખતે કૌરવોએ પાંડવો સાથે સાત કોઠામાં લડવાની માંગણી કરી. હવે આ સમયે અર્જુન ત્યાં હતો નહિ તથા કોઠાયુદ્ધ અર્જુન સિવાય બીજો કોઈ નાણુતો નહતો. આ વેળા અભિમન્યુએ બહાર આવી કહ્યું કે, હું કોઠાયુદ્ધ સારી રીતે નાણું છું. તમે કોઈ પણ રીતે ગભરાઓ નહિ. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, ભાઈ ! તું હજી બાળક છે તથા તું યુદ્ધ કરવા હજી યોગ્ય નથી. આ વખતે અભિમન્યુએ કહ્યું કે, શરવીર પુત્રને વયની કશી ચિંતા હોતી નથી. મને યુદ્ધમાં જવા માટે રજા આપો. ત્યાર પછી અભિમન્યુ દ્રૌપદી આદિની રજા લેવા અંતઃપુરમાં ગયો. દ્રૌપદીએ કહ્યું કે, શું તારા કાકાઓ બળમાં આવી થાક્યા કે તારા સરખા દૂધ ધાવતા કુમારને યુદ્ધને માટે મોકલે છે ? તારા કાકાઓની ખુદ્ધિ ચાલતી નથી. આ વખતે અભિમન્યુએ કહ્યું કે, મને કાકાઓએ ઘણી ના પાડી છે, પણ મારી પોતાની જ મરજી છે કે યુદ્ધમાં જઈ શત્રુઓને મારું. આથી દ્રૌપદી ખુશ થયાં તથા તેને વરમાળ પહેરાવી. આ વખતે સુભદ્રાએ કહ્યું કે, જો અભિમન્યુ રણમાં કાલે ચઢવાનો હોય તો આજેને આજે વિરાટ નગર જઈ ઉત્તરાને બોલાવી મંગાવો. તે

પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું. યુધિષ્ઠિરે વિરાટ રાજાને ત્યાં સાંઠણી ઉત્તરાને તેડી લાવવા મોકલી. છેક સવાર પડી તથા યુદ્ધના શંખ નાદ કુંકાવા લાગ્યા, પણ ઉત્તરા આવી પહોંચી નહિ. પછી અભિમન્યુ કહે કે, હું રણમાં જવા હવે ચોક્કસ નથી. તે સજ્જ થઈ રથમાં બેસી લડવા માટે ચાલ્યો. જ્યારે તે રસ્તામાં જાય છે, તેવામાં રસ્તામાં જ ઉત્તરા તેને મળી. તેણે ઘોડાને અટકાવ્યા તથા અભિમન્યુને પાછો વાળ્યો. અભિમન્યુ પાછો આવ્યો. આ વખતે ઉત્તરાને જે દહાડા રહ્યા, તેથી પરીક્ષીતકૃષ્ણે પાંડવોના વંશનો વધારનાર પુત્ર થયો. અભિમન્યુ લડાઈમાં સાતમા કોઠાની અંદર જયદ્રથને હાથે મરી ગયો. માઠા સમાચાર સાંભળી અર્જુનને ક્રોધ ચઢ્યો તથા જયદ્રથનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. પાંડવોનાં સઘળાં માણસો આ યુદ્ધમાં મરી ગયાં. જે કે દુર્યોધન પાસેથી મારી નાંખી રાજ્ય લીધું, પણ યુધિષ્ઠિરાદિનો જીવ એટલો બધો ખિન્ન થયો કે, તેણે રાજ્યપાટ છોડી ઉત્તર હિમાલય તરફ પ્રયાણ કર્યું.

(૮) ઉમા.

ઉમા અથવા પાર્વતી હિમાલય પર્વતને ત્યાં પુત્રીરૂપે જન્મ્યાં હતાં. પૂર્વ જન્મમાં તેઓ સતી હતાં તથા શ્રી શંકરનાં પત્ની તથા દક્ષ પ્રજાપતિનાં પુત્રી થાય. યજ્ઞમાં સતી થયા પછી તેમણે હિમાલયને ત્યાં જન્મ લીધો હતો. પાર્વતીજી પિતાને ઘેર મોટાં થતાં હતાં, તેવામાં એક વેળા નારદ મુનિ હિમાલયને ત્યાં આવ્યા. નારદને હિમાલયે પૂછ્યું કે, આ પુત્રીને માટે કેવો વર મળશે? નારદે કહ્યું કે, એ ઘણું તપશ્ચરણ કરશે ત્યારે સર્વ જગતમાં પૂજાતા ઇશ્વર ભગવાન આ

છોકરીનું પાણિગ્રહણ કરશે. આમ કહી નારદ મુનિ ત્યાંથી આલી નીકળ્યા. ત્યાર બાદ ઉમાએ પોતે તપશ્ચરણ કરવા માટે વનમાં જવાનો આગ્રહ લીધો. એમના માતા તથા પિતાએ નહિ જવામાટે ઉમિયાને ઘણું સમજાવ્યાં, પણ ઉમા એકનાં એ થયાં નહિ. આખરે જ્યા તથા વિજયા નામની પોતાની એ સર્ખાઓને સાથે લઈ તે તપ કરવા વનમાં ગયાં. ત્યાં ઉમાએ મહાન તપ આદર્યું. ઋષિઓ પણ તેમનું તપ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. આ રીતે તપ કરતાં કેટલોક સમય ગયા કેડે એક વેળા શંકરે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ ત્યાં દર્શન લીધાં. તેણે ઉમાને પૂછ્યું કે, આટલું બધું તપ તમો શા માટે આદરી બેઠાં છો ! ઉમાએ કહ્યું કે, શંકર જેવા પતિ મેળવવા માટે હું આ તપ આદરું છું. શંકરે કહ્યું કે, તેનામાં એવો શો ગુણ છે કે, તેને માટે તમો આટલું તપ કરો છો ? તેઓ વૃષભ ઉપર બેસનાર છે તથા તમારા સરખાં રાજપુત્રી હાથીપર બેસનાર છે. વળી તે સ્મશાનની રાખ ચોળે છે તથા સ્મશાનમાંજ રહે છે તથા તમો તો રાજમહેલમાં રહો છો. તમને એમની સાથે રહી સ્મશાનમાં રહેવું કેમ ગમશે ? માટે તપ છોડી દો તથા શંકરને પરણવાનો આગ્રહ મૂકી દો. આટલું કહેવાથી ઉમા તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણપર ક્રોધે ભરયાં. આ સમયે શંકર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ કાઢી નાંખી પોતે પોતાનું શંકર સ્વરૂપ દર્શાવ્યું તથા ઉમાનો હાથ પકડી લીધો. ઉમા એકદમ શરમાઈ ગયાં તથા તેમની પાસેથી હાથ છોડવી શક્યાં નહિ. પછી શંકર ભગવાને કહ્યું કે, તમો ઘેર જાઓ તથા વિવાહની સઘળી તૈયારી કરો. હું તમારી સાથે પરણવા રાજી છું. આમ કહી ઉમા પોતાને ઘેર ગયાં તથા શંકર પોતાના કૈલાસ પર્વત પર ગયા. શંકર પોતાના ગણસહિત હિમાલયને ત્યાં આવ્યા

તથા વિધિપુરઃસર ઉમાનાં લગ્ન શંકરસાથે થયાં. લગ્ન થઈ ગયા પછી શંકરની સાથે ઉમા પોતાને ઘેર ગયાં. ત્યાં પાર્વતી શંકરને પગે લાગી કહેવા લાગ્યાં કે, મેં યજ્ઞમાં આપનું જે અપમાન કર્યું, તે ક્ષમા કરશો. શંકરે કહ્યું કે, પતિવ્રતા સ્ત્રીનો ધર્મ છે કે, પતિને જ સર્વસ્વ માની તેને માટે પોતાનો દેહ અર્પણ કરવો તથા તે જ પતિ ફરી મળવા માટે મહાન તપ આદરવું. આપના જેવાં સતીને ધન્ય છે.

(૯) ઋકિમણી.

વિહર્લ દેશમાં ભીમક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પાંચ પુત્રો તથા એક પુત્રી હતાં. મોટા પુત્રનું નામ ઋકમ હતું તથા પુત્રીનું નામ ઋકિમણી હતું. ઋકિમણીએ નાનપણથી જ શ્રીકૃષ્ણના પરાક્રમનાં વખાણ સાંભળ્યાં હતાં તથા તેનું શ્રીકૃષ્ણને જ પરણવાનું મન હતું. તેના માતા તથા પિતા પણ તે બાળતમાં રાજી હતાં. પણ ઋકિમણીનો મોટો ભાઈ ઋકમ શિશુપાળનો મિત્ર થતો હતો. તેથી તેને આ બાળત પસંદ ન હતી. તેણે શ્રીકૃષ્ણની સાથનાં ઋકિમણીનાં લગ્ન અટકાવ્યાં તથા શિશુપાળ જે શ્રીકૃષ્ણનો કદો શત્રુ થાય, તેની સાથે ઋકિમણીનો વેવિશાળ કર્યો. લગ્નનો દિવસ પણ નક્કી થયો તથા કુંડિનપુરમાં લગ્નસમારંભ થવા માંડ્યો. આ બાળતથી ઋકિમણી ઘણીજ ચિંતા કરવા લાગી. તેણે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને શોધી કાઢ્યો તથા તેની સાથે એક પત્રિકા આપી બારિકા મોકલ્યો તથા શ્રીકૃષ્ણને વિનવણી કરી કે, તમો કોઈ પણ રીતે આવી માફ હરણ કરી જાઓ. સદરહુ પત્રિકા લઈ પાછળના દ્વારથી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ બારિકા ગયો. શ્રીકૃ-

ખે પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને કુંડિનપુરના સઘળા શુભ સમાચાર પૂછ્યા. પછી પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે શ્રીકૃષ્ણને ઋકિમણીએ જે પત્રિકા આપી હતી, તે તેના હાથમાં મૂકી, આ પત્રિકા નીચે પ્રમાણે હતી:—

કાગળ.

દારિકાં પુરી પુરી સોહામણી, તાંહાં બીરાજે શ્રીકૃષ્ણ,
જીવણ વહેલા આવજો. ટેક.

માન મૂંઝી લુખી લુખી વીનવું, કાળચક્ર ભમે શીર ઉણ. ૭૦ ૧
કોદી નજરે જોયા નથી આપને, ઓળખાણ વિના ધરું હામ; ૭૦
માટે માફ કરી હરિ મુજને, બહાલા બહેલા વળો કહું આમ. ૭૦ ૨
મારી છાતી હોડે ધસી તમલણી, ઝીલી લેજો વેળાસર ચાર; ૭૦
પૂઠે ભમતો શિશુપાળ કાળ તે, મૂંઝો આવશે સાંજ સવાર. ૭૦ ૩
અહો રાય હું છું હીણ કિંકરી, ઉલટયો ઘરનો સહુ સાથ; ૭૦
મારું અબળાતું શું જોર ફાવશે, માટે આવી અહો મુજનાથ. ૭૦ ૪
મારું ચિત્ત પ્રોવાયું તમમાંહે, વરું તો વરું શ્રી જદુરાય; ૭૦
પ્રીતિજોશ તે નારીની જાતમાં, દુધ ઉભરો નાજ સમાય. ૭૦ ૫
માગી માન મૂકી સામહૂંકરું, માની રાખો કરી તમ વામ; ૭૦
અખ્યા પ્રાણ મેં તો વાસુદેવને, હવે ભયથી ઉગારજો સ્વામ. ૭૦ ૬
મોટા મોટા રાજા ગુણ સાંભળ્યા, નહીં બીખમક મન મનાય; ૭૦
પછી બોલ્યો મોટો ભાઈ ઋકમ તે, યોગ્ય એક શિશુપાળરાય. ૭૦ ૭
ભારી ગજવી કીરતી તેહની, તારે બાપે ધર્યો કંઈ કાન; ૭૦
વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો ઋકમકેશ તે, ખેંચે લાયક છે નંદકહાન. ૭૦ ૮
નામ સુણતાં ગમ્યો વરશયને, સાચી વાત કહી ઋકમકેશ; ૭૦
નથી એની સમાન કો લોકમાં, એ તો ગુણરૂપ રૂડે વેશ. ૭૦ ૯
કોઈ આવેશમાં ઋકમ ભાઈ તો, ઘણી નિંદા બક્યો બહુ વાર; ૭૦

ઘણું વચ્ચનોકઠ્ઠાં વળીબાપને, નથીશિશુપાળસમ કોઈસાર. ૭૦ ૧૦
તારે કંકાસનું મોઢું બાળવા, એમ જાણી બણી હા રાય; ૭૦
શિશુપાળને ટીકો મોકલ્યો, તે તો બાએગવાન મનાય. ૭૦ ૧૧
મારે પલ્લું નથી કાંઈ જોઈતું, પલ્લું મોઢું પરાક્રમ દેવ; ૭૦
માટે રાક્ષસ વિધિએ વરો, બહેલા થાઓ ક્યારેકરૂં સેવ. ૭૦ ૧૨
અંબા મંદીર પૂરીની બહાર છે, હું તાં આવીશ પૂજવા માત; ૭૦
તમે બહેલા પધારજો ત્હાંબરા, પછી થાશે ત્યાંહાં સંધીવાત. ૭૦ ૧૩
હવેઘડીએતે ઘુટ ભરાય છે, માટે આવીનેલો જ સંભાળ; ૭૦
મૂખ સાથે તે શું ઘર માંડવું. જેથી બન્યો બને બેહાલ. ૭૦ ૧૪
રંક ઋકિમણી કિંકરી દાસીના, સ્વામ સ્વીકારજો સાદાંગ; ૭૦
પાણી પીવા રહેશે નહિ નાથજી, આવી રાખી કરો અરધાંગ. ૭૦ ૧૫

(કવિ નર્મદ.)

કાગળ વાંચી રહ્યા પછી પેલો વૃદ્ધ પ્રાદ્ધણે સઘળી હકી-
કત કહી સંભળાવી તથા જલદી શ્રીકૃષ્ણને કુંડિનપુર ચાલવા
માટે કહ્યું. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, ચાલો, હું કુંડિનપુર આવવા
તૈયાર છું. ત્યાં જઈ જે કોઈ રાજા સામે થશે, તેને જિતી
ઋકિમણીનું હું હરણ કરીશ. પછી પેલો વૃદ્ધ પ્રાદ્ધણ તથા
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કુંડિનપુર આવ્યા. આ વખતે લગ્નને કેવળ
બેજ પહોર બાકી રહ્યા હતા. રીત રીવાજ પ્રમાણે લગ્ન થતાં
પહેલાં ઋકિમણી પગે ચાલી ગામને પાદરે દેવીનાં દર્શન
કરવા ગયાં. આ સમયે લાગ સાધી શ્રીકૃષ્ણે ઋકિમણીને
પોતાના રથમાં બેસાડી રથને હાંકી લઈ જવા માંડ્યો. આ
વખતે શિશુપાળ, ઋકિમ તથા અન્ય રાજાઓ શ્રીકૃષ્ણને અટ-
કાવવા નીકળી પડ્યા. ઘણા રાજાઓ મરી ગયા. ઋકિમ કેદ
પકડાયો તથા ખડ્ગ કાઢી, જેવા શ્રીકૃષ્ણ ઋકિમને મારવા
જાય છે ત્યારે ઋકિમણીએ વચમાં પડી કહ્યું કે, તમારો જો

મારાપર પ્રેમ હોય તો આ મારા ભાઈને મારશો નહિ. શ્રી-
કૃષ્ણે હથીઆર પાછું લઈ લીધું. ઋકિમ જીવતો રહ્યો, પણ
નગર તરફ જવાની તેની હિમત ચાલી નહિ. તે ત્યાં જંગ-
લમાં જ રહ્યો તથા ત્યાં પોતાને નામે નગર વસાવ્યું. ત્યાં
ઋકિમણી શ્રીકૃષ્ણ સાથે પરણ્યાં તથા ભીમકે તથા તેની
રાણીએ સારી રીતની પહેરામણી આપી શ્રીકૃષ્ણને તથા રાણી
ઋકિમણીને વિદાય કર્યાં દ્વારિકામાં રહી ઋકિમણીએ શ્રીકૃષ્ણ
સાથે ઘણા પ્રેમપૂર્વક ગૃહસંસાર ચલાવ્યો. એમણે શ્રીકૃષ્ણને
સંતોષ આપી ઘણા કાર્યોમાં સહાયતા આપી હતી.

(૧૦) ઓખા.

એક વેળા ભગવાન શંકર તપ કરવા માટે જંગલમાં
ગયા. આ સમયે પાર્વતીએ કહ્યું કે, મને એકલા સૂના કેલા-
સમાં ગમશે નહિ. માટે હું બે બાળકને મેલથી ઉત્પન્ન કરીશ.
શંકરે તેમ કરવાની હા પાડી તથા તેઓ તપ કરવા ચાલ્યા
ગયા. પાર્વતીએ પોતાના જમણા અંગના મેલથી એક પુત્રને
તથા ડાબા અંગના મેલથી એક પુત્રીને ઉત્પન્ન કરી. આ પુત્ર
તથા પુત્રી બેઉ પાર્વતીજી પાસે રહેતાં હતાં. એક વેળા નારદ
મુનિ ત્યાં કેલાસપર આવ્યા તથા પેલા પુત્ર તથા પુત્રીને બોલ્યાં.
પછી તે મહાદેવ જ્યાં તપ કરતા હતા ત્યાં જઈ કહ્યું કે,
તમે તો અહીં તપ કરો છો તથા તમારા ઘરમાં તો એક
બાળક તથા બાળકી રમે છે. મહારાજ! આ શું ગજબ!
શંકરે જે પાર્વતીને આજ્ઞા આપી હતી કે, તું મેલથી એક
બાળક તથા એક બાળકીને ઉત્પન્ન કરજે, તે વાત તેઓ
ભૂલી ગયા તથા હાથમાં ત્રિશુલ લઈ ધસમરયા પોતાના કેલાસ-

વાસ પ્રતિ જવા નીકળ્યા. પછી દ્વારમાં આવતાં ત્યાં તેણે એક પુત્રને તથા એક પુત્રીને જોયાં. બાળકોએ શ્રીશંકરને અંદર જતા અટકાવ્યા તથા કહ્યું કે, અમારી માતા અંદર સ્નાન કરવા બેઠાં છે તથા કોઈપણ પુરૂષને અંદર જવા ના પાડી છે. તે છતાં શંકરે માન્યું નહિ. બાળકે હાથ પકડી શંકરને અટકાવ્યા. આ વખતે શંકર તથા પેલા બાળક વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. આ ગભરાટમાં ઓખા મીઠાની કોટડીમાં સંતાઈ ગઈ. પુત્રનું મસ્તક ત્રિશૂલથી કપાઈ ગયું તથા તે અંદર લોકમાં જઈ પડ્યું. પછી શંકર ધસમસ્યા અંદર ગયા. ત્યાં જઈ જુવે છે તે પાર્વતી નાવા બેઠેલાં હતાં. પાર્વતીએ શંકરને પૂછ્યું કે, મેં બે બાળકોને બહાર બેસાડ્યાં હતાં. તેણે તમને કેવી રીતે અંદર આવવા દીધા? મહાદેવે સઘળી બનેલી વાત કહી. પછી શંકરને યાદ આવ્યું કે, મેંજ પાર્વતીને પોતાના મેલથી એક પુત્ર તથા એક પુત્રી ઉત્પન્ન કરવા કહ્યું હતું તથા આ લડાવી મારવાનું સઘળું કારસ્થાન નારક મુનિનું હતું. પાર્વતી ઘણા જ ચિંતાતુર થયાં. પાર્વતીને પ્રસન્ન કરવા શંકરે નંદીને હુકમ કયો કે, રસ્તામાં જે કોઈ પ્રથમ જડે, તેનું મસ્તક મારી પાસે લાવ. હું એ બાળકને જીવતું કરીશ. નંદી આજ્ઞા સાંભળી બહાર ગયો તથા પ્રથમમાં એક હાથી જોવામાં આવ્યો. આ હાથીનું મસ્તક લઈ નંદી મહાદેવ પાસે આવ્યો. મહાદેવે તે બાળકના ઘડપર હાથીનું મસ્તક મૂક્યું તથા બાળકને જીવતું કર્યું. વળી પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે, કોઈપણ માંગલિક કાર્યમાં આ વિઘ્નરાજનું પ્રથમ પૂજન થશે. લોકમાં આ બાળકનું નામ આજથી ગણપતિ પડશે. હવે ઓખા ક્યાં છે, તેની શોધ કરવા માંડી. ઓખા મીઠાની કોટડીમાંથી નીકળી. આથી પાર્વતીએ શાપ આપ્યો કે, જાતું મીઠાની માફક

ઓગળશે. આખરે પુત્રીએ પાર્વતીજીની બહુ આજીજી કરી ત્યારે પાર્વતીએ કહ્યું કે, જા, તારે નિમિત્તે ચૈત્ર માસમાં જે અલ્પણા કરશે, તેનું સૌભાગ્ય વધશે.

હવે શોણિતપુરમાં બળિરાજાનો પૌત્ર બાણાસૂર રાજ્ય કરતો હતો. તેણે કૈલાસ પર્વત પર જઈ મહાનૃ તપવડે શંકરને પ્રસન્ન કર્યા. શંકરે વરદાન આપ્યું કે, તેને હજાર હાથ થશે તથા તેને હજાર હાથી જેટલું બળ આવશે. આ વરદાનથી બાણાસુરને ઘણો ગર્વ ચઢ્યો તથા સઘળા રાજાઓને જિતી પોતે યથેચ્છ વિચરતો હતો. તેને એક પણ સંતાન ન હતું. એક વેળા તે બારીએ સવારમાં ઉભો હતો. તેમાં ઘેડીએ આડી સાવરણી ધરી. આથી બાણે તેનું કારણ પૂછ્યું. ઘેડીએ કહ્યું કે, સવારમાં વાંઝિયાનું મુખ જોવું ઉચિત નથી. તેથી મેં આડી સાવરણી ધરી. આથી શંકરને પ્રસન્ન કરવા તેણે પાછું તપ આદર્યું. શંકરને તપ કરી પ્રસન્ન કર્યા તથા એક બાળક માગ્યું. મહાદેવે કહ્યું કે, તારા નસીબમાં સંતાનનું મુખ નથી. પછી તેણે પાર્વતી દેવીને પ્રસન્ન કર્યા. પાર્વતીએ પોતાની છોકરી ઓખા બાણાસુરને સોંપી. બાણાસુર ઓખાને લઈ પોતાને ઘેર ગયો. એક વેળા તે અત્યંત ગર્વમાં આવી ગયો હતો તથા ગર્વમાં તેણે કૈલાસ પર્વતને ઉંચક્યો. કૈલાસ પર્વત હાલવા લાગ્યો. પાર્વતીજી આથી પડી ગયાં. તેમણે આ વખતે શાપ આપ્યો કે, જા મારી છોકરીનો સસરો શ્રીકૃષ્ણ લગવાનું તારા હજાર હાથનું છેદન કરશે તથા તેને ગર્વરહિત કરશે. પછી તેણે ઘેર આવી ઓખા કાઢને પણ પરણે નહિ, માટે જગમાં એક દંડીઓ મહેલ બાંધ્યો. તેમાં ચિત્રલેખા તથા ઓખા સિવાય બીજું કાંઈ જઈ શકે એમ

ન હતું. ઓખા આ એક દંડીઆ મહેલમાં પતિને માટે
 ઝુર્યા કરતી હતી. એકવાર તે સૂતી હતી, તેવામાં તેને સ્વપ્ન
 આવ્યું. આ સ્વપ્નમાં ઓખાએ અનિરૂદ્ધનાં દર્શન કર્યાં.
 (ભુવો ચિત્ર). ઓખા એકદમ જાગી ઉઠી તથા પોતાના સ્વપ્નની
 વાત ચિત્રલેખાને કહી. તેણે ઓખાનું પણ ઘણી રીતે
 સાંત્વન કર્યું. પણ ચિત્ર શાંત થયું નહિ. તેણે આગ્રહ લીધો
 કે, જે વર મેં સ્વપ્નમાં જોયો છે, તે જ વર મને ગમે તેમ
 કરી મેળવી આપ. ચિત્રલેખાએ અનેક રાજાનાં ચિત્રો બતા-
 વ્યાં, પણ તે સર્વની ઓખાએ ના પાડી. છેવટે તેને શ્રીકૃષ્ણના
 પૌત્ર અનિરૂદ્ધનું ચિત્ર બતાવ્યું. (ભુવો ચિત્ર) આ ચિત્ર જોઇ
 ઓખા એકદમ શરમાઈ ગઇ. પછી તેણે ચિત્રલેખાને કહ્યું
 કે, ગમે તેમ કરી તું મને આ વર મેળવી આપ. ચિત્ર-
 લેખાએ કહ્યું કે, ત્યાં આપણાથી જઇ શકાય એમ નથી.
 કારણ કે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણનું ચક્ર દારિકાની રક્ષા કરે
 છે. ઓખા જ્યારે એકની બે થઇ નહિ, ત્યારે ચિત્રલેખા
 જવા નીકળી. પછી નારદ મુનિએ ચક્રથી રક્ષા કરી ચિત્રલેખાને
 દારિકામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. દારિકામાં જ્યાં અનિરૂદ્ધ સૂતો હતો,
 તેને લઇ તે એકદંડીઆ મહેલમાં આવી. અનિરૂદ્ધને સૂવા
 હીધો. પછી સવારના પહોરમાં જ્યારે નગારાં વાગ્યાં ત્યારે
 અનિરૂદ્ધ જાગૃત થયો. તે ક્યાં આવ્યો છે, તે સંબંધી વિચાર
 કરવા લાગ્યો. પછી ચિત્રલેખાએ તેને સઘળી વાત કહી.
 ત્યાર બાદ ચિત્રલેખાએ અનિરૂદ્ધ સાથે ઓખાનાં લગ્ન કરા-
 વ્યાં. ચિત્રલેખા પોતે સ્વર્ગમાં ચાલી ગઇ. હવે દારિકાના રક્ષ-
 કેને ઘરમાં કેાઇ પર પુરૂષ છે, એમ શક આવ્યો. તેથી તે
 વાત રાજાને કહી. રાજાએ પોતાના મંત્રી કૌભાંડને તથા
 બીજા માણસોને મહેલમાં તપાસ કરવા મોકલ્યા. પ્રથમ તો

ઓખાએ ધમકી આપી કહ્યું કે, અહીં કોઈપણ પર પુરૂષ નથી. પછી કૌભાંડે મહેલ તપાસવા માંડ્યો, એટલે અનિરૂદ્ધ ભોગળ લઈ તેની સામે લડવા માટે આવ્યો. તેણે કૌભાંડ તથા ખીજ રાજનાં માણસોને હાંકી કાઢ્યાં.

(૧૧) કૌશલ્યા.

કૌશલ દેશના રાજાને કૌશલ્યા નામે એક પુત્રી હતી. આને નાનપણથી ઇતિહાસ તથા પુરાણાદિ વાંચવાનો ઘણો શોખ હતો. અયોધ્યાના રાજા દશરથ સાથે તે પરણ્યાં હતાં. આ બાદ પોતાનો ઘણો વખત આત્મચિંતનમાં ગાળતાં હતાં. ચૈત્ર મહિનાની નવમીને દિવસે તેમણે પુત્રરૂપી રત્નને જન્મ આપ્યો હતો. આ રામચંદ્ર અવતારી પુરૂષ હતા. તેઓ નાનપણથી પિતા તથા વડિલો તરફ આજ્ઞાંકિત હતા. તેઓ પોતાના માતા કૌશલ્યા પાસેથી ઘણીવાર ધર્મ તથા નીતિનું નાનપણમાં શિક્ષણ લેતા હતા. કૌશલ્યા માતાએ રામચંદ્રજીને એવું શિક્ષણ આપ્યું હતું કે, તેમને નાનપણથી જ એક ધર્મની મૂર્તિ બનાવી દીધા હતા. જ્યારે કૈકયીએ હઠ કરી કે, રામને વનવાસ કાઢો તથા મારા પુત્ર ભરતને રાજ્યગાદી આપો ત્યારે દશરથે ઘણા રડતા અવાજે રામને વનવાસ જવાની આજ્ઞા આપી. આ સમયે ભરત તથા શત્રુઘ્ન આદિ સઘળાં પરિવારજનો કૈકયીનાપર ઘણા ક્રોધે ભરાયાં હતાં, પણ રામની તેનાપર ક્ષમા જોઈ સઘળાં શાંત પડી ગયાં હતાં. રામ વનવાસ જવા નીકળ્યા ત્યારે તેમનાં માતા કૌશલ્યા ઘણોજ શોક કરતા લાગ્યાં તથા તેમને ન જવા માટે ઘણું સમજાવવા લાગ્યાં. (જુવો ચિત્ર) પણ રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, જો હું પિતાની આજ્ઞા

નહિ પાળું તો આ લોક તથા પરલોક બેઉથી બ્રબ્ધ થઈશ. માટે માતૃશ્રી ! મને જવાની આજ્ઞા આપો. આખરે કૌશલ્યા માતાજીએ આજ્ઞા આપી. રામને વનવાસ ગયા પછી છઠ્ઠી રાત્રીએ દશરથે કૌશલ્યાને કહ્યું કે, “ હે રાણી ! મેં એક સુકુમાર બાળકને વનવાસ મોકલી ઘણો અનર્થ કર્યો છે. માટે તમે મને ક્ષમા કરો. હે રાણી ! તમે મારી તરફ રનેહલાવથી વર્તજો, પણ મારા કર્તવ્ય તરફ જરા પણ દ્વેશભાવ રાખશો નહિ. આ વચન સાંભળી કૌશલ્યા અત્યંત ખિન્ન થયાં. તે બોલ્યાં કે, હે પ્રાણનાથ ! આપ મારી પાસે ક્ષમા માગી, મારું અપમાન કરો છો. રામ તમને જેટલો બહાલો છે, તેટલોજ મને બહાલો છે. જે સ્ત્રીને પતિ કાલાવાલા કરી મનાવે તથા જે સ્ત્રી પોતાના પતિ દુઃખમાં હોય, તે વખતે તેમને વધારે દુઃખ આપે, તેવી સ્ત્રીને ધિક્કાર હજો. આપે તો કેવળ આપનું કર્તવ્ય જ બજાવ્યું છે. આ કર્તવ્યથી આપ સત્યવાદી કહેવાયા છો. આપ જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી જોઈ આપનો શોક શાંત કરો.” આ રીતનું કૌશલ્યાનું નિર્મળ હૃદય જોઈ દશરથ રાજા શાંત થયા તથા તેમની ઉદાર વૃત્તિની ઘણીજ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કૌશલ્યાના આ રીતના વર્તનથી તેને ઘણો જ ધન્યવાદ ઘટે છે.

(૧૨) કેકયી

કેકયી કેકય રાજાની પુત્રી હતાં. તેમને રાજાએ અભ્યાસ કરાવી તથા ગૃહ કેળવણી આપી પાવરધાં કર્યાં હતાં. તેમનામાં રાજવી ગુણો ઉતરી આવેલા હતા તથા કૌશલ્યા જેટલાં જ તે ઉદાર મનનાં હતાં. પણ રામના વનવાસ કાઢતી વખતે જે તે વચન બોલ્યાં હતાં, તેમાં તેને કે અપરાધી નહતી, પણ

દેવોએ સરસ્વતીને આજ્ઞા કરી કે, તું કેકયી પાસે જ તથા તેના મનને ફેરવી નાંખ કે, જેથી રામ વનવાસ જાય તથા રાવણ સરખા રાક્ષસનો સંહાર થાય. આથી જ કેકયીતું મન ફેરવાઈ ગયું હતું તથા તે અપકીર્તિને પામી હતી. કેકયી દશરથ રાજા સાથે પરણ્યાં હતાં તથા પતિસેવાથી તેમણે દશરથને પોતાને વશ કરી લીધા હતા. એક વેળા જ્યારે દેવો તથા અસુરો વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું ત્યારે દેવોએ દશરથ રાજાને સહાય કરવા આમંત્રણ કર્યું હતું. પછી દશરથ રાજા દેવો તરફથી લડવા માટે ગયા હતા. ત્યાં રાત્રીના યુદ્ધમાં માયાવડે અસુરોએ દશરથ રાજાને નિદ્રાવશ કર્યા તથા તેના રથની ધરી ભાંગી નાંખી. આ વખતે કેકયીએ રથની એક તરફની ધરી જ્યાં સૂધી પતિ સાવધ ન થયા ત્યાં સૂધી પોતાની કાંધપર મૂકી, રણના મેદાનમાં દૈત્યોને મારવામાં દશરથને સહાય કરી હતી. જો આ વખતે કેકયીએ રથની ધરી પોતાની કાંધપર ન લીધી હોત તો દશરથ રાજાનો નફ્ફી પરાજય થાત. આવી રીતના કેકયીના સાહસથી દશરથ તેના પર પ્રસન્ન થયા તથા તેને બે વર માંગવા કહ્યું. આ સમયે કેકયીએ ના પાડી કે, હાલમાં મારે કોઈ પણ પ્રકારનાં વરદાન જોઈતાં નથી. ઘેર ગયા પછી સૌ થઈ રહેશે.

દશરથ રાજાને કેકયીથી ભરત, કૌશલ્યાથી રામચંદ્ર તથા સુમિત્રાથી લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન પુત્ર હતા. આ સૌમાં રામચંદ્રજી મોટા હતા. તેમને જ્યારે દશરથ રાજાએ રાજ્યાભિષેક કરવા માંડ્યો ત્યારે મંથરા નામની દાસીએ આવી, કેકયીને સમજાવી કે, તું કોઈ પણ રીતે માગી લે કે, ભરતને રાજ્ય મળે. (જુઓચિત્ર) મંથરાએ કહ્યું કે, રામ ઘણા ખટપટીઓ છે, માટે આપને જે બે વરદાન રાજાએ આપ્યાં છે, તેથી એક વરદાન

વડે રામને વનવાસ કાઢવાનું તથા બીજાવડે ભરતને રાજ્ય ગાદી અપાવવાનું તમે માગી લ્યો, એમ કેકયીને સમજાવ્યું. આ વખતે દેવેના જ કારસ્તાનથી કેકયી પોતાના શિક્ષણની ગૌરવતાને ભૂલી ગઈ તથા તેજ પ્રમાણે દશરથ રાજાપાસે માગણી કરી. દશરથ રાજા પાસેથી આ રીતે બે વરદાન માગી લેવાથી અયોધ્યામાં મોટો ખળભળાટ થઈ રહ્યો. પછી રામ-ચંદ્રજી પોતાની માતા કૌશલ્યાને તથા ઉપમાતા કેકયીને તથા સુમિત્રાને પગે લાગી, સીતા તથા લક્ષ્મણ સાથે રણમાં સીધાવ્યા. આ અયોધ્ય કાર્ય થઈ જવાથી પાછળથી કેકયીને પણ ઘણો પસ્તાવો થયો. ભરતે મોસાળથી આવી પોતાની માને ઘણો ઠપકો આપ્યો તથા વડીલભાઈ રામચંદ્રની પાઠુકા રાજગાદી પર રાખી, વનવાસનો વેશ ધારણ કરી, પોતે નંદી આમમાં વાસ કર્યો.

(૧૩) કુંતા.

શૂર નામના એક યાદવ રાજાને પૃથા નામે પુત્રી હતી. એક સમયપર શૂર રાજાએ કુન્તીભોજ આગળ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, મારે જે પ્રથમ પુત્ર કે પુત્રી થશે, તે હું તમને આપીશ. આ રીતે મૈત્રીને લીધે શૂર રાજાએ પોતાની પૃથા નામની કન્યા કુન્તિ ભોજને આપી. કુન્તી ભોજ અતિથિઓની સેવા કરવામાં કુન્તિને રોકતા હતા. એક વેળા દુર્વાસા મુનિ કુન્તિભોજને ત્યાં અતિથિતરીકે આવ્યા. કુન્તાએ દુર્વાસા મુનિની એવી સેવા કરી કે, મુનિ સંતુષ્ટ થયા તથા તેને એક વશીકરણ મંત્ર આપ્યો. આ મંત્રથી જે દેવનું આવાહન કરે, તે દેવ ત્યાં આવી ઉભો રહે. આ મંત્ર ખરો છે કે ખોટો, તેનું

પારણું જોવા કન્યાવસ્થામાં જ કુન્તાએ સૂર્યદેવનું આવાહન કર્યું. તરતજ ત્યાં સૂર્ય દેવ પધાર્યો તથા પૂછ્યું કે, મને શા માટે બોલાવ્યો છે? કુન્તાજી શરમાઈ ગયાં તથા મંત્રની પરીક્ષા જોવા માટે મેં આ કામ કર્યું છે, એમ કહ્યું. પછી સૂર્ય ભગવાને કહ્યું કે, મારો અહીં આવવાનો ફેરો નિષ્ફળ નહિ જાય. પણ તને કરણ નામે એક કુમારાવસ્થામાં પુત્ર થશે, છતાં તારી કન્યાવસ્થા કાયમ રહેશે.

પછી કુન્તી જ્યારે યુવાવસ્થામાં આવ્યાં ત્યારે રાજા કુન્તીભોજે સ્વયંવર રચી કુન્તીને પરણાવવા માટે તૈયારી કરી. કુન્તીએ સ્વયંવરમાં પાંડુને વરમાળ આરોપી. આથી કુન્તાનાં લગ્ન પાંડુ સાથે થયાં. આ સિવાય પાંડુ માદ્રી નામની કન્યા સાથે પરણ્યા હતા. તેણે અનેક રાજાઓને જિતી દિગ્વિજય કર્યો હતો. એક વેળા આ રાજા શિકાર કરવા ગયો. તેણે વનમાં અનેક પશુનો શિકાર કર્યો. પછી એક મૃગ મૃગલીની સાથે ક્રીડા કરતું હતું. રાજાએ આ મૃગ તથા મૃગલીનો શિકાર કર્યો. મૃગ એક મુનિ હતા. તેણે પાંડુ રાજાને શાપ આપ્યો કે, તું પણ તારી રાણી સાથે જે વખતે ક્રીડા કરવા જશે કે તુરત મરણ પામશે. આ શાપથી પાંડુ રાજાને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો તથા પોતે બે રાણીઓને લઈ રાજપાટ મંત્રીને સોંપી વનમાં જઈ રહ્યા. એક વેળા સઘળા ઋષિઓ બ્રહ્મલોકમાં જવા નીકળ્યા. તે વેળા પાંડુ પણ જવા માટે તૈયાર થયા. તે વેળા ઋષિઓએ ના પાડી કે, તમારાથી આવી શકાશે નહિ. કારણ કે દેવઋણ, પિતૃઋણ તથા મનુષ્યઋણ આ ત્રણ ઋણ જેણે અદા કર્યા હોય, તેજ બ્રહ્મલોકમાં જઈ શકે. આથી પાંડુ રાજાને પોતે સંતાન વિનાના હોવાથી ઘણો સંતાપ થયો. આ વખતે

તેણે કુન્તાને બોલાવી, કોઇ પણ દેવ સાથે નિયોગ કરી પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા કહ્યું. પછી કુન્તીએ કહ્યું કે, હું આપની સેવા કરું છું, માટે આપ જ મારે વિશે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કરો. જો તેમ ન થાય તો મને દ્વારસાએ એક આવાહન મંત્ર આપ્યો છે. આ મંત્રથી કોઇ પણ દેવને હું બોલાવી શકું એમ છું. પછી પતિના કહેવાથી ધર્મ, વાયુ તથા ઇન્દ્રનું આવાહન કર્યું. આથી તેને ધર્મ રાજા, ભીમદેવ તથા અર્જુન, એમ અનુક્રમે પુત્રો થયા. પછી માદ્રીને માટે અશ્વિનીકુમારોનું આવાહન કર્યું, જેથી તેને નકુળ તથા સહદેવ નામે પુત્રો થયા. એક વેળા પાંડુરાજા કામાસકત થવાથી માદ્રી પાસે ગયા. આથી તેમનું મૃત્યુ થયું પછી કુન્તી તેમની સાથે બળી મરવા તૈયાર થયાં. માદ્રીને ના પાડી કે, હું તમારા કરતાં નાની છું. તેથી હું તેમની સાથે બળીશ તથા તમે પુત્રોનું સારી રીતે પાલન કરજો. ત્યાર પછી ઋષિઓએ કુન્તી તથા પાંડુના સઘળા પુત્રોને હસ્તિનાપુરમાં આણી રાખ્યાં. પાંડવો તથા કૌરવો સાથે રહેતા હતા. ચાલાકીમાં પાંડવો કૌરવો કરતાં ચઢી જતા હતા. આ કારણથી કૌરવો તેનો દ્વેશ કરવા લાગ્યા. જળકીડા કરી પાંડવોને મારી નાંખવાના વિચારમાં કૌરવો ફાવી શક્યા નહિ. પછી લાક્ષાગૃહ બંધાવી તેમાં તેઓને સૂતાને સૂતા જ બળાવી મૂકવાનો વિચાર કર્યો. પણ વિદુરજીએ તેમને તેમાંથી બચાવી લીધા. ત્યારબાદ આ પાંડવો તથા કુંતા એક બ્રાહ્મણના આશ્રયતળે રહ્યા. ત્યાં નગરમાં એક બકરાક્ષસ આવતો હતો. તેને દરરોજ વારાફરતી એકેક મનુષ્યનું ભક્ષણ જોઈતું હતું. એક વખતે પેલા બ્રાહ્મણનો વારો આવ્યો. તે વેળા કુંતાજીએ કહ્યું કે, આપણે આ બ્રાહ્મણના આશ્રયતળે રહીએ છીએ. માટે બ્રાહ્મણને બદલે ભીમને મોકલીએ. યુધિ-

ધિરે પ્રથમ ના પાડી, પણ કુન્તામાતાના કહેવાથી તેણે હા પાડી. પછી ભીમે તે કાર્ય કરવા પ્રતિજ્ઞા લીધી. બીજે દિવસે ભીમ ગયો તથા બકાસુરને મારીને આવ્યો તથા બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કર્યું. પછી દ્રૌપદીના સ્વયંવરની ખબર પડતાં પાંચે ભાઈઓ તે સ્વયંવરમાં ગયા. ત્યાં અર્જુનને મત્સ્યનો વધ કર્યો. આથી સ્વયંવરમાં દ્રૌપદીએ અર્જુનના ગળામાં વરમાળ આરોપી. આ વખતે બીજા રાજાઓ પાંડવોને બ્રાહ્મણપુત્રો જાણી મારવા માટે તૈયાર થયા. પણ તે સર્વેને પાંડવોએ હરાવ્યા. પછી દ્રૌપદીને લઈ પાંડવો ઘેર આવ્યા. આ વખતે યુધિષ્ઠિર માતા કુંતી પાસે જઈ બોલ્યા કે, મા ! અમે એક વસ્તુ લાવ્યા છીએ. ત્યારે માતાએ કહ્યું કે, તમે ત્રણે છોકરાઓ વહેંચી લો. પછી તે વસ્તુમાં દ્રૌપદીને જોયાં. આથી માતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થવાનો વખત આવ્યો. આ વખતે બ્યાસે તેમની પ્રતિજ્ઞા ભંગ ન થાય તેવો નિર્ણય કર્યો. પછી પાંડવો હસ્તિનાપુર પાસે ઇન્દ્રપ્રસ્થ નામનું નગર રચી ત્યાં રહ્યા. એકવેળા ઘૂત રમતાં પાંડવો હારી ગયા તથા તેમને વનવાસ જવાનું ઠર્યું. ત્યારે દ્રૌપદી કુંતા સાસુની રજા લેવા ગયાં. આ વખતે કુંતાએ દ્રૌપદીને મીઠાશનાં વચનથી કહ્યું કે, તમે પતિસેવાનો ધર્મ સારી રીતે જાણો છો. તમે પતિવ્રતા છો. તમે કૌરવોને શાપ દઈ ભસ્મ નહિ કર્યું, એ તેઓનું ભાગ્ય છે. આ વખતે દ્રૌપદીએ પ્રણામ કરી સાસુને કહ્યું કે, “તમારે કેઇપણ રીતની ફિકર કરવી નહિ.” કુંતા માતા છોકરાને છાતી સરસા આંખી વિયોગને લીધે અત્યંત રડવા લાગ્યાં. તે વેળા વિદુરે શાસ્ત્રનાં વચનો કહી તેમને શાંત કર્યાં. પાંડવો તેર વર્ષ રહી આવ્યા પછી ચૌદમે વર્ષે છતા પડી દુયોધનાદિ પાસે પાંચ ગામની શ્રી

કૃષ્ણને મોકલી યાચના કરી; પણ દુર્યોધને કંઈપણ આપવાની ના પાડી. આ વખતે શ્વેતીર ભાતાને છાજે એવો સંદેશો કુંતા માતાએ શ્રીકૃષ્ણ સાથે પાંડવોને કહાવી મોકલ્યો. કુંતાએ કૃષ્ણને એકાંતમાં કહ્યું કે, તું મારો પુત્ર છે. માટે તારે પણ પાંડવોને સહાયતા કરવી. કહે' કહ્યું કે, મેં કૌરવોનું લૂણ ખાધું છે, તેથી તેમ તો નહિ બને, પણ હું કેવળ અર્જુન સાથે જ લડીશ. કાં તો હું જે તારો પુત્ર છું તે મરશે અથવા અર્જુન મરશે. પણ તારા પાંચ પુત્ર તો કાયમ જ રહેશે. કુંતાએ, પોતાના પાંચ પુત્રોને કહે' અભય દાન આપ્યું, તેથી તેને આશીષ આપી. પછી યુદ્ધમાં કૌરવો સઘળા મરણ પામ્યા તથા પાંડવો જ કેવળ જીવતા રહ્યા. પછી હસ્તિનાપુરની ગાદીપર પાંચ પાંડવો બેઠા. આ પછી ગાંધારી તથા દુર્યોધન વ્યાસાશ્રમમાં જવા માટે નીકળ્યાં. આ વખતે કુંતામાતા પણ પોતાના સાસુની સેવા કરવા તેની સાથે તૈયાર થયાં. વિદુર તથા કુંતાજી, ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીની સેવામાં હમેશાં પરાયણ રહેતાં હતાં. એક વેળા કાકા, કાકી તથા માતાને મળવા માટે યુધિષ્ઠિરાદિ પાંચ પાંડવો ધૌમ્યને રાજ્યકારભાર સોંપી વ્યાસાશ્રમમાં ગયા. આ વખતે ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારી નદીએ સ્નાન કરવા ગયાં હતાં; તથા કુંતામાતા તેમને દોરવી ઘર તરફ લાવતાં હતાં. પછી માતાને, કાકા કાકીને તથા વ્યાસને પાંડવાદિ સઘળા પગે લાગ્યા. આ વખતે વ્યાસ મુનિએ સઘળા મરેલા કૌરવોનાં તેઓને દર્શન કરાવ્યાં. ત્યાર બાદ યુધિષ્ઠિરાદિ હસ્તિનાપુર આવ્યા. જ્યારે એક વેળા વનમાં દાવાનળ સળગતો હતો ત્યારે તે ધૃતરાષ્ટ્રાદિઓએ પોતાનો પાંચ ભૌતિક દેહ તેમાં અર્પણ કર્યો. કુંતા માતા પોતાના વહાલા પ્રાણપતિ પાંડુને સ્વર્ગ-વિશે જઈને મળ્યાં.

(૧૪) કાદંબરી.

કાદંબરી ગંધર્વના રાજા ચિત્રરથથી મદિરાને પેટે જન્મી હતી. તેણે મહાશ્વેતા જેવી વિદુષી સાથે પોતાનું જીવન ગાળ્યું હતું. મહાશ્વેતા બિધવા થયાના સમાચાર સાંભળી કાદંબરીએ પણ પોતાનું જીવન કુમારી અવસ્થામાં ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મહાશ્વેતાએ તરલિકાને મોકલી ઘણું સમજાવ્યું, પણ કાદંબરી એકની બે થઈ નહિ. પછી કાદંબરીએ કેયૂરક દ્વારા સંદેશો મોકલાવ્યો કે, સૂર્યનારાયણનો અસ્ત થાય છે ત્યારે નલિનીના પીડાવાથી ચક્રાકી પણ પોતાના પતિના સહવાસનું સુખ છોડી દે છે, તો મારે પણ મારી સખીના દુઃખથી પતિના સહવાસનું સુખ છોડી દેવું જોઈએ. મહાશ્વેતા પાસે કેયૂરક આ રીતનો સંદેશો લઈને ગયો ત્યારે મહાશ્વેતાએ કહ્યું કે, હું જાતે જઈ મારી સખીને સમજાવીશ. પછી કેયૂરક પાછો હેમકુટ ગયો. ભરતખંડની અવંતી નામની નગરીમાં આ વખતે તારાપીડ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને ચંદ્રાપીડ નામે એક પુત્ર હતો. આ ચંદ્રાપીડ શિકાર કરતો કરતો એક વેળા હિમાચળની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે મહાશ્વેતાને શિવની આરાધના કરતી જોઈ. મહાશ્વેતાએ ચંદ્રાપીડને જોઈ તેને વિનંતિ કરી કહ્યું કે, તમે મારી સાથે હેમકુટ પધારો તો સાડું. ચંદ્રાપીડે તે પ્રમાણે હા પાડી. પછી મહાશ્વેતા ચંદ્રાપીડને લઈ હેમકુટ ગયાં. ત્યાં કાદંબરીના આવાસમાં મહાશ્વેતા તથા ચંદ્રાપીડ ગયાં. આ વખતે કાદંબરી પણ ચંદ્રાપીડને જોઈ તેના પર કામાસક્ત થઈ. તેમ કાદંબરીનું અનુપમ લાવણ્ય જોઈ ચંદ્રાપીડ પણ તેના પર કામાસક્ત થયો. આ સમયમાં રાજા ચિત્રરથ તથા માતા મદીરા કાદંબરીને

મળવા માટે આબ્યાં. એટલે ચંદ્રાપીડ ત્યાંથી નીકળી મહાશ્વે-
તાએ બતાવેલ મણિમહેલમાં પોતાનો ઉતારો લીધો. કેટલોક
બખત ગયા પછી ચંદ્રાપીડ પોતાના દેશ પ્રતિ આવવા નીકળ્યો.
તેટલામાં રસ્તામાં જ કાઢંબરી તરફથી તેની સખી સંદેશો લાવી
કે, ચંદ્રાપીડનાં દર્શન વિના કાઢંબરીને ચહેન પડતું નથી.
આ જ સમયમાં ચંદ્રાપીડને પોતાના ઘેરથી સંદેશો આબ્યો કે,
તું એકદમ આલ્યો આવજો. આથી ચંદ્રાપીડ સેનાને રસ્તામાં
મૂકી પોતે એકલો અવંતી ગયો. તે ઘેર ગયો, તેવામાં હેમ-
કૂટથી પત્રલેખા કાગળ લઈને આવી કે, જો કાઢંબરીને જીવતી
રાખવી હોય તો તમે એકદમ હેમકૂટ પધારો. ચંદ્રાપીડ એક-
દમ હેમકૂટ જવા માટે નીકળ્યો. રસ્તામાં મહાશ્વેતા પાસે
ચંદ્રાપીડ ગયો. તે વખતે તે અત્યંત કદપાંત કરતી હતી. મહા-
શ્વેતાને કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે, આપના મિત્ર વૈશ-
પાયનને મેં નહિ ઓળખવાથી પોપટ થવાનો શાપ આપ્યો
તથા મારા શાપને લીધે તે પૃથ્વીપર કાળની માફક ઢળી પડ્યો.
વૈશપાયનનું મરણ સાંભળી ચંદ્રાપીડ પણ ત્યાંને ત્યાં જ મૂછો
પામી ગયો. કાઢંબરી ચંદ્રાપીડનું મરણ સાંભળી તેની સાથે
સતી થવા તૈયાર થઇ. આ વેળા તે શબમાંથી એક તેજ નીક-
ળ્યું. આ તેજે મહાશ્વેતાને ધીરજ આપી તથા કાઢંબરીને પ્રાણ
ત્યાગ કરવાની ના પાડી. પણ ચંદ્રાપીડનું શરીર કેટલોક સમય
જળવા રાખવા કહ્યું. પુત્ર ચંદ્રાપીડનું મરણ સાંભળી રાજ
તારાપીડ તથા તેની રાણી વિલાસવતી જ્યાં ચંદ્રાપીડ પડેલો
હતો ત્યાં ગયાં. આ વખતે માતૃપિતા ચંદ્રાપીડને જોઈ અત્યંત
રડવા લાગ્યાં. કાઢંબરીને પણ આ વખતે મૂછો આવી ગઈ.
વિલાસવતીએ કાઢંબરીના શરીરપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું કે,
“હે વહુ દીકરા ! તમે ધીરજ ધરો. જો તમે નહિ હોત તો મારા

પુત્રનું શરીર આવી સ્થિતિમાં રહેત નહિ. ” ચંદ્રાપીડનું નામ સાંભળતાં કાઢંબરી ચેતનાવસ્થામાં આવી. કાઢંબરીને ચંદ્રાપીડન શરીરની આસનાવાસના કરવાનું કહી તારાપીડ તથા વિલાસવતી તે જ વનમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક વેળા કાઢંબરીએ એકાંત અવસ્થા ભેઠ ચંદ્રાપીડના શરીરને આલિંગન કર્યું. તે જ વખતે તેના શરીરમાં ચેતન આવ્યું. પછી ચંદ્રાપીડે કહ્યું કે, હું શાપને લીધે અત્યાર સૂધી શબની પેઠે પડ્યો હતો. આજે હવે મારો શાપ પૂરો થયો છે. બીજી બાજુ મહાશ્વેતાનો પતિ પણ જીવતો થયો છે, એમ ખબર મળી. આ વૈશંપાયનનું બીજું નામ પુંડરીક હતું તથા તે જ મહાશ્વેતાનો પતિ થતો હતો. ત્યારબાદ સઘળાં એકબીજાને ભેટ્યાં. આ વખતે સઘળાં કાઢંબરીનાં તથા તેની બહેન-પણી મહાશ્વેતાનાં અનન્ય ભક્તિ માટે પુષ્કળ વખાણ કરવા લાગ્યાં.

(૧૫) ગાગી.

વિદુષી ગાગી વચ્ચકનુ મુનિનાં પત્ની હતાં. તેમણે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં સાફ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. અનેક વિદ્વન્મંડળમાં તેઓ વિદુષી તરીકે પ્રખ્યાતિને પામ્યાં હતાં. એક વેળા જનક રાજાને બહુદક્ષિણુ નામનો યજ્ઞ કરવાની ઈચ્છા થઈ. તેમાં કોને આચાર્યપદે સ્થાપવો, તેટલા માટે એક હબ્બર ગાય પોતે કાઢી તથા તે દરેક ગાયના શિંગડાઓપર એકએક નિષ્ક બાંધ્યો. પછી સભામાં બેસી તેણે સઘળા વિદ્વાન્ પ્રાણીઓને ઉદ્દેશી કહ્યું કે, જે ખરો બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય, તે આ સોના મહોર સાથે એક હબ્બર ગાય લઈ જાય. કોઈ પણ પ્રાણી ઉભો થયો નહિ. તેવામાં યાજ્ઞવલ્કય મુનિ ઉભા થઈ બોલ્યા કે, હું ખરો બ્રહ્મનિષ્ઠ છું.

એમ કહી તેણે પોતાના શિષ્ય સોમશ્રવાને આજ્ઞા કરી કે, તું આ હજાર ગાય આપણે ઘેર લઈ જા. આ વખતે અશ્વલ, આર્ત-ભાગ, ભુજયુ, ઉપસ્ત, કોહલ આદિ અનેક વિદ્વાનોએ બ્રહ્મ-વિદ્યા સંખંધી યાજ્ઞવલ્ક્ય સાથે વાદ કરવા માંડ્યો. પણ તે સઘળાને યાજ્ઞવલ્ક્યે હરાવ્યા. આખરે વિદુષી ગાગીએ આવી બ્રહ્મવિદ્યા સંખંધી યાજ્ઞવલ્ક્યને પ્રશ્ન પૂછ્યા. ગાગીએ પૂછ્યું કે, “ હે યાજ્ઞવલ્ક્ય ! જળ શાનેવિશે ઓતપ્રોત છે ? યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, જળ વાયુમાં ઓતપ્રોત છે. ” ગાગીએ પૂછ્યું કે “ વાયુ શામાં ઓતપ્રોત છે ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “વાયુ અંતરીક્ષમાં.” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે “ અંતરિક્ષ શામાં ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “ અંતરિક્ષ ગાંધર્વ લોકમાં. ” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, “ ગંધર્વ લોક શામાં ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “ ગંધર્વ લોક આદિત્ય લોકમાં. ” ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, “ આદિત્ય લોક શામાં ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, આદિત્ય લોક ચંદ્રલોકમાં. ” ગાગીએ કહ્યું કે “ ચંદ્રલોક શામાં ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે “ ચંદ્રલોક નક્ષત્ર લોકમાં. ” ગાગીએ કહ્યું કે, “ નક્ષત્ર લોક શામાં ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “ નક્ષત્ર લોક દેવલોકમાં. ” ગાગીએ પૂછ્યું કે, “ દેવલોક શામાં ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “ દેવલોક ઇન્દ્રલોકમાં. ” ગાગીએ પૂછ્યું કે, “ ઇન્દ્રલોક શામાં ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે “ પ્રજાપતિ લોકમાં. ” ગાગીએ કહ્યું કે, “ પ્રજાપતિ શામાં ? ” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “ પ્રજાપતિ બ્રહ્મ લોકમાં. ”

ગાગીએ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે, બ્રહ્મલોક શામાં ઓતપ્રોત છે ? આ સાંભળી યાજ્ઞવલ્ક્ય બોલ્યા કે, આ તારો પ્રશ્ન અતિપ્રશ્ન છે. તારા જેવી વિદુષીએ આવો પ્રશ્ન કરવો યોગ્ય નથી. ગાગીએ આથી પ્રશ્ન પૂછવા બંધ કર્યો. ઉદાલકે પ્રશ્ન

પૂછ્યા પછી ફરી ગાગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, જે સ્વર્ગની ઉપર છે, જે પૃથ્વીની નીચે, જે બ્રહ્માંડના મધ્યભાગમાં સ્વર્ગ તથા પૃથ્વી છે તેનું, તેમજ ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનનું કારણ શું છે ?” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “આ સર્વ આકાશમાં રહેલું છે.” ગાગીએ પૂછ્યું કે, “આકાશ શામાં છે ?” યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે, “આકાશ પરબ્રહ્મમાં ઓતપ્રોત છે. તે સ્થૂલ નથી, હ્રસ્વ નથી, અણુ નથી, દીર્ઘ નથી તથા તેનું કોઈ બક્ષણ કરી શકતું નથી. હે ગાગી ! આ અક્ષર બ્રહ્મની આજ્ઞાનુસાર સ્વર્ગોદિ સર્વ સ્થિતિ કરી રહ્યાં છે. જે આ પરબ્રહ્મને ઓળખે છે, તેને જન્મ મરણનો ફેરો રહેતો નથી. આ પરબ્રહ્મ સર્વના દ્રષ્ટા તથા મનના પણ વિષય નથી. આ પરબ્રહ્મને જાણવા પછી કશું જાણવાનું બાકી રહેતું નથી.” ગાગીએ આ વખતે હાથ જોડી સઘળા બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, “તમે યાજ્ઞવલ્ક્યને કદી બ્રહ્મવિદ્યામાં જિતી શકશો નહિ.” આ રીતે જ્યાં જ્યાં યજ્ઞ તથા વિદ્યાવિનોદ થાય, ત્યાં ત્યાં હમેશ ગાગી હાજર રહેતાં હતાં. હે આર્ય બહેનો ! જે કોઈ ગાગીની માફક પોતાનું જીવન સરળ ગાળતાં શીખે તો તેવી બહેનો આપણા દેશનો ઉદ્ધાર કર્યા વિના રહે જ નહિ.

(૧૬) ગાંધારી.

ગાંધારી કંદહાર દેશના રાજા સુખળની પુત્રી થાય. એમનાં લગ્ન હસ્તીનાપુરના રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર સાથે થયાં હતાં. આ સતી ઘણી જ માયાળુ તથા પતિપરાયણ હતાં. તેમના પતિ અંધ હતા. આથી ગાંધારી પોતે આંખે પાટો બાંધી રાખતાં હતાં, કે જેથી અંધપતિને જોઈ તેનાપર કદી અફિયા નહિ થાય. આવી સતીને ધન્ય છે કે, જેણે પોતાનું પાતિવ્રત્ય પાળવા

માટે આ રીતનું દુઃખ સહન કર્યું. એમની પતિભક્તિ જોઈ મહાત્મા વેદ વ્યાસે પણ એમનાં ઘણાં જ વખાણુ કર્યાં હતાં. આ સતીને સો પુત્રો હતા, જેનું નામ કૌરવ હતું. પાંડવો વનવાસ ગયા પહેલાં પ્રથમથી જ ગાંધારીએ પોતાના પતિ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું હતું કે, “ જુગાર રમવો, એ ઠેવળ અધર્મનું કારણ છે. તેમ જ પાંડવોને વનવાસ કાઢવા, એ ખોટું છે. વળી સતી દ્રૌપદીને સભામાં આણી તેનાં ચીર ખેંચવાં, તેમ જ પાંડવોને એક જમીનનો ટુકડો પણ આપવો નહિ. આ સઘળું અનર્થનું કાર્ય છે. માટે આપ આપના પુત્રોને તે બાબત સમજાવો.” ધૃતરાષ્ટ્રે દુર્યોધન આદિને બોલાવી, આ સઘળું કાર્ય અટકાવવા માટે ઘણું સમજાવ્યા, પણ કૌરવોનો નાશ થવાનો હશે, જેથી તેઓએ પોતાના પિતાનું તથા માતાનું કહેવું માન્યું નહિ. આ યુદ્ધમાં આખરે પાંડવો જીત્યા તથા સઘળા કૌરવો રણમાં મરી ગયા. આ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી ગાંધારીએ દ્રૌપદીની ક્ષમા ચાહી. તેઓ આખરે શોકસાગરમાં ડૂબી ગયાં તથા પોતાનું જીવન શોકમાં જ પૂરું કર્યું હતું.

(૧૭) તારા.

તારા સુપેણુ રાજની પુત્રી તથા કિષ્કિંધાના રાજા વાલીની પત્ની થાય. નાનપણથી પોતાના પિતાને ઘેર રહી રાજોપયોગી તથા ગૃહોપયોગી શિક્ષણ એમણે પોતાના પિતા તરફથી સાડાં લીધું હતું. તારાનો પતિ વાલિ જો કે બુદ્ધિમાન હતો, છતાં કેટલીકવાર તે તારાની સલાહ લેતો તથા તેની સલાહ પ્રમાણે પોતે વર્તતો હતો. આ રીતે સ્ત્રીઓની સલાહ લેવાની ઘણી જ જરૂર પડે છે. આથી જ સ્ત્રીઓને સારા પ્રકારનું શિક્ષણ

આપવાની જરૂર છે. પોતાના ડહાપણ માટે તારાએ પોતાના પતિના મનમાં સારી છાપ બેસાડેલી હતી. આ તારાને અંગદ નામે મહાન શૂરવીર એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આ અંગદે સુવરાજ પદને શોભે એવું સારું શિક્ષણ લીધું હતું. રામ તથા રાવણના યુદ્ધ વખતે રામના દૂત તરીકે રાવણના દરબારમાં જઈ રામનો અંગદે સંદેશો કહ્યો હતો તથા પોતાવિશે શૂરવીરપણાની ઘણી જ સારી છાપ બેસાડી હતી.

વાલીના ગૃહમાં કલહ પાછળથી પેડો. વાલીને સુગ્રીવ નામે ભાઈ હતો. કેટલાંક કારણોને લીધે વાલીએ સુગ્રીવને રાજ્યપાટથી બ્રષ્ટ કરી કાઢી મૂક્યો હતો. આ સુગ્રીવ કોઈપણ પ્રકારે કિષ્કિંધામાં રહેલા પોતાના ભાઈ વાલીનો નાશ થાય, તેનો ઉપાય શોધ્યા કરતો હતો. તેવામાં રામચંદ્રજી રાવણે સીતાનું હરણ કર્યાથી તેની શોધમાં ફરતા ફરતા ઋષ્યમૂક પર્વત આગળ આવ્યા. ત્યાં સુગ્રીવની સાથે રામચંદ્રજીને મૈત્રી થઈ. સુગ્રીવે કહ્યું કે, હું સીતાની શોધમાં આપને મદદ કરું. પણ આપે મારા ભાઈને મારી મને કિષ્કિંધાનું રાજ્ય અપાવવું જોઈએ. રામે તે બાબતની હા પાડી. કારણ કે રામચંદ્રજી પણ કાર્યાર્થી હતા. પછી 'મોટું' સૈન્ય લઈ વાલીની રાજ્યગાદીપર ચઢાઈ કરી. આ વખતે તારાએ વાલીને ઘણું સમજાવ્યું કે, આ સુગ્રીવને રામ તથા લક્ષ્મણ જેવા સહાય કરનારા છે. માટે આપ લઢો નહિ, પણ તેની સાથે સલાહ કરો. પણ વાલીએ તારાની શિખામણ માની નહિ. પછી મહાન યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં સુગ્રીવને આઠો રાખી રામે વાલીનાપર તીર ફેંક્યું. આ તીરથી વાલી વીંધાઈ ગયો તથા તેના સૈન્યમાં ભારે ભંગાણ પડ્યું. સુગ્રીવે આવી કિષ્કિંધાનું રાજ્ય લીધું. પછી તારા જ્યાં પોતાના પતિનું શય પડ્યું

હતું ત્યાં જવા નીકળી. આ વખતે પોતાનું સૈન્ય આમ તેમ નાસતું હતું. તેને જોઈ તારાએ કહ્યું કે, બાપલાઓની માફક આમ તેમ નાસવું તમને શોભતું નથી. પછી રામચંદ્રજી પાસે જઈ તારા બોલી, “આપે આવી રીતે મારા પતિને મારી નાંખ્યો, એ કાર્ય સાફ કર્યું નહિ. આપ તો સાક્ષાત્ પરમાત્મા છો. હવે મને નિરાધાર કરી, તેનાં કરતાં મને પણ બાળુ મારીને મારી નાંખો, કે જેથી હું પણ મારા પતિ લોકને પામું.” આ વખતે રામચંદ્રજીએ, હનૂમાને તથા લક્ષ્મણે તારાને ધીરજ આપી કહ્યું કે, તું શોક મા કર. આત્મા કોઈ દિવસ મરતો નથી. તે તો અજર તથા અમર છે. તું હવે શોક કરવો મૂકી દે તથા તારા દીયર સુગ્રીવને તથા તારા પુત્ર અંગદને આ શબ્દને ઠાક કરવાની રજા આપ.” આ સમયે વાલીના શરીરમાં પ્રાણ હજી હતા. તેણે ધીરથી સુગ્રીવને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું કે, “તારે તારી ભાભીની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવું. તેમની સલાહ હું પણ લેતો હતો તથા તેમની સલાહ પ્રમાણે ચાલતો હતો. હાલ પણ હું તેની શિખામણ પ્રમાણે ચાલ્યો નહિ, જેથી આ સ્થિતિને પામ્યો. તારે અંગદને તારા પુત્રરૂપે માનવો તથા હળીમળીને રહેવું. મારી આજ્ઞા છે કે, તારે હવે કિષ્કિંધાનું રાજ્ય કરવું. હું સાક્ષાત્ પરમાત્માના બાળથી પવિત્ર થયો છું, માટે સ્વર્ગમાં સીધાવીશ. તમો રૂડી રીતે રહો તથા રાજ્યસુખ ભોગવો, એમ હું ઇચ્છું છું.” આટલું કહી રહ્યા પછી વાલીના પ્રાણ જતા રહ્યા. સુગ્રીવ પણ પોતાના ભાઈના રહ્યા પ્રમાણે તારાની સાથે રહી રાજ્યનું સુખ ભોગવવા લાગ્યો તથા દરેક કાર્યમાં તારાની શિખામણ લઈ તે પ્રમાણે ચાલતો હતો. તારા સર્વ શાસ્ત્રમાં કુશળ તથા કાર્ય કરવામાં ઉત્તમ પ્રકારની પદ્ધતિ તેનામાં હતી.

તારાના જે ગુણો હતા, તે સઘળા ગુણોનો વાસ અંગદમાં હતો. આજ કારણથી રામે રાવણની પાસે સંદેશો મોકલવા માટે અંગદને જ પસંદ કયો હતો. વિદુષી તથા સતી તારાના જીવનમાંથી સ્ત્રીઓને ઘણું જાણવાનું મળે એમ છે.

(૧૮) દમયંતી.

વિહલ દેશમાં ભીમક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજાને કાંઈ સંતાન નહતું. એક વેળા હમન નામના ઋષિ આ રાજાને ત્યાં આવ્યા. તેમની ભીમકે તથા તેની રાણીએ એટલીજધી આગતાસ્વાગતા કરી કે, ઋષિએ પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે, તને ત્રણ પુત્રો તથા એક પુત્રી થશે. આ ઋષિના કહેવાથી ભીમકને ત્રણ પુત્રો થયા, જેનું નામ હમ, હાંત તથા હમન પાડયું હતું. એક પુત્રી થઈ હતી, જેનું નામ દમયંતી પાડયું હતું. આ દમયંતી રૂપરંગનો ભંડાર હતી. આ વખતે નિષધ દેશમાં વીરસેનનો પુત્ર નળરાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ નળરાજા અશ્વવિદ્યામાં કુશળ તથા શૂરવીર હતો. આ રાજાએ દમયંતીના રૂપનાં વખાણુ ઘણાં મોઢે સાંભળ્યાં હતાં. આથી તેની દમયંતીને પરણવાની પૂર્ણ ઇચ્છા હતી. એક વેળા કેટલાક હંસો તથા હંસીઓ નળરાજાના ઉપવનમાં રમતાં હતાં. તેવામાં એક હંસને નળરાજાએ પાછળથી જઈને પકડી લીધો. આ વખતે તે હંસની સ્ત્રીએ નળને શાપ આપ્યો કે, જેમ તેં અમારા પતિપત્નીનો વિયોગ પાડ્યો, તેજ પ્રમાણે તારે પણ તારી સ્ત્રીનો વિયોગ થશે. હંસે નળરાજાને માનુષી વાત્તાથી કહ્યું કે, તું મને મારીશ નહિ. હું તને તારી દમયંતી મેળવવામાં સહાયતા કરીશ. આથી નળે તે હંસને છોડી મૂક્યો.

હંસે પોતાનાં સગાંસંબંધીને મળી પછી વિદ્વાં દેશમાં હમ-
યંતીના ઉપવનમાં જઈ ત્યાં નળના ગુણ ગાવા માંડ્યા. હંસને
પકડવા માટે હમયંતી દોડી. આ વખતે હંસે નળના એટલા
બધા યશનું ગાન કયું કે, હમયંતીને રઠ લાગી કે, પરણું
તો નળનેજ, પણ ખીજા મારા માતાપિતા સમાન. પછી આ
પ્રમાણે હમયંતીને રઠ લગાડી હંસ પાછો નિષધ આવ્યો.
હમયંતીને રાત તથા દિવસ નળનીજ રઠ લાગી હતી. આ
સમયે નારદ મુનિ સ્વર્ગમાં જઈ દેવોની પાસે હમયંતીના
સૌંદર્યનું વર્ણન કયું. આથી યમ, અગ્નિ, વરુણ, કળિ તથા
ધન્વને હમયંતી સાથે પરણવાની ઇચ્છા થઈ. આણી તરફ ભીમકે
જેયું કે, હમયંતી વરનેયોગ્ય થઈ છે, એટલે તેણે દેશદેશના
રાજાને સ્વયંવરમાં તેડવા માટે આમંત્રણ કયું. આ વખતે
યમાદિ દેવો હમયંતી પાસે ગયા તથા અદૃશ્ય રહી, હમયંતીને
સમજાવવા લાગ્યા કે, તું નળને નહીં વરતાં અત્રે દેવોમાંના
કોઈને વર. પણ હમયંતી એકની બે થઈ નહિ. પછી તેઓ
નળરાજા પાસે આવ્યા તથા નળને કહ્યું કે, તું અમો જે કામ
સોંપીએ તે કરશે ? નળે હા પાડવાથી યમાદિ દેવોએ નળને
હમયંતી પાસે મોકલ્યો કે, તું મને પરણવું છોડી કઈ દેવો-
માંના કોઈને પરણ. પણ હમયંતીએ સાફ ઘસીને ના પાડી.
પછી નળે તે વાત દેવોને કહી, એટલે દેવોએ કહ્યું કે, તારું
જે સ્વરૂપ છે તેજ સ્વરૂપ અમને પણ લેવાદે. તે રીતની નળે
હા પાડી. પછી સ્વયંવરમાં જ્યારે હમયંતી નળને વરમાળ
આરોપવા જતી હતી, તેવામાં નળના સરખા ખીજા પાંચ
જણાને જોયા, એટલે તે ખંચાઈની ઉભી રહી. આ વખતે તેણે
દેવોની પ્રાર્થના કરી કે, હે દેવો ! મેં હંસ પાસે પ્રતિજ્ઞા લીધી
છે કે, હું નળને જ વરીશ. માટે તમો જ મને નળને બતાવો.

એટલે દેવોએ પોતપોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તથા નળ ખુદલી રીતે ઓળખાઈ શક્યો. ત્યાર પછી દમયંતીએ ખરા નળને પોતાની વરમાળ આરોપી. ભીમકે ઘણે વાજતે ગાજતે નળનાં તથા દમયંતીનાં લગ્ન કર્યાં. પણ કળિને આ વાત પસંદ પડી નહિ. નળ તથા દમયંતી પરણ્યા પછી પોતાને દેશ નિવધ ગયાં. ત્યાં કળિ નળની પુઠ પકડી કોઈપણ પ્રકારે તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરવા માંગતો હતો. એક વેળા પગ ખરાબર ધોયા વિના નળ સંધ્યા કરવા બેઠો, એટલે કળિએ નળના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાર પછી કળિના પ્રવેશને લીધે એક પછી એક અધમ કર્મ જ તે કરવા લાગ્યો. કળિએ નળના ભાઈ પુષ્કરને સમજાવ્યું કે, તું નળરાજ સાથે દૂત રમ. નળ પોતાના ભાઈ પુષ્કર સાથે દૂત રમ્યો. આ વખતે કળિ પાસાડપે થયો, જેથી નળ હારી ગયો તથા રાજ્યપાટ સઘળું નળ ખોઈને બેઠો. પછી પહેરેલાં વસ્ત્ર સાથે નળ તથા દમયંતી નગરમાંથી બહાર નીકળ્યાં. આ વખતે નળે પોતાનાં છોકરાંને મોસાળ મોકલ્યાં. તે વખતે દમયંતીને કહ્યું કે, તું પણ એઓની સાથે જ તથા તારા પિયરમાં જઈને રહે. પણ દમયંતીએ સાફ ના પાડી. જ્યાં તમે છો ત્યાં હું છું. હું મારો દેહ આપથી વિપ્રદોષ પાડવા માગતી નથી. પછી નળ તથા દમયંતી અરણ્યમાં ભૂલાં પડ્યાં. આ વખતે તેમની પાસે કશું ખાવાનું નહતું. એટલે કળિએ જ પક્ષીનું રૂપ લીધું. નળ પોતાનું કપડું નાંખી તે પક્ષીને જેવો પકડવા જાય છે, એટલે તે પક્ષી કપડું લઈ ઉડી ગયું. ચાલતાં ચાલતાં બેઉ જણાં ઝાડ તળે રાતવાસો કરવા રહ્યાં. પછી દમયંતી જ્યારે ઉંઘી ગઈ ત્યારે લાગ સાધી નળ પોતાનું અડધું વસ્ત્ર કાપી લઈ તેને વનમાં એકલી મૂકી પોતે ચાલતો થયો. પછી દમયંતી ઉંઘમાંથી ઉઠી ત્યારે તેણે

નળને પોતાની પાસે જોયા નહિ. એટલે “ઓ નળ, ઓ નળ” એમ બોલી આખા વનમાં ભટકવા માંડ્યું. આ વખતે દમયંતીનો પણ એક અજગરના મુખમાં પડ્યો. અજગરે તેને અડધી ગળી લીધી. આ વખતે એક પાર્ધીએ આવી તેને છોડવી. પણ તે પાર્ધીની દમયંતી ઉપર કુદ્દિષ્ટ થવાથી દમયંતીએ તેને તેજ ક્ષણે બાળીને ભસ્મ કર્યો. પછી એક વણઝારાની પોઠ મળી. તેણે દમયંતીને એદિ રાજાને ત્યાં મૂકી. ત્યાં તે સુબાહુ રાજાની બેન સુનંદાની સખી થઈને રહી. આણી તરફ નળરાજા એક અરણ્યમાંથી બીજા અરણ્યમાં ગયો. ત્યાં દાવાનળ બળતો હતો તથા તેમાં એક નાગ બળતો હતો. નળે તે નાગને બળતો બચાવ્યો. આ નાગ તે કકોટક હતો. જેવો નળને કકોટક કરડ્યો કે, નળતું રૂપ ફેરવાઈ ગયું. તે ક્યામ વર્ણવાળો થઈ ગયો. કકોટકે કહ્યું કે, જ્યારે તું મારું સ્મરણ કરીશ કે તારું રૂપ તને પાછું તેવું ને તેવું મળશે. પછી તે નાગે કહ્યું કે, તમે તમારું નામ બાહુક રાખજો તથા અયોધ્યામાં ઋતુપર્ણરાજાને ત્યાં તમે સારથિ થઈને રહેજો.

હવે વિદર્ભ રાજાએ પોતાના જમાઈ તથા પુત્રીની શોધ માટે એક સુદેવ નામના બ્રાહ્મણને મોકલ્યો. સુદેવ બ્રાહ્મણ શોધતો શોધતો એદિદેશમાં ગયો. ત્યાં તેને દમયંતીનો ભેટો થયો. બેઠીની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. પછી સુનંદાએ બોલ્યું કે, આ તો મારી માસીની છોકરી દમયંતી છે. એટલે તેને વિદર્ભ દેશ મોકલી આપી. પછી પર્ણાદ નામના એક બ્રાહ્મણને, જે શબ્દ નળ કે દમયંતી જ બોળખી શકે, તેવા શબ્દની ટેલ નાખી દેશેદેશ ફરવા કહ્યું. આ બ્રાહ્મણ ટેલ નાંખતો નાંખતો અયોધ્યા આવ્યો. ત્યાં બાહુકે દમયંતી તથા તેના છોકરાંની ખબર પૂછી. પછી પર્ણાદ આ સમાચાર લઈ ઘેર

આવ્યો. હમયંતીએ મુદેવ બ્રાહ્મણને બોલાવી કહ્યું કે, તમે અયોધ્યાના રાજા ઋતુપર્ણ પાસે જાઓ તથા તેને કહો કે, કાલે હમયંતીનો સ્વયંવર છે, માટે આજેને આજે ગમેતેમ ઠરી તમારે વિહર્લ હમયંતીને વરવા જવું જોઈએ. ઋતુપર્ણે બાહુકને બોલાવી એક દિવસમાં વિહર્લ જવા કહ્યું. બાહુકે કહ્યું કે, હું એક દિવસમાં આપને વિહર્લ પહોંચાડીશ. રસ્તામાં નળે ઋતુપર્ણને અશ્વવિદ્યા શીખવી તથા ઋતુપર્ણે તેના બદલામાં તેને દૂતવિદ્યા શીખવી. એટલે નળ કળિને પીછો છોડી ચાલતો થયો. પછી ઋતુપર્ણ તથા નળ કુંડીનપુર આવ્યા. ત્યાં હમયંતીએ બાહુકની અનેક પ્રકારે પરીક્ષા લીધી. પછી જાણ્યું કે આ નળ જ છે, એટલે તેમની પાસે જઈ આવો વેશ ધરવાનું કારણ પૂછ્યું. એટલે નળે પોતાને બીતેલી સર્વ વાત કહી. પછી નળે કકોટકનું સ્મરણ કર્યું, એટલે નળ પોતાના અસલ સ્વરૂપને પામ્યો. ઋતુપર્ણ પ્રસન્ન થયો તથા કુંડીનપુર કેટલોક વખત રહી, નળ તથા હમયંતી પોતાને દેશ ચાલી નીકળ્યાં. ત્યાં પુષ્કરને દૂતમાં હરાવી, નળે પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું.

(૧૯) દ્રૌપદી.

દ્રૌપદી એ પંચાળ દેશના રાજા દ્રુપદની પુત્રી તથા પાંડવોનાં ધર્મપત્ની થાય. દ્રુપદ રાજાએ પોતાની પુત્રી માટે કાંપિલ્ય નગરમાં સ્વયંવર રચ્યો હતો. આમાં એવું પણ હતું કે, જે કોઈ જળમાં દેખાતા મત્સ્યનું પ્રતિબિંબ જોઈ ઉપર રહેલ મત્સ્યને વીંધે, તેને સ્વયંવરમાં વરમાળ આરોપવી. દેશે દેશના અનેક રાજાઓ આ સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા, પણ કોઈથી તે મત્સ્યને વીંધાઈ શકાયો નહિ. આખરે બ્રાહ્મણના

વેશમાં રહેલા પાંડવોમાંથી અર્જુને મત્સ્યને વીંધ્યો, જેથી દ્રૌપદીએ અર્જુનને વરમાળ આરોપી. આ વખતે પાંડવો એક કુંભારને ઘેર ઉતર્યા હતા. દ્રૌપદી પણ તેમની સાથે ઉતરી તથા તેઓ કુંભારને ત્યાં જમ્યા. દ્રૌપદીને લુગડું પાથરી જમીનપર ત્યાં સુધી રહેવું પડ્યું, છતાં દ્રૌપદીએ આ દુઃખ મનમાં ગણ્યું નહિ. આ જ પતિવ્રત્યની બલિહારી છે. જો કે આવી સ્થિતિમાં રહેવું પડ્યું, છતાં પતિવ્રતાધર્મને લીધે આમાં પણ સુખ માન્યું. હવે જો કે સ્વયંવરમાં દ્રૌપદીએ અર્જુનને વરમાળ આરોપી, છતાં પાંચ પાંડવોમાંથી કોણે વિધિપ્રમાણે તેની સાથે લગ્ન કરવાં, આ સંબંધી પ્રશ્નન ઉઠ્યો. આ શંકાનું નિરાકરણ શ્રી વ્યાસ ભગવાને કર્યું કે, પાંચ પાંડવોએ દ્રૌપદીની સાથે લગ્ન કરવાં. ત્યાર પછી દ્રૌપદીને લઇ પાંડવો હસ્તિનાપુર ગયા તથા પોતાના કાકા ધૃતરાષ્ટ્ર પાસેથી રાજ્યનો અર્ધો ભાગ લઇ તેઓએ ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. હવે પાંડવો કૌરવોની સાથે જુગાર રમતાં સઘળું હારી ગયા ત્યારે તેણે મૂઠમાં દ્રૌપદીને મૂકી. તેને પણ હારી ગયા. ત્યારે દુર્યોધનના હુકમથી દુઃશાસન દ્રૌપદીને ભરસભામાં લાવવા માટે ગયો. આ વખતે દ્રૌપદી રજસ્વલા હતી. તેથી તેણે આવવા ના પાડી. ત્યારે દુઃશાસન તેનો ચોટલો પકડી તેને ભરસભામાં લાવ્યો. આ વખતે દ્રૌપદીને નમ્ર કરવા તેનાં કપડાં ઉતારવા માંડ્યાં. દ્રૌપદીએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું સ્મરણ કર્યું તથા કહ્યું કે, આ વખતે તું મારી લાજ રાખનાર છે. શ્રીકૃષ્ણે અંતરિક્ષથી દ્રૌપદીનાં વસ્ત્રો પૂર્યાં તથા તેની લાજ રાખી.

આ સમયે દ્રૌપદીએ સર્વ સભાની વચમાં પ્રશ્ન કર્યો કે, યુધિષ્ઠિર પ્રથમ કોને હાર્યા ? પોતાના શરીરને કે મારા

શરીરને? સભામાં સઘળા બેઠા હતા, પણ કોઈથી આને ઉત્તર અપાઈ શકાયો નહિ. પછી લીળમપિતામહે કહ્યું કે, યુધિષ્ઠિર જ્યારે હારી પરના દાસ થયા ત્યારે તેનું સ્વામીત્વ અન્યના શરીરપર રહ્યું નહિ. બીજી રીતે જોઈએ તો દાસની સ્ત્રીએ દાસીત્વ કરવું જોઈએ. ત્રીજી રીતે જોતાં જુગારમાં શકુનીએ તમને જ્યાં મૂક્યાં છે, જેથી યુધિષ્ઠિરની સાથે તમે દાસીરૂપ ગણાઈ શકો નહિ. બીજી જો યુધિષ્ઠિર એમ જાણતા હોય કે, મારી હાર થવા પછી મારૂ સ્વામીત્વ દ્રૌપદીપર રહ્યું નથી તો પછી ધર્મરાજ કેવી રીતે તેને હોડમાં મૂકી શકે? આ રીતની અનેક શંકાઓ ઉઠે છે. ધર્મની રીતિ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. તમારા પ્રશ્નનો ખુલાસો કોઈથી પણ થઈ શકે એમ નથી. આ વખતે દુર્યોધનના ભાઈ વિકર્ણુ કહ્યું કે, જુગારરૂપી વ્યસનમાં આસક્ત પુરૂષ ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે તથા તેની કરેલી ક્રિયા લોકો કબુલ રાખી શકતા નથી. માટે ધર્મરાજે દ્રૌપદીને હોડમાં મૂક્યાં છે. માટે આ પ્રશ્ન દ્રૌપદીની તરફ-જુમાં જાય છે. આ સઘળા મુદ્દાઓ જોતાં દ્રૌપદી જિતાયલી નથી.

આહા ! તેમણે કેવો પ્રશ્ન કર્યો કે, જેથી આખી કૌરવોની સભા જવાળ આપતાં ગુચ્ચવાઈ પડી. પાંડવોએ બાર વર્ષ સૂધી વનવાસ ભોગવ્યો; તથા તેરમે વર્ષે ગુપ્ત રીતે વિરાટ નગરમાં રહ્યા ત્યારે દ્રૌપદી પણ તેમની સાથે રહ્યાં હતાં. બારમા વર્ષની અંતમાં જ્યારે તેઓ કામ્યક વનમાં હતાં ત્યારે દ્વારિકાથી શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોને મળવા આવ્યા હતા. આ વખતે સત્યભામા પણ સાથે આવ્યાં હતાં. તેવામાં સત્યભામાએ દ્રૌપદીને પૂછ્યું કે, આપ કયા વશીકરણથી આપના પતિઓને જિતી શક્યાં છો? ત્યારે દ્રૌપદીએ કહ્યું કે, પતિને કામણ-દુમણ કરવું, એ વિચાર તદ્દન હલકો છે. પતિની ઇચ્છાને

અનુસરવું, એ જ પતિને વશ કરવાનો મંત્ર છે. તે સિવાય બીજો નથી. એક વેળા જ્યારે તેઓ કામ્યક વનમાં હતાં તથા ધૌમ્ય મુનિના રક્ષણ નીચે મૂકી પાંડવો શિકારે ગયા હતા, તેવામાં સિંધુ દેશના રાજા જયદ્રથે તેનું હરણ કરવા માંડ્યું. આ વેળા દ્રૌપદીએ બહાદુરીથી પોતાનું રક્ષણ કરી પોતાનું શિયળ સાચવ્યું હતું.

પાંડવો જ્યારે વિરાટના દરબારમાં ગુપ્ત રહ્યા ત્યારે દ્રૌપદી પણ સૈરંઘ્રીનું નામ ધારણ કરી, વિરાટ રાજાની રાણી સુદેષણાની પાસે દાસી તરીકે રહી હતી. આ વખતે વિરાટના સાળા કીચકની સૈરંઘ્રીપર નજર બગડી તથા દ્રૌપદીપર બળાત્કાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેવામાં યુક્તિથી સૈરંઘ્રીએ બીમની પાસે કીચકને મરાવી નખાવ્યો હતો.

જ્યારે કૌરવ પાંડવોની લડાઈ પૂરી થઈ તથા કૌરવો તદ્દન હારી ગયા, તેવામાં ગુરૂ દ્રોણાચાર્યનો પુત્ર અશ્વત્થામા પાંડવોની છાવણીમાં રાત્રીમાં આવ્યો તથા દ્રૌપદીના પાંચે પુત્રોને ઉંઘતા મારી નાંખ્યા. આ વખતે અર્જુને પણ લીધું કે, તમારા પુત્રોના મારનારનું ઘડ સવાર પડતા પહેલાં તમારી પાસે લાવું છું. અર્જુન ધનુષ લઈ અશ્વત્થામાને મારવા માટે નીકળ્યો. અર્જુન તથા અશ્વત્થામા વચ્ચે યુદ્ધ થયું. અશ્વત્થામા હાર્યો તથા તેને પકડી દ્રૌપદી પાસે લાવ્યો. આ વખતે દ્રૌપદીએ જાણ્યું કે, મારા પુત્રો મરવાના હતા તે મર્યા. પણ ગુરૂના પુત્રને મારી તેમના વંશનું છેદન કરવું, તે ઉચિત નહિ. આથી અર્જુનને તેમણે કહ્યું કે, ગુરૂપુત્ર વધને યોગ્ય નથી. માટે એને છોડી મૂકો. ” આ વખતે શ્રીકૃષ્ણ દ્રૌપદીનાં ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યા. જ્યારે પાંડવો હિમાલયપર ગયા ત્યારે દ્રૌપદી પણ તેની સાથે ગયાં હતાં તથા પાંડવોની સાથે તેઓ પણ સ્વધામે પહોંચ્યાં હતાં.

(૨૦) નર્મદા.

નર્મદા કૌશિક ગોત્રમાં જન્મેલા એક બ્રાહ્મણ સાથે પરણી હતી. આ બ્રાહ્મણ દુરાચારી હતો તથા દુરાચારને લીધે તેના આખા શરીરપર કાઢ થતો હતો તથા તેના આખા શરીરમાંથી લોહી તથા પડ્ડ વહેતાં હતાં. નર્મદા તેના શરીર પરથી લોહી પડ્ડ વગેરે લૂછી નાંખતી તથા તેને બેસાડી, સુવાડતી તથા અનેક પ્રકારે પતિની સેવા કરતી હતી. નર્મદાને પતિ ઘણો ક્રોધી હતો. એક વેળા તેણે પોતાની સ્ત્રીને હુકમ કર્યો કે, મને અત્યારે રાતના જ મારી રાખેલી બેરી પાસે લઈ જા. નર્મદાએ કાછડો મારી પતિને ખાંધે બેસાડી, તેને તેની રાખેલી સ્ત્રી પાસે લઈ જવા નીકળી. રાત્રી અધારી હતી. રસ્તામાં ચાલતાં માંડવ્ય ઋષિને શ્લેષીપર લટકાવેલા હતા. આ ઋષિને નર્મદાના પતિના પગનો સ્પર્શ થયો. એટલે માંડવ્યે શાપ આપ્યો કે, જેના પગનો મને સ્પર્શ થયો છે તે સવાર પડતાં પહેલાં મૃત્યુને શરણ આપ્યો. પછી નર્મદા પોતાના પતિને તેના કહેવા પ્રમાણે સ્થળે લઈ ગઈ તથા આવતી વખતે તે બેલી કે, જો હું પતિવ્રત યાળનારી હોઉં તો સૂર્ય નારાયણ ઉગે નહિ. આમ કહેવાથી કેટલો વખત થઈ ગયો, પણ સૂર્ય નારાયણ ઉગ્યા નહિ. આથી દેવો તથા મનુષ્યોમાં મહાન્ ગભરાટ થઈ રહ્યો. પછી દેવો અનસૂયા પાસે ગયા તથા તેને કહ્યું કે, નર્મદાને સમજાવી સૂર્યનો ઉદય કરાવો તો સાફ. અનસૂયા નર્મદાને આશ્રમે ગયાં તથા તેને કહ્યું કે, તું સૂર્યને ઉગવાનું કહે. હું તારા પતિને મરણ પછી તરત જીવતો કરીશ. પછી નર્મદાએ સૂર્યને આજ્ઞા કરી, એટલે સૂર્ય નારાયણનો ઉદય થયો. તથા અનસૂયાએ તેના પતિને માંડવ્યના શાપથી મરણ પામ્યા પછી

તુરત જીવતો કયો. કૌશિક પ્રાદ્યક્ષ પણ અનસૂયાના સ્પર્શથી
કોઠથી રહિત થયો, તેના સર્વ પાપો નાશ પામ્યા તથા તે
દિવ્ય સ્વરૂપે થઈ ગયો. પછી નર્મદા તથા તેનો પતિ આનં-
દથી કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યાં.

(૨૧) મૈત્રેયી.

મૈત્રેયી યાજ્ઞવલ્કય ઋષિનાં પત્ની થાય. યાજ્ઞવલ્કયને મૈત્રેયી
સિવાય કાત્યાયની નામે બીજી સ્ત્રી હતી. મૈત્રેયી તથા કાત્યાયની
બેઉ હળી મળીને સીંબી બાવથી રહેતાં હતાં તથા પતિસેવા
ઉઠાવતાં હતાં. કાત્યાયની ગૃહકાર્યમાં કુશળ હતી તથા મૈત્રેયી
અધ્યાત્મ જ્ઞાનની અંદર ઉડી ઉતરેલી હતી. એક સમયપર
જ્યારે યાજ્ઞવલ્કય મુનિ સંસાર છોડી વનમાં જવા માટે તૈયાર
થયા ત્યારે તેમણે પોતાની બેઉ સ્ત્રીઓને પોતાની પાસે બોલાવી
પોતાનું જે ધન હતું, તે બેઉ સ્ત્રીઓવચ્ચે વહેંચી આપવા
માંડયું. કાત્યાયની તે સાંભળી ઋશુ બોલી નહિ. પણ મૈત્રેયી
જે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં કુશળ હતી, તેણે પૂછ્યું કે, જે ધન
તમે અમને આપો છો તે ધનથી આ લોક તેમજ પરલોક
એમ બેઉ લોક શું અમારા સુધરશે? યાજ્ઞવલ્કય બોલ્યા કે,
હે મૈત્રેયી! આ ધનવડે તમે આ લોકમાં સુખચેનથી રહી
શકશો, પણ પરલોક સુધારવા માટે આ ધન નથી. પરલોક માટે
આ પાર્થિવ ધન કશા પણ કામનું નથી. ત્યારે મૈત્રેયીએ
કહ્યું કે, આવા ધનની મારે કાંઈ પણ જરૂર નથી. જે ધન-
વડે શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થાય. એવું ધન મને આપો. પછી
યાજ્ઞવલ્કય મુનિએ, મૈત્રેયીને બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધી ઉપદેશ કર્યો.
આ બાબત આત્મપુરાણના સાતમા અધ્યાયમાં ઘણી સારી

રીતે વર્ણવી છે. યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે, સ્ત્રી પોતાના પતિને પ્રિય લાગે છે, તે પત્નીના લાભ માટે નહિ, પણ તે સ્ત્રી મારા આત્માનું રક્ષણ કરતી હોવાથી તે પ્રિય લાગે છે. તેજ પ્રમાણે પુત્ર પણ પિતાના આત્માનું ઘડપણમાં રક્ષણકર્તા હોવાથી પિતાને પુત્ર પ્રિય લાગે છે. તેજ પુત્ર જો પિતાના કહ્યા પ્રમાણે નથી ચાલતો તો પિતાને અપ્રિય થઈ પડે છે. માટે આ જગતમાં ચાર પ્રકારની વસ્તુઓ રહેલી છે. કેટલીક વસ્તુઓ જે આત્માને હાનિ કરનારી હોય છે તે અપ્રિય લાગે છે. જે વસ્તુ આત્માને લાભ કરનારી હોય છે તે પ્રિય લાગે છે. વળી જે વધારે લાભ કરનારી હોય છે તે વધારે પ્રિય લાગે છે. પણ આ અપ્રિય, પ્રિય તથા વધારે પ્રિય આ સઘળી બાબતો આત્માને માટે હોય છે. માટે આત્મા પ્રિયતમ અર્થાત્ સૌથી વધારે પ્રિય કહેવાય છે. આ આત્મા શ્રવણ, મનન તથા નિદિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે. આત્માનું પ્રતિપાદક વેદાંત છે. આ વેદાંતને સાંભળવું, તેનું નામ શ્રવણ છે. આપણે જે કાંઈ સાંભળ્યું હોય તેનું એકાંતમાં ચિંતન કરવું, તેનું નામ મનન છે. આ મનન થઈ રહ્યા પછી તે મનન કરેલ વસ્તુને પૂર્ણ અનુભવમાં મૂકવી તેનું નામ નિદિધ્યાસન છે. હે મૈત્રેયી! સર્વ પદાર્થો બ્રહ્માને અવલંબી રહેલા છે. આત્મા તેજ બ્રહ્મ છે. મૈત્રેયી:-હે પ્રભુ! આ આત્મા શું મોહમાં ફસાય છે કે નહિ? યાજ્ઞવલ્કય:-હે મૈત્રેયી! આ આત્મા મોહમાં ફસાતો નથી. તે અજર, અમર, સર્વ પ્રકારના સંસારિક પાશોથી કમળના પત્ર-પર રહેલા જળની માફક રહિત છે.

આ રીતનાં જ્ઞાનવાણાં યાજ્ઞવલ્કયનાં વચનો સાંભળી વિદુષી બ્રહ્મજ્ઞાનમાં પ્રીતિવાળી થઈ. વિદ્યા બ્રહ્મ કરવામાં તેની શુદ્ધિ ઘણી જ ચંચળ હતી. જે વેળા યાજ્ઞવલ્કયમુનિ સંન્યસ્ત

હીક્ષા લઈ વનમાં તપ કરવા નીકળી પડ્યા તે વખતે મંત્રેયી-
એ પણ અલિંગ સંન્યાસ ધારણ કર્યો તથા પોતાના પતિ સાથે
વનમાં ફળ કૂલ ખાઈને પિતાની સેવા કરવાનું અંગીકાર કર્યું
હતું. પોતે પણ સ્વામી સાથે આત્મસાક્ષાત્કારવાળાં થયાં હતાં.

(૨૨) મંદોદરી.

મંદોદરી મય નામના શિષ્યવેસા દાનવની પુત્રી હતી.
આ મંદોદરી રાવણ સાથે પરણી હતી. તેનામાં ક્ષમા તથા
પવિત્રતા હતી. જ્યારે રાવણ ક્રોધી, અહંકારી તથા કામી હતો.
ત્યારે મંદોદરી પોતાના પતિને પરમેશ્વરરૂપે માનનારી હતી.
જ્યારથી સ્વયંવરમાં રાવણે સીતાને જોયાં ત્યારથી રાવણની
દૃષ્ટિ સીતાપર બગડી હતી. મંદોદરીએ ઘણીવાર રાવણને સમ-
જાવ્યું હતું કે, પરસ્ત્રીપર આવી કુદૃષ્ટિ કરવી તે સારી નહિ.
પણ રાવણે મંદોદરીના ઉપદેશને બળકાયો નહિ તથા એક
વેળા જ્યારે રામ લક્ષ્મણ અરણ્યમાં રહેતા હતાં તેવામાં સીતાને
એકલી જોઈ તેનું હરણ કરી ગયો. સીતાનું હરણ કરી લાવ્યા
પછી અશોકવાટીકામાં રાખી. આ વખતે મંદોદરીએ કહ્યું કે,
તમે આ પરસ્ત્રીનું હરણ કરો છો, તેથી આપના રાજ્યને
નાશ થશે માટે આપ જો સીતાને તેના પતિને સોંપી દો
તો સારું થાય. રાવણે કહ્યું કે, જે મારા નસીબમાં થનાર હશે
તે થશે, પણ હું સીતાને રામેને પાછી આપનાર નથી. મંદો-
દરી એકાંત પ્રસંગે શોધી અનેકવાર સીતાની પાસે જતાં
તથા તેને અનેક દૃષ્ટાંતો આપી ધીરજ આપતાં હતાં. સીતા
તરફથી મંદોદરીને એવું જ્ઞાન મળ્યું કે, પરમાત્માના સત્ય
સ્વરૂપને તેઓ જાણખી શક્યાં. તેમણે સીતાની પ્રશ્નશ્રી કરી

તથા સ્તુતિ કરી કે, આપ જ માયાનું સ્વરૂપ છો. પછી તે રાવણ પાસે જઈ તેના પગમાં પડી કરગરીને કહ્યું કે, સીતા કાંઈ મનુષ્ય નથી, પણ દેવી પુરૂષ છે. આપ આ પ્રમાણે સીતાને દુભાવશો તેથી આપનું સાક્ષી થશે નહિ. રાવણે મંદોદરીની કોઈ રીતની શિખામણ માની નહિ. તેણે કહ્યું કે, જેમ રામને પોતાના બળ માટે ગર્વ છે, તેમ મને પણ મારા બળ માટે ગર્વ છે. હું એ જોગટાને કદી શરણે જઈ એમ નથી. હું તો રામની સાથે યુદ્ધ કરી મારું પરાક્રમ બતાવીશ. પછી મંદોદરી ખિન્ન થઈ કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી. રામે તથા લક્ષ્મણે હનુમાનદ્વારા જાણ્યું કે, સીતાને રાવણ હરણ કરી લંકા લઈ ગયો છે, એટલે રામે તથા લક્ષ્મણે વાનરોની મોટી સેના લઈ લંકાપર ચઢાઈ કરી. રાવણે મોટા યોધાઓને રામની સાથે લઢવા માટે મોકલ્યા. સઘળા યોધાઓ મરી ગયા પછી કુંભકર્ણ તથા ઇન્દ્રજિતને પણ મોકલ્યા. તેઓ પણ રણમાં નાશ પામ્યા. પછી રાવણ પોતે લઢવા માટે તૈયાર થયો. આ વખતે મંદોદરીએ રાવણને ઘણું સમજાવ્યું, પણ તે એકનો એ થયો નહિ. આખરે મહાન યુદ્ધ થયું. લોહીની નીકો વહી તથા રાવણ પણ રણમાં મરાયો. રાવણનું ઘડ પડવાથી મંદોદરી પોતાના પતિનું શબ લેવા રામચંદ્રજી પાસે ગઈ. આ વખતે રામચંદ્રજીએ મંદોદરીને અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ દીધો. રામે કહ્યું, આ શરીર નાશવાન છે. આત્મા તો અજર તથા અમર છે. તેનો આપને શોક કરવો યોગ્ય નથી. જો કે રાવણ આવો પાપી હતો, છતાં તમોએ તેની પતિરૂપે સારી સેવા બજાવી છે. આપના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવથી પ્રાતઃકાળમાં જે પાંચ સતીઓનાં નામ રમરણ કરવામાં આવે છે, તેમાં આપના નામનું રમરણ કરશે.

(૨૩) રેણુકા.

રેણુકા રેણુક નામના રાજાની કન્યા થતાં હતાં. એમનાં લગ્ન જમદગ્નિ નામના ઋષિ સાથે થયાં હતાં. એમની કુળે પૃથ્વીને એકવીશવાર નિઃક્ષત્રિય કરનાર પરશુરામ નામે પુત્ર જન્મ્યા હતા. એક વેળા રેણુકા ગંગાનદીમાં જળ ભરવા ગયાં હતાં, તેવામાં ત્યાં એક ગંધર્વ પોતાની પત્નીઓ સાથે કીડા કરતો હતો. રેણુકાએ તે તરફ જોયું તથા પોતાનું મન વિષયથી આસક્ત થયું. કેટલીકવાર સૂઝી બેઠું કીનારાપર મૂકી તેઓ એક ચિત્તથી આ કીડા જોયા કરતાં હતાં. પણ પછીથી તેમને એકદમ જ્ઞાન આવ્યું કે, મેં મારું પાતિવ્રત્ય ગુમાવ્યું. હું કેવી અભાગણી, કે મેં આવાની તરફ નજર કરી. મારા જેવી કેઈ પાપિની નહિ હોય. તેના મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. પછી નદીમાંથી પાણી લઈ ઘેર આવ્યાં ત્યારે તેનું મુખ ચિંતાથી ગ્લાનિ પામેલું જોયું. આ વખતે જમદગ્નિએ ચિંતાતુર થવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે રેણુકાએ પોતાને જે વાત વીતી હતી, તે સઘળી કહી સંભળાવી. આ વખતે જમદગ્નિ સમાધિવડે રેણુકાની સઘળી વાત જાણી લઈ તેના પર ક્રોધે ભરાયા; તથા પોતાના પાંચ પુત્રો હતા, તેમાંથી જડાને રેણુકાને મારી નાંખવાને હુકમ કર્યો. પણ તેણે આવું કામ કરવાની ના પાડી. ત્યાર બાદ એક પછી એક બધા પુત્રોને કહ્યું, પણ તે સઘળાઓએ ના પાડી. પછી સૌથી નાના પુત્ર પરશુરામે કહ્યું કે, તું આ કાર્ય કરે છે કે નહિ? પરશુરામે કહ્યું કે, હું પિતાની ક્રોધ પણ આજ્ઞા હોય, તે ઉઠાવવા તૈયાર છું.

પછી તેણે પરશુ લઈ પોતાની માતા રેણુકાનું મરતક કાપી નાંખ્યું. આ પ્રમાણે પુત્રને પોતાની આજ્ઞા પાળનારો

જેઠ ઋષિયે તુરત તેને વરદાન માગવાનું કહ્યું. આ વખતે પરશુરામે એટલું માગી લીધું કે, મારી માતાને સંજીવની વિદ્યાથી પાછું જીવિતદાન આપો. તે જ વખતે ઋષિએ રેણુકાને જીવિતદાન દીધું. પછી પરશુરામ પોતાની માતાને પોતાના અપરાધને માટે પગે પડયા તથા તેની ક્ષમા માગી. માતા કહે કે, એમાં તારો કોઈ રીતનો અપરાધ નથી. પુત્ર તેજ કે, જે પિતાની કોઈ પણ આજ્ઞા હોય તે પાળે. આચાર્ય, દેવ તથા પિતાની આજ્ઞા પાળનાર હંમેશ આ જગતને વિશે તથા પરલોકમાં સુખી થાય છે. મારી તને આશીષ છે કે, તું આ લોકમાં મહાન યશને પામીશ તથા તારું નામ શૂરવીરપણાને પામશે. માતાની આશીષથી પરશુરામ એક મહાન શૂરવીર યોધારૂપે પ્રસિદ્ધ થયા હતા તથા તેમની કીર્તિ હજી સૂધી ગવાય છે.

(૨૪) લીલાવતી.

લીલાવતી ભાસ્કરાચાર્ય જોશીના પુત્રી થાય. ભાસ્કરાચાર્યને લીલાવતી એકનીએકજ પુત્રી હતી. તેના જન્મ કુંડળીપરથી ભાસ્કરાચાર્યે જોયું કે, તેને પતિનું તથા પુત્રનું ખીલકુલ સુખ નથી. પછી લીલાવતી જ્યારે વિવાહને યોગ્ય થઈ ત્યારે તેના પિતાએ એક એવું મુહૂર્ત જોઈ કાઢ્યું કે, જો તે સમયે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન થાય તો કન્યાને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત ન થાય. તેમજ તેને પુત્રની પણ પ્રાપ્તિ થાય. લગ્નને દિવસે તેણે દેશેદેશના પંડિતોને બોલાવ્યા તથા પોતાની પુત્રીના ખરા મુહૂર્તને માટે તેણે એક વાસણમાં પાણી રેડી, તેમાં ઘડી મૂકી. અર્થાત્ નાના છિદ્રવાળું એક વાસણ તેમાં તરતું મૂક્યું. આ વાસણ જે વખતે

હૂબે, તે વખતે પોતાની પુત્રીનો કન્યાદાન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. હવે આ ઘડીનેત્યાં બેઠીબેઠી લીલાવતી પણ જોતી હતી. તેવામાં લીલાવતીના મુદ્ર્ટમાંથી એક ઝીણું મોતી નીકળી પડ્યું તથા પેલા વાડકાના છિદ્રમાં ભરાઈ ગયું. ઘણો વખત થયો, પણ પેલું વાસણ તેમાં ડૂબી શક્યું નહિ. આખરે ભાસ્કરાચાર્યે તે વાસણ ઉપાડીને જોયું તો તેના છિદ્રમાં એક મોતી ભરાઈ ગયું હતું, જેથી તે વાસણ ડૂબ્યું નહિ. આખરે ભાસ્કરાચાર્યે જાણ્યું કે, નસીબ જ બળવાન છે. તેની આગળ કોઈનું પણ ચાલે એમ નથી. એમ માની પોતાની છોકરીનાં આવેલા વરની સાથે લગ્ન કર્યાં. પણ સમય થવે તે કન્યાનો પતિ મરણ પામ્યો તથા તે કન્યાને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું. લીલાવતીના પિતાએ જાણ્યું કે, પુત્ર કરતાં આ કન્યાની કીર્તિ હમેશને માટે જગતમાં ગવાઈ રહે તેવું કરવું. આથી તેણે એના નામથી અર્થાત્ લીલાવતીના નામથી ગણિત કાઢ્યું, જે ગણિત હાલમાં પણ ચાલે છે તથા અકબર પાદશાહના વખતમાં ફૈઝ નામના કવિએ તેનું ઉર્દુમાં ભાષાંતર પણ કર્યું હતું. આ ભાસ્કરાચાર્ય બેઠર દેશના રહેવાશી હતા, એમ આ ઉર્દુમાં કરેલ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલ છે. તેણે પોતાની પુત્રીને ગણિતમાં એકકો બનાવી હતી. તે ગણિતમાં એવી હોશિયાર બની હતી કે, બે મિનિટમાં ગણિતના બળવડે એક ઝાડની ડાળીપર કેટલાં પાંદડાં છે, તેની પણ ગણતરી કરી કહી શકતી હતી. આ વિદુષીએ પોતાનું આખું જીવન જ્યોતિષના જ્ઞાનમાં ગુમાવ્યું હતું તથા તે જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં એવી પારંગત થઈ હતી કે, તેના જેવી કોઈ પણ જ્યોતિષી અત્યાર સૂધી ભારત વર્ષમાં થઈ નહતી તથા હવે પછી પણ થશે. નહિ. ધન્ય છે, આવી વિદુષીને, કે જેનું નામ હજી પણ લોકમાં અમર છે.

(૨૫) સતી.

બ્રહ્માના પુત્ર દક્ષ પ્રજાપતિ મનુ રાજાની પુત્રી પ્રસૂતિની સાથે પરણ્યા હતા. દક્ષને પ્રસૂતિથી સોળ કન્યાઓ થઈ હતી. આમાંથી પ્રથમની તેર કન્યાનાં લગ્ન ધર્મની સાથે, એકનું લગ્ન અગ્નિ સાથે, એકનું સઘળા પિતૃદેવો સાથે તથા સોળમી સતીનું લગ્ન મહાદેવજી સાથે થયું હતું. પ્રજાપતિએ એક હજાર વર્ષ ચાલે એવો એક મહાન યજ્ઞ આરંભ્યો. આ યજ્ઞમાં જ્યારે દક્ષ પ્રજાપતિ ગયા ત્યારે બ્રહ્મા તથા મહાદેવ સિવાય સઘળા ઊભા થઈ દક્ષને માન આપવા લાગ્યા. બ્રહ્મા તો પોતાના પિતા થાય, તેથી તેના પર દક્ષને ક્રોધ થયો નહિ. પણ મહાદેવ મને જોઈને કેમ ઊભા થયા નહિ. તેથી તેને મહાન ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. આ સમયે દક્ષનો ક્રોધ સમાઈ શક્યો નહિ. તેણે કહ્યું; મેં બ્રહ્માના કહેવાથી શંકરને મારી પુત્રી આપી. આ મહાદેવ કોઈ મોટા માણસને આવકાર આપવો તે પણ સમજતો નથી. મોટા માણસ સાથે કેમ વર્તવું, તેનું પણ આને જ્ઞાન નથી. હું આથી શાપ આપું છું કે, બ્રહ્માદિ દેવો સાથે આજ પછી મહાદેવને પોતાનો ભાગ મળશે નહિ. જો કે આ વખતે મહાદેવ તો મૂગા બેસી જ રહ્યા. પણ તેમના ગણો નંદીશ્વર આદિ દક્ષના પર ઘણા ગુસ્સે થયા. ઋષિઓએ બેઉ પક્ષોને એકઠા કરવા મોટાં યત્ન કર્યો, પણ તે સઘળો ફેકટ ગયો. આ તકરાર થઈ ગયા પછી સતી ખીલકુલ પોતાને પીએર જતાં હતાં નહિ.

કેટલોક સમય પછી સતી કૈલાસના ઉપવનમાં ફરતાં હતાં. તેવામાં આકાશ માર્ગેથી ઘણાં વિમાનો નીચે જમીન ઉપર ઉતરતાં જોયાં. આ શું હશે, તે સંબંધી સતી વિચાર

કરતાં હતાં. એટલામાં આકાશ માર્ગે નારદ મુનિ ત્યાં ઉતરી આવ્યા. દેવીએ નારદને પૂછ્યું કે, હે ભગવન! આ દેવો ક્યાં જાય છે! આ વખતે નારદે મરચું ભભરાવી કહ્યું કે, સતી! શું આપને ખબર નથી કે, આપના પિતા બૃહસ્પતિ-સવ નામનો મહાન યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કરે છે. તેઓ દીકરી તથા જમાઈને વિસરી જાય એમ નથી. છતાં જો બૃહથી વિસરી જવાયું હોય તો કન્યાની ફરજ છે કે; પોતાના પિતાનું હલકું દેખાડવું નહિ તથા પિતાના યજ્ઞમાં જવું જ જોઈએ. નારદ મુનિનાં આ રીતનાં વચન સાંભળી સતીને દક્ષના યજ્ઞમાં જવાનો વિચાર થયો. તેમણે નારદ મુનિને રોકવાનું કહ્યું. પણ નારદ મુનિ કહે કે, મારે તો ત્રિવેણી પર જવાનું છે. આપનું વચન શંકર ઉઠાપે એમ નથી. મારે એમને તેડી તમે ત્યાં આવો. પછી જ્યાં શંકર બેઠા હતા ત્યાં સતી ગયાં તથા પોતાના પતિને કહ્યું કે, મારા પિતા મોટો યજ્ઞ કરે છે, મારે આપણે ત્યાં જવું જોઈએ. મહાદેવ કહે; “આપણને બીલકુલ આમંત્રણ નથી તો આપણે ત્યાં કેવી રીતે જઈ શકીએ?” સતી બોલ્યાં: “આપને ખરા ખોટાનો તોલ નથી. મારા પિતા આપને બૂલે એમ નથી. પણ આપનો મને છેતરો છો. આપને આમંત્રણ આપ્યું હશે, પણ આપને નહિ આવવું હોય, તેથી આમંત્રણ નથી આપ્યું એમ કહો છો.” મહાદેવ બોલ્યા: તેમની તરફથી બીલકુલ આમંત્રણ નથી. તેથી હું આવી શકીશ નહિ. જો તમને આગ્રહ હોય તો તમે ભલે જાઓ. મારી તેમાં ના નથી. પછી શંકરપર રીશે ભરાયલાં સતી દક્ષના યજ્ઞમાં ગયાં. મહાદેવજી આગળથી સઘળું પરિણામ જાણતા જ હતા. તેથી સતીને નંદી આદિ ગણોને સાથે લઈ જવા કહ્યું. સતી યજ્ઞમાં ગયાં, પણ તેની સખીઓએ

તથા માતાએ પણ સતીને આવકાર આપ્યો નહિ. આથી સતીના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું. પછી તેઓ યજ્ઞ મંડપમાં ગયાં. ત્યાં જુવે છે તો સઘળા દેવોનું સ્થાપન, પણ શંકરનું સ્થાપન મળે નહિ. તે જ પ્રમાણે દક્ષે સતીને બોલાવ્યાં પણ નહિ. આ વખતે સતીએ કહ્યું; મને ધિક્કાર છે કે, પતિથી અવગણના કરી પિતૃ પ્રેમથી દોરવાઈ હું આપને મળવા આવી. જ્યાં પોતાના પતિનું સન્માન ન હોય, ત્યાં સાધ્વી સ્ત્રીએ કદી પણ જવું જોઈએ નહિ. જ્યારે અહીં શંકરનું આવાહન વગેરે કોઈપણ નથી. માટે આ યજ્ઞમાં લાહ્ય ઉઠજો.” સતીના આ વચનથી એક-દમ તે યજ્ઞ સળગી ઉઠ્યો. પછી પગના અંગુઠામાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી સતી ત્યાં જ બળી મૂવાં. આજ સતીએ હિમાલયને ત્યાં જન્મ લઈ પાર્વતી રૂપે મહાદેવને પાછાં વચાં હતાં. જે પોતાના પતિને અપમાન કરનાર હોય છે તેવા પિતાની પુત્રી કહેવડાવવું, તે પણ સાધ્વી સ્ત્રીઓને ગમતું નથી.

(૨૬) સુકન્યા.

વૈવસ્વત મનુના પુત્રશર્યાંતિરાજને સુકન્યા નામની એક કન્યા હતી. રાજા એક વેળા સઘળા સૈન્યને તથા કન્યાને લઈ અરણ્યમાં ફરતો હતો. તે સ્વયં ઋષિના આશ્રમ આગળ આવી પહોંચ્યો. કેટલોક કાળ થયાં સ્વયં મુનિ ત્યાં તપ કરતા હતા. તેમનો આશ્રમ છિન્નલિન્ન થઈ ગયો હતો તથા તપ કરતા મુનિના શરીરપર રાફડો બાઝી ગયો હતો. માત્ર રાફડામાંથી તારારૂપે ચક્રચક્રી તેની બે આંખો દેખાતી હતી. સુકન્યા પોતાની બેનપણીઓને સાથે લઈ આ આશ્રમની આમ-તેમ ફરતી હતી. તે આ રાફડા આગળ આવી તથા આ

ચકચકતા પદાર્થની અંદરશૂળ ઘોંચી. આથી તેમાંથી લોહી વહેવા માંડયું. સુકન્યા જાણે કે આ કોઈ વસ્તુ હશે, એમ જાણી ત્યાંથી ચાલવા માંડયું. હવે વ્યવનમુનિ જે તપ કરતા હતા, તેના તપને ભંગ થવાથી તથા તેની આંખમાં વેદના થવાથી શર્યાતિ રાજના આખા સૈન્યમાં ઝાડો તથા પિશાળ બંધ થઈ ગયાં. રાજાએ પોતાના માણસોને પૂછ્યું કે, કયા ઋષિની અવગણના થઈ છે કે જેથી આ પ્રમાણે વિપરીત પરિણામ આવ્યું ? આ વખતે સુકન્યા પોતાના પિતા પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, હું પાસેના અરણ્યમાં મારી સખી સાથે ગઈ હતી. ત્યાં એક રાફડામાં બે ચકચકતી વસ્તુઓ જોઈ. મેં જિજ્ઞાસાને લીધે તેમાં શૂળ ઘોંચી. આ શૂળને લીધે તે ચકચકતી વસ્તુમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. તુરત રાજા તે રાફડા પાસે ગયો તથા ત્યાં જોવાવું તો તેમાંથી વ્યવન ઋષિ નિકળ્યા. ઘણો સમય તપ કરતા હોવાથી તેમનું શરીર કાઠના સરખું થઈ ગયું હતું. વળી અધુરામાં તેમની આંખો પણ આ કન્યાના શૂળને લીધે ગઈ. પછી રાજા તેમના પગમાં પડ્યા તથા મુનિની ક્ષમા માંગી. મુનિએ તેઓને ક્ષમા આપી, પણ તે સાથે એટલું કહ્યું કે, હવે હું અંધ થયલો હોવાથી મારાથી કોઈ પણ ધર્મોદ્દિક કાર્ય થઈ શકશે નહિ, માટે આપની પુત્રીનાં લગ્ન મારી સાથે કરો. આ વખતે સુકન્યા પોતાના પિતા પાસે આવી તથા પિતાને કહેવા લાગી કે, મારાં એવાં અહો ભાગ્ય ક્યાંથી, કે આવા તપસ્વી મુનિની મને સેવા કરવાની મળે ? વળી મારાથી જ આ અપરાધ થયો છે. માટે મારેજ આનું ફળ લોગવવડું જોઈએ. પછી સુકન્યા વ્યવન મુનિ સાથે પરણી.

સુકન્યા પોતાને સઘળો સમય પતિની કેવી રીતે સેવા થાય, તેમાં જ કાળ નિર્ગમન કરતી હતી. સવારમાં ઉઠી પતિને

માટે અગ્નિહોત્રાદિનાં પાત્રો તથા ઘીજી જે કાંઈ સામગ્રી જોઈએ, તે આણી આપતી. ત્યાર બાદ લોજનાદિ સર્વ કાર્યથી પરવારી પતિના શરીરની સારા ઉપચારોવડે સેવા કરતી. આમ કેટલોક સમય તેમણે પતિની સેવામાં ગાળ્યો. એક વેળા અશ્વિનીકુમાર નામના દેવોના વૈદ્ય વ્યવન મુનિને ત્યાં આવ્યા. આ વખતે વ્યવનમુનિએ તે વૈદ્યોની બહુ આગતા-સ્વાગતા કરી તથા કહ્યું કે, જો તમે મારી યુવાવસ્થા કોઈ પણ રીતે આપો તો હું તમોને સોમયાગમાં આપને સોમ-રસનું પાન કરનારા કરું. જો કે તમે વૈદ્યોનો કનિષ્ઠ ધંધો કરતા હોવાથી તમોને દેવોએ સોમરસના પાનમાંથી બહિષ્કૃત કર્યા છે, છતાં હું તમને તમારો ભાગ આપીશ. પછી વૈદ્યોએ વ્યવનમુનિને કહ્યું કે, તમે આ પાસેના સિદ્ધિપ્રદના જમના ધરોમાં નાહો તથા આ જે અંજન તમને આપું છું તે આંજો. આ પ્રમાણે કરવાથી મુનિ દેખતા થયા તથા તે ધરોમાં નહાવાથી તેઓ યુવસ્થાને પામ્યા તથા અશ્વિનીકુમારના સરખા જ દેહને પામ્યા. સુકન્યા ત્રણને એક સરખા જોઈ આમાં વ્યવન મુનિ કયા, તે જાળખી શકી નહિ. પછી તે અશ્વિનીકુમારને પગે પડી, એટલે સુકન્યાની પતિલક્ષિતની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા તથા તેના પતિ જે યુવવાસ્થાને પામ્યા હતા, તે સુકન્યાને બતાવીને કહ્યું કે, હવે તમે સાચા પ્રેમથી રહો તથા જેવું આપનું નામ છે તે જ પ્રમાણે પતિસેવા બળવી આ લોક તથા પરલોકને સિદ્ધ કરજો. આ પછી કેટલોક સમય ગયા કેડે, એક વેળા શર્યાતિ રાજા વ્યવનમુનિને સોમયજ્ઞ કરવા માટે તેડવા આવ્યો. આ વખતે વ્યવનમુનિનાં સુકન્યા પગ આંપતી હતી. શર્યાતિ રાજા પોતાની કન્યાને કોઈ યુવાન પુરૂષના પગ આંપતી જોઈ, તેનાપર ક્રોધે ભરાયા તથા

પોતાની છોકરીને ઘણો ઠપકો આપવા લાગ્યા. આ વખતે સુકન્યાએ જે વાત બની હતી, તે પોતાના પિતાને કહી. પછી રાજા પ્રસન્ન થયા તથા વ્યવનમુનિને તથા કન્યાને પોતાને ત્યાં સોમયજ્ઞમાં વ્યવને અશ્વિનીકુમારોને સોમરસનો ભાગ આપ્યો. આથી ઈન્દ્ર ક્રોધે ભરાયો તથા વ્યવનને મારવા વજ્ર ઉગામ્યું. વ્યવન પોતાના તપના પ્રભાવથી વજ્રને આકાશમાં અટકાવી દીધું. આ રીતે ખરા મનથી પતિની સેવા કરતાં તેનું પરિણામ કેવું સાફ આવ્યું?

(૨૭) સાવિત્રી.

સાવિત્રી અશ્વપતિ રાજાનાં પુત્રી થાય. મદ્ર દેશમાં આ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને કશું સંતાન ન હોવાથી તેણે સાવિત્રી દેવીની આરાધના કરી. આ આરાધનાથી સાવિત્રી પ્રસન્ન થયાં તથા પ્રસન્ન થઈ વર માંગવા કહ્યું અશ્વપતિએ કહ્યું કે, “હું સંતાન માટે આપની આરાધના કરું છું.” દેવીએ કહ્યું; “તને એક પુત્રી થશે તથા તેનું નામ તું સાવિત્રી પાડજે. ત્યાર પછી કેટલાક કાળ પછી તેની રાણીને ગર્ભ રહ્યો તથા કન્યારૂપી રત્ન થયું. જ્યારે આ કન્યા મોટી થઈ તથા વિવાહને યોગ્ય થઈ ત્યારે રાજાએ પોતાની કન્યાને કહ્યું કે, તું તારે પોતાની મેળે અન્ય દેશમાં જઈ તારે માટે યોગ્ય વર શોધી કાઢ. પછી કેટલુંક સૈન્ય લઈ સાવિત્રી અનેક દેશોમાં ફરતી ફરતી એક અરણ્યમાં આવી પહોંચી. આ અરણ્યમાં અંધ માળાપોના પુત્ર સત્યવાનને પસંદ કરી પોતાના પિતા પાસે આવી. સાવિત્રીએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે “મને તો સત્યવાન પસંદ છે.” નારદે આ વખતે કહ્યું કે; સત્યવાનનું

જેવું નામ છે તેવાજ ગુણ તેનામાં છે. પણ એક દોષ તેનામાં એવો છે કે, જેથી સઘળા દોષો ઢંકાઈ જાય છે. આ દોષ એ છે કે, આ સત્યવાનનું એક વર્ષ પછી મૃત્યુ થાય એમ છે. તેના પિતાએ કહ્યું કે, જો એમ હોય તો આવानी સાથે પરણવું યોગ્ય નથી. સાવિત્રીએ કહ્યું કે, ગમેતેમ થાય, પણ હું તો તેને વરી ચૂકીજ છું. કન્યાનો આગ્રહ જોઈ નારદે કહ્યું કે, કન્યાની તેમ મરણ હોય તો ભલે તેમ કરો. ઇશ્વર સૌ સારાં વાનાં કરશે. ત્યાર પછી રાજા તપોવનમાં ગયો તથા દુમત્સેનને કહ્યું કે, હું મારી પુત્રી આપના પુત્ર સત્યવાનને આપવા માંગું છું. દુમત્સેને કહ્યું કે, હું પ્રથમથી આપની કન્યા લેવા ધારતો હતો. પણ જ્યારથી માઈ રાજ્યપાટ જતું રહ્યું તથા મને અરણ્ય ભોગવવાનો સમય આવ્યો ત્યારથી તે વિચાર જતો રહ્યો. હું આપની કન્યાનો સ્વીકાર કરું છું. પછી સાવિત્રી સત્યવાનને પરણી. સાવિત્રી આશ્રમમાં રહી પતિ, સાસુ તથા સસરાની સારી રીતે સેવા કરતી હતી. આ રીતે રહેતાં એક વર્ષ થયું. સત્યવાનના મરણનો સમય જ્યારે નજદીક આવ્યો ત્યારે સાવિત્રીએ અનશનવ્રતનો આરંભ કર્યો. નારદે કહેલા સમયની આગલી રાત્રી સાવિત્રીએ ઘણાજ દુઃખમાં ગાળી. તે દિવસે સવારમાં ઉઠી પોતાનું પ્રાતઃકર્મ કરી સર્વે બ્રાહ્મણો તથા સાસુ સસરાને પ્રણામ કરી હાથ જોડી ઉભી રહી. તે સઘળાઓએ આશીર્વાદ આપ્યો કે, જા, તારું સૌભાગ્ય અમર તપો. સાવિત્રીએ તપસ્વીની વાણી માથે ચઢાવી. સાસુ સસરાએ વ્રત પૂરું થવાથી પારણ કરવા માટે આગ્રહ કર્યો ત્યારે સાવિત્રીએ કહ્યું કે, આજે સૂર્ય અસ્ત થયા પછી માઈ વ્રત પૂર્ણ થશે. સાંજ પડતાં સત્યવાને વનમાં સમિધ લેવા જવા કહ્યું આ વખતે સાવિત્રીએ કહ્યું કે, હું પણ

માપની સાથે આવું છું. સત્યવાને આગ્રહ કર્યો કે, તમે ઉપ-
સથી દુર્ગળ થઈ ગયાં છે. માટે તમારે આવવાની જરૂર
થી. છતાં સાવિત્રી તેમની સાથે તૈયાર થયાં. પછી સાસુ-
સરાની આજ્ઞા લઈ સત્યવાનની સાથે સાવિત્રી જંગલમાં
અમિઘનેમાટે ગયાં. સાવિત્રીપતિની પાછળ ધીમેધીમે બનને જોતી
ચાલતી હતી. સત્યવાને અમિઘ કાપવા માંડી. કાપતાં કાપતાં
તેના માથામાં દુઃખવું થયું તેનું મસ્તક જાણે છેદાઈ જતું
કોય, તેવી તેને પીડા થવા લાગી. આ વખતે સાવિત્રી પોતાના
પતિનું મસ્તક જોળામાં લઈ, નારદ મુનિનાં પથનનુ સ્મરણ
કરતી ખેદમાં રૂઝી ગઈ સાવિત્રીએ પોતાની પાસે ઉભેલા કોઈ
ઝાળા પુરૂષને જોયો. તે વખતે ધ્રુજતાં તેણે પૂછ્યું કે, આપ
કોણ છો ? યમે કહ્યું; તારા જેવી સતીના જોળામાં સત્યવાન
સૂતા છે, જેથી તારા પતિના પ્રાણ મારા હૃતોથી લઈ શકાય
એમ નથી. માટે હું જાતે આવ્યો છું. પછી યમરાજાએ સત્ય-
વાનના શરીરમાંથી અંગૂઠા માત્ર પુરૂષને બહાર ખેંચી કાઢ્યો.
આ જીવને લઈ યમે દક્ષિણ દશા તરફ ચાલવા માંડ્યું. સાવિ-
ત્રીને પાછળ આવતી જોઈ યમે કહ્યું કે, તું પાછી ફર તથા
તારા પતિની મરણ ક્રિયા કર સાવિત્રીએ કહ્યું કે, જ્યાં મારો
પતિ જાય ત્યાં મારે જવાનો ધર્મ છે. મેં પતિસેવા તથા
વ્રતો એવાં કર્યાં છે કે, મને કોઈ ઠેકાણે કોઈ પણ અટકાવી
શકે એમ નથી.

યમઉપાચ:-નિવૃત્તનુષ્ટોઽગ્નિમ તવાનયાગિરા સ્વરાક્ષરવ્યંજન
हेतुयुक्तया ।

हरं वृणीष्वं विनास्य जीविनं ददामिते सर्वमनिदि ते वरम् ॥

હે સદાચારી પુત્રી ! સ્પષ્ટ સ્વર, અક્ષર તથા હેતુવાળી
તારી વાણી સાંભળીને સતુષ્ઠ થયો છું. સત્યવાનના જીવિત

વિના તારે મારી પાસેથી જે માંગવું હોય તે માંગ. હું તને સઘળું આપવા તૈયાર છું.

આ વળતે સાવિત્રીએ માગી લીધું કે, મારા સસરા અંધ છે, તેને આંખો પાછી થાય એવું વરદાન માગું છું. યમે કહ્યું કે, તથાસ્તુ તેમ થશે. વળી સત્યવાનના જીવિત વિના બીજું પણ તારે જે માંગવું હોય તે માંગ. સાવિત્રીએ કહ્યું; મારા સસરાનું રાજ્ય શત્રુઓએ લઈ લીધું છે, તે તેમને પાછું મળે, એ હું માગું છું. યમે કહ્યું; ભલે, તારા કહેવા પ્રમાણે થશે. હું તારાં વચનથી સંતુષ્ટ થયો છું. તારે બીજું કંઈ, સત્યવાનના જીવિત વિના માંગવું હોય તે માંગ. સાવિત્રીએ કહ્યું; મારા પિતાને મારા સિવાય એક પણ પુત્ર નથી. મારે મારે સો ભાઈ થાય, એવું હું માગું છું. યમે કહ્યું; તથાસ્તુ, તારા પિતાને સો પુત્રો થશે. આ સિવાય તારે બીજું જે માંગવું હોય તે કહે, પણ તું પાછી ફર. સાવિત્રી બોલી; મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી. પણ મને સો પુત્રો થાય, એવું હું આપના પાસેથી વરદાન માગું છું. યમે કહ્યું; ભલે તારા કહેવા પ્રમાણે તને સો પુત્રો થશે, પણ હવે તું પાછી ફર. હે સતી! હવે તું પાછી ફર. સાવિત્રીએ કહ્યું; આપનું વચન મિથ્યા થાય એમ નથી. આપ મને સો પુત્રો થવાનું વરદાન આપો છો. પણ જ્યારે આપ મારા પિતાને લઈ જાઓ છો તો મને કેવી રીતે સો પુત્રો થશે? આ વળતે યમરાજાનું પોતાના ભૂલ યાદ આવી. તેણે આ વળતે વિષય ભગવાનનું સ્મરણ કર્યું તથા તેમની સહાયતા માંગી. તેમણે આ વળતે આવી સત્યવાનને સજીવન કર્યો તથા સતીના પ્રભાવથી પ્રસન્ન થઈ સત્યવાનનું ૪૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય કરી આપ્યું. આ પ્રમાણે યમરાજાના કહેવા પ્રમાણે બીજી સર્વળી વસ્તુઓ સાવિત્રીને આવી મળી.

(૨૮) સીતા.

જનકપુરમાં પૂર્વે જનક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક વેળા યજ્ઞ કરાવવા માટે પૃથ્વીને ખેડાવતા હતા. તેવામાં પૃથ્વીમાંથી એક દિવ્ય કન્યા તેમને મળી આવી. હળથી પૃથ્વી ખેડતાં આ કન્યા જડી આવી. તેથી આ કન્યાનું સીતા નામ પાડયું. જનક રાજાના પૂર્વજોના વખતમાં મહાદેવે તેઓના પર પ્રસન્ન થઈ એક ધનુષ્ય મૂક્યું હતું. આ ધનુષ્ય એવું ભારે હતું કે, કોઈ તેને ઉઠાવી શકે એમ ન હતું. જનકના પૂર્વજો તથા જનક પણ આ ધનુષની હમેશ પૂજા કરતા હતા. આ ધનુષને એક ઠેકાણેથી ખીજે ઠેકાણે મૂકવું હોય તો અનેક માણસો કામે લગાડવાં પડતા હતાં. આ ધનુષ સીતા રમત માત્રમાં પોતાના હાથથી એક ઠેકાણેથી ખીજે ઠેકાણે મૂકતાં હતાં. એક વેળા નારદ મુનિ ત્યાં આવ્યા હતા. તેમણે તે જોયું. નારદ મુનિએ કહ્યું કે, આ ધનુષને જે ઉપાડી ઉપયોગમાં લે, તેવા યજ્ઞવાનની સાથે સ્વયંવર કરી, આ કન્યાને પરણાવવી જોઈએ. જનક રાજાએ તે પ્રમાણે સ્વયંવર રચી, આ ધનુષ ઉપાડવા માટે સ્વયંવરમાં મૂક્યું. કેટલાક રાજા તો આ જોઈ ઉઠી શક્યા પણ નહિ. કેટલાકો ઉઠ્યા, પણ તે હાસ્યને પાત્ર થયા પછી રાવણ તે ધનુષને ઉપાડવા ગયો, પણ તે ઉપાડી શક્યો નહિ. રામ તથા લક્ષ્મણ વિશ્વામિત્ર મુનિ સાથે આ જનક રાજાના સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા. રામચંદ્રજીએ વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા માળી કે, મને આ ધનુષ ઉપાડવા માટે આજ્ઞા આપો. વિશ્વામિત્રે આજ્ઞા આપી, એટલે રામચંદ્રજી તે ધનુષ પાસે ગયા. તેને હાથમાં લઈ તેમાં જેવું શરસંધાન કરવા જાય છે કે, જેમ પ્રહ્લાદ સાંગી જતું હોય, તેવા મોટા અવાજ સહિત તે ધનુષના બે કટકા થઈ ગયા. પ્રધા

રાજાઓ વિસ્મય પામ્યા. પછી સીતાજીએ રામચંદ્રને વરમાળા આરોપી. વાજતે ગાજતે વસિષ્ઠ તથા વિશ્વામિત્ર મુનિના સમક્ષ રામચંદ્ર તથા સીતાજીનાં લગ્ન થયાં. પછી અયોધ્યા ગયા પછી કેટલોક સમય સૂધી તેઓ સુગથી રહ્યા. પછી જ્યારે દશરથ રાજાને વૃદ્ધાવસ્થા હોવાથી તેણે રામને રાજ્યાભિષેક આપવાનું નક્કી કર્યું, તે વખતે મથરાની શિખવણીથી, કેકયી જે રામની સાવકી માતા થાય, તેમણે દશરથ પાસે વરદાન તરીકે માગી લીધું કે, રામચંદ્રજીને બાર વર્ષ સૂધી વનવાસ કાઢવા તથા ગાદી-પર બસતને બેસાડવા. પિતાની આજ્ઞાને અનુસરી તથા પોતાની માતા કૌશલ્યાની આજ્ઞા લઈ રામચંદ્ર વનવાસ જવા તૈયાર થયા. પ્રથમ તેઓ સીતા પાસે ગયા તથા કહ્યું કે, હું આ રીતે વનવાસ જાઉં છું. આ બપોર સાંભળતાં જ સીતાને એક વાર મૂછો આવી ગઈ. પછી મૂછો વળતાં કહ્યું કે, હું આપની સહદુઃખભાગિની કહેવાઉં. માટે હું આપની સાથે આવીશ. રામચંદ્રજીએ બહુ ના કહી, પણ સીતાજી એકનાં બે થયાં થયાં નહિ. પછી રામચંદ્ર, લક્ષ્મણ તથા સીતાજી ત્રણ જણાં વનવાસ નીકળ્યાં. ભરતે પોતે રાજ્યપાટપર બેસવા ના પાડી, તેઓ રામની આજ્ઞા ફેરવી રામની પાડુકા રાખી. તેના નામથી રાજ્ય દરવા લાગ્યા. રામચંદ્રજી પ્રથમ ચિત્રકૂટ ગયા, ત્યાંથી ઋષ્યમૂક પર્વતપર જવા માટે નીકળ્યા. માર્ગમાં અત્રિ ઋષિના આશ્રમમાં તેઓ થોડો સમય રહ્યા. ત્યાં અત્રિઋષિનાં પત્ની અનસૂયા પણ, સીતા પોતાના પતિની જે સેવા બજાવતાં હતાં તે જોઈ, તેનાપર ઘણાં પ્રસન્ન થયાં. અનસૂયાજીએ તેઓ વિદાય આપ્યાં, તે વેળા કેટલોક અંગરાગ તથા દિવ્ય અલંકારો સીતાજીને આપ્યા. પછી તેઓ ઋષ્યમૂક પર્વતપર રહ્યા. એક વેળા રાવણની બેન સૂપર્ણખા રામ તથા લક્ષ્મણને છેતરવા

આવી હતી. લક્ષ્મણે સૂપર્ણાના નાક કાન કાપી લીધા. આ સૂપર્ણા રાવણ પાસે ગઈ તથા રાવણને મોઢે સીતાની સૌંદર્યતાનાં વખાણ કર્યાં. રાવણે મારીચને માયાવી સુવર્ણમય મૃગરૂપે રામના આશ્રમની આગળપાછળ ફેરવા કહ્યું. તે મૃગ સીતાની નજરે પડ્યો. એટલે તે મૃગને મારી તેની કાંચળી સીવાડવા સીતાજીએ આગ્રહ કર્યો. રામે આશ્રમની આગળપાછળ આણુ ફેરવી લક્ષ્મણને સીતાજી સોંપી, પોતે મૃગને મારવા માટે દોડ્યા આવખતે માયાવી મૃગે મરતાં મરતાં, આ લક્ષ્મણ, આ લક્ષ્મણ, એમ ખૂમે મારી. આ ખૂમ સાંભળી સીતાજીના મનમાં થયું કે, રામને કાંઈ સંકટ આવ્યું. એટલે તેમણે લક્ષ્મણને સહાયતા કરવા જવા કહ્યું. લક્ષ્મણ ગયા, એટલે રાવણે સાધુનું રૂપ લઈ સીતાજી પાસે આવ્યો તથા ભિક્ષા માંગી. સીતાએ ભિક્ષા આપવા માંડી, એટલે રામે તેને આશ્રમની બહાર ભિક્ષા લઈ આવવા કહ્યું. જેવાં સીતાજી આશ્રમની બહાર આવ્યાં, એટલે રાવણ તેને વિમાનમાં બેસાડી લંકા તરફ ચાલતો થયો. રામ તથા લક્ષ્મણ ઘેર આવ્યા તથા સીતાને જ્યાં નહિ. એટલે તેની શોધમાં નીકળી પડ્યા. વનમાં પ્રવર્ષણ પર્વત આગળ સુગ્રીવ તેને મળ્યો. તેણે સીતાનું બાંધી કેટલીક ખબર આપી. સુગ્રીવે કહ્યું કે, હું આપને સહાયતા કરીશ, પણ તમે મારા ભાઈન મારી મને રાજ અપાવો. રામે તે પ્રમાણે કર્યું. સુગ્રીવ તથા હનુમાન દક્ષિણ તરફ સીતાને શોધતા શોધતા સમુદ્ર કીનારે આવ્યા. ત્યાંથી એક છલંગ મારી લંકા ગયા તથા જ્યાં અશોક વાટિકામાં સીતાને રાખ્યાં હતાં, ત્યાં એક ઝાડપરથી રામના નામની વીંટી સીતાના પર ફેંટી. સીતાએ તે લઈ લીધી. પ્રથમ તેને શક ગયો, પણ પાછળથી હનુમાને હેઠળ ઉતરી સાતાને સર્વ સમાચાર કહ્યા તથા કહ્યું કે, થોડા વખતમાં

રામ રાવણને મારી આપને લઈ જશે. હનૂમાનની શોધ પ્રમાણે રામ, લક્ષ્મણ તથા સર્વ વાનરોએ લંકાપર ચઢાઈ કરી. રાવણ આખરે મરાયો તથા સીતાને અશોક વાટિકામાં જ્યાં રાખ્યા હતાં, ત્યાંથી તેમને લઈ અયોધ્યા તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. પણ પ્રથમમાં સીતાને શુદ્ધ થવા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા કહ્યું. સીતાએ તેમના કહેવા પ્રમાણે અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી શુદ્ધ થયા પછી તે સઘળા અયોધ્યા ગયા. એક વેળા નગરમાં ફૂતો ચરચા જોતા ફરતા હતા, તેવામાં એક ઘોળીએ ઘોળણને કહ્યું કે, હું રામની માફક તને ઘરમાં ઘાલીશ નહિ. રામે જોયું કે, જો કે સીતાજી શુદ્ધ છે, પણ જગતની નજરમાં તેની શુદ્ધતા જણાવી જોઈએ. આથી લક્ષ્મણને સીતાજીને વનમાં મોકલી આપવા કહ્યું. રામના કહ્યા પ્રમાણે સીતાને લક્ષ્મણ વનમાં મૂકી આવ્યા. સીતાજી ત્યાં રહતાં બેઠાં હતાં, એવામાં વાલ્મિકીકવિ આવ્યા તેએ સીતાને આશ્વાસના આપી પોતાને આશ્રમે લઈ ગયા. સીતાજી નીકળ્યાં, તે વેળા તે ગર્જવાળાં હતાં. અહીં આવ્યા પછી તેમણે બે પુત્રોને જન્મ આપ્યા, જેનું નામ કવિએ લવ તથા કુશ પાડ્યું. લવ તથા કુશને નાનપણથી ધનુર્વિદ્યા શીખવવામાં આવી હતી. એક વેળા રામે અશ્વમેધ નામના યજ્ઞ આરંભ્યો. તેવામાં લક્ષ્મણ ઘોડાને લઈ જતા હતા. તે વેળા લવ તથા કુશ જે બાર વર્ષની ઉમરના હતા, તેમણે આ ઘોડો ચટકાવ્યો. ત્યાં ભારે યુદ્ધ થયું. રામ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રામને તે ઝાંકરાપર પુત્રભાવ ઉત્પન્ન થયો. પછી તેણે પહેલા છાકરાને સઘળી હકીકત પૂછી. સઘળી હકીકત જાણી ત્યારે રામને ખબર

આ વાત તુલસીદત્ત રામાણુ માં છે. પણ બંબ પ્રમાણવાળા અંથ માં નથી. તેથી તે ખરી હોય એમ લાગતું નથી.

પડી કે, આ તો મારા પુત્રો છે. પછી વાદમીક્રિ મુનિ તેઓને પોતાને આશ્રમે તેડી ગયા ત્યાં સીતાજી જે હાડપિંજર જેવાં થઇ ગયાં હતાં, તે રામચંદ્રજીને મળ્યાં. પછી તેઓએ રામને પ્રણામ કર્યો તથા લક્ષ્મણને આશીર્વાદ દઇ ત્યાં ઉભાં રહ્યાં. ધન્ય છે કે, જેમણે આવેલ આ પત્નિઓ સામે ટકકર ઝીલી, પોતાનું સતી-ત્વ જાળવ્યું હતું.

(૨૯) સુલોચના.

સતી સુલોચના શેષનાગની પુત્રી થાય. તેનાં લગ્ન રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતની સાથે થયાં હતાં. જો કે સુલોચનાને રાક્ષસોના સહવાસમાં રહેવાનું હતું, છતાં પોતાનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ દયા તથા સુશીલપણના તેનામાં ગુણો હતા. તેઓ ઘણીવાર ઇન્દ્રજિતને કહતા માટે શિળામણ આપતાં હતાં. રાવણ જ્યારે સીતાનું હરણ કરીને તેને લંકામાં લાવ્યો ત્યાર સુલોચનાને ઘણું જ ખોટું લાગ્યું. તેણે એકવેળા પોતાના પતિને હસતાં હસતાં કહ્યું કે, પરસ્ત્રીને હરણ કરવું, તે કુળનો નાશકર્તા છે. પોતાના પિતાની અનર્થની વાત ઇન્દ્રજિત સારી રીતે જાણતો હતો, પણ પુત્રધર્મને લીધે તે જાણતી તેણે દરકાર કરી નહિ. જ્યારે રામચંદ્ર વાનરોનું સૈન્ય લઈ લંકાપર ચઢી આવ્યા ત્યારે રાવણના મોકલેલા એકે એક યોધાઓનાં વાનરોએ મરી નાંખ્યા આખરે કુંભકર્ણ પાણુ રણમાં પડ્યા. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રજિતનો વારો આવ્યો. ઇન્દ્રજિતની રણપિશે ચાતુરી જોઈ વાનરો તથા બીજાં યોધાઓ ઇન્દ્રજિતનાં ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યા લક્ષ્મણ તથા ઇન્દ્રજિત વચ્ચે કેટલોક વખત સૂધી મહાન્ યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે ઇન્દ્રજિત લક્ષ્મણનાં

ખાણેથી છિન્નલિન્ન થઇ ગયો. તેનું મસ્તક લક્ષ્મણના એક તીરવડે તથા બીજા તીરથી તેનો એક હાથ છેદાઇ ગયા. વાનરોએ ઇન્દ્રજિતનું મસ્તક નીચે પડવા દીધું નહિ. તે વાનરોએ ઝીઝી લીધું તથા ઇન્દ્રજિતના એક હાથ જ્યાં સુલોચના હિંડોળાપર બેસી, પોતાના પતિની ચિંતામાં બેઠી હતી ત્યાં તે હાથ જઇ પડ્યો. જેવો હાથનો ખખડાટ સાંભળ્યો એટલે સતીએ પોતાની બેનપણીને જોવા મોકલી કે, ચોકમાં આ શાનો ખખડાટ થાય છે. દાસીએ પાછાં આવી કહ્યું કે, ઇન્દ્રજિતનો એક હાથ આવી આંગણમાં પડ્યો છે. તે જ સમયે સુલોચનાને મૂછાં આવી ગઇ. પણ તુરત જ ઉઠી જઇ જ્યાં પોતાના પતિનો હાથ પડ્યો હતો ત્યાં ગઇ તથા પોતાની દાસીને બડીઓ તથા કલમ લેવા મોકલી. દાસી જલદી બડીઓ કલમ લઇને આવી. આ વખતે પેલા હાથે કાગળપર કલમવડે લખ્યું કે, ચૌદભુવનના આત્મારૂપ રામચંદ્રજીના ભાઈ લક્ષ્મણના બાણવડે મારા મસ્તકનું છેદન થયું છે. મારું મસ્તક વાનરોની પાસે છે. જેવી સુલોચનાએ આ વાત જાણી, એટલે પોતાની દાસીને સાથે લઇ રાવણની આજ્ઞા માગી, વાનરોના ઐન્ય તરફ ગઇ. ત્યાં જઇ તેણે પોતાના પતિના મસ્તકની રામચંદ્રજી પાસે માંગણી કરી. આ વખતે સતી બહુ જ રડતાં હતાં. તે વખતે રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, આપ આટલો બધો શાને મારે શોક કરો છો ? જો આપ કહેતાં હો તો આપના પતિને જીવતો કરું તથા તેને ચૌદભુવનનો રાજા બનાવું. સતીએ કહ્યું કે, આપ સાક્ષાત્ પ્રભુ છો તથા આપને હાથે જેનું મરણ થાય છે, તે સ્વર્ગપ્રતિ જ જાય છે. હું મારા પતિ સાથે સતી થવા માગું છું. પછી વાનરોએ ઇન્દ્રજિતનું મસ્તક આણી આપ્યું. આ વખતે વિલાપ કરતાં સુલોચનાએ કહ્યું કે,

જે હું ગોમ જાણત કે, આપની આવી સ્થિતિ થવાની છે, તે હું મારા પિતાને આપની મદતે બોલાવત. આ વખતે પેલા ધડને હસવું આવ્યું કારણ કે લક્ષ્મણ શેષ નાગનો અવતાર હતા તથા તેના હાથથી જ ઇન્દ્રજિતનું મરણ થયું હતું. ધન્ય છે આવી સતીઓને, કે જો કે રાક્ષસના સહવાસમાં રહેવા છતાં પોતાના પાતિવ્રત્યનો તથા રાત્યતાનો ટેક તેઓ છોડતાં ન હતાં.

(૩૦) વૃંદા.

આ મહાપતિવ્રતા સ્ત્રીનાં લગ્ન જાળંધર નામના રાક્ષસની સાથે થયાં હતાં આ વૃંદાના પાતિવ્રત્યનો પ્રભાવ ચોટલો બધો હતો કે. જાળંધર કોઈથી જિતાઈ શકતો નહતો. દેવો પણ જાળંધરથી હારી ગયા. આખરે વિષ્ણુભગવાને પણ જાળંધર સાથે યુદ્ધ કર્યું. તેમાં સતીનાં પ્રભાવથી વિષ્ણુભગવાન પણ જાળંધરથી હારી ગયા. પછી જાળંધરે વિષ્ણુભગવાનને કહ્યું કે, તમે તથા લક્ષ્મી હમેશ મારે ત્યાં રહો. વિષ્ણુભગવાને તે રીતે હા પાડી. દેવોએ જાણ્યું કે, કોઈ પણ રીતે આ રાક્ષસનો અંત લાવવો જોઈએ. એકવેળા નારદમુનિ જાળંધર પાસે ગયા તથા કહ્યું કે, તારી સ્ત્રી વૃંદા કરતાં પાર્વતીની ઔદ્યોતતા વધારે છે. માટે તારે મહાદેવની પાસે પાર્વતીની માંગણી કરવી જોઈએ. જાળંધર જે દુષ્ટ સ્વભાવવાળો, કામી તથા ભોળા મનનો હતો, તેણે નારદમુનિના કહેવાને માન્ય કર્યું તથા પોતાના એક દૂતને કૈલાસપર્વતપર પાર્વતીને મોકલી આપવા મહાદેવ પાસે મોકલ્યો. આ વેળા સતી વૃંદાએ જાળંધરને ઘણું સમજાવ્યો. તેમણે કહ્યું કે, પાર્વતીજી સાક્ષાત શક્તિનો અવતાર છે. આમ કંવાથી તમારો તથા

તમારા આખા કુળનો નાશ થશે. માટે તમે આવું ઘોર કૃત્ય કરવું છોડી દો. જાળંધર જે મહા મહોન્મત્ત હતો, તેણે વૃંદાનું કહ્યું માન્યું નહિ તથા દૂતને કૈલાસપ્રતિ મોકલ્યો. મહાદેવની પાસે તે દૂતે જઈને કહ્યું કે, જાળંધર એમ કહે છે કે, આપનાં પાર્વતીને મારી પાસે મોકલી આપો, નહિ તો યુદ્ધ કરવા સજ્જ થાઓ. આ વખતે મહાદેવે પોતાના ગણને હુકમ કર્યો કે, એકદમ આ દૂતનું મસ્તક છેદી નાંખો. દૂતનું મસ્તક ગણ છેદવા જતો હતો, તેવામાં દૂતે ઘણા કાલા-વાલા કર્યાં. આથી તે દૂતને મહાદેવે છોડાં મૂક્યો. દૂતે જાળંધર પાસે આવી સઘળી વાત કહી તથા વધારામાં કહ્યું કે, આપ મહાદેવને જિતવાનો આગ્રહ છોડી દો તો સાફ. જાળંધરે આ વાત માની નહિ તથા મોટું સૈન્ય લઈ શુંલ અને નિશંભને સેનાપતિ નીમી, મહાદેવ સાથે યુદ્ધ કરવા ગયો. મહાદેવ તથા જાળંધર વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. આ વખતે સાધુને વેશે પાર્વતીને છળવા માટે જાળંધર આવ્યો. સતી ચેતી ગયાં તથા તે જ વખતે તેમણે હરિ તથા હરનું સ્મરણ કર્યું. સ્મરણ કરતાંની વાર રાક્ષસ ત્યાંથી નાશી ગયો. આ વખતે વિષ્ણુભગવાન સાક્ષાત્ પાર્વતી પાસે આવ્યા તથા કહ્યું કે, આપે મને શાને બોલાવ્યો. પાર્વતીએ કહ્યું કે, આપે આ રાક્ષસને ઘેર રહી એને ઘણો ગર્વિષ્ઠ બનાવી મૂક્યો છે. એનો હવે નાશ કરો તો સાફ. વિષ્ણુભગવાને કહ્યું કે, સતી વૃંદાના પ્રભાવથી મારે એના દાસ થવું પડ્યું છે. છતાં હવે કોઈ પણ પ્રકારે એનો હવે અંત લાવીશ. પછી વિષ્ણુભગવાન એક સાધુનો વેશ લઈ ન્યાં વૃંદાને મહેલ હતો, તે જ વાડીમાં સતી વૃંદાને છળવા તેણે અનેક પ્રકારની માયા રચી. સતી પ્રથમથી આ છળને સમજ્યાં

નહિ. પણ પાછળથી સતી વૃંદા ચેતી ગયાં કે, આ બધું વિષ્ણુનું કારસ્તાન છે. આ વખતે સતીએ વિષ્ણુભગવાનને શાપ આપ્યો કે, તમને પણ તમારી સ્ત્રીને માટે વનેવન ભટકવું પડશે તથા વાનરોની સહાયતાથી તમારી પત્નીને રાક્ષસના હાથમાંથી છોડવશે. સતી વૃંદાના પાતિવ્રત્યનો ભંગ થવાથી બળધરનું તે જ ઓછું થઈ ગયું. તે નિસ્તેજ બની ગયો તથા પછી મહાદેવના હાથથી તેનું મરણ નીપજ્યું. સતીનો પ્રભાવ એવો છે કે, સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાનને પણ તેના હાસ થવું પડે છે તથા તેના શાપથી પોતાને અવતાર ગ્રહણ કરવા પડે છે.

(૩૧) શબરી.

આ શબરી જાતે લીલડી હતી. તે મતંગ ઋષિના તપોવન પાસે આશ્રમ બાંધી ત્યાં રહેતી હતી. તે અનેક ઋષિઓની સેવા કરવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતી હતી. આ ઋષિઓએ શબરીને કહ્યું હતું કે, જ્યારે રામચંદ્રજી વનમાં ફરતા ઋધ્ય-મૂક પર્વત તરફ જશે ત્યારે તારા આશ્રમ આગળ આવશે. તેની તું અનેક પ્રકારે સેવા કરજે તથા તેથી તારું કલ્યાણ થશે. આ ઋષિઓના કહેવા પ્રમાણે રામ તથા લક્ષ્મણ શબરીના આશ્રમમાં આવ્યા. શબરીએ રામ તથા લક્ષ્મણને અર્ધ્ય તથા પાઘવડે પૂજન કર્યું તથા કહ્યું કે મને આ વાત ઋષિઓએ કહેલી હતી. આપને માટે કેટલાંક સ્વાદિષ્ટ ફળો મેં સંગ્રહી રાખેલાં છે. માટે તે આરોગ્ય તથા વિશ્રાંતિ લેવો. રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણ શબરીએ એટલાં કરી રાખેલ ખોરા ખાધાં તથા પાણી પીધું. પછી રામે શબરીને મતંગ ઋષિનો આશ્રમ જોવા જવા

માટે કહ્યું. શબરી જોડના આશ્રમમાં તેડી ગઇ, જ્યાં વલ્કલો તથા કુંડો હજી એમને એમ સળગતા હતા. આ ઋષિઓ સઘળા સ્વર્ગે સીધાંવ્યા છે તથા હું પણ તેઓનાં સાથે જવા ઇચ્છું છું. મને આપનાં દર્શન થયાં છે. માટે સર્વં પાપો નિવૃત્ત થયાં છે. રામચંદ્રજીએ કહ્યું, હે સાધ્વી ! તારી તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી તેમજ તેં જે મારી સેવા ઉઠાવી છે તેના પ્રભાવથી, તું સ્વર્ગમાં તેઓની પાસે જઈશ. આ વખતે શબરીએ અગ્નિ સળગાવ્યો તથા તેમાં પોતાનો દેહ સળગાવી દીધો તથા તે સ્વર્ગ પ્રતિ સીધાવી. આ જો કે નીચ જાતિની સ્ત્રી હતી, છતાં મહાત્માઓની સેવાના પ્રતાપથી તે સ્વર્ગમાં ગઇ હતી.

(૩૨) સુભદ્રા.

દારિકાધીશ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનાં સુભદ્રા બહેન થાય. એક વેળા રૈવતાચળ પર્વતપર યાદવેનાં સઘળાં ઝૈરાંઓ રમત ગમત કરવા ગયાં હતાં. આ રમત ગમત ચાલતી હતી, તેવામાં સંન્યાસીને વેશે અર્જુન પણ ત્યાં આવ્યો હતો તથા તેઓની આ સઘળી કીડા જોતો હતો. એક વેળા સુભદ્રા પોતાની સખીઓની સાથે એક વાડીમાં ફરતી હતી. તેવામાં અર્જુન તથા સુભદ્રાની એક બીજા સાથે આંખો મળી. જેઉ વચ્ચે તારા મૈત્રક થયું તથા અર્જુન એને જોઈ મોહિત થઈ ગયો. આ સુભદ્રાનાં લગ્ન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધન સાથે થવાનાં હતાં. બળભદ્રની મરણ દુર્યોધન સાથે સુભદ્રાનાં લગ્ન કરવાની હતી. પણ શ્રી કૃષ્ણની મરણ તેન નહતી. તેમની મરણ અર્જુન સાથે કરવાની હતી. અર્જુને સુભદ્રાનું, લાગ સાધી હરણ કર્યું. આ વખતે બળરામને ઘણો જ ક્રોધ ચઢ્યો.

અર્જુન તથા બળભદ્ર વચ્ચે આ વખતે યુદ્ધ થાત. પણ શ્રી કૃષ્ણે બળભદ્રને વાર્યા તથા શાંત પાડયા. પછી હસ્તિનાપુરથી કુંતાજીને બે દાવી સુભદ્રા તથા અર્જુનનાં યથાગિધિ લગ્ન કર્યાં.

પ્રથમથીજ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન વચ્ચે મિત્રતા હતી. પણ આ લગ્નની ગાંઠથી તેઓ વચ્ચે મિત્રતામાં વધારો થયો. સુભદ્રામાં રાજ્યને શોભાવે એવા સારા ગુણો હતા. તેઓ પતિને કેવી રીતે પ્રસન્ન કરવા તથા તેમની કેવી રીતે સેવા કરવી, તે બહુ સારી રીતે જાણતાં હતાં. તેમના કુખથી શુભદ્રાને વીરપુત્ર અભિમન્યુ જન્મ્યો હતો. જ્યારે સુભદ્રાજી સગર્ભા હતાં તથા સીમંતોન્નયન સંસ્કાર કરાવવાનો વખત થયો ત્યારે પોતે પોતાને પિયેર એક કુકુંભપત્રિકા લાખીને મોકલી. હજી પણ સીમંતના વખતમાં આ કુકુંભપત્રિકાઓ સ્ત્રીઓ ગાય છે. જેમકે:-

સુભદ્રાની કંકોતરી.

કંકુ છાંટી કંકોતરી મોકલી, કોડે કાંવે સુભદ્રાનાં બેન,
વીરા બહેલા આવળે.

શ્રીકૃષ્ણ બળદેવ બે બાંધવો, તમ આવ્યે થશે સુખચેન. વીરા. બાઈ ભતરીજ સરવે શોભાય છે, છે પવિત્ર પિતા વસુદેવ. વીરા. જગત જનેતા દેવકી ને રાહિણી, આવળે સરવે મળીતતખેવ. વીરા. મારે પિયેર પનોતો પરિવાર છે, ભેતાં બાધે છે ઝાઝો રનેહ. વીરા. ભય ભજન સારી રે ભાણી મો, શોળ સહસ્ર ને એક સો આઠ. વીરા. વેદવંતા બ્રાહ્મણ સાથે લાવળે, ભવ જળના તારણ તરનાર. વીરા. સંગે જાહવ સર્વેને લાવળે, ખીજી વરણ જે ઉત્તમ અપાર. વીરા. મેં તો પ્રેમશું પગરણ માંડીઆં, ફડો જગન રચ્યો રાજસૂય. વીરા. થોડું કાંબુ ધણું કરી માનળે, છોજ નોંધારના આધાર. વીરા. બાંચી પત્રિકા બહેલા પધારળે, કોડે લઈને કુટુંબ પરિવાર. વીરા.

મારા સસરાને ડગલા ને ડાટીઓ, મારાં સાસુને દબણીનાં ચીર. વીરા.
 મારા જેઠને લાવ વીરા ઘોતીઆં, જેઠરાણીને જાઢવનાં ચીર. વીરા.
 મારા દીઁએરને લાવ વીરા પામરી, દેરાણીને છાયલની જોડ. વીરા.
 મારી નણ્ણંદને જોઈશે ચુંદડી, નણ્ણંદોઈને પહેરવા ઝુલ. વીરા.
 મારા કુટુંબને લાવ વીરા કાંચળી, પાડોશીને નાલીયરની જોડ. વીરા.
 મારા અથે લાવજો ઘરચોળડાં, માથે ખતરીસ ભમરીનો મોડ. વીરા.
 મારા ઘરનાને લાવ વીરા ઘોડલો, જેમાં મોતિડે જડિત પલાણુ. વીરા.
 વીરા એટલી સંપત હોય તો આવજો, નહિ તો રહેજો તમારે ઘેર. વીરા.
 મારા જેઠ આવ્યારે જેઠાણી સોતા, એક નાવ્યો માડી જાયો વીર. વીરા.
 હું તો ઉંચી ચડું ને નીચી ઉતરું, હું તો જોઉં મારા વીરાની વાટ. વીરા.
 વીરા ક્યારેગાજ્યોને ક્યારે ગડગડયો, કયાં વરસ્યો અસાડો મેહ. વીરા.
 મારી નંણુંદ તે મસરકે બોલ્યાં, ભાભિ! નાવ્યા તમારા વીર. વીરા.
 મારા દિઁએર વધામણી લાવિયા, ભાભિ! આવ્યા તમારા વીર. વીરા.
 વીરોઢારકાંગાજ્યોને ગોકુળગડગડયો, હસ્તિનાપુર વરસ્યો મેહ. વીરા.
 એવે ઝળકયાં વીરા માથે મોળીઆં, ઝળકી ભાભીને માથે છાખ. વીરા.
 વીરો આવ્યો ને વાડીએરે ઉતર્યા, “મારીબેનીને તેડવા જાઓ.” વીરા.

જ્યારે પાંડવો બાર વર્ષ સૂધી વનમાં રહ્યા તથા તેરમું વર્ષ વિરાટ રાજના દરબારમાં ગુપ્ત રીતે રહ્યા તથા જ્યારે તેઓ છતા પડ્યા ત્યાં સૂધી સુભદ્રા પોતાના પુત્ર અભિમન્યુને લઈ પીઁએરમાં રહેતાં હતાં. વિરાટ રાજાએ પાંડવોને સેવાના બદલામાં પોતાની કુંવરી ઉત્તરા અર્જુનને પરણાવવાનું કહ્યું અર્જુનને કહ્યું કે, મેં એને ભણાવી છે. જેથી તે મારી પુત્રી જેવી કહેવાય. માટે હું આની સાથે પરણીશ નહિ. તમે મારા પુત્ર અભિમન્યુ સાથે એને પરણાવો. પછી સુભદ્રા તથા અભિમન્યુને દ્વારિકાથી બોલાવી મંગાવી વાજતે ગાજતે ઉત્તરા કુંવરીનાં લગ્ન અભિમન્યુ સાથે કરવામાં આવ્યાં. પછી ઉત્તરાને ત્યાં

વિરાટમાં જ રાખી, પાંડવો પોતાનું રાજ્યપાટ દુર્યોધનઆદિ પાસેથી પાછું લેવા ગયા. પણ દુર્યોધન આદિએ રાજ્યપાટ પાછું આપ્યું નહિ. પાંડવો તથા કૌરવો વચ્ચે મહાન સંગ્રામની તૈયારી થઈ. આ વખતે સંસૃતકૌને મારવા અર્જુન પાતાળમાં ગયો હતો. આ તક સાધી કૌરવોએ પાંડવો સાથે કૌઠા-યુદ્ધની માગણી કરી. કારણ કે અર્જુન સિવાય બીજું કોઈ કૌઠા-યુદ્ધ બાણતું ન હતું. પાંડવો વિચારમાં પડી ગયા કે, હવે શું કરવું? તેવામાં અભિમન્યુએ આવી કહ્યું કે, હું કૌઠાયુદ્ધ સારી રીતે બાણું છું. મને લઢવા માટે વીરમાળ આદેષો. યુધિષ્ઠિરે તે બાળતની હા પાડી. અભિમન્યુ સુભદ્રા તથા દ્રૌપદી પાસે રજા માગવા ગયો. તેવામાં સુભદ્રાએ વીરમાતાને શોભે તેવી રીતે અભિમન્યુને આશીર્વા આપી. પછી સુભદ્રાએ યુધિષ્ઠિર આદિને કહ્યું કે, ઉત્તરાને રણમાં ચઢતાં પહેલાં વિરાટ નગરથી તેડાવવી જોઈએ. રણની તૈયારીની લગભગે ઉત્તરા આવી પહોંચી. આ કૌઠાયુદ્ધમાં અભિમન્યુ મરણ પામ્યો. સુભદ્રાએ આ વાત બાણી ત્યારે તેને જો કે શોક તો ઘણો થયો, પણ વીરમાતાની માફક ધૈર્ય ધરી તેઓ બેસી રહ્યાં.

(૩૩) શર્મિષ્ઠા.

હાનવોના રાજા વૃષપર્વાને શર્મિષ્ઠા નામે એક પુત્રી હતી. આ કન્યા દેવયાનીના કૌપતું પાત્ર થઈ પડી હતી. જ્યારે દેવયાનીના પિતા શુક્રાચાર્ય વૃષપર્વાને શાપ દેવા તૈયાર થયા ત્યારે તેમનું શાપથી રક્ષણ કરવાને શર્મિષ્ઠાએ દેવયાનીનું હાસીપાછું સ્વીકાર્યું. યયાતિની સાથે દેવયાનીનાં લગ્ન થયાં તથા શર્મિષ્ઠા તેની હાસી તરીકે સેવા કરવા રહેતી હતી.

આમ ઘણા વખત સૂધી શર્મિષ્ઠાએ પોતાનો કાળ નિર્ગમન કર્યો. એક વેળા ઝુરાપામાં તથા કામાગ્નિમાં બળતી હોવાથી તેને મૂછાં આવી ગઈ. આ વખતે યયાતિરાજ પાસેના કુંજમાં આ સ્નાના આલાપને સાંભળતો હતો. તે તરત ત્યાં દોડી ગયો તથા શર્મિષ્ઠા મૂછાંથી નાચે પડી જતી હતી તેને ઉચ્ચકી લીધી. કેટલીકવારે શર્મિષ્ઠાને જ્યારે મૂછાં વળી ત્યારે તેણે જોયું કે, હું યયાતિના ખોળામાં છું. આ વખતે શર્મિષ્ઠાએ કહ્યું કે, તમે મને છોડી દો. જો ગુરુપુત્રી આ જોશે તો આપણ બેઉને શાપ આપશે, જેથી તમારૂં તથા મારૂં બેઉનું અનિષ્ટ થશે. યયાતિએ શર્મિષ્ઠાની વાત ગણી નહિ તથા તેને પોતની સાથે મહેલમાં લઈ ગયો. આ શર્મિષ્ઠાથી યયાતિને સંતાનોત્પત્તિ થઈ. આ બાબતની દેવયાનિને ખબર પડી. એટલે તે રીશાઇને પોતાને પિયેર ચાલી ગઈ. યયાતિરાજ તેને મનઃવવા તેની પાછળ દોડયો. આ વખતે શુકાચાર્યે તેને શાપ આપ્યો કે, તું વૃદ્ધાવસ્થાને પામ. આથી યયાતિ વૃદ્ધાવસ્થાને પામ્યો. પણ ત વૃદ્ધાવસ્થા ખીજા કોઈથી લઈ શકાય, એવી રીતનો શાપ હતો. યયાતિએ પોતાના બધા છોકરાને બોલાવ્યા તથા એક પછી એક સઘળાને પોતાની જરાવસ્થા લેવાનું કહ્યું, પણ સઘળાએ ના કહી. સૌથી નાના છોકરા પૃથુએ તે હા પાડી. આથી પૃથુએ જરાવસ્થા લીધી તથા પોતાની યુવાવસ્થા પોતાના પિતાને આપી.

(૩૪) સત્યવતી.

સત્યવતીનું ખીબું નામ મત્સ્યગંધા હતું. તે એક મચ્છીમારની પુત્રી હતી. તે મચ્છીમારને ત્યાં ઉછરીને મોટી થઈ હતી. તેનું કામ એ હતું કે, વટેમાર્ગીઓ નદી ઓળંગવા આવે તો

તેને પોતાની હોડીમાં બેસાડી સામે પાર લઈ જતી. એક વેળા પરાશર ઋષિ આ હોડીમાં બેસી સામે પાર જતા હતા. આ કન્યાપર પરાશરની કામવાસના થઈ આવી. પછી ઋષિએ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે કન્યાએ બાનું કાઢ્યું કે, મારા અંગમાં મત્સ્યની દુર્ગંધ છે. મારા કન્યાપણાને ભંગ થાય તથા આગળ પાછળના લોકો જૂએ. ઋષિએ કહ્યું કે, હું તને વચન આપું છું કે, તારા કન્યાપણાને ભંગ નહિ થાય. વળી તેનું શરીર મત્સ્યની દુર્ગંધવાળું હતું, તેને બદલે સુગંધીવાળું કર્યું. આથી તે કન્યાનું નામ યોજનગંધા પડ્યું. ત્યાર બાદ ઋષિએ બાદળ-વડે સૂર્યને આચ્છાદિત કરી નાંખ્યો. એટલે સઘળે અંધકાર થઈ ગયો. મત્સ્યગંધાએ પછી ઋષિની માંગણી સ્વીકારી. આથી જે પુત્ર થયા, તે બ્યાસ હતા. આ બ્યાસે જન્મતાંનીવાર વનમાં ચાલવા માંડ્યું તથા પોતાની માને કહેતા ગયા કે, મારી તને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તું મને સંભારજે. હું તારું કોઈ પણ કાર્ય કરી આપીશ. પછી પેલી યોજનગંધા મછી-મારનારને ત્યાં રહી. એક વેળા શંતનુ રાજા શિકાર કરવા ગયો. ત્યાં તેને દૂરથી યોજનગંધાની સુવાસ આવી. આ સુવાસથી લોભાઈ તે મછીમારને ત્યાં ગયો. ત્યાં પેલી કન્યાને જોઈ તે વિદુવળ બની ગયો. મછીમારે કહ્યું કે, હું મારી છોકરી આપને આપું, પણ આપને ભીખ મોટો પુત્ર છે તથા મારી છોકરીને જે સંતાન થાય, તેને રાજ્ય ગાદી મળે નહિ. માટે હું આપને આ છોકરી પરણાવી શકું નહિ. પછી રાજા મનમાં વિચાર કરતો કરતો પોતાને નગર ગયો. ત્યાં પણ રાત દિવસ રાજાને તેજ વાત ઘોળાયા કરતી હતી. આથી દિવસે દિવસે રાજા શોષાવા લાગ્યો. ભીખ આ કારણ જાણી ગયા તથા પોતે મછીમારને ત્યાં જઈ કહેવા લાગ્યા કે, તું

મારા પિતાને તારી છોકરી આપ. હું રાજ્યગાદી નહીં લઈશ. મછીમારે કહ્યું કે, આપ જોકે રાજપાટ નહિ લો, પણ આપના પુત્રો મારીને રાજગાદી મારા દોહિત્રો પાસેથી છીનવી લે તો તેનું કેમ ? બીજમે પણ લીધું કે, હું મરણપર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળીશ, કે જેથી મને સંતાન થવાનો ભય રહેશે નહિ. બીજમની આ પ્રતિજ્ઞા થયા પછી મછીમારે પોતાની કન્યા શંતનુને આપી. આ પછી તે કન્યાનું નામ સત્યવતી પાડવામાં આવ્યું. શંતનુથી એને બે પુત્રો થયા. એક ચિત્રાંગદ તથા બીજો વિચિત્રવીર્ય. એક વેળા કાશીરાજને ત્યાં સ્વયંવર થયો. ત્યાંથી અંબા, અંબિકા તથા અંબાલિકા આ ત્રણ કન્યાઓને બધા રાજાઓને મારી બીજમ ઉપાડી લાવ્યા. આમાંથી અંબિકા તથા અંબાલિકા બીજમના ભાઈ સાથે પરણી. પણ મોટી અંબાએ કહ્યું કે, મારે શાલ્વ રાજા સાથે પરણવું છે. આથી બીજમે તેને શાલ્વ પાસે મોકલી આપી. પણ શાલ્વે તેનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. આથી તે બીજમ પાસે આવી. પણ બીજમે તેનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. આથી તેણે પોતાનું વૈર બીજમના પર લેવા વનમાં જઈ તપ કરવા માંડ્યું તથા બીજા જન્મમાં શિખંડીરૂપે થઈ તે વૈર તેણે લીધું. ચિત્રાંગદ તથા વિચિત્રવીર્ય રાજ્ય ચલાવતા હતા. સત્યવતી તથા બીજમ સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરતા હતા. પણ તે બેઉ ભાઈઓ કોઈ પણ સંતાન વગર મરણ પામ્યા. આથી સત્યવતીએ બીજમને કહ્યું કે, તમારા ભાઈઓની સાથે નિયોગકરી પુત્રોત્પત્તિ કરો. પણ બીજમે ના પાડી. પછી સત્યવતીને યાદ આવ્યું કે, કુમારાવસ્થામાં તેને વ્યાસપુત્ર થયા હતા. તેમનું સત્યવતીએ સ્મરણ કર્યું. વ્યાસે નિયોગથી તે વિધવાઓવડે ચતરાબદ્ર તથા પાંડુ નામે બે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા, જેના સંબંધી

વાત મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછી સત્યવતી કેટલોક કાળ પછી મરણ પામ્યાં.

(૩૫) સુલભા.

સુલભા પ્રધાન નામના રાજાની પુત્રી હતી. નાનપણથી તે યોગવિદ્યામાં ઘણી કુશળ હતી. આત્મજ્ઞાનની ચર્ચામાં તે પોતાનો સઘળો સમય વ્યતીત કરતી હતી. આ સુલભાએ અનેક જ્ઞાની તથા સંન્યાસીઓના મુખથી સાંભળ્યું હતું કે, જનક રાજા મહા જ્ઞાની છે. આ બાળતનું પારખું જોવા એક વેળા તે યોગીનો વેશ ધારણ કરી, જનક રાજાના દરબારમાં ગઈ. રાજાએ આ યોગિનીને યોગ્ય આસનપર બેસાડી, તેના યોગ્ય રીતે સત્કાર કર્યો. પછી તે બધા મંત્રી તથા બ્રાહ્મણોના હેખતાં સુલભાએ કહ્યું કે, આ રાજા મુક્ત નથી, પણ બદ્ધ છે. એમ કહી પોતાની યોગશક્તિના બળથી તેની બુદ્ધિમાં પ્રવેશ કર્યો. પોતાના નેત્રના પ્રકાશથી તેના નેત્રના પ્રકાશને અટકાવ્યો તથા પોતાના ચિત્તથી તેના ચિત્તને પોતાને સ્વાધીન કર્યું. જનક પણ અજ્ઞાની ન હતો. તેણે જોયું કે, આ યોગિનીએ યોગશક્તિથી મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે. એટલે તેણે પ્રશ્ન કર્યો કે, અરે યોગિનિ! તું ક્યાંથી આવી છે? હું તારામાં કેઈ પણ રીતનો સાધુભાવ જોતો નથી. જો કે મારી પાસે રાજ્યનાં સર્વ ચિહ્નો છે, છતાં પણ હું મુક્ત છું. જેમ કે બીને વાવવામાં આવે છે તો તે ઉગે છે. પણ જો સેકેલાં બી વાવવામાં આવે છે તો તે ઉગતાં નથી. તેમ કર્મ જો વાસનારહિત થઈ ક્યાં હોય છે તો કેઈ પણ પ્રકારે તે જન્મમરણને કરતાં નથી. મારા શરીરપર કેઈ અંદન

ચઢાવો અથવા કોઈ પણ પ્રહાર કરો તો તે બેઉ મારા મનને સરખા છે. તેં મારા શરીરમાં પ્રવેશ કયો છે તથા મને વશ કરવા પ્રયાસ કયો છે. માટે તું મારી અપરાધી છે. આવી રીતનાં વચન કહી રાજાએ સુલભાને ગર્વ ખાળી નાંખ્યો.

પછી સુલભા બોલી; આપ જે કહો છો, તેથી મને હેશ પણ કોધ ચઢ્યો નથી. હું હમેશ વેદાંતશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરી પૃથ્વીપર ભટકું છું. મેં લોકના મુખથી સાંભળ્યું હતું કે, મહારાજા જનક આત્મજ્ઞાની છે. તેથી તે પારખું બેવા આપની પાસે આવી હતી. આપનો સંસારની સાથે લેપ જળકમળવત્ બેઈ હું આપનાપર પ્રસન્ન થઈ છું. હું એક રાત્રિસિવાય કોઈ પણ ઠેકાણે વધારે વાર રહેતી નથી. તેજ પ્રમાણે અહીંપણ હું આજની જ રાત રહીશ તથા કાલે મારા સ્થાન પ્રત્યે ચાલી જઈશ. અધ્યાત્મજ્ઞાન કાંઈ ભગવાં હુગડાં પહેરવાથી મળતું નથી. પણ તે સર્વ વાસનાઓના ત્યાગવડે જ મળે છે. આમ કહી સુલભા ત્યાંથી બીજે દિવસે ચાલ્યાં ગયાં.

(૩૬) શકુંતલા.

શકુંતલા વિશ્વામિત્રથી મેનકા નામની અપ્સરામાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. જેવી તે જન્મી, તેવાં જ તેનાં માતાપિતાએ તેનો ત્યાગ કયો હતો. તે કણ્વ ઋષિને ત્યાં ઉછરી મોટી થઈ હતી. શકુંતલા અત્યંત રૂપાળી હતી. વળી કણ્વ જેવા ઋષિને ત્યાં રહી હતી, તેથી ઇતિહાસ, વેદ, પુરાણ વગેરેમાં તે અત્યંત કુશળ હતી. કણ્વ ઋષિના આશ્રમમાં જે કોઈ આવતું, તેની અતિથિસેવા કરવાનું કામ શકુંતલાને સોંપ્યું હતું. એક વેળા

કણ્વ ઋષિ કોઈ કાર્યવશાત્ બહાર ગયા હતા. તેવામાં પુરૂવંશનો દુષ્યંત રાજા નૃગયા રમતો કણ્વ ઋષિના આશ્રમ-પર આવી ચઢ્યો. તેણે અંદર આશ્રમમાં આવી, આશ્રમમાં બેઠેલી શકુંતલાને પૂછ્યું કે, કણ્વ ઋષિ ઘરમાં છે કે નહિ? શકુંતલાએ કહ્યું કે, ઋષિ બહાર ગયા છે. આપ આસનપર બેસો. હમણાં થોડા વખતમાં મારા પિતા આવી પહોંચશે. ત્યારબાદ શકુંતલા તથા દુષ્યંત વચ્ચે કેટલીક વાતચિત થઈ. છેવટે રાજાએ હસતાં હસતાં શકુંતલાને કહ્યું; તેં મારા અતિથિસત્કાર એવી તો મારી રીતે બળવ્યો છે કે, તેં મારા મનનું હરણ કર્યું છે. તારું શરીર વનના કલેશ લોગવવા યોગ્ય નથી. તું ક્ષત્રિયની પુત્રી છો તથા તું મારા સરખા રાજાને ત્યાં રાણીપદ લોગવવાને યોગ્ય છો. શકુંતલા રાજાનું આ કહેવું સાંભળી તદ્દન શરમાઈ ગઈ તથા કશું બોલી શકી નહિ. તેણે નીચું રુખ કરી જવાબ આપ્યો કે, લગ્નના સંબંધમાં હું સ્વતંત્ર નથી. હમણાં જ થોડા વખતમાં મારા ધર્મપિતા આવશે તથા તેમની સંમતિ લીધા પછી થઈ શકે. કણ્વે કહ્યું કે, ક્ષત્રિયોને માટે ગાંધર્વ વિવાહ કહેલો છે. માટે તેમાં સંમતિની કશી જરૂર નથી. પછી તે બેઠે ગાંધર્વ લગ્નથી પરણ્યાં. ત્યારબાદ દુષ્યંત રાજા પોતાના નગર તરફ જવા તૈયાર થયો, તેવામાં શકુંતલાએ પૂછ્યું કે, આપ તો જાઓ છો. પણ તમે મારી કેવા પ્રશ્નની વ્યવસ્થા કરો છો? દુષ્યંતે કહ્યું કે, તને લઈ જવા માટે હું તારે માટે પાલખી મોકલીશ. દુષ્યંત ગયા પછી થોડે વખતે કણ્વમુનિ આશ્રમપર આવ્યા. લગ્નથી કણ્વ મુનિ પાસે શકુંતલા જઈ શકી નહિ. કણ્વ જ્ઞાની હતા. તે સમાધિથી બાળી ગયા તથા શકુંતલા ગાંધર્વ લગ્નથી દુષ્યંત જેવા મહારાજાને પરણી છે, એમ

જાણી ઘણા ખુશી થયા. તેણે શકુંતલાને આશીર્વા આપી તથા કહ્યું કે, તને જે પુત્ર થશે, તે આખા ભરતખંડનું રાજ્ય લોગવશે.

શકુંતલાને દશમાસ થયા પછી એક પુત્રરત્ન થયું. આ પુત્ર ઘણે જ રૂપવાન તથા બુદ્ધિશાળી થયો. આ કુમારનું નામ ઋષિએ સર્વદમન એવું પાડ્યું. કુમાર ઋષિને આશ્રમે રહી મોટો થયો. ત્યાર બાદ એક વેળા ઋષિએ શકુંતલાને કહ્યું કે, તું હવે પુત્રને લઈ તારે સાસરે જાય તો સાઈ કહેવાય. પિયેરમાં રહેવાથી સ્ત્રીના આરિચ્ચને કલંક લાગે. પછી શકુંતલા પિતાની આજ્ઞા લઈ પોતાને સાસરે જવા નીકળી. તેની સખીઓ પણ શકુંતલાને જતી જોઈ અત્યંત રડવા લાગી. કણ્વ ઋષિ પણ પોતાની ધર્મપુત્રીને વિદાય કરતી વખતે અત્યંત ગળગળા થઈ ગયા. ઋષિઓ શકુંતલાને તથા તેના પુત્રને દુષ્યંતની રાજધાની હરિતનાપુર લઈ ગયા. તેઓએ રાજાને ઓળખાણ પાડી તથા પાછા પોતાના આશ્રમે આવી. શકુંતલા રાજાનું પૂજન કરી બોલી; આ પુત્ર તમારો છે. તમે આશ્રમમાં જે વચન આપ્યું હતું, તે સાત્ય કરવું જોઈએ. દુષ્યંતે જાણ્યું કે, જો હું આનો સ્વીકાર કરીશ તો લોકમાં મારી અપકીર્તિ થશે. આથી જાણતા છતાં પણ તેણે પુત્રનો તથા શકુંતલાનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. આ વખતે શકુંતલાનાં નેત્ર લાલચોળ થઈ ગયાં તથા બોલી; મનુષ્ય જે કંઈ પાપકર્મ કરે છે, તે પૂરમેશ્વર તો જાણે છે જ. વળી મનુષ્ય પોતે પોતાની સ્ત્રીને વિશે પુત્રરૂપે જન્મે છે. આથી પત્નીને જાણા કરી કહે છે. વળી પું નામના નરકમાંથી પુત્ર તારે છે. આથી તેને પુત્ર કહે છે. આ પુત્ર તથા હું જાણા તમારાં છીએ. પતિવ્રતા સ્ત્રી મરણ પછી પતિના લોકમાં જાય છે. આથીજ લગ્નમાં પણ પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે કે,

પ્રમે પતિયા નઃ પંથા કલ્પતાં શિવા અરિષ્ટા પતિહોકં ગમેયમ્॥

દુષ્યંતે કહ્યું કે, હું તારી સાથે પરણ્યો હોઉં તથા મને પુત્ર થયો હોય તેની મને ખબર નથી. શકુંતલાએ ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું. તે વેળા આકાશવાણી થઈ કે, હે રાજા ! તું આ શકુંતલાની સાથે પરણ્યો છે. તે તારી ગાંધર્વ લગ્નથી પરણેલી સ્ત્રી છે તથા આ પુત્ર તારો છે. તેનો તું સ્વીકાર કર. દુષ્યંતે પછી તે પ્રમાણે સ્વીકાર કર્યો. તેણે પોતાના અમાત્યને કહ્યું કે, જો શકુંતલાનો આકાશવાણી થયા વિના મેં સ્વીકાર કર્યો હોત તો લોકમાં મારી અપકીર્તિ થાત. પછી તેણે પોતાના પુત્રને તથા શકુંતલાને રાજમહેલમાં હતો મોકલી બાલાવી લીધા. રાજાએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, મેં જે તમારું અપમાન કર્યું, તેથી આછું આણશે નહિ. જો મેં આમ ન કર્યું હોત તો લોક આપણને પતિપત્ની માનત નહિ. તેમ જ આ પુત્રને યુવરાજપદ આપત નહિ. પછી મોટા ઠાઠમાઠથી તેણે પુત્રને યુવરાજપદ પર અભિષેક કર્યો.

(૩૭) સતી સીમંતિની.

સુત કહે સાંભળ ભૂદેવ, પરિપૂરણ કરજો શિવસેવ;
કારણ વિના પૂજે પશુપતિ, તે પામે નિશ્ચય સદગતિ. ૧
વિશ્વાસ નિજ ચિત્તે ધરે, તે પણ સુખ પામે ભવ તરે;
જેમ જાણો તેમ સેવો ઈશ, જેને નમે સુર કોડ તેત્રીશ. ૨
નિર્વિકાર નિરંજન જેહ, નિર્મળ પદ તો કહીએ તેહ;
શંકર તત્ત્વ જાણ્યો બહુ સાર, અનેક તર્યા ભવસાગર પાર. ૩
પ્રદોષે પૂજિયે નિરધાર, મનવાંછિત આપે સોમવાર;
સંધ્યા સમયે પૂજ્યે અવિનાશ, સોમ દિવસ રહિયે ઉપવાસ. ૪

વાનપ્રસ્થ બ્રહ્મચારી જતિ, ગૃહસ્થે પૂજવા ગિરિજાપતિ;
 નાના મોટા વર્ણુ અરાડ, તેણે પૂજવા વિશ્વાધાર. ૫
 વિધવા સઘવા કન્યાસાર, શંકર વ્રત કરવા સોમનાર;
 પ્રદોષ પુણ્યનો પાર નહી લહું, એ કથા વિસ્તારી કહું. ૬
 જે સાંભળતાં અતિ સુખ થાય, જન્મ મરણની આરત બાય;
 સકલ લોકે જશ થાયે ઘણો, અંતે પદ પામે શિવ તણો,
 અભવત દેશે એક ભૂપ, પ્રગટ હવે જાણે પોયણરૂપ;
 ચતુર શિરોમણી ગુણ નિધાન, ચિત્રવર્મા તેનું અભિધાન. ૮
 દુર્બળ દીન તણો પ્રતિષ્ઠાળ, શત્રુ દુર્બુધ દુષ્ટનો કાળ;
 અનેક યજ્ઞ કરે નિત્ય નવા, રાજધુરંધર સુત પામવા. ૯
 વેદ વિધિગત જાણે ધર્મ, ક્ષત્રિયતણાં નિત્ય પાળે કર્મ;
 હરિશંકર બેઠોનો વિશ્વાસ, વેદ પુરાણ કરે અભ્યાસ. ૧૦
 અનેક સ્ત્રીઓ પણ સંતતિ નહી, વૃદ્ધ વયે અતિ ચિંતા થઈ;
 શિવ પૂજે દૈવ પ્રીતે કરી, એમ કરતાં થઈ એક દીકરી. ૧૧
 ચિત્રવર્મા સુખ પામ્યો ઘણું, વધ્યા દુઃખ ટાળ્યું અમતણું;
 અનેક પેરના આખ્યાં દાન, સીમંતિની પાડ્યું અભિધાન. ૧૨
 સુંદર રૂપ સુલક્ષણે ભરી, કઠીસ્થાન જાણે કેસરી;
 અંગેઅંગ અપર મિતસાર, તેનો હું કેમ કરું વિસ્તાર. ૧૩
 દ્વિજ મેળવ્યા ભૂપતિએ ઘણા, જોવડાવ્યા ગ્રહ પુત્રી તણા;
 એક બ્રહ્મણ કહે સાંભળો રાય, એના ભાગ્ય તણો નહિ પાર. ૧૪
 રૂપ તેજ કમળા નિરધાર, સોભાગ્યપણે ગિરિતનયાસાર;
 ચતુર પણે હમયંતી તોલ, બ્રહ્મ તનયાવત્ કહેશે બોલ. ૧૫
 અદ્ભુત પુત્ર પ્રસવશે આઠ, જાણે આદિત સુરવર માત;
 ચંદ્રકલાવત્ અંગ વાધશે, મિત્ર ભકિત કરિ શિવ સાધશે. ૧૬
 નાના વિધ સુખ કરશે લોગ, અચુત વરષ નિજપતિ સંજોગ;
 સીતા સરખી સાધ્વી થશે, સ્વામી સહિત શિવલોકે જશે. ૧૭

આદ્યજી કહે રસના છે એક, એના બાળ્યનો કેમ કહું છેક;
 તપ સાંભળી પ્રીતિ પામ્યો ઘણી, આપ્યા અશ્વરથ અંબર મણી. ૧૮
 નિરલો થઈ છોડી તપભીત, એક આદ્યજી બોલ્યો અનરીત;
 સત્ય વચન કહું સાંભળો રાય, રખે મનમાં તું વ્યાકુળ થાય. ૧૯
 કર્મે લગ્યું તે નિશ્ચય થશે, ચૌદમે વર્ષે વિધવા થશે;
 એવું વચન સાંભળ્યું દ્વિજ તાણું, ભૂપતિ દુઃખ પામ્યો છે ઘણું. ૨૦
 દ્રઢ થઈને કરે વિચાર, કયું ઇશ્વરનું હશે નિર્ધાર;
 મન માને તેમ બોલ લોક, ફાગટનો શો કરવો શોક. ૨૧
 પિતા મંદિર સીમંતિની રમે, સહિયર ટોઈ બોલી એક સમે;
 વરસ ચોદ સુખ પામશે ઘણું, પછી દુઃખ થાશે વિધવાતાણું. ૨૨
 વિધવા દુઃખ સાંભળીને કણું, યાજ્ઞવલ્કય સ્ત્રીને ગઈ શણું;
 મેત્રેયી જેનું નામ કહેવાય, તેને જઈને લાગી પાય. ૨૩
 હું આવી માતા તમ પાસ, વિધવા દુઃખ ટાળવા કરી આશ;
 વ્રત ઉપવાસ કહો ઉપાય, જે આચરતાં અતિ સુખ થાય. ૨૪
 મેત્રી કહે સાંભળ વીનતિ, સેવો નિરંતર ગૌરીપતિ;
 સોમ પ્રદોષ વ્રત કરજો સહી, ભજજો શિવ ગિરિજા સ્થિર રહી. ૨૫
 વચન સુણીને થઈ રળિયાત, સોમ પ્રદોષ ચિત્ત આવી વાત;
 શિવ શકિત પૂજે નિરધાર, નિયમ સહિત માંડયા સોમવાર. ૨૬
 એમ કરતાં દિન ગયા બહી, પરણાવા જોગ પુત્રી થઈ;
 નૈષધ દેશ તણે ભૂપાલ, જેને દમયંતી સતી નાર. ૨૭
 ચંદ્રસેન તેનો સુતસાર, ધર્મધુરંધર તેજ અપાર;
 તેનો પુત્ર ચિત્રાંગદ નામ, સૂર શિરોમણિ પૂરણ કામ. ૨૮
 તેની સંગાતે વિવા કર્યો, ચિત્રાંગદ ખડું હરખે ભર્યો;
 વિવિધપેર કરી પેહેરામણી, આપ્યા ગજરથ અંબરમણી. ૨૯
 અનેક દેશના ભૂપતિ મળ્યા, કરી વિવા સહિ પાછા વળ્યા;
 કુંવર રઘો સસરાને ઘેર, રીત ઢોંચાતાણી ખડું પેર. ૩૦

એક દિવસ જલકીડા કરે, શુદ્ર નાવ લઈ ચમુના તરે;
હાસ્ય વિનોદે તાળીલે હાથ, આઠ્યો માફત ખૂડ્યો સઉ સાથ. ૩૧
હાહાકાર થયા બેઉ તીર, જળમાં જોવા પેઠા વીર;
ચિત્રવર્મા કાંઠે રહી રૂવે, મિત્રો નાવ ચડી સઉ જીવે. ૩૨
મછવેધી મળ્યા તત્કાળ, બેઉ તીરે બાંધી છે જળ;
ખૂડ્યા અનેકકો ગ્રાહે ગળ્યા, કે એક તે મધ્યેથી નીકળ્યા. ૩૩
કોઈક નિસર્યા છોડીને પ્રાણ, કુંવર અલોપ થયો નિર્વાણ;
થયા વિસ્મય સઉ સાંભળી વાત, નગર લોક કરે ઉતપાત. ૩૪
રાજાને ગ્રહી લાઠ્યા ઘેર, રાણી વિલાપ કરે બહુ પેર;
સીમંતિની મુછાંગત થઈ, સકલ અંગ તણી ગતિ ગઈ. ૩૫
શુદ્ધ થઈને કરે વિલાપ, સાદ્ય થજો શંકર માખાપ;
સીમંતિનીએ કયો વિચાર, સ્વામી સંગ જઈયે તે સાર. ૩૬
સૌગમની સાંભળીને વાત, પ્રીત કરી સમજાવે તાત;
ગોત્રી એક ચિત્રાંગદ તણો, કુટુંબ રનેહ રાખે અતિ ઘણો. ૩૭
બાંધવ જાણીને કીધો ધર્મ, ઉર્ધ્વ દેહાદિક કીધાં કર્મ;
એવી વાત નૈષધયુર ગઈ, નગરી સઉ અતિ વ્યાકુળ થઈ. ૩૮
અંદ્રસેન ત્યાં દુઃખ પામ્યો ઘણું, કહે પ્રશ્નિત પ્રગટ્યું હમ તાણું;
હવે હમારી શી ગત થશે, પુત્રવિના નૃપ સ્થાનક જશે. ૩૯
રાણી દુઃખ તણો નહિ પાર, પુત્રવિના કહે ધિક સંસાર,
શોક થકી દાઢ્યો વર્ણ, કયાં દાહે દેહ ધિક સંસાર. ૪૦
કાળગ્રહે ઘાલ્યો મહારાજ, લીધા રિધસિધ સંપત ધનરાજ;
શત્રુ ચિત્ત થાયે અતિ પ્રસન્ન, જેમ જાણે તેમ પીરસે અન્ન. ૪૧
અંદ્રસેન અતિ દુઃખ મનમાં ધરે, શત્રુવશ રહીને ઉદર ભરે;
એ કથા એટલેથી રહી, સીમંતિનીની શી ગતિ થઈ. ૪૨
તે કથાનો કહું વિસ્તાર, પ્રદોષ વ્રત કીધા સોમવાર;
વિધવા થઈ દુઃખ પામી ઘણું, તોયે વ્રત પાળે શિવતાણું. ૪૩

સાચું થયું તે દિનનું કહ્યું, ચૌદમે વર્ષે વિધવા થવું;
 મૈત્રિ વચન મન કરિ વિશ્વાસ, વ્રત કરે પૂજે અવિનાશ. ૪૪
 મૈત્રીએકળ કહ્યુંતું ઘણું, અનંત પુણ્ય શિવ પૂજા તણું.
 તે વાત મનમાં રાખી સહી, શિવ પૂજે ચિત્ત સ્થિરતા રહી. ૪૫
 જળ ચડાવે પ્રાશ્વિત જાય, શિવપૂજાથી રિધસિધ થાય;
 નાનાં વિધ સુખ પામે સાર, ગંધ અક્ષત પૂજે નિર્ધાર. ૪૬
 શુભ વાસના ધુપ દાને હોય, દીપે કાંતિ સમો નહિ હોય;
 નેવૈધ હોય ઉત્તમ લોગ, તાંબુલ દાને પ્રભવે રોગ. ૪૭
 ધર્મ અર્થ પરિપૂરણ કામ, પામે મોક્ષ જે કરે પ્રણામ;
 હોમેથી બહુ પામે ધન, મુનિજન રંજન અમર પ્રસન્ન. ૪૮
 જપ કરે અષ્ટ મહાસિદ્ધિ થાય, તે કારણ પૂજે શિવરાય;
 શિવતણો રાખો વિશ્વાસ, જન્મતણાં દુઃખ કરવા નાશ. ૪૯
 એ કથા એટલેથી રહી, ચંદ્રાંગદની, શી ગતિ થઈ;
 તે સઘળી વિસ્તારી કહું, પ્રીત કરી સાંભળજે સહુ. ૫૦
 અગાધ જળનો નાવે પાર, મગન થયો ત્યાં રાજકુમાર;
 રસાતલ પત્રગ સ્ત્રી નાગ, કુંવર જોઈ સહુ વિરમે થાય. ૫૧
 દેખીને મન થયો ઉલ્લાસ, લઈ ગયા તેને તક્ષક પાસ;
 તક્ષકપુરની શોભા ઘણી, રક્ષાટિક લીતે જડી ત્યાં મણી. ૫૨
 વળ ગવાક્ષે કનક જાળીયાં, સપ્ત ભ્રામ મંદિર માળિયાં;
 શુભ પ્રવાળ મુકતાકળ માળ, શુભટ દ્વારે બેઠા રક્ષપાળ. ૫૩
 અંબર ભૂષણ અંગે લલાં, જેનાં મૂલ્ય જાણે ન કહ્યાં;
 રત્ન સિંહાસન શોભા ઘણી, તે ઉપર પત્રગ વરમણી. ૫૪
 સહસ્ર કળા શિર શોભામણી, અનેક લકિત કરે તે તણી;
 કો બાળક કો સેવક સાર, તેજ પરાક્રમનો નહિ પાર. ૫૫
 નાગે દીઠો રાજકુમાર, રીસ કરી બોલ્યો તેણીવાર;
 કોણ લાવ્યો આ બાળક અહીં, કહો સાચું એ શી ગતિ થઈ. ૫૬

વિનય સહિત જોડી બે હાથ, નાગકન્યા કહે સાંભળો નાથ;
 હમે ગયા નિર જમના તીર, દીઠો ત્યાં એ બાળક ધીર. ૫૭
 અપળ નેત્ર અંગ શોભા ઘણી, દેખાડવા લાવ્યા તમભણી;
 આજ્ઞા દો તે કરિયે હમે, એવું કહી સઉ ચરણે નમે. ૫૮
 તક્ષકે કોપ તજ્યો તે વાર, સમીપ તેડ્યો રાજકુમાર;
 કોણુ કારણુ તું આવ્યો અહિં, કોણુ પિતા તમો રહો છો કહીં; ૫૯
 કોણુ જાત માતા તમ તણી, ભકિત કરો કોણુ દેવની ઘણી;
 ઇછા હોય તે કહો મહારાજ, રખે રાખો મનશું લાજ. ૬૦
 ચરણે નમ્યો સાંભળી વપ, સૂત અનેક રતુતિ કરે અદ્ભુત;
 કહે ભૂમંડળ નૈષધ ધામ, તાંહાનો વપ નળરાજ નામ. ૬૧
 અંદ્રસેન વપ નળનો સુત, ક્ષત્રિ ધર્મ પાળે અદ્ભુત;
 તેના પુત્ર ચિત્રાંગદ હમે, જેને વાત પૂછો છો તમે. ૬૨
 ચિત્રવર્મા ઘેર વેવા થયો, દશૈયા જમવા હું ત્યાં રહ્યો;
 સખા સહિત રમવા સાંચર્યા, કુદ્ર નાથ લઈ જમુના તર્યા. ૬૩
 ભાંગી હોડી સઉ યુદ્ધા સહી, કમં સંજોગે હું આવ્યો અહીં;
 હવાં કોટિજન્મનાં અથ નાશ, નાગકન્યા લાવી તમ પાસ. ૬૪
 માતપિતા બેઉ કીધા ધન્ય, સ્વામિતાણાં પામ્યો દર્શન;
 અપૂરવ દીઠા મહારાજ, દીધો કૃતારથ મુજને આજ. ૬૫
 જે દીડેથી સઉ દુઃખ ટળ્યું, પૂર્વ પુણ્ય ફરી આવી મળ્યું;
 એવું કહીને લાગ્યો પાય, વળતો બોલ્યો તક્ષકરાય. ૬૬
 કોણુ દેવને અદકો ગણી, પરમભકિત કરો તેહ તણી;
 જેને ભજતાં ભવ દુખ સમે, એવો કોણુ સેવો છો તમે. ૬૭
 વળતો બોલ્યો રાજકુમાર, હમે ભજ્યે છે વિશ્વાધાર;
 જેને અંશે અજ અવતર્યો, રાજસ ગુણ અંગીકૃત કર્યો. ૬૮
 ચરઅચરને સર્જે જેહ, આદિ અનાદિ શિવ સેવું તેહ;
 વિષ્ણુ વિશ્વંભર નામ કહેવાય, કમળા જેના સેવે પાય. ૬૯

સાત્વિક ગુણ તે વૈકુંઠ રાય, તેના પ્રભુને કરું પ્રણામ;
 રૂદ્રરૂપે તામસગુણ ધરે, પ્રલય સ્થાવર જંગમને કરે. ૭૦
 નિરાકાર નિરંતર બ્રહ્મ, રૂપ અરૂપ સૌ વર્જિત કર્મ;
 શંભુ છે તે તેજ પ્રકાશ, અમરતણા તે પ્રભુ અવિનાશ. ૭૧
 રૂપ તક્ષક ધરે આભર્ણ, પરમ પ્રીત કરે બેઉ કર્મ;
 અહરનિશ કરે સૌ સેવ, અધિક નામ જાણું મહાદેવ. ૭૨
 એવી વાત પન્નગવરે સુધી, આખ્યા અંબર શુધ બહુ મણી;
 શિવ સેવક જાણ્યું અભિધાન, પ્રસન્ન થઈ દીધાં સનમાન. ૭૩

વલણુ.

સનમાન દીધાં પ્રસન્ન થઈને, પન્નગ સૌ બહુ સ્તુતિ કરે;
 મહાદેવ સુત હરદેવ કહે, તૃપ ઉગાયો ગિરિજાવરે. ૭૪

આશાવરી.

માણસરૂપ ધરીને, આળ્યો ફાગટ પ્રાણીરે;
 હરિહર કેરી ભકિત ન કીધી, રામ ન બોલ્યો વાણીરે. માણસ
 માત તાતનું જોખન છેલ્લું, અવર ન કાંઈ કીધુંરે;
 જોગ જોગની વાત ન જાણી, તેં આતુરદાન દીધુંરે. માણસ
 મોહ તૃષ્ણા મમતાએ વિટાયું, ઉનમત આપ વખાણુંરે;
 ધન દારા સુત સંપત દેખી, મૂરખ કાંઈ ન જાણુંરે. માણસ
 જે જેમ આળ્યો તે તેમ જાશે, ત્યાંહાં આરત શી કરીએરે;
 ગૌરીવર ગોપીવર ચરણે, પ્રીત કરી ચિત ધરિયેરે. માણસ
 દુરિજન દુષ્ટ મુખ બોલિ ન જાણે, શિવનારાયણનું નામરે;
 કહે હરદેવ હરિહર સેવો, અવસરે આવે કામરે. માણસ

રાગ મદ્દહાર.

સુત બોલ્યારે, શૌનક રૂપિ શ્રવણે ધરે;
 પ્રીત પૂરણરે, શંકરવ્રત પૂજા કરે. ૧

શિવ સેવારે, મનવાંછિત ફળ હે સહી;
 શિવ ભક્તનેરે, ત્રિવિધ તાપ પીડે નહી. ૨
 સીમંતિનીરે, ચંદ્રાંગદની યુવતી;
 તેણે પૂજ્યારે, પ્રદોષે ગૌરીપતિ. ૩
 વ્રત પૂજારે, મહિમાથી સુત ઉગયો;
 દુઃખ સાગરેરે, ચંદ્રાંગદ પૂરણ તયો. ૪
 પન્નગવરેરે, આદર ભાવ કીધા ઘણા;
 કંઠે આરોગ્યારે, હાર અમૂલ્ય સોહામણા. ૫
 એમ બોલ્યારે, વર માગો મન ભાવતા;
 બાણ્યા નહીરે, શિવ સેવક અહીં આવતા. ૬
 બે બાણ્યતરે, તો આવત સામા સહી;
 સુખ ભોગવોરે, મણિ શોભિત મંદીર રહી. ૭
 રોગ શોકજરે, તસ્કર વર્જિત પુર સહા;
 કલ્પ તફવરે, ઇચ્છા પૂરે સર્વદા. ૮
 અમ્રત રસેરે, પૂરણ વાવ સોહામણી;
 નાગકન્યારે, પરમ ભક્તિ કરશે ઘણી. ૯
 દુષ્ટ દુખનીરે, કેઇ ન બાણે સંભાવના;
 અંગે અરચોરે, શીતલ ચંદન બાવના. ૧૦
 નિશ્ચળ થઈનેરે, ચિંતા સઘળી પરહરે;
 મન ભાવતાંરે, વિવિધ ભોગ નિત્યે કરે. ૧૧
 એવું સાંભળીરે, બોલ્યો એમ નૈષધપતિ;
 પ્રભુ સાંભળોરે, સત્ય કહું એક વીનતી. ૧૨
 હમ નારીરે, સીમંતિની વ્યાકુળ થશે;
 તે તો પરણીરે, શ્વશુર મંદિર હવે જશે. ૧૩
 પતિવ્રતારે, નારી શિરોમણી છે સતી;
 સોમવારેરે, પ્રીતે પૂજે ગિરિજાપતિ. ૧૪

અમ ઉપરે, સ્વશુર સ્નેહ રાખે ઘણો;
 કરી કરુણારે, પૂરો મનોરથ તે તણો. ૧૫
 દુઃખ ઉપન્યુ' રે, વય વૃદ્ધ માતપિતાતણું;
 શત્રુ થઈનેરે, હાયાહ દુઃખ દેશે ઘણું. ૧૬
 એવું સાંભળીરે, તક્ષક પ્રીત પામ્યો ઘણી;
 તોલ પૂરાંરે, એક ભાર આપ્યા મણિ. ૧૭
 મનવેગીરે, અશ્વ એક આપ્યો ભલો;
 સેવાકારીરે, રાક્ષસ સંગે મોકલ્યો. ૧૮
 એક નાગનેરે, તક્ષકે કરી વીનતિ;
 સાહ્ય કારણરે, સંગ રહેજો જ્યાંહાં ભૂપતિ. ૧૯
 વર આપ્યોરે, સકલ લોક બહુ જશ હશે;
 શત્રુ હજારે, તમને દેખી નાશી જશે. ૨૦
 ચંદ્રાંગદરે, આજ્ઞા માગીને સંચર્યો;
 મણિ અંબરરે, ભાર રાક્ષસને શિર ધર્યો. ૨૧
 સંગે નાગનીરે, જમુના તટ આવી રહ્યો;
 તીર દેખીનેરે, અતિ ઉલટ મનમાં થયો. ૨૨
 અશ્વે ચડીરે, જમુનાતટ કીડા કરે;
 નરરૂપેરે, રાક્ષસ પત્તગ પૂઠે ફરે. ૨૩
 તેણે દિવસેરે, સોમપ્રદોષ ઉતો સહી;
 ત્યાં નહાવારે, સિમંતિની આવી રહી. ૨૪
 નર દીઠોરે, ઉત્તમ અશ્વ નચાવતો;
 એ નરનેરે, કંઈએક મેં દીઠો હતો. ૨૫
 વિસ્ત્રમે થઈરે, સહિયરને કહે વીનતિ;
 રૂપ સુંદરરે, જાણે ચંદ્રાંગદ ભૂપતિ. ૨૬
 કર્મ ફેરાંરે, લખ્યા લેખ મીઠે નહી;
 રંક હાથેરે, ઉત્તમ હાથ છાજે નહી. ૨૭

એમ કહેતારે, કામળાણે વ્યાકુળ થઇ;
 રૂપ જોઇનેરે, ચિત્રામણ વત્ થઇ રહી. ૨૮
 વરસ ત્રણેરે, નૃપનંદન આંચો ફરી;
 તેણે દીઠીરે, નારી અનેક દુઃખે ભરી. ૨૯
 સૌભાગ્યનુંરે, લક્ષણ એક દીસે નહી;
 કંઠે ભૂષણરે, અંજન તિલક શોભા નહી. ૩૦
 નિસ્તેજથીરે, સકલ અંગ શોભા ગળી;
 મત શોકથીરે, શરીર અંગ દાઢ્યો વળી. ૩૧
 લટ છૂટીરે, રૂપ મસ્તક ગુંથ્યા વિના;
 મુખ પાંદુરરે, અતિ દુર્બળ જોઇ અંગના. ૩૨
 દુઃખ પામ્યોરે, અશ્વ મૂકી પાળો થયો;
 પગે ચાલીનેરે, સીમંતિની પાસે ગયો. ૩૩
 મુખે બોલ્યોરે, કોણ જાત છે તમતણી;
 દેહ દુર્બળરે, પ્રથમ કાંતિ હતી ઘણી. ૩૪
 લાજ પામીરે, મધુર વાયક શ્રવણે સુણી;
 સખીને કહ્યુંરે, કહો માંડી ગત અમતણી. ૩૫
 સખી આચરીરે, સાંભળો એક કથા કેહું;
 નૈષધપતિરે, ચંદ્રસેનની એ વહુ. ૩૬
 ચંદ્રસેનનોરે, કુંવર ચંદ્રાંગદ છે ભલો;
 રૂપ લક્ષણેરે, કોણે નવ જાણ્યો કહ્યો. ૩૭
 તેની નારીરે, એ જાણો નિશ્ચય કરી;
 ચિત્રવર્મારે, નૃપવર કેરી દીકરી. ૩૮
 સિમંતિનીરે, નામ જાણો એનું તમે;
 દિન પ્રત્યેરે, દિવસે જમાડીને પોતે જમે. ૩૯
 એનો સ્વામીરે, સ્વશુર મંદિર નિત્યે રમે;
 તે તો ખૂડ્યોરે, જમુના જળ કોઈએક સમે. ૪૦

વરસ ચૌદમેરે, વિધવા દુઃખ પામી ઘણું;
 તોયે પાળેરે, સોમવ્રત શંકરતણું. ૪૧
 શિવ શકિતરે, પ્રીતે પૂજે સધ્યાસમે;
 વિપ્ર વરનેરે, ભૂષણ અંબર આપી નમે. ૪૨
 ચંદ્રસેનનેરે, શત્રુએ દુઃખ દીધું બહુ;
 નર નારીરે, બાંધન કરી લીધું સહુ. ૪૩
 બાંધનમાં રહીરે, વિપત થકી ઉઠર ભરે;
 ચિત્રાંગદનેરે, કુંવર નિત્યે સાંભરે. ૪૪
 વ્રત જાણીનેરે, તીર્થે નાવા આવી સતી;
 હમે માંડીનેરે, કહી એની સઘળી ગતિ. ૪૫
 નારી જાણીનેરે, ભાંગી બ્રાંતિ સૌ ચિત્તની;
 હરખ પામીનેરે, વળતી બોલી સીમંતિની. ૪૬
 કોણ કારણેરે, એવડી વાત પૂછી તમે;
 સ્નેહ સરખારે, પ્રેમલાયક જાણ્યા હમે. ૪૭
 નર ગાંધર્વરે, અમર જાત સુત કોણુતણા;
 યક્ષ રાક્ષસરે, કોણુ સંગે આ બે જાણા. ૪૮
 ગુણ સાગરરે, અતિ વદલભ સોહામણા;
 કામ સરખારે, મેં દીઠા મહીમા ઘણા. ૪૯
 સત્ય બોલોરે, દુર્બળ જાણ્યા કેમેકરી;
 કાંઠાથી આવ્યારે, કોણુ સ્થાનક જાશે ફરી. ૫૦
 વાત કહેતારે, નયણે થકી આંસુ ઝર્પાં;
 પ્રીત પૂરણરે, સ્વામિ લક્ષણ તો સાંભર્યાં. ૫૧
 કંઠ બાંધોરે, મુગ્ધા એમ બોલી સહી;
 મુરછા હવીરે, શરીરતણી સૌ સુધ ગઈ. ૫૨
 વસુધા તલ પડતારે, રાખી છે એને કર ધરી.
 ચિત્રાંગદેરે, પ્રીતિ દીઠી અતિ આકરી. ૫૩

મોહ પામ્યોરે, ઘટીક બે વ્યાકુળ થઇ;
 ધીર થઇનેરે, પ્રેમનો બોલ સ્ત્રીને કહ્યો. ૫૪
 કર ફેરવ્યોરે, મુખે બોલ્યો સાંભળ સતી;
 પ્રહોષેરે, તમે પૂજો છો ગિરિજાપતિ. ૫૫
 તેણે કીર્તિરે, સકળ લોક તારી થઇ;
 દિન બે પછીરે, નિજ પતિને મળજો સહી. ૫૬
 સિદ્ધ રૂપેરે, સકલ લોક ફરિયે હમે;
 તારો સ્વામીરે, દીઠો હતો કોઇએક સમે. ૫૭
 તમ સંગાથેરે, રહેવા મન ઇચ્છે ધણું;
 દિન થોડેરે, સુખ થાશે સ્વામી તણું. ૫૮
 શિવ સેવ્યારે, સુર સરિતા જેણે શિર ધરી;
 એવું કહીનેરે, અશ્વાર શીઘ્ર કરી. ૫૯
 અશ્વે ચડીનેરે, વૃષવર ત્યાંથી સંચર્યો;
 નાગ રાક્ષસરે, સંગ અંગે ઉલટ ભર્યો. ૬૦
 શુભ અંબરરે, ચંદન પુષ્પ શોભે સહુ;
 તેની વાસનારે, દશ જોજન વ્યાપી બહુ. ૬૧
 તાત દેશનીરે, વાડી મધ્યે તે ઉતર્યો;
 નવ જોખનેરે, કનક ભૂષણ શોભા ભર્યો. ૬૨
 ચિત્રવર્મારે, નગર લોક પાસે ગયા;
 વધામણીરે, લેવા સઉ તત્પર થયા. ૬૩
 બહુ નારીરે, નગરતણી ટોળે થઇ;
 તાંહા ચાલીરે, નર દુહિતા તો ત્યાં રહી. ૬૪
 ત્યાં દીઠોરે, અંદ્રાંગદ વસુધાધિપતિ;
 કો નર આવ્યોરે, બે નર કો સઘળી ગતિ. ૬૫
 સખી સાંભળોરે, નાશ થયો તે કયાં મળે;
 દૈત્ય રાક્ષસરે, અમર માયાને કોણ મળે. ૬૬

વચ વણેરે, લક્ષણ મેં જાણ્યાં સહી;
 નર નિશ્ચયરે, ચંદ્રાંગદ અન્ય નહિ. ૬૭
 એક આંખોરે, ચંદ્રાંગદ સરખો સહી;
 મન ભાવતીરે, અનેક વાતો તેણે કરી. ૬૮
 કર સ્પર્શથીરે, શરીર સુખ પામી ઘણું;
 રૂપ લક્ષણથીરે, જાણ્યું લક્ષણ સ્વામીતાણું. ૬૯
 કોણ જાણેરે, ક્યાંથી આવ્યો ને ક્યાં ગયો;
 મન મધ્યેરે, એ અદ્ભુત સંઘે રહ્યો. ૭૦
 કોણ જાણેરે, ઇંદ્રજાળ માયા હશે;
 શિવ વ્રતથીરે, મૈત્રી વચન સાચાં થશે. ૭૧
 સત્ય વાયકરે, વિપ્રવરત્ન સાચું થશે;
 અષ્ટ અભાંકરે, એને થશે તેણે કહ્યું. ૭૨
 સત્ય જોવારે, શંકરે માયા મોકલી;
 સુર બ્રહ્મારે, જે ન જાણે કોણ કળી. ૭૩
 એવું ઓચરીરે, સિમંતિની નાવા ગઈ;
 હવે સાંભળોરે, કુંવરતણી જે ગતિ થઈ. ૭૪
 શણુગારીનેરે, રાક્ષસને ત્યાં મોકલ્યો;
 મહા બળીયોરે, માયાવી દીસે ઘણા. ૭૫
 ગયો પુર વિષેરે, રાક્ષસ કોઈ નહીં ઓળખે;
 સુખે જોડ્યોરે, વૃષ નિરસે રહેતા રખે. ૭૬
 શત્રુ થઈનેરે, વૃષતે સાફ ક્યું;
 ચંદ્રસેનનેરે, બંધન કરી ધનસુખ હયું. ૭૭
 તેના કુંવરરે, ચંદ્રાંગદ આવ્યા ફરી;
 નાગ તક્ષકેરે, જેની પ્રીતે સેવા કરી. ૭૮
 આખ્યા અખરરે, કનક ભૂષણ કુસુમ મણિ;
 રાજમહેલોરે, જોજો જગા રહેવા તણી. ૭૯
 ચંદ્રસેનનેરે, ભક્તિ કરી ચરણે નમો;
 કપટ કરીરે, જેનેપેરે પેર દમો. ૮૦

ઘર સાથનેરે, કુશળ ધરે ને વાસના;
 શિશુ થઈરે, કરે કુંવરની ઉપાસના. ૮૧
 બુદ્ધ કરીરે, ને રાખે મન વાસના તમે;
 થાવો વહેણારે, તત્પર થઈ આવ્યા હમે. ૮૨
 એવું સાંભળીરે, દેહ દુજે થાય આકળો;
 સઉ જન કહેરે, ચંદ્રાંગદને જઈ મળો. ૮૩
 એવું સાંભળીરે, દાયાદ વપ પાસે ગયો;
 બંધ છોડીનેરે, કર નેડી ઉભો રહ્યો. ૮૪
 ચરણવંદેરે, પ્રીત કરી ખેડ જણ તણા;
 મુખે ઓચરેરે, મેં અપરાધ કર્યા ઘણા. ૮૫
 માતતાત છોરે, અનાથનું છાવરણે;
 ચંદ્રાંગદરે, કુંવરવત્ કરી જાણીને. ૮૬
 વણુ આશ્રમરે, સૌ કેા સુખ પામ્યા ઘણું;
 ગીત ગાયેરે, ઘેરઘેર હોય વધામણું. ૮૭
 ચંદ્રસેનનારે, મસ્તકે છત્ર સોહામણું;
 સિંહાસનેરે, રાજતેજ શોભે ઘણું. ૮૮
 વાગે વાળારે, શરણાધ શબ્દ સોહામણા;
 નાચે નૃત્ય કરીરે, આશિર્વાદ વિપ્રો ભણ્યા. ૮૯
 ગુરૂ મૈત્રીરે, નગરલોક પાસે ગયા;
 રાજપુત્રનેરે, ભેટી મન આનંદ થયા. ૯૦
 પંચ શબ્દરે, નોખત વાળે ને ગડગડે;
 શુભ ભોગેરે, રાજકુંવર અશ્વે ચડે. ૯૧
 રાજભાગેરે, કુંવર પધારે જે સમે;
 કર નેડીનેરે, જનપદ લોક સઉ નમે. ૯૨
 ભાટ ચારણરે, ઉત્તમ જશ મુખે ઓચરે;
 વૃદ્ધ બાળકરે, પ્રીતિ પૂરવ સંગે કરે. ૯૩

માત તાતનેરે, જથા જોગ ચરણે નમ્યા;
 તેનાં મનતણાંરે, ત્રિવિધતાપ તત્કષણ સમ્યા. ૯૪
 મુઠાં ખાઈરે, મુખે ખોલી વિંહળ ગયું;
 સુત ભેટતારે, રાજા મન વિંહળ થયું. ૯૫
 જોધ પંડિતરે, રાજસભા પૂરણ બહુ;
 સૌ દેખતાંરે, પૂર્વ વાત કીધી સહુ. ૯૬
 નાગ તક્ષકેરે, પર્મ ભક્તિ કીધી ઘણી;
 તેણે આગ્યારે, વસ્ત્ર શુદ્ધ ભૂષણ મહિ. ૯૭
 સુગંધથીરે, સકળ દેશ પરિમળ થયો;
 તેણે મોહરે, કહે શો રંગ દીઠો તમો. ૯૮
 અતિ ઉત્તમરે, વસ્તુ જોઈ વિસ્મય થયા;
 તેજ અદ્ભુતરે, સૌકોનાં નેત્ર મીચી રહ્યાં. ૯૯
 ચંદ્રસેનનેરે, હરખ પૂરણ આંસુ ઝરે;
 એ સાચુરે, અથવા સ્વપ્ન એમ ઓચરે. ૧૦૦
 મેત્રીવરેરે, સમજાવ્યો નૈષધપતિ;
 મુખે ઓચર્યોરે, કુલવંતી વહુ સતી. ૧૦૧
 જેના પુણ્યથીરે, મગ્ન પુત્ર હમને મળ્યો;
 એવું કંઠીનેરે, એક સેવક ત્યાં મોકલ્યો. ૧૦૨
 ચિત્રવર્મારે, મંદીર કહેવા વધામણી;
 સિમંતિનીરે, સાંભળી પ્રીત પામી ઘણી. ૧૦૩
 તે સેવકરે, પામ્યો ઉચિત મન ભાવતા;
 ધન અંખરે, અંગે ભૂષણ સોહાવતા. ૧૦૪
 સૌભાગ્યેરે, પૂરણ દીઠી આ તો દીકરી;
 તેડયા નૃપ સઉરે, વેવા કીધો ત્યાં છે ફરી. ૧૦૫
 ધન સંપત્તરે, રાજ સંપત આપી સઉ;
 ચંદ્રસેન કહેરે, પૂર્વ પુણ્ય પામ્યા વહુ. ૧૦૬

એમ કહીનેરે, આખ્યા કુસુમ ભૂષણમણિ;
 દશ જોજનરે, શુદ્ધ શોભા તાહાં તે તણી. ૧૦૭
 સુકતાફળરે, કંઠે હાર ચંપકતણા;
 સુકાય નહીંરે, શુદ્ધ સદા ગુણ તેહતણા. ૧૦૮
 ચંદ્રાંગદરે, લાંબો પાતાળ વિષે જઇ;
 તે જોઇનેરે, સકલ નારી વિરમે થઇ. ૧૦૯
 ચિત્રવર્મારે, નરનારીને આણુંદ થયો;
 ચિત્રાંગદરે, મળિ ભેટી નિજપુર ગયો. ૧૧૦
 ચંદ્રસેનનેરે, સોંપ્યું રાજ નિર્ભે થયો;
 શિવ ભજવારે, જોગધરા વનમાં ગયો. ૧૧૧
 ભાવે કરીનેરે, ભજન કર્યું શિવરાયનું;
 ટાળ્યું પ્રાશ્નિતરે, માનસિક વાચિક કાયનું. ૧૧૨
 તે રાજરે, નિર્ભે થઇ શિવપુર ગયો;
 સુખે ભોગવ્યુંરે, ગિરિજાવર ચરણે રહ્યો. ૧૧૩
 ચિત્રવર્મારે, રાયની રીત ભલી હવી;
 શિવ ભજતાંરે, કીર્તિ પામ્યો તે અવનવી. ૧૧૪
 સૌ ભૂષતિરે, ચંદ્રાંગદની સેવા કરે;
 મુમંડળમાંરે, આણુંદ થઇ સઘળા ફરે. ૧૧૫
 સુખ સંપતરે, રિદ્ધ સિદ્ધ પામ્યો ઘણી;
 આઠ બાળકરે, એક કન્યા નિશ્ચય હવી. ૧૧૬
 શિવ વ્રતથીરે, વિપ્રવાણી સાચી હવી;
 વરસ પૂરણરે, દશ સહસ્ર ગયાં વહી. ૧૧૭
 સુખ ભોગવીરે, આંતે શંકર પદ ગયા;
 નિર્ભે થઇરે, ગિરિજાવર ચરણે રહ્યા. ૧૧૮
 નરનારીરે, શિવપુર સુખ પામ્યા ઘણું;
 સત્ય માનજેરે, તે પુણ્ય શંકર વ્રતતણું. ૧૧૯

શિવ પૂજેરે, ત્રત મહિમા શ્રવણે ધરે;
સુખ ભોજવીરે, ભવસાગર નિશ્ચય તરે. ૧૨૦

વલ્લભ.

ભવસાગર નિશ્ચય તરે, ગર્ભ સંકટ નાવે ફરી;
મહાદેવ સુત હરદેવ કહે, શિવ ભજે ચિત્ત સ્થિર કરી. ૧૨૧

(૩૮) પદ્મિની.

ઇ. સ. ૧૩૭૫ માં લક્ષ્મણસિંહ ચિતોડની ગાદીએ હતો. તે સગીર વયનો હોવાથી રાજ્યવહિવટ તેનો કાકો ભીમસિંહ ચલાવતો હતો. આ ભીમસિંહ સિંહલદ્વીપમાંથી પદ્મિનીને પરણી લાવ્યો હતો. તેનું રૂપ અનુપમ હતું. આ વેળા અલાઉદ્દીન ખીલજી દીલ્લીની ગાદીપર હતો. પદ્મિનીની સૌન્દર્યતાની ખબર અલાઉદ્દીનને પડવાથી તેણે ચિતોડપર ચઢાઈ કરી. બેઉપક્ષ વચ્ચે લાંબો વખત યુદ્ધ થયું, પણ રજપૂતોએ પાછી પાની કરી નહિ. પછી અલાઉદ્દીને પોતાના દૂત સાથે ભીમસિંહને કહાવી મોકલ્યું કે, મારે ચિતોડ લેવું નથી. પણ કેવળ પદ્મિનીનાં દર્શન કરવાં છે. પછી હું પાછો દીલ્લી આવ્યો જઈશ. આ વાત ભીમસિંહને તથા ખીલજ સરદારોને દૂતે કહી. આ વખતે પદ્મિનીએ કહ્યું કે, જો એકવાર મારાં દર્શનથી અલાઉદ્દીન સંતુષ્ટ થતો હોય તો રજપૂતોનાં નકામાં લોહી રેડવાની જરૂર નથી. પછી કહાવેલ દિવસે અલાઉદ્દીન રાણાના મહેલમાં આવ્યો. ત્યાં આરસીમાંથી પદ્મિનીની પ્રતિમૂર્તિ તેણે જોઈ. પછી જતી વખતે મધુર વચનથી ભીમસિંહને પોતાના તંબુમાં પધારવા વિનંતિ કરી. ભીમસિંહ સરળ સ્વભાવનો હતો. તેથી આનાકાની વગર અલાઉદ્દીનના તંબુમાં

ગયો. અલાઉદ્દીને ભીમસિંહને કેદ કર્યો તથા કહાવી મોકલ્યું કે, જો પદ્મિની મને સોંપે તો હું ભીમસિંહને છુટો કરું. આ વખતે પદ્મિનીએ એક ચુકિત રચી. તેણે બાદશાહને કહાવી મોકલ્યું કે, હું આપની પાસે આવવા તૈયાર છું. પણ રાજ્ય-દરબારને શોભે, એ રીતે, ૭૦૦ મ્યાનાઓમાં મારી સખીઓ-સાથે હું આવું. વળી હું મારા પતિને એકવાર મળી લઉં. મારી કેટલીક સખીને પાછી મોકલું તથા પછી હું આપના તંબુમાં આવું, બાદશાહે સતીની બધી બાબત માટે હા પાડી. પછી ઠરાવેલ દિવસે ૭૦૦ મ્યાનાઓમાં વીરાંગનાઓને બદલે યોધાઓને લઈ પદ્મિની અલાઉદ્દીનની છાવણીમાં ગઈ. પદ્મિનીએ નજર ચોરવી ભીમસિંહને સાથે લઈ ચિતોડ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પાછળથી બાદશાહને આ લુચ્ચાઈની ખબર પડી. તેણે ચિતોડ જતાં પદ્મિનીના મ્યાનાને અટકાવવા યોધાઓ મોકલ્યા. પણ ગોરા તથા બાદલ નામના બે રાજપૂત વીરોએ પદ્મિનીનું રક્ષણ કર્યું. આમાંથી ગોરા તો યવનોના હાથથી મરણ પામ્યો, જેથી તેની વીરપત્ની પોતાના પતિ સાથે સતી થઈ. આખરે પદ્મિની ચિતોડ પહોંચી. અલાઉદ્દીન વીલે મોઢે પાછો ફર્યો. પણ તેના મનમાં આ વાત હમેશ માટે ઘોળાયા કરી. તે ફરી ચિતોડ પર હલ્લો લઈ ગયો. આ વખતે ભીમસિંહના સઘળા પુત્રો રણમાં હણાયા તથા ભીમસિંહ પણ આખરે રણમાં પડ્યો. આ વખતે રાજપૂત વીરાંગનાઓ પોતાની લાજ રહેવા ચિતોડ શહેરમાં આવેલા એક કુવામાં ચિતા બંધી તેમાં પદ્મિનીને આગળ કરી સઘળી બળી મરી. જ્યારે ચિતોડમાં અલાઉદ્દીન પેઠો ત્યારે ચિતોડ કેવળ મનુષ્યથી રહિત થઈ ગયેલ હતું. એકપણ સ્ત્રી કે પુરૂષ ચિતોડમાં મળે નહિ. હાલ પણ તે કુવો ચિતોડમાં મોબુદ છે.

(૩૯) સરદારખા.

ગુજરાતના રાણીપુર નામના સંસ્થાનમાં ક્ષેમરાજ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આને સરદારખા નામે એક રૂપાળી પુત્રી હતી. આ વખતે ગુજરાતમાં રહેમતખાં નામે સુખો હતો. તે એક વેળા રાણીપુર આવ્યો તથા ત્યાં તે સરદારખાની સૌંદર્યતા જોઈ મોહ પામ્યો. પોતાની છાવણી પર ગયા પછી રહેમતખાંએ સરદારખાના ભાઈની સાથે જુગાર રમી, તેમાં સરદારખાને જિતી લીધી. પછી તેને પોતાને તંબૂએ લાવવા મ્યાનો મોકલ્યો. આ વાત જાણી રાજાને પ્રથમ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું, પણ પાછળથી સરદારખાની નણુંદે સઘળી બાબતનો ભરમ ખોલી દીધો. મહોબતખાંએ લશ્કર મોકલ્યું. આ લડાઈમાં સરદારખાની નણુંદ વીર પુરૂષને શોભે, તે રીતે લડી મરણ-શરણ થઈ. મૂળરાજ કુંવરે ઇસ્લામી ધર્મ સ્વીકાર્યો તથા વૃદ્ધ ક્ષેમરાજને, તેની સ્ત્રીને તથા સરદારખાને કેદ પકડી તેણે પાટણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. સરદારખાએ જાણ્યું કે, યુક્તિ વિના સૂળા પાસેથી મારો છૂટકારો નહિ થાય. તેથી એક વેળા તેણે સૂળાને નિશામાં ચકચૂર કર્યો તથા પછી તેનો વેશ બદલી લઈ પોતે નાશી છટી તથા અરાવલીના ડુંગરમાં સાધુને વેશે તે રહી. ત્યાં ચંદ્રાવતીના રાજકુંવર વૈરીસિંહ સાથે તેની મુલાકાત થઈ. સરદારખાએ પોતાનું સર્વ દુઃખ તેને કહી સંભળાવ્યું. વૈરીસિંહે તેને કહ્યું કે, તું અંબા ભવાની પાસે મારી વાટ જોજે તથા હું ત્યાં તને મળીશ. સૂળાનાં માણસો સરદારખાની શોધમાં હતાં. આ માણસોના હાથમાં સરદારખા સપડાઈ પડી. આ સીપાઈઓ માહોમાંડે લડયા કે, સરદારખાને પ્રથમ કેણે પકડી. આથી પોતે લડી તેઓ મરણ પામ્યા. સરદારે કુંવરીને

એક પેટીમાં પૂરી હતી. આ પેટીને આખુના ભાઉડાંએ અંખાના પૂજારીને સોંપી. સરદારખાએ પોતાનો હાર પૂજારીને લેટમાં આપ્યો. આથી તેણે સરદારખાને સંતાડી રાખી. વૈરીસિંહ સૈન્ય લઇને ત્યાં આવ્યો તથા પાટણપર ચઢાઇ કરી. આ વખતે સરદારખાનાં માત પિતાને શૂળીએ લટકાવવાની તૈયારી હતી. આ વખતે એકદમ વૈરીસિંહે સૂખાના લશ્કરપર છાપે ભાર્યો. તેઓ ગભરાઇ ગયા તથા સૂખે લડતાં મરણ પામ્યો. પાટણ વૈરીસિંહના હાથમાં પડ્યું. પછી વિધિ પ્રમાણે સરદારખાનાં લગ્ન વૈરીસિંહ સાથે થયાં. આ વાતની ખબર દીલ્લીના પાદશાહને પડી, એટલે તેણે ખુશરૂને લશ્કર આપી પાટણપર મોકલ્યો. ખુશરૂએ પાટણને ઘેરે ઘાલ્યો. વૈરીસિંહ મુસલમાન સાથે લડ્યો, પણ આખરે હારી ગયો તથા રણમાં પડ્યો. તેનો ભાઈ માનસિંહ નાશી આવ્યો. તેણે આવીને પોતાના ભાઈના મરણના સમાચાર સરદારખાને કહ્યા. સરદારખા એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગઈ તથા પોતે શત્રુનાપર હુમલો કીધો. આખરે સરદારખાને એક બે ઘા પડ્યા. તે શત્રુના હાથમાં કેદ પકડાઈ. ખુશરૂએ સરદારખાને સમજાવવા માંડી કે, તું મારી સાથે લગ્ન કર. આ વખતે સરદારખાએ પોતાની કમરે છૂપી રીતે જે કટાર રાખી હતી, તે ખુશરૂના પેટમાં ઘોંચી ઘાલી. ખુશરૂ ત્યાંજ મરી ગયો. સરદારખાએ ત્યાંથી નાશવા માંડ્યું, પણ તેના શરીરમાંથી લોહી એટલું બહુ વહેતું હતું કે, તે એકદમ જમીન પર પડી ગઈ તથા ત્યાંજ મરણ પામી.

(૪૦) સંયુક્તા.

આ શૂરી સતી કેનોજના રાજા જયચન્દ્ર રાઠોડની પુત્રી હતી. આ બાળા સદાચારસંપન્ન, વીર પુરુષને શોભાવે એવી

શ્રવણ તથા પરમ સુંદરી હતી. દીલ્લીના પૃથ્વીરાજ તથા જયચંદ્ર વચ્ચે દ્વેષભાવ હતો. પૃથ્વીરાજે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો, તે જોઈ જયચંદ્રે રાજસૂય નામનો યજ્ઞ કર્યો. આ યજ્ઞ વખતે પૃથ્વીરાજ શિવાય સઘળા રાજાઓને બોલાવ્યા હતા. પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિ બનાવી તેનું અપમાન કરવા દ્વારપાળ તરીકે મૂકી હતી. આ અપમાનને લીધે પૃથ્વીરાજે કનોજપર ચઢાઈ કરી જયચંદ્રને હરાવ્યો હતો. જ્યારે આ સંયુક્તાનો સ્વયંવર રચવામાં આવ્યો ત્યારે સઘળા દેશપરદેશના રાજાઓને બોલાવ્યા હતા. પણ પૃથ્વીરાજને બોલાવ્યો ન હતો. પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિ છઠ્ઠીદાર તરીકે બેસાડી હતી. સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજની બહાદૂરી જ્યારે તેણે કનોજપર સ્વારી કરી હતી ત્યારે જોઈ હતી. આથી તેનું મન તેને વિશે ઘણું આસક્ત હતું. સતીએ વરમાળ કોઈને આરોપી નહિ, પણ છઠ્ઠીદારરૂપે રહેલ પૃથ્વીરાજની મૂર્તિને તેણે વરમાળ આરોપી. (જુઓ ચિત્ર) જયચંદ્ર આદ્ય ગણરાયો. સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજને વરમાળ આરોપી છે, એવી ખબર પૃથ્વીરાજને પડતાં તેણે લશ્કર લઈ કનોજપર સ્વારી કરી તથા જયચંદ્રપર ચઢાઈ કરી સંયુક્તાનું હરણ કર્યું. પછી દીલ્લી જઈ પૃથ્વીરાજે સંયુક્તા સાથે લગ્ન કર્યું. પૃથ્વીરાજ તથા સંયુક્તા સુખચેનથી પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતાં હતાં. સંયુક્તા એક વીર પુત્રની માતા થઈ. કેટલોક વખત ગયા પછી સહાબુદ્દીન ઘોરીએ હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરી. સંયુક્તાએ પોતાના પતિને હિંદુસ્તાનનું કેવી રીતે રક્ષણ કરવું, તે સંબંધી શ્રાપુરૂષને શર ચઢે એવો ઉપદેશ કર્યો. પૃથ્વીરાજે સહાબુદ્દીનપર સ્વારી કરી. આ લડાઈમાં પૃથ્વીરાજનો જય થયો અને સહાબુદ્દીન ઘોરી હારી ગયો. તેને પાછા ચાલી જવું પડ્યું. કેટલોક સમય ગયા પછી

અર્થાત્ લગભગ એ વર્ષ પછી શહાબુદ્દીને પાછી હિંદુસ્તાન પર સ્વારી કરી. આ વખતે પૃથ્વીરાજ પાછું પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરી લઢવા માટે સજ્જ થયો. પૃથ્વીરાજ જ્યારે સંયુક્તાની રમ લેવા આવ્યો ત્યારે તેણે રણમાં જવાની વરમાળ પોતાને હાથે પોતાના સ્વામીના ગળામાં આરોપી. આ વખતે સંયુક્તાને અપયુક્ત થયા, તેનું જમાણું અંગ ફરકવા લાગ્યું તથા કપાળ પર પ્રસ્વેદ થવા લાગ્યો. છતાં અસુખ ચિન્હની વાત નહીં જણાવી, ઉત્સાહ યુક્ત વચનો કહી, તેણે સ્વામીને રણમાં અંપલાવવા આજ્ઞા કરી. જ્યાં સૂધી પોતાનો સ્વામી દૂર અગાસીમાંથી જોવાય ત્યાં સૂધી તે અગાસીમાં ઉભી રહી. તેણે પોતાના સ્વામીનું સજ્જ નેત્રે નિરીક્ષણ કર્યું. શાહબુદ્દીન ઘોરી તથા પૃથ્વીરાજ વચ્ચે મહાન્ યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં પૃથ્વીરાજ હારી ગયો તથા શત્રુને હાથે મરણ પામ્યો. તેની સ્ત્રી સંયુક્તા પણ પતિના મરણના સમાચાર સાંભળી ચિતા ખડકી પોતે બળી મૂઠ. સતી સંયુક્તા એ પતિવ્રતાપણાનું એક ઉત્તમ દૃષ્ટાંત આ જગત વિશે છે. ધન્ય છે આવી બીરાંગનાને.

(૪૧) ખન્ના.

આ વિદુષી પ્રાચીન કાળમાં જ્યોતિષ વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ હતી. તે કોની પુત્રી થતી હતી, તે વિશે કશું ખબર નથી. તે બુદ્ધિમાં અલૈકિક હતી. ગંગાનામાં તેણે જે દોહરા બનાવેલા છે, તે જ્યોતિષના નિયમને અનુસરે છે. એમ કહેવાય છે કે, તે વિક્રમાદિત્યના વખતમાં થયેલી હોવી જોઈએ. તે કોઈ રાજકન્યા હોવી જોઈએ, પણ કેટલાક બળવાન માણસો એના માબાપોને મારી, એને લંકામાં લઈ ગયેલા હોવા જોઈએ.

આ દુષ્ટ રાક્ષસોએ પોતાની પુત્રી તરીકે આનું રક્ષણ કરેલ હોયું જોઈએ. જે રાક્ષસને ઘેર ખન્ના મોટી થઈ, તે પણ મહાજ્યોતિષી હોયો જોઈએ. તે પોતાનો સર્વકાળ જ્યોતિષને લગતા થયો વાંચવામાંજ ગાળતી હતી. હવે ખન્નાના પતિના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે કથા છે:—મહારાજા વિક્રમાદિત્યના દરબારમાં નવરત્નમાં વરાહ નામે એક પંડિત હતો. આ વરાહને મિહિર નામનો એક પુત્ર થયો. મિહિરના જન્મ સમયે વરાહે કુંડલી મૂકીને તેનું આયુષ્ય જોયું. તેવામાં વરાહે ગણુત્રીની ભૂલ કરી તથા સોને બદલે પોતાનાં પુત્રનું આયુષ્ય દશજ વર્ષનું મૂક્યું. આથી તે ખિન્ન થયો તથા બળ્યું કે, મોટા થયા પછી જો તે મરી જશે તો વધારે કલેશ ઉત્પન્ન કરશે. માટે તેને એક તાંબાના વાસણમાં મૂકી, તે વાસણ નદીમાં તરતું મૂક્યું. આ વાસણ સમુદ્રમાં ગયું. હવે કેટલાક રાક્ષસોની સ્ત્રીઓ સમુદ્રમાં સ્નાન કરવા ગઈ. તેઓએ આ તાંબાનાં વાસણને જોયું. તેથી આમાં શું હશે. તેની જિજ્ઞાસાથી મહેનત કરી તે વાસણ પકડી લીધું તથા તેમાં જોયું તો તેમાં એક બાળક હતું. આ બાળકને એક રાક્ષસની સ્ત્રી પોતાને ઘેર લઈ આવી. આ બાળક ત્યાં ઉછરી મોટો થયો. હવે ખન્ના પણ ત્યાંજ ઉછરી મોટી થઈ હતી. ખન્ના જ્યારે પરણવાને યોગ્ય થઈ ત્યારે પોતાના ઘરમાં રહેલ મિહિરને યોગ્ય વર બહી તેને ખન્ના સાથે પરણાવ્યો. ખન્ના સુશ તથા વિદુષી હતી. તે પતિવ્રતા ધર્મને જાણતી હતી તથા પોતાના પતિને કેમ સુખી કરવા, તે તે સાફ જાણતી હતી. તેઓ વચ્ચે ઘણો પ્રેમ હતો. આ કંપતી કેટલોક વખત લંકામાંજ રહ્યાં. રાક્ષસો તેમની દેખરેખ રાખતા હતા, જેથી તેમને નાશી જવાનો સમય મળતો ન હતો. આખરે પોતાના પિતા પાસે રજા મેળવી તેઓ પોતાના

દેશપ્રતિ જવાને માટે નીકળ્યા. ન્યારે તેઓ નીકળ્યાં, તે વખતે એ રાક્ષસી તેની સાથે મોકલી હતી તથા તે રાક્ષસીને કહ્યું હતું કે, રાક્ષસની હઠ પૂરી થાય ત્યાં આગળ આ લોકની ખરીક્ષા લેવી. જો તે પાતાળવિદ્યા તથા ભૂમિવિદ્યામાં કુશળ જણાય તો આ પુસ્તકો પાછાં લાવવાં, પણ જો અપૂર્ણ જણાય તો આ પુસ્તક તેમને આપવાં. હવે ત્યાં સરહદ આગળ એક ગાય જણાતી હતી. તેને જોઈ રાક્ષસીએ મિહિરને પૂછ્યું કે, આ ગાયને કેવું વાછરડું આવશે ? ત્યારે મિહિરે ગણતરી કરી કહ્યું કે, આ ગાયને ધોળા રંગનું વાછરડું થશે. થોડા જ વખતમાં આ ગાયને શ્યામ રંગનું વાછરડું આવ્યું. આ વખતે રાક્ષસીએ તેઓને જ્યોતિષ વિદ્યામાં અપૂર્ણ જાણી પેલાં પુસ્તકો તેમને આપ્યાં તથા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. હવે મિહિરના મનમાં આવ્યું કે, આટલો બધો અભ્યાસ કરવા છતાં ન્યારે હું ગણિતમાં નિષ્ફળ નિવડ્યો, તો પછી હું આ અંથોબડે કેવી રીતે પડિત થઈશ ? આથી તેણે પેલાં પુસ્તકો ફાડી પાણીમાં નાંખવા માંડ્યાં. આ વખતે પ્રથમ પાતાળ સંખંધીનાં ગણિતનાં પુસ્તકો નાંખી દીધાં. તે બ્રહ્માને બબર પડી નહિ. યજ્ઞ ભૂગોળવિદ્યા સંખંધીના જ્ઞાનનું પુસ્તક જેવું ફાડી સમુદ્રમાં નાંખવા જાય છે, તેવાજ બ્રહ્માએ તેને અટકાવ્યા. તેણે પોતાના પતિને કહ્યું કે, આપ આવું અવિચારી પગલું ભરો નહિ. જુવો, પેલી ગાયે શ્વેત વાછરડાનો જન્મ આપ્યો છે. યજ્ઞ ઓરને લીધે કાળું જણાતું હતું. આ વખતે મિહિરને પુસ્તક નાંખી દેવા માટે પસ્તાવો થયો. બાકીના પુસ્તકો રહેવા દીધાં, જે આજ બંગાળામાં પ્રચલિત છે. આ ઇંપતી સમુદ્ર ઓળંગી એક જંગલમાં જ્યાં વિક્રમરાજ મૃગયા રમવા આવ્યા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. રાજા વિક્રમ વિદ્વાનનો ઘણો શોખીન

હતો. તે બેઠને પોતાની સાથે પોતાની રાજધાનીમાં લઈ ગયો. હવે ત્યાં મિહિરને વરાહ સાથે મેળાપ થયો. વાતચિતમાં વરાહે જણાવ્યું કે, મને એક પુત્ર હતો, પણ તેની ઉંમર દશ વર્ષની જ બાળી, મેં તેને ત્રાંબાનાં વાસણમાં મૂકી નદીમાં મૂકી દીધું. પછી મિહિરે કહ્યું કે, તે પુત્રનો જન્મ ક્યારે થયો હતો. વરાહે તે સઘળું જણાવ્યું. આ વખતે મિહિરે ગણતરી કરી કહ્યું કે, તમારી ભૂલ છે. આનો આશરો દશનો નથી, પણ સોનો છે તથા તે હું જ છું. પછી મિહિરે પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. વરાહને પોતાનો પુત્ર મળવાથી અત્યંત સંતોષ થયો તથા તેનાં લગ્ન આવી વિદુષી સાથે થયલાં બાળી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. પછી બેઠ દંપતી વરાહને ત્યાં રહ્યાં. થોડા સમયમાં મિહિર એક વિદ્વાન તરીકે દેશમાં ઓળખાયો. જે ગુપ્ત વિદ્યાની ગણતરી તેનો પતિ કે સસરા કરવા અસમર્થ થતા, તેની ગણતરી તે પોતે કરી આપતી. ઘણા લોકો એના સસરા પાસે પ્રશ્નો પૂછવા આવતા, પણ એનો સસરા ગણતરી કરે, તે પહેલાં ખત્તા પોતાના મુખથી જ તે પ્રશ્નો ઉત્તર આપતી. આથી ખત્તાની વિદ્યાની વાત દેશે દેશમાં પસરી ગઈ. એક-વેળા વિક્રમાદિત્યે આકાશમાં કેટલા તારા છે, તે ગણવા સંબંધી પોતાની સલામાં પ્રશ્ન કર્યો. વરાહે તેને માટે એક દિવસની મુદત માંગી. પછી ઘેર આવી ગણતરી કરવા માંડી, પણ ગણતરી કરી શક્યો નહિ. આ વખતે ખત્તા રસોઈ કરી સસરાને તેડવા માટે આવી. પણ તે ખાવા ઉઠ્યા નહિ તથા તેનું મન ચિંતામાં દટાઈ ગયું હતું. પછી ખત્તાએ પોતાના સસરાને ચિંતાનું કારણ પૂછ્યું. ચિંતાનું કારણ બાળવાથી ખત્તાએ પોતાના સસરાને તે કામ પોતે કરી આપવાનું માથે

શ્રીધુ'. તે પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નીવડી નહિ. રાજા વિક્ર-
મને ખાત્રી હતી કે, આ કામ મિહિરથી થઈ શકશે નહિ.
પણ જ્યારે વરાહની ગણત્રી ઘરોઘર જોઈ ત્યારે રાજાએ
આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યું કે, આ ગણત્રી તમારી નથી. જે ખડ્ગ
હોય તે મને કહો. વરાહને પોતાની વધુતું નામ આપવું
પડ્યું. આ વખતે રાજાએ આજ્ઞા કરી કે, ખત્રાને દશમા
રત્ન તરીકે નીમવી. રાજાએ પોતાના નવ રત્નના ઉપરી તરીકે
ખત્રાને નીમવાની ઇચ્છા જણાવી. વરાહે જાણ્યું કે, પોતાની
વધુ રાજદ્વારમાં આવે તો પોતાને જ્ઞાતિ બહાર નીકળવું પડે
તથા પોતાના કુળની મર્યાદા ન રહે, એમ જાણી પોતાના પુત્રને
કહ્યું કે, તારી સ્ત્રીની જીભ કાપી લે તો સાફ થાય, જેથી તે
દરબારમાં જશે તો રાજાનું મન તેના પર ચઢાશે નહિ.
આ પ્રમાણે પોતાના પુત્રને આજ્ઞા કરી. સાધ્વી ખત્રાએ પોતાના
પતિને કહ્યું કે, મારે મારા સસરાની આજ્ઞા માથે ચઢાવવી જ
જોઈએ. માટે આપ મારી જીભ કાપો. મિહિરે ખિન્ન હૃદયે
ખત્રાની જીભ કાપી નાંખી, જેની અસરથી તે થોડા સમયમાં
મૃત્યુને વશ થઈ. ધન્ય છે આવી સાધ્વીને, કે પોતાના સસ-
રાનું અવિચારી પગલું હતું, છતાં તેની આજ્ઞાને અનુસરવું, તે
પોતાનો ધર્મ જાણી, પોતાની જીવંતીને પણ તેણે નજીવી ગણી.

(૪૨) ભારતી.

આ ભારતી મંડનમિત્રનાં પત્ની થાય. કાશીથી ગયા
જતાં રસ્તામાં શોણુલદ્રા નામે નદી આવે છે. આના તીરપર
પ્રાદ્યણુવાસ નામે ગામ હતું. તેમાં વિષ્ણુમિત્ર નામે પ્રાદ્યણુ
રહેતો હતો. આ પ્રાદ્યણુ ભારતીનો પિતા થાય. આ કન્યાને

પિતાએ નાનપણથી જ કાવ્ય, અલંકાર, વ્યાકરણ વગેરે સર્વ વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ બનાવી હતી. તે જ્ઞાનબળમાં એવી હતી કે, કોઈ પણ પંડિત તેનું વાદવિવાદમાં ઉદ્બલધન કરી શકે એમ નહતું. કેટલાક નર્મદા કિનારાના યાત્રિકો વિષ્ણુ-શર્માને ત્યાં અતિથિ તરીકે આવ્યા હતા. તેમના મુખથી મંડનમિશ્રની વિદ્વત્તાની વાત ભારતીએ સાંભળી. આથી ભારતીએ એક પત્ર લખી પેલા અતિથિઓમાંના એકને તે આપ્યો. આ મંડનમિશ્ર નર્મદાને કીનારે માહિષ્મતી નગરીમાં રહેતો હતો. તે હિમમિત્રનો પુત્ર થતો હતો કાશીમાં થયેલ કુમારિલ ભટ્ટાચાર્યને ત્યાં એણે વિદ્યાનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું. તેણે વાદોમાં ઘણા પંડિતોને હરાવ્યા હતા. તેણે બૌદ્ધમતનું ખંડન કરી વેદ મતનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું. આથી એનું મૂળ નામ જે વિશ્વરૂપ હતું, તે બદલી તેનું નામ મંડનમિશ્ર પાડ્યું હતું. પેલા બ્રાહ્મણે ભારતીએ આપેલો કાગળ મંડનમિશ્રને આપ્યો. તે કાગળ વાંચી ભારતીનો અભિપ્રાય મંડનમિશ્ર સમજી ગયો. તેને વરવામાટે પોતાની ઇચ્છા જણાવી. પછી બેઉ તરફનાં માતાપિતાની સંમતિથી બેઉ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયાં. ભારતી દેવી પૂર્ણ રીતે પ્રતિવ્રતાનો ધર્મ પાળતાં હતાં.

એક વેળા જ્યારે શંકરાચાર્ય તથા મંડનમિશ્રવચ્ચે વાદ-વિવાદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે બેઉમાંથી કોણ હારે છે તથા કોણ જિતે છે, તેનો નિર્ણય કરવા સરસ્વતીને મૂકરર કયાં હતાં. બેઉ પક્ષનો નિર્ણય કરનાર માણસ બેઉ કરતાં સમર્થ હોવું જોઈએ. શ્રીમાન શંકરાચાર્યે પણ પોતાના પ્રતિપક્ષીની સીને હારજિતમાં સાક્ષીભૂત તરીકે કબૂલ રાખી હતી. શ્રીમાન

શંકરાચાર્યે કહ્યું કે, પ્રથમ સત્ય છે અર્થાત્ જ્ઞાનમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે. ત્યારે મંડનમિશ્ર કહે કે, કર્મમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે. આમાં એવું પણ હતું કે, જે હારે તે બીજાનો શિષ્ય થઈ રહે. જ્યારે વાદની શરૂઆત થઈ ત્યારે બેઉ પંડિતોના ગળામાં ભારતીએ હાર પહેરાવ્યા. પછી કહ્યું કે બેઉમાંથી જે હારશે, તેનો હાર કરમાશે. ત્યારબાદ વિવાદ શરૂ થયો. જીવ તથા ઇશ્વર એક છે, તે મંડનમિશ્ર માનતો ન હતો. પણ શ્રુતિનાં પ્રમાણ આપી શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે, અદ્વૈત મત જ શ્રેષ્ઠ છે. આખરે મંડનમિશ્ર હાર્યો તથા શંકરાચાર્યને શરણે ગયો. પછી શંકરે ભારતીના સામું જોયું. ભારતી શ્રી શંકરનો આશય સમજી ગયાં તથા પતિની ધર્મભાગિની તરીકે પોતે પણ શંકર ભગવાન્ સાથે વાદયુદ્ધ કરવા તૈયાર થયાં. શંકર ભગવાને ના પાડી કે, સ્ત્રી સાથે વાદયુદ્ધ કરવું તે ઠીક નહિ. તે વખતે ભારતીએ ગાર્ગી તથા સુલભા વગેરેનાં અનેક દૃષ્ટાંતો આપ્યાં. બેઉ વચ્ચે શબ્દોનો પ્રવાહ એવો તો ચાલવા લાગ્યો કે, પંડિતો એ સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી ભારતીએ વિચાર્યું કે, આ બાળપણથી સંન્યાસી થયા છે. માટે એને કામસૂત્ર સંબંધીના પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. આ વખતે શ્રી શંકર ભગવાને કહ્યું કે, આ વિષયનાં સંબંધમાં મને એક માસની સુદત મળવી જોઈએ. પછી ભારતીએ તેમને એક માસની સુદત આપી. એક માસમાં શ્રી શંકર ભગવાને કામશાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી ભારતીસાથે વાદ કર્યો. આખરે શંકરનો જય થયો. શ્રી શંકરે ત્યાર બાદ તેને આજ્ઞા આપી કે, તમારે તુંગભદ્રા નદીને કિનારે રહેવું. ત્યાં જે મઠ સ્થાપવામાં આવ્યો, તે અદ્યાપિ શૃંગેરીના નામથી ઓળખાય છે. શ્રી શંકરે મંડનમિશ્રને સંન્યસ્તની દીક્ષા આપી. તે ત્યારબાદ સુરેશ્વરાચાર્યને

નામે ઝોળખાયા. આ ભારતી સાક્ષાત્ સરસ્વતીનો અવતાર હતાં. તેઓ વિદ્યામાં એવાં કુશળ હતાં કે, તેમની વિદ્વત્તાથી ઘણા વિદ્વાનો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા. આવી વિદ્વત્તા છતાં તેઓ એવી પતિપરાયણા હતાં કે, પોતાના પતિને કોઈ પણ રીતે ખોટું મનાવતાં નહિ. ધન્ય છે આવી આર્ય મહિલાઓને, કે જેમણે આપણી આર્ય ભૂમિપર અવતરી તેને પવિત્ર બનાવ્યો હતો.

(૪૩) ગંગા

આ મદારસિંહ નામના રજપૂતની પુત્રી થાય. આની માનું નામ તેજળા હતું. તે ઘણી સ્વરૂપવાન, જાતિવાન તથા પ્રતિવ્રતા હતી. આનાં લગ્ન વિજયપૂર નામે ગામના રજપૂત દેવીસિંહ સાથે થયાં હતાં. ઈ.સ. ૧૦૨૪માં મહમદ ગીઝનીએ સોરઠી સોમનાથના મહાદેવનો નાશ કરી, ગંદાખાનો કિલ્લો લુટ્યો. તેણે ઘણાં સ્ત્રી પુરુષોને કેદ કીધાં, તેમાં ગંગાને પણ કેદ કરી. આ ગંગા મહમદના પાટવી કુંવરના જોવામાં આવી. આથી તે તેણીના પર મોહી પડ્યો. તેણે ગંગાને પોતાને કબજે લેવાનું કર્યું. તેણે કેદખાનામાં ગંગાને કેટલાક સંદેશો મોકલ્યા. પણ ગંગાએ તેનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ. એક વેળા તે પાટવીકુંવર જાતે ગંદીખાનામાં આવ્યો તથા ગંગાને ગાંડી ગાંડી વાતો કરી સમજાવવા લાગ્યો. ગંગાએ તુચ્છકારી જવાબ આપ્યો કે, તમારા રાજવૈભવને આગ લગાડો. મારે તેની જરૂર નથી. સ્ત્રીમાં પતિવ્રતપણું, એ જ શણગાર છે. તેને ખીજ શણગારની જરૂર નથી. હું કદી તમારી લાલચમાં લપટાઉં એમ નથી. હે કુંવરજી ! તમે જે રીતે

આબ્યા છે, તેજ રીતે આલ્યા બાબો. પતિવ્રતાધર્મનો ત્યાગ કરી તમારી ખીખી કદી થનાર નથી. પતિવ્રતા સ્ત્રીને એકજ પતિ હોય છે. ખીબા બધા માતપિતા સમાન છે. હું મારો ઉત્તમ દેહ કદી વટાળનાર નથી. હું મારી જીભ કચડીને મરીશ તથા મારા શરીરમાંથી લોહી કાઢી તમારા લુગડાં રંગીશ. આવા શખ્દો સાંભળતાં તે પાટવીકુંવરનું મોં કરમાઈ ગયું. ગંગાના શખ્દો તેને વજ્ર સમાન લાગ્યા. તે ત્યાંથી ઉઠી પોતાના રાજ-મહેલમાં ગયો. તેણે વિચાર કર્યો કે, જો હું બળાત્કાર કરું તો મારા પિતાના જાણમાં આવે, જેથી પિતા ગુસ્સે થાય. માટે હવે શું કરવું, તે સખંધી વિચાર કરવા લાગ્યો. તે શયન-ગૃહમાં ગયો, પણ તેને નિદ્રા આવી નહિ. એને સુખતખાં નામે વિશ્વાસુ નોકર હતો. તેને એણે સઘળી વાત કહી. તેણે કહ્યું કે, કુંવરજી! તમારે કોઈ રીતની ચિંતા કરવી નહિ. હું ગંગાને મારી વાણીથી ગળગળી કરી નાંખીશ.

પછી સુખતખાં ગંગાની ઓરડીમાં આબ્યો. ગંગાએ ઉભા થઈ તેને ઘટતો આવકાર આપ્યો. મિયાં ગંગાની વાતમાં અત્યંત ગુલતાન થઈ ગયો. તેણે વિચાર કર્યો કે, આવી સ્ત્રી પાટવીકુંવરના હાથમાં જાય, તેનાં કરતાં મને મળે તો સાફ. જેથી તેણે હસ્તે મુખે કહ્યું કે, “ તમારા સ્વરૂપે મને મોહિત કર્યો છે. હું કુંવર કરતાં પણ વધારે રૂપાળો છું. ” ગંગા બોલી;—માફ મન પણ આપનામાં મોહિત થઈ ગયું છે. કુંવરે ઘણાં કાલાવાલા કર્યાં, પણ તેનાં કરતાં આપનું સ્વરૂપ ઘણું મુંઢર છે. મીયાં બોલ્યા;—તું જે કહે, તે હું કરું. ગંગા બોલી;—તમારી દાઢી શોભતી નથી. માટે તમે દાઢી કઢાવી નાંખો તો વધારે શોભો. પછી મારો તમારા ઉપર અત્યંત ખ્યાર ચોંટશે. મિયાં બોલ્યા;—હું તારા બોલે બધાયલો છું.

અમારા ધર્મમાં દાઢી ખોડાવવી, એ પાપજરેલ છે, છતાં તારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ. ખીજું સુલતાન રસાલા સાથે આવતી કાલે ગીઝની તરફ ઉપડી જનાર છે. મારે પણ તેની સાથે જવું પડશે. તું પણ મારી સાથે ચાલ, પણ સ્ત્રીને બદલે પુરૂષનો પોષાક પહેરી મારી સાથે આવે તો ઘણું સાફ થાય. કુંવરે મરદનાં કપડાં પણ મને આપ્યાં છે, ને તે પહેરી લે તો સાફ. “ ગંગાને પણ તે વાત પસંદ પડી. તેના મનમાંજ હતું કે, પુરૂષવેશે ગમે ત્યાં છટકી જવું. પછી ગંગા બોલી;—મિયાં સાહેબ, આપ કહો છો તે પ્રમાણે હું કરીશ. પણ મારા સ્ત્રીના કપડાં પહેરો તો હું જાણું તો ખરી કે આપ કેવો શોભો છો? મિયાંએ દાઢી કતરાવી ગંગાનાં કપડાં પહેરી લીધાં. પછી ગંગાએ કહ્યું કે, આપ સ્ત્રીના પોષાકમાં બહુ જ શોભો છો. મને જરા કપડાં પહેરતાં વાર લાગશે, પણ આપ જરા ઉંઘ કાઢી લ્યો. ગંગાનાં કહેવાથી મિયાં સૂઈ ગયો તથા ત્યાંજ ઉંઘી ગયો. ગંગાએ મરદનો પોષાક પહેરી લીધો, હથિયાર ધારણ કર્યાં તથા ધૂપે માર્ગે થઈ પોતાને વતન જઈ પહોંચી. ગંગા આ પ્રમાણે પોતાનું સતીત્વ જાળવવા ચાલી ગઈ, પણ મિયાં તો ત્યાંજ પોઢી રહ્યા. કુંવર આખી રાત વિચાર કર્યા કરે છે કે, હજી કેમ સુખતપ્તાં આવ્યો નહિ ?

ગંગાએ કેવી રીતનો જવાબ દીધો હશે ? એમ કરતાં સવાર થયું. સઘળા કેદીઓને પાટણના બજારમાં વેચવાના હતા. મહમદ પણ પોતાના હજુરીઆ સાથે કેદખાનામાં આવ્યો. મહમદનો કુંવર પણ સાથે હતો. કયા કેદીએ કયો અપરાધ કર્યો છે, તેની તપાસ ચાલી. આવીને ચોરડી તપાસતાં સૌ ગંગાની ચોરડી આગળ આવ્યા. તાજું ઉઘાડી જોયું તો ગંગાને બદલે ગંગાના પોષાકમાં દાઢી મુંડાવેલ સુખતપ્તાં બર ઉંઘમાં

પડેલા હતા. સુલતાન આશ્ચર્ય પામ્યો કે, સુબતખાં અહિં આવી સ્થિતિમાં કેવી રીતે આવ્યો હશે. સુબત જેવો પાસું બદલી આંખ ઉઘાડવા જતો હતો, તેવામાં તેણે સુલતાનને જોયા ને બેઆકળો થઈ ગયો. તે સુલતાનના પગે પડી રડી પડ્યો. તેણે સઘળી વાત સુલતાનને કહી સંભળાવી. કુંવરના કારસ્તાનથી સુલતાનને ગુસ્સો ચઢ્યો. પછી સુબતખાંને કપડાં ઉતરાવી તેને પુરૂષનો પોષાક પહેરાવ્યો. ગંગાની યુક્તિ જોઈ સુલતાન બોલ્યો કે, ધન્ય છે રાજપૂતાણીને કે જેણે આવી રીતે પોતાનો પતિવ્રતાનો ધર્મ જાળવ્યો. ગંગા કેટલાક દિવસ પછી પોતાના પતિને મળી. તેનો પતિ ગંદાજાના કિલ્લાની લડાઈમાં દાખલ થયો હતો. તે પોતાની સ્ત્રીના વિયોગથી ઉદાસીન રહેતો હતો. તેની શોધ ગમે તેમ કરી લાવીશ, એમ વિચાર કરતો હતો, તેવામાં અચાનક ગંગા આવી પોતાના પતિને ભેટી પડી. આથી ગંગાના પતિના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. ગામ લોકો તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

(૪૪) શક્તિ

આ શક્તિ કેરલ દેશના કાલટીનામેગામના મધ્ય પાંડિ-
તની પુત્રી હતી. તે શાંત તથા જ્ઞાનસંપન્ન હતી. તેના ગુણ
જોઈ સૌ કોઈ એમ કહેતું કે, તે સાક્ષાત્ શક્તિનો અવતાર
હશે. આજ ગામમાં શિવગુરૂ નામે એક પાંડિત રહેતો હતો,
જે વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ હતો. આની સાથે શક્તિનાં લગ્ન
કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ જોડું રૂપ, ગુણ તથા સ્વભાવે એક-
રૂપ હોવાથી બેઉ વચ્ચે અત્યંત પ્રેમ હતો. તેઓને કોઈ પણ
સંતાન ન હતું. આથી બેઉનું મન ઉદાસીન રહેતું હતું. પછી

શકિતએ એક વેળા પોતાના પતિને કહ્યું કે, હે પ્રાણેશ ! આપણને પુત્ર નથી, માટે આપણે શિવની આરાધના કરીએ. પછી ૪૫ ક્ષેત્રમાં પતિ તથા પત્ની શંભુની આરાધના કરવા લાગ્યાં. કેટલાક સમય પછી શંકર ભગવાન તેમના પર અંતુષ્ઠ થયા. દંપતીને પુત્રની કામના હતી, તે પ્રમાણે વરદાન આપી શંકર અંતરધ્યાન થયા. શંકર ભગવાને કહ્યું કે, તમને સર્વજ્ઞ પુત્ર થશે. કેટલાક વખત પછી શકિતને માથ વદિ ૧૪ ને દિવસે પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થયો. આ દિવસે સર્વ સ્થળે આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો.

ભવિષ્યવેદાંતમાં આનું ભવિષ્ય જોઈ કહ્યું કે, આ પુત્ર સર્વજ્ઞ થશે તથા તે સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર રચી શકશે. શંકર ભગવાનની કૃપાથી આ પુત્રરત્ન થયું. જેથી એનું નામ શંકર પાડયું. આ બાળકે નાનપણમાં ત્રણ વર્ષમાંજ કાવ્ય કોશાદિનું સાક્ષી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. શિવગુરૂ પોતાના પુત્રની કાચી વયમાંજ સ્વર્ગે સીધાવ્યા. શ્રી શંકરને પાંચમે વર્ષે સતીએ ઉપનયન સંસ્કાર કર્યો. શંકરે ગુરૂને ત્યાં રહી તર્ક શાસ્ત્ર, સાંખ્ય તથા યોગ વગેરે વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. સાત વર્ષ પૂરાં થતામાં તેઓ વેદ શાસ્ત્રાદિ ભણી પોતાને ઘેર પધાર્યા. એક વેળા શક્તિ અંબિકા નદીએ નહાવા ગયાં. તાપને લીધે તેના પગ બળવા માંડ્યા. શંકરે જાતે જઈ માતાનું સાંત્વન કર્યું તથા નદીનું પાણી પોતાના ઘર આગળથી વહે તેમ કર્યું, કે જેથી પોતાની માતાને અડચણ પડે નહિ. શ્રી શંકરને મળવા અનેક ઋષિઓ આવતા હતા એક વેળા અગસ્ત્ય મુનિ પધાર્યા. સતીએ પૂછ્યું કે, આ બાળકનું આયુષ્ય કેટલા વર્ષનું છે ? મુનિએ કહ્યું કે, આ બાળકનું આયુષ્ય સોળ વર્ષનું છે, તેમ છતાં કેટલાંક કારણોને લઈ બીજાં સોળ વર્ષ વધારે તેઓ પૃથ્વીપર રહેશે. એટલે

કે એ પુત્ર ૩૨ વર્ષનું આયુષ્ય લોગવશે. આવરદા આટલું અદ્ય જાણી શકિત ઘણા ખિન્ન થયાં. માતાને ખેદ પામતાં જોઈ શંકરે કહ્યું કે, સંસાર ક્ષણિક છે. તમારે આવો શોક કરવો ઘટિત નથી. માતા કોણ, પિતા કોણ તથા પુત્ર કોણ. હજી તો સંસારબંધનથી છૂટવામાટે ચતુર્થાશ્રમ ગ્રહણ કરવો છે. શક્તિએ કહ્યું કે, તું ગૃહી થયા પછી સંન્યસ્તાશ્રમ ગ્રહણ કરે તો સાફ. નહિં તો પુત્ર થયા વિના મારી ઉત્તર ક્રિયા કોણ કરશે તથા પુત્ર વિના મારો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થશે ? ખીજું માતાએ કહ્યું કે, તું સંન્યસ્ત લે, છતાં મારા સંસ્કાર તારે હાથે થવા જોઈએ. પુત્રે કહ્યું; તમે મને યાદ કરશો, એટલે તુરત હું જાણી જઈશ. હું તમારી પાસે આવીશ તથા તમારા અગ્નિસંસ્કાર આદિ કરીશ. તમારે કહી મનમાં ખોટું લાવવું નહિ કે, પુત્ર મને મૂકી ચાલી ગયો. જો તેમ માનશો તો હું ઘણો દુઃખી થઈશ. તેમણે સંન્યસ્ત લઈ અનેક મત મતાંતરોનું ખંડન કરી પૃથ્વીપર કેવળ અદ્વૈત મત સ્થાપન કર્યો. જ્યારે સતી માતાને મંદવાડ આવ્યો ત્યારે શ્રીમાન્ શંકર ઋષ્ય-શૃંગ પર્વતપર હતા. આ વખતે જેવું માતાએ પુત્રનું સ્મરણ કર્યું કે, તરત શંકરને ત્યાં ખગર પડી. તેઓ માતાની પાસે આવ્યા. માતા પુત્રને જોઈ અત્યંત આનંદ પામ્યાં. પછી ધીમે રહી માતાએ કહ્યું; પુત્ર ! મેં તને આવી દશામાં જોયો, તે સાફ થયું. તું મારા દેહને યોગ્ય સંસ્કાર કરી મને પરલોક પહોંચાડજે. આચાર્યે ઉપદેશનાં વચનો કહી તેમને શાંત પમાડયાં. ધન્ય છે આવી સતીને, કે જેમને ત્યાં શ્રી શંકરાચાર્ય જેવા મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો.

(૪૫) મીનળદેવી

મીનળદેવી કણ્ઠાટકના રાજ જ્યકેશીની પુત્રી થાય. આનાં લગ્ન ગુજરાતના રાજા કરણ સાથે થયાં હતાં. તેને કણ્ઠાટકી, સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી ભાષાનું સાદું જ્ઞાન હતું. કરણનાં પિતા ભીમસિંહે પોતાના પુત્રને નાનપણમાં પરણાવવા માટે ઉતાવળ કરી ન હતી. આથી કરણ જ્યારે ભર યુવાવસ્થામાં આવ્યો ત્યારે તેનો વિવાહ મીનળદેવી સાથે કરવામાં આવ્યો હતો. કણ્ઠાટકથી એક ચિતારો મીનળદેવીનું ચિત્ર લઈ આવ્યો. આ ચિત્ર જોઈ રાજાની તેનાપર આસક્તિ થઈ. તે ચિતારાએ નાળીએર આપ્યું. કરણે તે સ્વીકાર્યું. કરણે પોતાનું ખાંડું કણ્ઠાટક મોકલ્યું. જ્યારે મીનળદેવી પાટણ આવી ત્યારે કરણ રાજાના જાણવામાં આવ્યું કે, આ સ્ત્રીનું સૌંદર્ય એક સામાન્ય સ્ત્રીના જેવું હતું. કરણને તે ગમી નહિ. જો કે કરણ રાજા એક પત્નીવ્રતવાળો હતો, જેથી તેણે ખીજી સ્ત્રી કરી નહિ. પણ મીનળદેવીપર તેનું મન ચોંટ્યું નહિ. રાણી તરીકેના હક આથી તે ભોગવી શકી નહિ. તે ખીચારી એકલી ઝૂંચી કરતી હતી. કેટલાક સમય પછી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, મારે મારી સખી સાથે ગામને પાદરે બળી મરવું. આ વાતની રાજમાતાને ખબર પડી. તેણે રાણીને સમજાવી, પોતાની પાસે રાખી. એક વેળા એક ગુણિકા પાટણમાં નાચ કરવા આવી. આ ગુણિકા નાચકળામાં ઘણી નિપુણ હતી. રાજા કરણે તેને પોતાના એકાંત સ્થળે તેનો મુઝરો સાંભળવા બોલાવી. આ વખતે રાજમાતાની સંમતિથી રાણી મીનળદેવીએ ગુણિકાનો વેશ ધારણ કર્યો તથા પોતાના પતિ આગળ એકાંતમાં મુઝરો કરવા ગઈ. રાણી નાચની અંદર અત્યંત કુશળ હતી. રાજા કરણ

રાણીના મુગરાથી મોહિત ગઈ ગયા પછી રાજાએ તે ગુણિકાને પોતાના મહેલમાં રહેવા કહ્યું. મીનળદેવી રાજાના મહેલમાં રહી. ચાર દિવસ પછી રાણીને દહાડો વળ્યો. પણ ત્રણ ચાર દિવસ પછી રાજાને ગુણિકા સાથે રંગ કરવા માટે પશ્ચાત્તાપ થયો. તેણે ધર્મશાસ્ત્ર જોવડાવ્યું. આ વખતે રાણીએ આવીને કહ્યું કે, મેં જ ગુણિકાનો વેશ આપને મોહિત કરવા લીધો હતો. આ સંબંધી રાજમાતા સાક્ષી છે. રાજા શરમાઈ ગયો. તે રાણીને પગે પડવા જતો હતો, પણ રાણીએ તેને અટકાવ્યો. મીનળદેવી રાજાને કામકાજમાં ઉત્તમ સલાહ આપતી હતી. રાણીની સંમતિથી રાજાએ ઘણાં દેવાલયો તથા વાવ કુવા વગેરે બંધાવ્યાં. રાજાને આનાથી સિદ્ધરાજ નામે પુત્ર થયો. આ છોકરાની ઉંમર ૧૦ વર્ષની થતાં જ રાજામરણ પામ્યો. આથી સઘળો કારભાર રાણી ચલાવતી હતી. તે પોતાનો પુત્ર કેવી રીતે ન્યાયી તથા બળવાન નીવડે, તે માટે પૂર્ણ કાળજી રાખતી હતી. જ્યારે સિદ્ધરાજ પંદર વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યારે તેનાં માતા તેને લઈ ગુજરાતમાં ફરવા નીકળ્યાં. તેણે ધોળકામાં મલાવનામે તળાવ બંધાવ્યું, જે હજી મોજુદ છે. આ તળાવ બંધાવતી વખતે એક માણસ નામની ગુણિકાનું ઘર વચમાં નડતું હતું. ગુણિકાએ તે ઘર આપ્યું નહિ, જેથી રાણીએ તેટલી જગ્યા છોડી તળાવ બંધાવ્યું. એણે ઘણાં જ લોકોપયોગી કામો કર્યાં છે.

(૪૬) સુમિત્રા.

અયોધ્યાના રાજા દશરથનાં સુમિત્રા ત્રીજાં પત્ની થયા તેમને લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન નામે બે પુત્રરત્નો થયાં હતાં.

જે કે સઘળી પત્નીઓ કરતાં કેકયીપર દશરથને અધિક પ્રીતિ હતી તથા જે કે સામાન્ય સ્ત્રી પતિની અધિક પ્રીતિ નહિ જૂવે તો તેમની તરફ પોતે પ્રીતિની નજરથી ન જૂવે. પણ સુમિત્રા તેમ કરતાં નહતાં. તે તો હમેશ પોતાના પતિની તરફ પ્રીતિની નજરથી જોતાં હતાં. જેવો પ્રેમ તે પોતાના પુત્ર તરફ રાખતાં હતાં, તેવો જ પ્રેમ તે પોતાની સોકયોના પુત્રોપર પણ રાખતાં હતાં. તે પોતાની સોકયો તરફ સખીભાવથી વર્તતાં હતાં. તેમના ગુણને લીધે કૌશલ્યાનો સુમિત્રાપર અત્યંત પ્રેમ હતો. સરળતા, વિનય, સુશીલતાપણું આદિ કેટલાક ગુણોને લઈ સ્ત્રી પતિ તથા પોતાના પિતાના કુળને પ્રીતિનું પાત્ર થઈ પડે છે. શોક્યમાં પણ પ્રીતિપાત્ર થવું ઘણુંજ અઘરું હોય છે. પણ સુમિત્રાના ઉત્તમ ગુણની ખુબી એ કે, સોકયો પણ તેમને વધારે ચહાતા હતાં. જે વેળાં મંથરાની શિખવણીથી કેકયીને દશરથ પાસે રામને વનવાસ કઢાવવાનું માગી લીધું તથા ભરતને રાજ્ય ચલાવવાને કહ્યું, તે વખતે દશરથ રાજા શોકાગ્નિમાં બળતો હતો તથા કૌશલ્યા પુત્રના વિયોગ-વડે મૂછાંને પામી હતી; તેવામાં સુમિત્રા ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેમણે કૌશલ્યાને કહ્યું કે, રામચંદ્રજી સત્યવાદી છે. તે પોતાના પિતાની આજ્ઞાને પાળનારા છે, તેમને કદી પણ આપત્તિ આવશે નહિ. માટે આપ શોક કરવો છોડી દો. રામચંદ્રજીને વનમાં જતા જોઈ લક્ષ્મણે પણ વનપ્રતિ જવા માટે તૈયારી કરી. આ વખતે લક્ષ્મણ પોતાની માતા પાસે રજા લેવા ગયા. તે વેળા શૂરવીર પુત્રની માતાને છાજે, તેવાં વચનો સુમિત્રાએ કહ્યાં. તેમણે કહ્યું કે, તમે ભલે વનવાસ સિધારો. તમારે રામચંદ્રને પિતારૂપે, સીતાને માતારૂપે તથા વનને અયોધ્યા-રૂપે જાણવું. તમારે પોતાના બહિષ્કારની સર્વ પ્રકારે સેવા

કરવી તથા તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. જેટલો શોક કૌશલ્યાને પુત્રવિરહથી હતો, તેટલોજ શોક સુમિત્રાને પુત્રવિયોગથી હતો, છતાં પોતાનો શોક દુઘાબી દઇ તેણે કૌશલ્યાને તેમજ પોતાના પતિને ધીરજ આપી. પતિવ્રતા સ્ત્રીનું આ જ કર્તવ્ય છે કે, પોતે ગમે તેવી આપત્તિમાં હોય, છતાં પોતાની આપત્તિને નહિ ગણી, પતિના દુઃખમાં ઘટાડો કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો. જેમ લક્ષ્મણને પોતાની માતા તરફથી સાફ શિક્ષણ મળ્યું હતું, તેવુંજ સાફ શિક્ષણ શત્રુઘ્નને પણ મળ્યું હતું. તે પણ લક્ષ્મણનીજ માફક વિવેકી તથા સદાચારસંપન્ન હતા. સુમિત્રાને જેટલું વાતસલ્ય પોતાના પુત્રો લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન ઉપર હતું, તેટલું બલકે તેથી પણ વધારે વાતસલ્ય તેમનું રામચંદ્રમાં હતું. આજ હેતુને લઇ શકુંતલામાં કહ્યું છે કે,

શુશ્રૂષસ્વ ગુરુન્ કુરુ પ્રિયસખીવૃત્તિ સપત્નીજને ।

મતું વિપ્રકૃતાપિ રોષણતયા માસ્મ પ્રતીપં ગમઃ ॥

મૂયિષ્ઠં મધ દક્ષિણા ગુરુજને ઋગ્ધ્યે સ્વનુત્સેકિની ।

યાન્ત્યેવં ગૃહિણીપદં યુવતયો વામાઃ કુલસ્યાધયઃ ॥

અર્થ—સારી પતિવ્રતા સ્ત્રીનો એ ધર્મ છે કે, તેણે પોતાની સોકય તરફ સખીલાપથી વર્તવું. જો પતિ કાંઇ ઉલટું કરે, છતાં તેનાથી પોતે ઉલટું જવું નહિ, પોતાના વડિલ તરફ વિવેકથી વર્તવું, શ્રેષ્ઠની તરફ પ્રમાદથી રહિત થઇ વર્તવું. આમ કરવાથી જ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો ગૃહસંસાર ચાલે છે. પણ આથી ઉલટી રીતે ચાલનારી કુળને લાંછન લગાડનાર છે.

(૪૭) સુનીતિ

આ પરમ પવિત્ર સાધ્વી ઉત્તાનપાદ રાજની પત્ની તથા ધ્રુવની માતા થાય. ઉત્તાનપાદ રાજને બીજી સુરચિ નામે રાણી હતી. આ સુરચિને ઉત્તમ નામે પુત્ર હતો. સુનીતિ મોટી રાણી હતી તથા સુરચિ નાની રાણી હતી. સુનીતિનો પોતાની શોક્યપર પૂછું પ્રેમ હતો. તે પોતાની શોક્ય તરફ સખી બાવથી વર્તતી હતી. પણ સુરચિના મનમાં આન્યું કે, ધ્રુવ મોટી રાણીનો પુત્ર છે, જેથી રાજની તેનાપર પ્રીતિ હશે તો રાજ્યની ગાદી તેને મળશે. આથી સુરચિએ એવો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો કે, જેથી રાજની સુનીતિપરથી પ્રીતિ ઊઠી જાય તથા પોતાનાપર પ્રીતિ બાંહે.

સુરચિએ રાજને અનેક પ્રકારે સમજાવી, પોતાની શોક્યના પરની પ્રીતિ ઊઠાડી મૂકાવી તથા પોતે રાજની માનીતી થઈ પડી. રાજ હમેશ સુરચિના મહેલે જતો થયો, પણ સુનીતિને મહેલે બીલકુલ જતો નહિ. જો કે આ રીતે પોતાની શોકે કાવત્રું રચ્યું, છતાં સુનીતિ બીલકુલ તેનાપર અદેખાઈ કરતી નહિ. આ રીતની સમદષ્ટિ રાખવી, તે સાધ્વી સ્ત્રીમાં જ હોઈ શકે. આ પ્રમાણે ધ્રુવ પાંચ વર્ષનો થયો, છતાં રાજ તેને બોલાવે નહિ. રાજ હમેશ પુત્રવાત્સલ્ય ઉત્તમનાપર જ રાખતો હતો. એક વેળા રાજ સભામાં બેઠો હતો, તેવામાં ઉત્તમ રાજના બોળામાં બેઠેલો હતો. ધ્રુવે ઉત્તમને રાજના બોળામાં બેઠેલ જોઈ પોતે રાજનાં બોળામાં બેસવા પ્રયાસ કર્યો. પણ રાજએ બેસાડ્યો નહિ. આ બાબતની રાણી સુરચિને ખબર પડી ત્યારે તે બોલી કે, તારે માટે રાજનો બોળો નથી. તું અણમાનીતીનો પુત્ર છે. તેથી રાજના બોળામાં બેસી શકશે નહિ. તે

એવાં પુણ્ય કર્યાં નથી, કે જેથી તને રાજનો ખોળો ખેસવા મળે. તું જો તપ કરી આ શરીરનો નાશ કરી ફરી મારે પેટે જન્મ લે તો તને આ રાજનો ખોળો ખેસવા મળે. ધ્રુવ રડતો રડતો માતા પાસે ગયો તથા પોતાની માતાને આ વાત કહી. માએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેણે કહ્યું કે, હે પુત્ર ! તારાં પુણ્ય ઓછાં હોવાથી તારો જન્મ મારે પેટે થયો છે. તું તપ કરી ઉત્તમ પદ મેળવ. જેમ નારદે તપ કરી ઉત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમ તું પણ કર. આ વખતે ધ્રુવે પોતાની માને કહ્યું કે, હું વનમાં જઈ છું તથા તપ કરી મારા દેહનો નાશ કરીશ. પણ ઉત્તમ પદ પ્રાપ્ત કર્યા વિના પાછો નહિ આવું. રાણીને પોતાના પુત્રના શબ્દો સાંભળતાં ઘણું લાગી આવ્યું. તે બોલી; હે કુમાર ! રાજાએ તો મને તણ છે, તેમ તું પણ મને તણ ચાલ્યો જાય, એ ઠીક નહિ. પુત્રે કહ્યું; માતા ! તારે મારી ફિકર કરવી નહિ. મને તમે આશીર્વાદ આપો. રાણીએ ધ્રુવને આશીર્વાદ આપી વનમાં મોકલ્યો. તેણે કહ્યું; તારા જેવા શૂરવીર પુત્રના માર્ગમાં મારે વિઘ્નરૂપે થવું, એ મને કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. જો કે તારી ઉમર નાની છે, છતાં મોટાં મોટાં કાર્યો તું કરી શકે એમ છે. તું ભલે ઉત્તમ સ્થાન મેળવવા વનમાં જા. આ રીતે ધ્રુવ માતાની આજ્ઞા મેળવી વનમાં જતો હતો. વનમાં જતાં રસ્તામાં તેને નારદ મુનિ મળ્યા. તેણે કહ્યું, તું જે વસ્તુની ઇચ્છા રાખે છે, તે અત્યંત કઠણ છે. આ સંસારમાં જેટલું સુખ છે, તે પાપનો વધારો કરનારું છે તથા જેટલું દુઃખ છે તે પુણ્યનો વધારો કરનાર છે. માટે તું તારો પ્રયાસ છોડી દે તથા પાછો ઘેર જા. ધ્રુવે કહ્યું;—આપે શાન્તિનો જે માર્ગ બતાવ્યો, તે મને પસંદ પડતો નથી. જે પદ મારા પિતૃઓ પણ નથી પામ્યા, તેવું ઉત્તમ પદ હું મેળવવા ઇચ્છું છું.

બાળકનો આવો દૃઢ નિશ્ચય જોઈ નારદે તેને રજા આપી. તેણે કહ્યું કે, તું વનમાં જા, કંઈ તથા મૂળનો આહાર કર તથા ઇશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધર. તું મધુવનમાં જા તથા ત્યાં જઈ તું ઇશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરજે. વળી તેને મંત્ર આપ્યો તથા કહ્યું કે, તું આ મંત્રનો જપ જપજે, જેથી તને થોડા વખતમાં ઇશ્વર મળશે. ધ્રુવ પછી મધુ વનમાં ગયો. ત્યાં જઈ ઇશ્વર આરાધનમાં સર્વ કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યો. સર્વ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરી તે એકાગ્ર ચિત્તથી તપ કરવા લાગ્યો. પ્રાણનો રોધ કરી એક પગે કેટલાક સમય સૂધી તેણે તપ કર્યું. આ તપના પ્રભાવથી ભગવાન તેના ઉપર સંતુષ્ટ થયા તથા તેને દર્શન દીધું. ભગવાને કહ્યું, જા, તને અવિચળ પદ મળશે તથા તારી સર્વ કામના પૂર્ણ થશે. ત્યાર પછી ધ્રુવ ઘેર ગયો. સુનીતિ પોતાનો પુત્ર પ્રભુનાં દર્શન મેળવી ઘેર આવેલો જોઈ અત્યંત હર્ષને પામી. ભગવાનના કહેવા પ્રમાણુ ધ્રુવને રાજ્યગાદી મળી. તેને પાંચ રાણી હતી; એક અહલ્યા, બીજી ઇન્દ્રની પુત્રી, શિશુકુમાર પ્રભાપતિની પુત્રી શ્રાદ્ધી, ચોથી વાયુની પુત્રી ઇલા તથા પાંચમી ધન્યા. સુનીતિ પોતાની પાંચ વધૂઓને એવી રીતની શિખામણ આપતી હતી કે, જેથી તે પાંચે સોકયો છતાં સખીભાવથી વર્તતાં શીખે. સુનીતિના સહવર્તનને જોઈ રાજા પોતાના પાછળનાં કૃત્ય માટે ઘણો પ્રસ્થાપ્તાપ કરવા લાગ્યો. જો કે સુરૂચિએ તેને આટલું બધું દુઃખ આપ્યું હતું, છતાં તે નહિ ગણી સુનીતિ તેની સાથે સખીભાવથી વર્તતી હતી. જ્યારે ઉત્તાનપાદ રાજા વનમાં તપ કરવા નીકળી પડ્યો ત્યારે સુનીતિ પણ પોતાના પતિ સાથે વનમાં જઈ રહી. આ રીતે વનમાં રહી પ્રભુભક્તિ કરી, તે પરમ પદને પામી હતી. ધન્ય છે આવી સાધ્વીને, કે જે અપકાર કરનારપર પણ ઉપકારની દૃષ્ટિએ જૂવે છે.

(૪૮) ઉર્વશી

એક વેળા નારાયણ મુનિ તપ કરતા હતા, તેવામાં તે-
મને તપમાંથી છળવા માટે ઇન્દ્રે અપ્સરાને મોકલી. નરસખા
આ અપ્સરાથી મોહિત થયા નહિ, પણ તેના સરખી સ્પર્શવતી
પોતાના ઉરમાંથી ઉત્પન્ન કરી. આ સ્ત્રી, તેજ ઉર્વશી હતી.
તેને તિરસ્કરિણી વિદ્યા આવડતી હતી. આથી તે દેવ, દાનવ
કે મનુષ્યની દૃષ્ટિથી અગોચર થઇ શકતી હતી. એક સમયપર
મેનકા તથા ચિત્રલેખા આદિ સખીઓ કૈલાસ શિખરપર વન-
લીલા જોવા ગઇ. આમાં ઉર્વશી પણ હતી. ત્યાંથી લીલા જોઇ
તેઓ જ્યારે પાછાં ફરતાં હતાં ત્યારે રસ્તામાં સુકેશી નામના
દાનવે ઉર્વશીનું હરણ કર્યું. આથી તેની સઘળી સખીઓ
અત્યંત આકંઠ કરવા લાગી. તેજ વખતે પુરૂરવા રાજા ગંગા
નદીને કિનારે દેવપૂજન કરી, પોતાની રાજધાની પ્રયાગ તરફ
જતો હતો. તેણે આ સખીઓનું આકંઠ સાંભળ્યું. તે જ્યાં સખી
રડતી હતી ત્યાં ગયો તથા તેઓના આકંઠનું કારણ પૂછ્યું.
તેઓએ કહ્યું કે, અમારી એક બેનપણીનું એક અસુર હરણ
કરી ગયો છે તથા તે અમુક દિશા તરફ નાઠો છે. આથી
પુરૂરવા રાજા તે દિશા તરફ ગયો. તેણે તે દૈત્યને માર્યો
તથા ઉર્વશીને તેના હાથમાંથી છોડાવી. રાજાની અનુપમ કાંતિ
જોઇ ઉર્વશીનું મન તેની તરફ આકર્ષાયું, તેમ રાજા પણ
તેને જોઇ વિહ્વળ થઇ ગયો. બેઉને એક બીજા વચ્ચે આંતર
પ્રેમની ગાંઠ બધાઇ. આ આંતર પ્રેમની ગાંઠ એવી સચોટ હોય છે કે,
ગમે તેમ થાય પણ તે છૂટતી નથી. આથી જ ભવભૂતિએ કહ્યું છે કે,

व्यतिषजति पदायानान्तरः कोऽपि हेतुः न खलु बहिरुपाधीन
प्रीतयः सप्रवन्ते ॥

અર્થ:—આંતર પ્રેમની ઉર્મિ એક બીજાને એવાં સખત
 જોડે છે કે, બાહ્ય ઉપાધિ ગમે તેવી વિઘ્નકર્તા હોય,
 છતાં તે આંતર પ્રેમ છોડાવ્યો છૂટી શકતો નથી. આજ રીતે
 જો કે ઉર્વશી પરાધીન હતી, તેથી પોતાની સખીઓ સાથે
 ઇન્દ્રની પુરી અમરાવતી ગઇ, પણ તેનું મન પુરુષના પર અત્યંત
 ચોંટાણું હતું. ત્યાં તે સર્વ કાળ રાજાની જ ઝંખના કરતી
 હતી. એક વેળા તે ઇન્દ્ર સમીપ નાચ કરવા ગઇ હતી. તે
 વેળા તેના મોંમાંથી રાજાનું નામ નીકળી ગયું. આ પ્રમાણે પુરુ-
 રવા રાજા પર આસક્ત જોઈ, તેમજ આ રાજા ઇન્દ્રને વારંવાર સહાય
 કરનાર હોવાથી ઉર્વશીને ઇન્દ્રે સંમતિ આપી કે, તું એની સાથે
 પરણી વિલાસસુખ ભોગવ. પણ તને પુત્ર થયા પછી તે પુત્રની
 રાજાને જેવી ખબર પડશે કે, તારા શાપની અવધિ પૂરી થશે
 તથા તું પાછી અહીં આવીશ. ઉર્વશી રાજા પાસે ગઇ. બેઉ
 દંપતી સુખચેતથી રહેતાં હતાં. ઉર્વશીને એક પુત્ર થયો
 હતો, પણ રાજાને તેની ખબર ન પડવા દેવાથી તે એક ઋષિ-
 ને ત્યાં મૂકી આવી. હવે એક વેળા રાજા તથા ઉર્વશી કૈલાસ
 પર્વત આગળ ગંધમાદન વનની શોભા નિહાળતો આગળ
 જતો હતો. તેવામાં તેઓ કુમાર વનમાં પેશી ગયાં, જેની તે
 બેઉને ખબર પડી નહિ. આથી ઉર્વશી લતારૂપે થઇ ગઇ.
 હવે રાજા ઉર્વશીને નહિ જોવાથી ગાંડો બની ગયો. તે ભ્રમરાને,
 હરણને તેમજ અન્ય પશુઓને ઉર્વશીની ખબર પૂછવા લાગ્યો.
 આમ જતાં તે એક શિલા ઉપર બેઠો. આ શિલા આગળ
 તેને એક મણિ મળી આવ્યો. આ મણિ રાજા નાંખી દેતો
 હતો. પણ આકાશવાણી થઇ કે, આ મણિ સંગમનિયમ
 મણિ છે, માટે હે રાજા ! તું નાંખી દઇશ નહિ. તે મણિને
 પહેરી રાજા જતો હતો, તેવામાં લતાના રૂપમાં તેણે ઉર્વશીને

જેઈ. આ મણિના પ્રભાથી ઉર્વશી પાછા મૂળ સ્વરૂપમાં આવી. એક વેળા દંપતી ગંગા નદી સ્નાન કરવા ગયાં. તેવામાં મણિ કિનારા પર મૂકેલો હતો. એક ગીધ આવી માંસનો લોચો જાણી આ મણિને ઉંચકી ચાલતો થયો. ઋષિના આશ્રમ આગળથી તે ગીધ જતો હતો, તેવામાં ત્યાં એક કુમારના બાણથી તે ગીધ વિંધાઈ ગયો તથા નીચે પડ્યો. રાજા ત્યાં આગળ ગયો તથા તે તીર પરનું નામ વાંચવા લાગ્યો. તેને ખાત્રી થઈ કે, આ મારો પુત્ર છે. આજ વખતે ઉર્વશીના શાપનો અવધિ આવી રહ્યો હતો, છતાં નારદે આવી ઉર્વશીને કહ્યું કે, તમારા બેઉ વચ્ચે પ્રેમ ઘણો છે. માટે તમે બેઉ સાથે રહો, એમ ઇન્દ્રની આજ્ઞા છે. આ રીતે બેઉ સુખચેનથી રહી અંતે સ્વધામ પ્રતિ ગયાં.

(૪૯) ચૂડાલા

ચૂડાલા સૌરાષ્ટ્ર દેશના રાજાની પુત્રી થાય. નાનપણથી વિદ્યા સંપાદન કરવામાં તેનું મન લાગેલું હતું. અપ્સરાને પણ લક્ષ્મીત કરે, એવી તેનામાં સૌંદર્યતા હતી. દેશે દેશમાં તેની સૌંદર્યતાની વાત થવા લાગી. આથી શિખિધ્વજ નામના રાજાએ તેના પિતાને ચૂડાલા માટે માગું મોકલ્યું. તેના પિતાએ શિખિધ્વજનું માગું સ્વીકાર્યું. મોટી ધામધંધાથી સૌરાષ્ટ્ર દેશના રાજાએ ચૂડાલાનાં લગ્ન શિખિધ્વજ સાથે કર્યાં. આ ચૂડાલા ગાયન તથા નૃત્ય કળામાં પણ અત્યંત કુશળ હતી. શિખિધ્વજ પણ પોતાની પત્નીપાસેથી ગાયનવિદ્યા શિખ્યો. આમ એક બીજાં વિલાસ ભોગ ભોગવતાં હતાં. તેઓએ ઘણા કાળ નિર્ગમન કર્યો. ઘણો સમય થવા છતાં રાજાની વૃત્તિ

વિલાસ તરફથી નીકળતી નહતી. રાણી ઘણું સમજાવે, પણ તેના પર તેની જરા પણ અસર થતી નહિ. ચૂડાલાનું મન પણ યોગવિદ્યા સંપાદન કરવા માટે આકર્ષાયું. તે પદ્માસન બાળી બેઠી તથા ઇશ્વરારાધનવડે તે આકાશ માગે ગમન કરતાં શીખી. આવા અધ્યાત્મ જ્ઞાનને લીધે ચૂડાલાની સુંદરતામાં વધારો થતો ગયો. તેમ તેમ રાજા તેના ઉપર વધારે મોહિત થવા લાગ્યો. પણ અધ્યાત્મ જ્ઞાન તરફ તેનું મન દોરાયું નહિ. એક વેળા રાજાએ રાણીને કહ્યું કે, ચાલો આપણે વનમાં જઈને તપ કરીએ. રાણીએ કહ્યું કે, આપણને ત્યાં જવાની શી જરૂર છે ? આપણને આ ભોગ મૂકી શા માટે વનમાં જવાની જરૂર છે ? એક વેળા રાતના મધ્ય રાત્રીએ ઉઠી ચૂડાલાને એકલી મૂકી, રાજા વનમાં ચાલ્યો ગયો તથા મંદરાચળની પડોશમાં એક પર્ણકુટી ખાંધી ત્યાં રહ્યો. સવારમાં ઉઠી ચૂડાલા જૂવે છે તો તેણે પોતાની પાસે પતિને જોયા નહિ. તે સમજી ગઈ કે, રાજા વનમાં ચાલી ગયલા હોવા જોઈએ. પ્રથમ તેણે રાજા પાસે જવા વિચાર કર્યો. પણ પછી તે વિચાર માંડી બાળી, રાજા કેઈ કારણસર બહાર ગામ ગયા છે તથા થોડા વખતમાં આવશે, એમ સમજાવી પોતે અઢાર વર્ષ સૂઈ રાજ્ય ચલાવ્યું. પછી રાજ્યકારભાર પોતાના મંત્રીને સોંપી ચૂડાલા પોતાના પતિની ખોળ કરવા નીકળી પડી. આકાશ માર્ગે ફરતાં ફરતાં તે મંદરાચળ પર્વત આગળ આવી પહોંચી. ત્યાં તેણે રાજાને જોયો. રાજાએ તપથી પોતાના શરીરને ઘણું જ કૃશકરી નાંખ્યું હતું. રાણીએ જાણ્યું કે, હું આ વેશમાં રાજા પાસે જાઉં, તે ઠીક નહિ. તેથી તે એક બ્રાહ્મણપુત્રનો વેશ લઈ રાજા પાસે ગઈ. રાજાએ આ બ્રાહ્મણ કુમાર જોઈ તેને પોતાની પાસે એસાડ્યો તથા તેનું નામ પૂછ્યું. બ્રાહ્મણપુત્રે કહ્યું કે, હું નારદ

મુનિનો પુત્ર થાઉં છું. પછી તે બ્રાહ્મણપુત્રના વેશમાં રહેલ ચૂડાલાએ રાજાને બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધી ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું. રાજાએ પૂછ્યું કે, સુખ તથા દુઃખ કેવી રીતે આવે છે તથા તે સુખાદિ જીવને થાય છે કે નહિ? બ્રાહ્મણબાળે કહ્યું કે, આ ધર્મ મનના છે. સુખ તથા દુઃખ મને માની લીધેલ છે. પણ આત્માને તે સંબંધી લેપન નથી. આત્મજ્ઞાન માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પણ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના આત્મજ્ઞાન મળતું નથી. આ ચિત્ત શુદ્ધ થવા ભક્તિ તથા ઉપાસનાની જરૂર છે. આ રીતે ચૂડાલાએ કેટલોક વખત રાજાને ઉપદેશ આપ્યો. જ્યારે રાજાને જ્ઞાન થયું ત્યારે બ્રહ્મબાળે પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. રાજા પોતાની રાણીને જોઈ અત્યંત વિહ્વળ બની ગયો તથા તે કેવી રીતે ત્યાં આવી, તે સઘળું પૂછવા લાગ્યો. તે એકદમ પોતાની પત્નીને ભેટી પડ્યો. પછી ચૂડાલાએ સવિસ્તર પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. પછી રાજા રાણીને બિનવી કહેવા લાગ્યો કે, તેજ મારા આત્માનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તુંજ મને સંસારની મોહ જાળમાંથી છોડાવનાર છે. માફ ખરૂં હિત ચાહનાર તુંજ છે. કહ્યું છે કે, યદ્ગતુરેવ હિતમિચ્છતિ તત્કલ્પમ ખરી સી તો એ જ કે, પોતાના પતિના હિતનોજ વિચાર કરે. માટે તારા જેવી સાધ્વી મળવાથી હું વધારે ભાગ્યશાળી થયો છું. ત્યાર બાદ તેઓ પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યાં. ત્યાં કેટલોક સમય રાજ્યસુખ ભોગવી અંતે તેઓ પરમ પદને પામ્યાં.

(૫૦) ગોપા-યશોધરા.

આ ગોપા સિદ્ધાર્થ બુદ્ધની પત્ની થાય તથા ઢંડપાણિની પુત્રી થાય. તે ઘણી સ્વરૂપવાન હતી. સ્વયંવરથી આ કન્યાનો વિવાહ સિદ્ધાર્થ સાથે મોટી ધામધૂમથી થયો હતો. સિદ્ધાર્થ આવું રત્ન મેળવી પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો. કુમારને પ્રથમ વૈરાગ્ય થયો હતો, પણ ગોપાના આવવા પછી એનો કંઈએક વૈરાગ્ય ઓછો થયો હતો. આમ થવાથી સિદ્ધાર્થના પિતા શુદ્ધોદનનું અંતઃકરણ જરા પ્રસન્ન થયું. પોતાનું પતિવ્રત કેવી રીતે જળવાય, તે સંબંધી ગોપા સારી રીતે જાણતી હતી. તે બીજી સ્ત્રીઓની માફક ધૂમટો તાણી ઘરમાં બેસી રહેતી નહિ. પણ પોતાનો ધર્મ કેવી રીતે જળવાય, તે તે સારી રીતે સમજતી હતી. એક રાતના ગોપાને કંઈ સ્વપ્ન આવ્યું. એટલે એકદમ જાગી તે સ્વપ્ન તેણે પોતાના પતિને કહ્યું. પતિએ આ વખતે કહ્યું કે, સર્વ સંસાર પણ સ્વપ્નતુલ્ય છે તથા પોતે વનમાં ચાલી જવા મરજી જણાવી. ગોપાએ શાંત પાડી તેને રાખ્યા. તે પોતાના પતિને જીવન સર્વ સ્વ સમજતી હતી. તે ખરેખર એક પ્રેમની મૂર્તિ હતી. કેટલોક સમય પછી ગોપાને ગર્ભ રહ્યો તથા તેને પુત્ર આવ્યો. આ પુત્રનું નામ રાહુલ પાડ્યું હતું. પુત્રને જોયા પછી સિદ્ધાર્થે મનમાં વિચાર કર્યો કે, આની સાથે પ્રીતિ બંધાય, ત્યાર પહેલાં મારે હવે ચાલી જવું જોઈએ. જે દિવસે ગોપા રાહુલને લઈ પોતાના પતિને ત્યાં આવી, તે જ રાત્રિના પલંગપરથી છાન્નામાના ઉઠી સિદ્ધાર્થે વનપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. જો કે પુત્રને મૂકી જવું વસમું લાગ્યું; છતાં મન કઠણ કરી તે પુત્રને મૂકી ચાલતો થયો. સવારમાં ગોપાએ પોતાનાં પતિને જોયા નહિ.

તેણે પણ ઉત્તમ વસ્ત્રને ત્યાગ કર્યો તથા સંન્યાસીને વેશે રહેવા લાગી. સિદ્ધાર્થ બુદ્ધરૂપે થઇ લોકને ઉપદેશ આપવા લાગ્યો. કેટલેક સ્થળે ઉપદેશ આપ્યા પછી તે પોતાની નગરીમાં પોતાનાં પિતા, માતા તથા પત્નીને ઉપદેશ દેવા માટે આવ્યો. રસ્તામાં નગર લોકને ઉપદેશ આપતો હતો. પોતે રક્ત વસ્ત્ર પહેરેલાં હતાં. ગોપાએ અગાસીમાંથી સિદ્ધાર્થને જોયા તથા પોતાનાં સાસુ સસરાને તે વાત નિવેદન કરી. સિદ્ધાર્થનાં માતૃપિતાએ પુત્રને ઘેર બોલાવ્યો. પિતા તથા પુત્ર વચ્ચે કેટલી વાતચિત થઇ. આ વખતે ગોપા ત્યાં આવી નહતી. તે એકાંતમાં બેસી સિદ્ધાર્થની વાટ જોતી હતી. જેવો સિદ્ધાર્થ ત્યાં ગયો, એટલે પતિનાં ચરણ પકડી તે રૂઢન કરવા લાગી. સિદ્ધાર્થે સંસારની અસારતા વિશે અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ આપ્યો. આથી ગોપાનું મન શાંત થયું. તેણે પોતાનાં માતા, પિતા તથા પત્નીને જણાવ્યું કે, માયા તેજ સર્વ દુઃખનું કારણ છે. માટે તેનો ત્યાગ કરશે તોજ અખંડ સુખની પ્રાપ્તિ થશે. ગોપા પોતાના પતિ જેમ બુદ્ધ થયા, તેમ પોતે આર્ત બની ગઇ. તે પણ લોકને ધર્મોપદેશ કરતી હતી તથા દેવી તરીકે બુદ્ધમાં પૂજાય છે. ધન્ય છે આવી સાધ્વી સ્ત્રીઓને !

(૫૧) રાણકદેવી.

રાણકદેવી સિંધ દેશના રજપૂત રાજા શેષાવરની પુત્રી થાય. જ્યારે આ કન્યા આવી ત્યારે જોશીને પૂછતાં તેણે કુંડળી મૂકીને કહ્યું કે, આ કુંવરીને જે કોઇ પરણશે, તે રાજાનું રાજ જશે તથા તેનો પિતા આંધળો થાય. રાજા આ સાંભળી ઘણું ખેદ પામ્યો તથા મધ્ય રાત્રીએ તે છોકરીને જંગલમાં મૂકી

દીધી. ત્યાં પણ પરમાત્માએ તેનું રક્ષણ કર્યું. કોઈ પણ હિંસક પ્રાણીએ તેને મારી નાંખ્યું નહિ. હડમતીયા નામનો કુંભાર માટી ખોદવા જતો હતો. તેની દૃષ્ટિએ આ બાળક પડ્યું. તેને ઘેર લાવી પોતાની સ્ત્રીને સોંપ્યું. વળી રાજ્યની ખટપટમાં ફસાઈ પડે, એવી બીકથી તે કુંભાર તે બાળકને લઈ કચ્છના એક ગામમાં જઈ રહ્યો. આ કન્યાનું રૂપ તથા ગુણ એવા હતા, કે તે કોઈ રાજકન્યા જેવી જણાતી હતી. એક વેળા લાખા દુલાણી જે કચ્છનો રાજા હતો, તેની દૃષ્ટિએ આ કન્યા પડી. તે મોહી પડ્યો તથા તેની સાથે પરણવા માગું મોકલ્યું. હડમતીઆએ જાણ્યું કે, આને પરણાવતાં પહેલાં જો હું મારી નાતને નહિ પૂછશ તો મારી નાત મને ન્યાત-ખહાર મૂકશે. આથી નાશીને તે જૂનાગઢની પાસેના ગામમાં રહ્યો. એક વેળા ભાટોની દૃષ્ટિએ આ કન્યા પડી. તેઓએ કહ્યું કે, તું આ કન્યા અમારા રાજા સિદ્ધરાજને આપ. કુંભારે હા પાડી. ભાટોએ પાટણ આવી સિદ્ધરાજને વાત કરી કે, તમારી સોળ પટરાણી કરતાં પણ હડમતીઆ કુંભારની છોકરી વધારે સ્વરૂપવતી છે. રાજાએ એક ભાટને મોકલી તે કન્યા સાથે પરણાવવા ઇચ્છા જણાવી. હવે એક બીજા ભાટે જૂનાગઢના રાજા રાખેંગારને જઈ કહ્યું કે, જો સિદ્ધરાજ આપનાં રાજ્ય માંહેથી કન્યા લઈ જાય તો આપણા દેશનું નાક જાય. માટે આપ તેને પરણો. રાખેંગારે શુભ દિવસ જોવડાવી તેની સાથે લગ્ન કર્યાં. રાખેંગાર રાણકદેવીને લઈ દાદર ચઢતો હતો, તેવામાં રાણીને ઠેસ વાગી તથા લોહી નીકળ્યું. આ અપશુકન જોઈ ભાટોએ કહેલું છે કે;

પરથમ પોણે પેસતાં, થયો ઠપકો ને થઈ ઠેસ;
રંડાપો રાણક દેવને, કે સુનો સોરઠ દેશ.

રાખેંગાર કન્યાને પરણીને ઘણો પ્રસન્ન થયો, પણ સિદ્ધરાજ ઘણો ગુસ્સે થયો. તેણે ગિરનારના કિલ્લા ઉપર સ્વારી કરી. આ ઘેરો લાંબો સમય ચાલ્યો. તેવામાં રાણીને એ પુત્રો થયા. રાણકદેવીએ સિદ્ધરાજની છાવણી ભેતાં કહ્યું કે;

અમારો ગઢ હેઠ, કેણે તાંબુ તાણીયા;

સઘરો મોટો શેઠ, બીજા વર્તવું વાણીયા.

આ વખતે રાણીને છાવણીમાંથી નીચે પ્રમાણે ઉત્તર મળ્યો;—

વાણિયાના વેપાર, જાતે દહાડે જાણુસો;

મારશું રાખેંગારને, ઉતારશું રાણક દેવને.

આખરે રાખેંગારનો ભાણેજ કૂટવાથી રાખેંગાર હાર્યો તથા સિદ્ધરાજ જિત્યો. આના સંબંધમાં લોકો કહે છે કે;—

ઝાંપો ભાંગ્યો ભેળ પડી, તોડ્યો ગઢ ગિરનાર;

દુહો હમીર મારીઆ, સોરઠના શણગાર.

રાણકદેવીને ડગાયચો તથા માણેરો નામે એ પુત્રો હતા. પહેલાની ઉંમર પાંચ વર્ષની તથા બીજાની ઉંમર અગીઆર વર્ષની હતી. રાણીના અંતઃપુરમાં સિદ્ધરાજ પેઠો. તેણે રાણીને તાબે થવા કહ્યું, પણ રાણીએ માન્યું નહિ. આથી રાણીનાં દેખતાંજ રાજા સિદ્ધરાજે ડગાયચાને મારી નાંખ્યો. આ વખતે માણેરો સંતાઈને માની પાછળ ભરાઈ જવા લાગ્યો. તે વેળા રાણીએ કહ્યું કે,

માણેરા તું મ રોય, મ કરા આંખો રાતીખો;

કુળમાં લાગે ખોય, મરતાં મા ન સંભારિયે.

સિદ્ધરાજે આ છોકરાને માયો નહિ. પછી વિધવા રાણુક-
દેવીને લઈ સિદ્ધરાજનાં માણસો ગીરનાર ઉતરવા લાગ્યાં. આ
વખતે રાણુકદેવી બોલી;—

તરવરિયા તોખાર, હુધયું ના ફાટયું હમણાં;
મરતાં રાખેંગાર, ગામતરાં ગુજરાતનાં.

જ્યાં રાખેંગારની લાસ પડી હતી, ત્યાં રૂઢન કરતી
રાણી બોલી;—

સ્વામી ઉઠો સૈન્ય લઈ, ખડક ધરો ખેંગાર;
છત્રપતિએ છાઇઓ, ગઢ જૂનો ગિરનાર.

જ્યારે ગિરનાર પર્વત દેખાતો બંધ થયો, તે વખતે બોલી;

મ પડ મારા આધાર, ચોસલાં કોણ ચડાવશે;
ગયા ચડાવણુ હાર, જીવતા જાતર આવશે.

પછી સિદ્ધરાજે ગિરનાર ઉતરી રાણુકદેવીને લઈ ગુજરાત
તરફ જવા માંડયું. ગુજરાતની હદ દેખાવા લાગી ત્યારે સિદ્ધરાજે
રાણીને ઘણી સમજાવવા માંડી તથા પાટણની પ્રશંસા કરવા
માંડી. તે વેળા રાણુકદેવી બોલી;—

*મરૂ પાટણુ દેશ, પાણી વિના પૂરા મરે;
સરવો સોરઠ દેશ, સાવજડાસે જળ વિશે.
ખાળું પાટણુ દેશ, જિસે પટોળાં નિપજે;
સરવો સોરઠ દેશ, લાખેણી મળે લોખંડી.

પોતાના ધણીની સ્થિતિના સબંધમાં કોઈએ પૂછતાં
રાણીએ જણાવ્યું કે:—

વાયે ફરકે મૂછડી, રથણુ ઝખૂકે દંત;
જીવો પટોળાં વાળીઓ, લોખડી વાળીને કંથ.

કોઈએ કહ્યું કે તમને આંધુ કેમ નથી આવતાં, ત્યારે
રાણીએ કહ્યું કે; પાયણુને પડતે, કહો તો કુવા ભરાવીયે;
માણેરો મરતે, શરીરમાં શરણું વહે.

જ્યારે પાટણુનું પાદર આવ્યું, તે વખતે રાજાએ ઘણું
સમજાવ્યું, પણ રાણી એકની બે થઈ નહિં તથા રાજાને પુષ્કળ
તિરસ્કારવાળાં વચન કહ્યાં તથા તેને શાપ આપ્યો કે, તારા
દેશની પાયમાલી યવનથી થશે તથા તારો નિર્વંશ જશે.
રાજા સતીના શાપથી ગભરાયો તથા કહ્યું કે, તું કહે ત્યાં તને
મૂકી આવું. રાણીએ કહ્યું કે, મને વઢવાણની હદ સુધી મૂકી
આવ. પછી સિદ્ધરાજ તેને ત્યાં મૂકી આવ્યો. વઢવાણને પાદરે
ચિતા સળગાવી સતીએ તેમાં પોતાનું આસન કર્યું. રાજાએ
સતીને કહ્યું કે, જો તું ખરી સતી હોય તો આ ચિતા અગ્નિ
વિના સળગવી જોઈએ. રાણી સૂર્યને પગે લાગી બોલી કે;-

વારૂ શહેર વઢવાણ, ભાગોળે ભાગાવો વહે;
ભાગતો રાખેંગાર, ભાગવ ભાગાવા ધણી.

આ વખતે ઉનો વાયુ વાવા લાગ્યો તથા ચિતા એની
મેળે સળગી ઉઠી. આ વખતે રાજાએ પોતાની પામરી
ચિતામાં નાંખી, પણ એમ કહેવાય છે કે તે બળી નહિ તથા
એમની એમ અગ્નિમાંથી નીકળી. જ્યાં સતી બળી મરી, તે
સ્થળે સિદ્ધરાજે દહેરૂં બંધાવ્યું, જે હજી પણ હયાત છે
તથા સતીની મૂર્તિની હજી પણ પૂજા કરવામાં આવે છે.

(૫૨) કર્મદેવી.

કર્મદેવી અસ્તિ નગરના રાજા માણેકરાવની પુત્ર થાય. તેનો સંબંધ મંડોરના રાજા અરણ્યકુમાર સાથે કરવાનો હતો. પણ કર્મદેવીનો વિચાર રણાંગદેવ રાજાના પુત્ર સાધુ સાથે પરણવાનો હતો. આ વાત સાધુને કાગળ લખી કર્મદેવીએ જણાવી. સાધુએ હા પાડી. પછી બેઉનાં વાજતે ગાજતે લગ્ન થયાં. સાધુ પોતાના ભટ્ટી સ્વારે સાથે પોતાને હેશ જવા નીકળ્યો. પણ રસ્તામાં અરણ્ય કુમાર રાઠોડ સૈન્યને લઈ તેને અટકાવવા રસ્તામાં ઉભે રહ્યો. ભટ્ટી સૈન્ય તથા રાઠોડ સૈન્ય વચ્ચે મહાન યુદ્ધ થયું. સાધુને કર્મદેવી લઈતી વખતે ઘણાં ઉત્સાહવાળાં વચનવડે ધીરજ આપતી. બેઉતરફનું ઘણું સૈન્ય મરાયું. આખરે બેઉ જણા દ્રંદ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. તેવામાં પ્રથમ સાધુની તરવાર અરણ્યના હાથપર પડી, પણ તેજ વખતે અરણ્યકુમારની તરવાર સાધુના ગળામાં લાગી. બેઉ શૂરવીરો મૂર્છા પામી પડ્યા. અરણ્યકુમાર થોડીવારમાં સચેત થયો. પણ સાધુ મૃત્યુને શરણ થયો. આ વખતે કર્મદેવી ચિતા ખડકી પોતાના પતિનાં સળને સાથે લઈ સતી થઈ તથા આ રીતે પતિવ્રતામાં તેણે અમર નામ મેળવ્યું.

(૫૩) નાગદેવી.

નાગદેવી હરબેગ દામા નામના ચારણની સ્ત્રી થાય. તે ઘણી જ ખૂબસુરત હતી. આ કન્યાનાં લગ્ન સુરભાસુર નામના ચારણ સાથે થયાં હતાં. આ સતીના રૂપ તથા ગુણની પ્રશંસા દેશેદેશ પસરી ગઈ હતી. આ સિદ્ધવતી માતાની ઉપાસક:

હતી. આ નાગદેવીને નાગાજન નામે પુત્ર હતો. આ નાગાજન
 મીનબાઈ નામની કન્યા સાથે પરણ્યો હતો. આ મીનબાઈ
 ઘણી ખૂબસુરત હતી. તેની ખુબસુરતીની વાત આખા ગામમાં
 ફેલાતાં જુનાગઢના રાજા રામાંડલિક ત્રીજાને ખબર પડી.
 એકવેળા શિકારનું બાનું કાઢી તે નાગબાઈને ગામ ગયો.
 જ્યારે કોઈ મોટો પુરૂષ પોતાને ઘેર આવે ત્યારે ચારણની
 સ્ત્રીઓમાં રિવાજ છે કે, થાળમાં કંકુ તથા અક્ષત ભરી
 અતિથિને આંલો કરી અક્ષત ચોંડી ઘડીપીડી ઉતારી ઓવા-
 રણાં ઉતારવાં. જ્યારે રામાંડલિક નાગદેવીને ઘેર આવ્યો ત્યારે
 મીનાબાઈએ તે પ્રમાણે રાજાની પૂજા કરી તથા જેવી ઓવા-
 રણાં લેવા જાય છે, તેવું રાજાએ મોઢું ફેરવી નાખ્યું. મીન-
 દેવીએ આ વાત પોતાની સાસુને કહી. સાસુએ કહ્યું કે, જે
 દિશામાં તે રાજાના ઓવારણાં લેવા માંડ્યાં હશે, તે દિશા
 તરફથી ઓવારણાં લેતાં રાજાને વહેમ આવતો હશે. માટે
 બીજી દિશાએથી ઓવારણાં લે. મીનબાઈએ તેમ કર્યું. રાજાએ
 આ વખતે પણ મોઢું ફેરવી નાખ્યું. આખરે મીનબાઈ પાછી
 ફરી. જ્યારે તે પાછી ફરવા જાય છે, તે વેળા રાજાએ મીન-
 બાઈપર હાથ નાંખ્યો. આ વખતે મીનબાઈએ ચીચીઆરી
 પાડી મૂકી. તેની સાસુ ત્યાં આવી પહોંચી. નાગદેવીને મોઢે
 મીનદેવીએ સઘળી વાત કહી. આ વખતે નાગદેવીએ શાપ
 આપ્યો કે, જા, તારા રાજ્યપર મુસલમાન ચઢી આવશે, તારા
 રાજ્યનો નાશ થશે તથા તારે મુસલમાની ધર્મ સ્વીકાર-
 વો પડશે. મહમદખેગડાએ જુનાગઢપર સ્વારી કરી તેનું
 રાજ્ય લઈ લીધું. તે રખડતો થયો. તે હિંદુ મઠી મુસલમાન
 થયો. હજી તેની કબર અમદાવાદમાં છે. આ રીતે નાગબા-
 ઈની છેડ કરવાથી માંડલિકની પાયમાલી થઈ. હજી પણ

મોણિયા ગામમાં નાગદેવી દેવી તરીકે પૂજાય છે. તેના હાડા તથા સોરઠા હજુ કાઠિયાવાડના લોકો બોલે છે.

(૫૪) કૃષ્ણાકુમારી.

કૃષ્ણાકુમારી મેવાડના મહારાણા લીમસિંહની પુત્રી થાય. આનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૯૨ની સાલમાં થયો હતો. આ કન્યા અત્યંત રૂપાળી, નીતિવાન, વિવેકી તથા ડાહી હતી. લોકો તેને રાજસ્થાનનું રત્ન કહેતા હતા. રાજા લીમસિંહે આ કન્યાનો વિવાહ મારવાડના રાજા સાથે કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ ભેદપુરનો રાજા મરણ પામવાથી લીમસિંહે આનાં લગ્ન જયપુરના રાજા જયસિંહ સાથે કરવાની ઇચ્છા જણાવી. ભેદપુરનો રાજા માનસિંહ આથી ક્રોધાયમાન થયો. બળાત્કારે કૃષ્ણાકુમારીનું હરણ કરવા તેણે મેવાડપર સ્વારી કરી. જયસિંહને ખબર પડવાથી તે પણ લશ્કર લઈ ચિતોડ આવ્યો. બેઉ રાજાઓની સેનાએ ઉદેપૂરના રાજ્યમાં લૂટફાટ ચલાવી મૂકી. હવે રાજા વિચારમાં પડ્યો કે કોને રાજા રાખું તથા કોને નારાજ કરું. આખરે અણતસિંહ સરદાર તથા અમીર-દીનના મતને મળતા થઈ રાજાએ કૃષ્ણાકુમારીનો ઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વધ કરવા રાણાનો ભાઈ હાથમાં તલવાર લઈ જ્યાં કૃષ્ણાકુમારી સૂતી હતી ત્યાં ગયો. તેનાથી કન્યાપર ઘા થઈ શક્યો નહિ. તરવાર એકદમ નીચે પડી ગઈ. આ અવાજથી કૃષ્ણાકુમારી તથા તેની મા બગી ઉઠ્યાં. પછી કૃષ્ણાકુમારીએ પોતાની માને ધીરજ આપી કહ્યું કે, મારે વિષનું પાન કરી મારા દેહનો અંત આણવો ભેદએ. નહિ તો મારે લીધે મારા પિતાને ઘણું શોષણ પડશે. કૃષ્ણાકુમારીએ

વિષનો ખ્યાલો એકવાર પીધો, પણ તેની અસર થઈ નહિ.
બીજીવાર પીધો, પણ તેની અસર થઈ નહિ. આખરે ત્રીજી-
વાર વિષનો ખ્યાલો લીધો. આ વખતે ઝેરની અસર તેના આખા
શરીરમાં થઈ ગઈ. છેવટનો ખ્યાલો પીતાં હસતાં હસતાં તે
નીચે પ્રમાણે બોલી:-

“એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી ?

એ તો મારા દેહતણું સાથી—એ ક્યાંથી ૦ ૧

ખ્યાલો તારો પાડ બહુ માનું,

જન્મજાતી છૂટકો થયો જાણું—એ ક્યાંથી ૦ ૨

હું કાળરૂપે જનમી ફૂડી,

દશા રાજ્ય તણી તો થઈ ભુંડી—એ ક્યાંથી ૦ ૩

હું કાળ તણો જો થાય કાળ,

તો આજ આનંદ ચિત્તમાં લાળ—એ ક્યાંથી ૦ ૪

મારારૂપી આ આગ બધે લાગી,

ડરી આપ સિંહેણ હિણુલાગી—એ ક્યાંથી ૦ ૫

પીખાવાથી તો મરવું સાડું,

મને તો.એ મરણ લાગે ખ્યાડું—એ ક્યાંથી ૦ ૬

નામે કાળી ને કરમે એ કાળી,

કાળે મરણે હું પણ કાળી—એ ક્યાંથી ૦ ૭

પિતાજી હો લેટ કડું અંગી,

જીવી બહુને નિત રહો રંગી—એ ક્યાંથી ૦ ૮

નમન મુજ માની લે માડી,

ક્ષમા કરજે ગઈ હોઉં જો આડી—એ ક્યાંથી ૦ ૯

નમું એક લિંગ નાથ અધમોદ્ધારી,

કરી પાન શરણ છઉં વિષધારી—એ ક્યાંથી ૦” ૧૦

આ રીતે હસતે મુખે તેણે પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. પછી બેઠે રાજા બીલે મોઢે પાછા ગયા. ધન્ય છે આવી વીર-આજાને, કે જે પોતાના દેશને ખાતર તથા પિતાના હિતને ખાતર પોતાના બહાલા પ્રાણનો ત્યાગ પણ કર્યો.

(૫૫) ભામતી.

ભામતી શંકરાચાર્યના ભાગ્યપર ટીકા કરનાર વાચસ્પતિ મિશ્રની સ્ત્રી થાય. તે મહા સૌન્દર્યવાન, નીતિવાન તથા વિદ્વાન હતી. મહાન પુરૂષો કેટલીકવાર પોતાના કાર્યમાં એવા એકરસ બની જાય છે કે, પોતે ક્યાં છે, ક્યાં જમે છે તથા ક્યાં સૂવે છે. તેની પણ તેઓને ખબર પડતી નથી. વાચસ્પતિના સંબંધમાં પણ તેમ જ બન્યું. ભામતી પહેલીવાર સાસરે આવી હતી; તે વેળા પોતાની સ્ત્રી તેમને જમાડતી, રાત્રિના વાળુ કરી તેઓ શયનગૃહમાં લખવા બેસતા, તે વેળા ભામતી લખવાનું સાહિત્ય પૂરું પાડતા છતાં, તેને કોણ પૂરું પાડે છે, તેમ જ પોતાની પાસે જે સૂવે છે તે સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે, તેની પણ તેની ખબર પડતી નહિ. ભામતી પણ પોતાના પતિને કેટલીક શંકા પડતી ત્યારે તેની સાથે વાદ કરી તેની શંકાનું સમાધાન કરતી હતી. પોતાના પતિને વિક્ષેપ થાય, માટે પોતાની મનોવૃત્તિને હમેશાં નિયમમાં રાખતી. આ રીતે ટીકા લખતાં એટલો વખત થયો કે, ભામતીને વૃદ્ધાવસ્થા આવી, પણ તેણે જરા સંસારની સૂચના કરી નહિ. આમ કરતાં ટીકા પૂરી થવા આવી. એક વેળા મધ્ય રાત્રીએ વાચસ્પતિની દૃષ્ટિ પોતાની સ્ત્રીપર પડી. આ વેળા તેને ભાન આવ્યું કે, ધન્ય છે આ પતિવ્રતા સ્ત્રીને, કે જેણે મારી ટીકા લખવામાં

વિક્ષેપ પડે, તેથી સંસારસુખની જરા આશા રાખી નહિ. આ વખતે ભામતી જાગી ઉઠી તથા પતિને કહ્યું કે, મને ક્ષણિક સુખ કરતાં જ્ઞાનમય સુખની વધારે આકાંક્ષા છે. હું આપની સાથે રહી ઘણી આનંદ પામી છું. વાયસ્પતિએ પોતાની આ ટીકાને પોતાની સ્ત્રીના નામથી અલંકૃત કરી. ધન્ય છે આવી વિદુષીને !

(૫૬) વીરમતી.

આવડા કુળના રાજારાજાની વીરમતી પુત્રી થાય. આનું લગ્ન માળવાના ધારાનગરીના રાજા જગદેવપરમાર સાથે થયું હતું. આ જગદેવ ઉદયાદિત્ય રાજાની અણુમાનીતી રાણી ઉદયમતીનો પુત્ર હતો. એક વેળા કોઈ સરદારના કહેવાથી રાજાએ જગદેવને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. જગદેવે આવી પોતાના પિતાને નમન કર્યું. જગદેવનાં નઠારાં કપડાં જોઈ રાજાએ તેને સારો પોષાક આપ્યો તથા મહિને બે રૂપીઆ મળે, એવો રાજાએ બંદોબસ્ત કરી આપ્યો. આ બાબતની ખબર રાજાની માનીતી રાણીને પડી, જેથી જગદેવને આપેલ પોષાક પાછો મંગાવવા કહ્યું. પણ રાજાએ ના પાડી કે, આ વખતે હું પાછો નહીં લઈશ. પણ બીજી વખત તને પૂછ્યા વિના નહિ આપું. માનીતીના પુત્ર રીણુધવળનાં લગ્નરાજરાજેશ્વરની પુત્રી સાથે થયાં, તેવામાં જગદેવના લગ્ન રસ્તામાં જ અંધરાજાની પુત્રી વીરમતીનાં લગ્ન જગદેવ સાથે થયાં. રીણુધવળનાં લગ્ન પણ રાજ રાજેશ્વરની પુત્રી સાથે થયાં. બધી જાન ધારા નગરી પાછી આવી. રાજા એક વેળા સભા બરી બેઠો હતો, તેવામાં જગદેવને જોયો નહિ. આથી જગદેવને તેડું મોકલ્યું.

તેનાં નખળાં વસ્ત્ર જોઈ રાજાએ કારણ પૂછ્યું. કુંવરે કહ્યું કે, વાઘેલ માતા પૈસા વગેરે કાંઈ આપતાં નથી. આથી રાજાએ માંડવગઢની જે કાંઈ પહેરામણી આવી હતી તે, તેમ જ એક સારો ઘોડો જગદેવને આપ્યો. જગદેવે આ સર્વ લીધું તો ખરું, પણ કહ્યું કે, માતાજી પાછો માગી લેશે તો હું આપીશ નહિ. અથવા આપ જો લઈ લેશો તો હું દેશવટો કરીશ, પણ આપના રાજ્યમાં નહિ આવું. રાણીના કહેવાથી રાજાએ પોષાક પાછો માંગાવ્યો. જગદેવે અપમાન માની કેટલાક પૈસા લઈ તુરત ઘોડેસ્વાર થઈ નોકરી મેળવવા સિદ્ધરાજના રાજ્ય તરફ જવા માંડ્યું. રસ્તામાં પોતાના સસરાના ગામના બગીચામાં મુકામ કર્યો. ત્યાં વીરમતી તથા તેની સખીઓ વરસાદની લીલા જોતી જોતી ત્યાં આવી પહોંચી. સખીઓની દૃષ્ટિ પેલા રાજકુંવર તરફ પડી. તેઓએ આ વાત વીરમતીને કહી. વીરમતી ત્યાં ગઈ તથા પોતાના પતિને આ રીતે જુપી રીતે આવવાનું કારણ પૂછ્યું. જગદેવે સઘળી વાત વિસ્તારપૂર્વક કહી. એક દાસીએ તુરત જઈ જગદેવના સસરાને વાત કહી. એટલે તેઓ પણ ત્યાં જમાઈને મળવા આવ્યા. પછી ત્યાંથી જતી વખતે વીરમતીએ પોતાના પતિ સાથે જવા માટે આજીજી કરી. જગદેવે તે માંગણી સ્વીકારી. કેટલાક સમય પછી તેઓ પાટણ પહોંચ્યાં. સિદ્ધરાજે બંધાવેલા સહસ્રલિંગની તળાવના પાળપર વડનીએ વીરમતીને બેસાડી, જગદેવ મુકામ નક્કી કરવા શહેરમાં ગયો. જામોતી નામની દુષ્ટ વેશ્યા, જેની સાથે ઠાટવાળનો પુત્ર લાલકુંવર ખરાબ સંબંધ ધરાવતો હતો, તેને હુંડીઓએ આવી કહ્યું કે, ગામને પાદરે એક ખૂબસુરત સ્ત્રી આવી છે. તે જગદેવની સ્ત્રી છે તથા તેના પતિ ગામમાં ગયા છે. આ તક સાધી વેશ્યા ત્યાં ગઈ તથા કહ્યું કે, તમારા પતિએ મને

સોંપણુ કરી છે તથા તમે મારે ઘેર પધારો. વેશ્યાના કહેવા-
 પ્રમાણે વીરમતી વેશ્યાના વચનમાં ભોળવાઇ. રાત્રીના લાલ-
 કુંવર વેશ્યાને ત્યાં આવ્યો તથા વેશ્યાએ વીરમતીના ઓર-
 ડામાં તેને દાખલ કર્યો. પછી વીરમતીએ હાવભાવ કરી લાલ-
 કુંવરને ખુણ દારૂની નિશામાં ચકચૂર કરી નાંખ્યો તથા જ્યારે
 તે બે ભાન થઇ ગયો ત્યારે તેને મારી નાંખી, તે પ્રેતને ગોઠ-
 ડામાં લપેટી, બારીવાટે રસ્તામાં નાંખી દીધું. રાત્રીના પહેર-
 ગીરોએ જાણ્યું કે આ દ્રવ્ય છે, એમ જાણી તેને ઉચકી
 ચણુતરે લઇ ગયા. સવારમાં કોટવાળના દેખતાં તે પોટલી
 ખોલી ત્યારે કોટવાલની દૃષ્ટિએ જણાયું કે, આ તો મારા
 પુત્રની લાશ છે. તેણે સીપાઇઓને લાશ ક્યાંથી મળી, તે
 પૂછી જોયું. પછી પહેરગીરોએ વેશ્યાના ઘરમાં તપાસ કરી. વેશ્યા
 જાણી ગઇ કે, આ સઘળું વીરમતીનું કામ છે. પછી સીપા-
 ઇઓએ વીરમતીને બારણું ઉઘાડવા કહ્યું, પણ તેણે ઉઘાડ્યું
 નહિ. પછી બારીવાટે જવાનો નિશ્ચય કરી, એક સીપાઇ
 અંદર દાખલ થવા જાય છે, તેવો તેને કાપી નાંખ્યો. આ
 પ્રમાણે ઘણા સીપાઇઓને મારી નાંખ્યા. આ વાતની સિદ્ધ-
 રાજને ખબર પડી. સિદ્ધરાજ ત્યાં જવા તૈયાર થયો. તે જ
 પ્રમાણે જગદેવ કે જેણે એક અશ્વપાળને ત્યાં મુકામ કર્યો હતો,
 તે પણ ત્યાં ગયો. પછી રાજના દેખતાં જગદેવે વીરમતીને
 બારણું ઉઘાડવા કહ્યું, એટલે વીરમતીએ બારણું ઉઘાડ્યું.
 વીરમતીએ રાજ આગળ સઘળી હકીકત કહી. રાજએ કોટ-
 વાળને દેશનિકાલ કર્યો તથા જગદેવને પોતાને ત્યાં નોક-
 રીએ રાખ્યો તથા તેને દર મહિને સાઠ હજાર રૂપીઆનો
 મહીનો ખાંધી આપ્યો. આવો મોટો પગાર સાંભળી ઘણા સામંતો
 બળવા લાગ્યા. એક વેળા લાદરવા મહિનાની અંધારી રાત્રે

રમશાનમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ ગાતી હતી તથા કેટલીક રડતી હતી. રાજાએ ત્યાં જવા માટે ખીજા સામંતોને કહ્યું, પણ તેઓ ત્યાં ગયા નહિ. પણ અડધે રસ્તેથી પાછા ફરી ઘેર આવી સૂઈ ગયા. જગદેવને પણ ત્યાં જવા કહ્યું. તે ત્યાં ગયો. આ વખતે રાજા તેની પાછળ ગયો. પેલી રડતી સ્ત્રીઓ બોલી કે, અમે યોગિની છીએ. કાલે દશ વાગે રાજા મરવાનો છે, તેથી રડીએ છીએ. પછી હસતી યોગિનીઓ બોલી; અમોને રાજાનું બળિદાન મળશે, એમ જાણી અમે ખુશી થઈએ છીએ. જગદેવે પૂછ્યું કે, કોઈ રીતે રાજા બચે એમ છે ? યોગિનીએ કહ્યું કે, જો એની બરાબરીયો એને બદલે માથું કાપીને આપે તો રાજા બચે. જગદેવે પોતાનું મસ્તક આપવા કહ્યું, પણ તે પહેલાં પોતાની સ્ત્રીની રજા લેવા ઘેર ગયો. રાણી કહે કે, જો આપણા રાજાનું આયુષ વધે એમ હોય તો આ મારા બે પુત્રો તેમ જ હું પણ મરવા રાજી છું. યોગિનીને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે, જો તમે આરે મરો તો રાજાનું આયુષ અડતાળીશ વર્ષનું વધે. જગદેવે પ્રથમ પોતાના મોટા પુત્રનું મસ્તક કાપ્યું. જેવો તે ખીજા પુત્રનું મસ્તક કાપવા જાય છે, તેવીજ યોગિની બોલી ઉઠી કે; બસ, હવે થયું. તારી સ્વામીભક્તિ જોઈ લીધી. હું તારા પર પ્રસન્ન છું. જા, તારા સ્વામીનું અડતાળીશ વર્ષનું આયુષ થશે. યોગિનીએ પેલા પુત્રને જીવતો કયો. જગદેવ તેના પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. રાજસભામાં ખીજા સામંતોને પૂછતાં તેઓએ ગમેતેમ નિમિત્ત કાઢ્યાં. સિદ્ધરાજે બધા સામંતોને કાઠી મૂક્યા તથા જગદેવનું માન વધ્યું. થોડા વખત પછી વીરમતી સાથે જગદેવે આરામતી આવી, રાજ્ય પોતાને કબજે લીધું તથા ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

(૫૭) અહલ્યાબાઇ.

આ મહારાણીનો જન્મ સને ૧૭૨૫ માં થયો હતો. તે મહારાવ હોલ્કરના પુત્ર ખંડેરાવની ધર્મપત્ની થતાં હતાં. જો કે રૂપમાં તે સામાન્ય હતી, પણ ગુણમાં તેના જેવી સ્ત્રી ભાગ્યેજ મળી આવે એમ હતું. આને માલીરાવ નામે એક પુત્ર તથા મંછીબાઇ નામે એક પુત્રી હતાં. તે પોતાના પતિને પણ રાજ્યકાર્યમાં ઉત્તમ સલાહ આપતી હતી. આ જોડું લાંબા સમય સૂધી ટકી શક્યું નથી. ખંડેરાવ મરણ પામ્યો તથા રાજકારભાર અહલ્યાબાઇના હાથમાં રહ્યો. તે પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાડી પોતે રાજકારભાર ચલાવવા લાગી. પણ આઠેક માસમાં માલેરાવ મરી ગયો. આ વખતે મંત્રી ગંગાધરના મનમાં એમ હતું કે, અહલ્યાબાઇ કોઈ ક્ષત્રક હો તેા સાફ, જેથી રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં રહે. પણ રાણીએ તેમ કરવું માન્યું નહિ. ગંગાધરે રાધોજી સરદારને સમજાવી ચઢાઈ કરાવી. અહલ્યા લઢવા તૈયાર થઈ. પેશ્વાએ રાધોજીને કહાવી મોકલ્યું કે, આ બાઇને ગાદીએ બેસવામાં તમારે કોઈએ અડચણ કરવી નહિ. આથી રાધોજી પાછો ફર્યો. તેણે પોતાના ખજાનાપર તુળસી મૂકી, તે સર્વ ખજાનો બ્રાહ્મણોને શિવાર્પણ કરી દીધો. તે પ્રજાનું પોતાના પુત્રરૂપે એવું પાલન કરતી હતી, કે કોઈ પણ એના રાજ્યમાં હુટકાટ કરતું નહિ. તેણે ગંગાધરનો અપરાધ માફ કર્યો તથા ફરી તેને મંત્રી તરીકે નીમ્યો. તુકાજી હોલ્કરને તેણે સેનાપતિ નીમ્યો. તે અહલ્યાબાઇ તરફ માતૃભાવથી વર્તતો હતો. અહલ્યાબાઇની પુત્રી મંછીબાઇનો પતિ મરણ પામ્યો. આથી તે પુત્રી પોતાના પતિ પાછળ સતી થવા તૈયાર થઈ. અહલ્યા-

બાઈએ કહ્યું કે, હું બેઠી છું ત્યાં સૂધીમાં તું આમ કરે તે ઠીક નહિ. મંછીબાઈએ કહ્યું કે, હે માતા ! તારા મરણ પછી મારે કોઈનો આધાર નથી, માટે મને સતી થવા દે. માતાએ હા પાડી. મંછીબાઈ સતી થઈ તથા અહલ્યાબાઈએ ત્યાં એક મંદીર બંધાવ્યું. હાલમાં કાશી વિશ્વનાથનું દેડું, જેનું શિખર સોનાથી મઢાવેલું છે, તે અહલ્યાબાઈએ મઢાવ્યું હતું. તેણે તુકાળને ગાદીપર બેસાડ્યો. અને ૧૭૯૦ની સાલમાં અહલ્યાબાઈ ૬૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામી. આના સહગુણના સંબંધમાં માલકમ સાહેબે ઘણાંજ વખાણ કર્યાં છે.

(૫૮) જશમા ઓડણ.

જ્યારે ગુજરાતમાં દુકાળ પડ્યો ત્યારે ગરીબોને રોજી આપવા માટે સિદ્ધરાજે પાટણને પાદરે સહસ્રલિંગ નામનું તળાવ બંધાવ્યું હતું. આ કામ ચાલતું હતું ત્યારે રાજા રોજ તપાસવા જતો હતો. ઓડ લોકો તથા ઓડણો માટી બહેવાનું કામ કરતાં હતાં. ઓડોના નાયક ત્રિકમની સ્ત્રી જશમા ઘણીજ રૂપાળી સ્ત્રી હતી. આની ઉંમર સત્તરથી અઠાર વર્ષની હતી. જશમાએ ઝાડની ડાળીએ ઝોળી બાંધી હતી તથા જતાં આવતાં ઝોળીને ઝુલાવતી જતી હતી. બાળક રોતું હતું ત્યારે જશમા તે બાળકને ધવડાવતી હતી. સિદ્ધરાજ તેને રોજ નિહાળીને જોતો હતો. જેમ જેમ તે જોતો ગયો, તેમ તેમ તેની પ્રીતિ જશમાપર વધતી ગઈ. રાજાએ ત્રિકમાને કહાવી મોકલાવ્યું કે, તમે ઓડોના નાયક છો તથા તમારી સ્ત્રીને નાનું બાળક છે. માટે તમે મારા નગરમાં આવી રહો તો બહુ સાફ થાય. ત્રિકમાએ રાજાનો ઉપકાર

માન્યો તથા તેને ના કહી. બીજે દિવસે રાત્રીએ જશમાને પાસે બોલાવી કહ્યું કે, હે કોમળાંગી ! તું આ કામ કરવાને યોગ્ય નથી. તારી કોમળ હથેલી લાલચોળ થઈ જાય છે. વળી તારા કેશમાં સુગંધી તેલ તથા અત્તરને બદલે ધૂળ ભરાય છે. તારૂં નાનું બાળક તડકામાં હોરાન થાય છે. માટે તું મારા રાજમહાલયમાં આવી બેસ તથા ત્યાં તું રાજવૈભવનું સુખ ભોગવ. જશમાએ હસીને જવાબ આપ્યો કે, અમે તો મનુર લોક કહેવાઈએ. તમારા રાજમહેલમાં અમે ન શોભીએ. અમારા બાળકને તડકો સહેવાની ટેવ પડે તો આગળ જતાં તેઓ મજબૂત થાય. આ વખતે રાત્રી તથા જશમા વચ્ચે જે વાદ થયો હતો, નીચે પ્રમાણે છે;—

ગાજે પાટણ પુરમાં ગરવી ગુર્જરનો ધણીરે;
સાચો સખજો પેલો સોલંકી સિધરાજ,
જેની કીર્તિ વ્યાપી રહી છે આ જુગમાં ધણીરે.
તેણે પાટણ પાસે એક સરોવર આદ્યુંરે;
ખોદે ખાડા ત્યાં તો માનવી ઓડ અનેક,
પાળે ઝુલે બાળક વડને પારણેરે.
માટી વેતાં જસમાને રાત્રીએ દેખીઆંરે;
જાતે રંગીલી રૂપાળી પરમ ચતુર,
પાસે જઈને રાત્રી કહે છે સુણ તું સુંદરીરે.

રાત્રી:—માટી વહેવાને આ કોમળ કાયા કરી નથીરે;
પાળે બેસીને તું રીઝવ તારૂં બાળ,
બીજું ઓડણો સૌ કામ કરે તારી વતીરે.
જશમા:—રાત્રી કાય કશી આવું સુજને ગમેરે;
સુજને બેસી રહેતાં વ્યાપે અંગે રોગ,
મારા નવરા દહાડા બેઠાં કદી ના નીસરેરે.

રાજા—જશમા જંગલમાં રહેવાને તું સરજી નથીરે;
મારા નગર તણે તું આવીને જો નોક,
પાટણ પુરની શોભા તુજને શું કહું કથીરે.

જશમા—નગરે અંધારી શેરી ને ઉંચી મેડીઓરે;
ત્યાં તો માણસ આડે ચાલ્યાનો નહીં માગ,
જાણે ઉનાળે ઉભરાતી દેખું કીડીઓરે.

રાજા—જશમા રાજના દરબારે તેં દીકા નથીરે,
વાગે નરધાં ને સારંગી કેરા સુર,
ગાયન સુણવાને તું મહોલે પધારનીરે.

જશમા—રાજા ન રીઝું નરધા સારંગી સૂરથીરે;
જાણે મોર ખપૈયા ટેકયા છે મુજ કાન,
વાતો કોયલના ટોકાની તો કહેતી નથીરે.

રાજા—જશમા આવો તો ઉતારૂં મેડી માળીઓરે;
રહેજો સર્વ સહોદર સર્વ મળી સંગાથ,
તમને પ્રિય જન માનીને નિશદીન પાળીઓરે.

જશમા—રાજા મેલાં મન માણસનાં શહેરમાંરે;
મેલી ગલીઓમાં બહુ મારે છે દુરગંધ,
મેલા ઝરણુતણા જીવે છે શેરમાંરે.

જશમાએ આ વાત રાતના માને કહી. જશમાએ
પોતાના પતિને કહું કે, આપણે કામ ઝટપટ
આટોપી લઈ પાટણથી હવે નિકળી નાશીએ તો વધારે સાફ
થાય. ખીજા દિવસથી જશમાએ એવી રીતે કામ કરવા માંડ્યું
કે, જેથી રાજાની નજરે આછાં પડાય. રાજા પણ જશમાને
જોવા માટે ઘણા આંધળોલીત થઈ ગયો. તે રોજ તળાવપર
બેસવા લાગ્યો. એક વેળા રાજાએ તેને કહું કે, હે સુંદરી !

તું ગુજરાતની ગાદીએ બેસવા લાયક છે. તું આવું કામ કર-
વાને યોગ્ય નથી. તું તારો અવતાર શા માટે એળે
ગુમાવે છે ?

આ વખતે જશમા બોલી;—હે રાજનું! આપ આપના
ભારમાં રહેશો. મારો સર્વ વૈભવ ત્રિકમના ધરમાં છે. હું
મારી ઓડણી સાથે ટોપલી વહેવામાં, જાણે હું સોનાનાં
ખાટલાપર ઝુલું છું, એમ હું માનું છું. આ કાયા માટીની
છે. આના સંબંધમાં મોટાઈ માનવી, તે ફેકટ છે. હું મારા
આ પોષાકમાં જ સારી શોભું છું તથા તેમાં જ હું સદાને
માટે રહેવા માગું છું. તેણે રાજાને ઘણાં તિરસ્કારવાળાં વચ્ચનો
કહ્યાં. તે જ રાતના કેટલાક ખાનગી ઓડોને સાથે લઈ ત્રિકમો
તથા જશમા માળવા તરફ નાશવા માંડ્યાં. જશમાએ જે
તિરસ્કારનાં વચ્ચન કહ્યાં, તે રાજાને મોહક લાગ્યાં. તે બે ચાર
સ્વાર લઈ ત્રિકમની પાછળ પડ્યો. જશમા તથા ત્રિકમ દડ
મજલ કાપતાં આગળ જતાં હતાં. તેઓએ જ્યારે જાણ્યું કે,
રાજાનાં માણસ આવે છે ત્યારે વધારે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું.
પણ આખરે સ્વારોએ તેઓને પકડી પાડ્યાં. ત્રિકમ તથા
ઓડ સવારોની સામા થયા, પણ આખરે ત્રણ ચાર ઓડો
મરી ગયા તથા ત્રિકમ પણ ઘા લાગવાથી જમીનપર ઢળી
પડ્યો. જેવો ત્રિકમને જમીન પર તરફડતો જોયો, એટલે
પોતાના છોકરાને જમીનપર નાંખી દઈ, તે પોતાના પતિ
તરફ દોડી ગઈ તથા પતિનું મસ્તક ખોળામાં લઈ પોતે બેઠી.
રાજા આ વખતે ઘોડાપરથી ઉતરી નીચે આવ્યો. તેની
જશમાને અડકવાની હિમત આવી નહિ. તેણે જશમાને કહ્યું;
હવે જે થનાર હતું તે થઈ ગયું. તુ મારાપર દયાળુ બન. આજ

વખત ત્રિકમના પ્રાણ જતા રહ્યા. પછી જશમાએ પોતાના બાળકને બેવાર ચુંબન કર્યું. તે બોલી; હે પતિ! હું પણ આપની સાથે આવું છું, એમ કહી ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે, હે ક્યાણુ! તું આ બાળકનું રક્ષણ કરજે. પોતાનું અડધું ઓઢણું ફાડી બાળકને તેમાં વિંટયું, તેને ચુંબન કર્યું તથા કેટલાંક આંસુ પાડ્યાં. પછી કમરમાંથી કટાર કાઢી તેણે પોતાના પેટમાં થોંચી ઘાલી તથા પતિના શબ પર ઢળી પડી. આખરે સિદ્ધરાજ પશ્ચાત્તાપ કરતો પાછો પાટણ ચાલતો થયો.

(૫૯) મીરાંબાઈ.

મેવાડના રાજા જયમલ રાઠોડને ત્યાં મીરાંબાઈનો સંવત ૧૪૮૦ ની સાલમાં જન્મ થયો હતો. ઉદેપુરના રાજા કુંભા સાથે એનાં લગ્ન થયાં હતાં. મીરાંબાઈએ ભકિતમાર્ગે સ્વીકાર્યો હતો. તેઓ એવાં ભકિતરસનાં ગીત ગાતાં હતાં કે, કુંભો રાણો તેમાં તલસી રહેતો હતો. ઉદેપુરનું રાજ્ય શિવભક્ત હોવાથી તેમ જ સાસુ સસરાં શિવભક્ત હોવાથી તેઓને મીરાંની શ્રીકૃષ્ણની ભકિત પસંદ પડી નહિ. થોડા વખતમાં વૃદ્ધ રાજા મરણ પામવાથી કુંભો ગાદીએ બેઠો. કુંભાણ પણ મીરાંના ગાનમાં ઘણો ગુલતાન થઈ રહેતો હતો. કુંભાને આડું અવળું સમજાવી મીરાંની સાથે લોકોએ દ્રેટ પડાવી. મીરાં પોતાનો સમય સાધુ સંત સાથે કૃષ્ણકીર્તનમાં ગાળતી હતી. રાણાએ મીરાંને રજા આપી. મીરાં મહેલનો ત્યાગ કરી મંદિરમાં જઈ રહી. ત્યાં તેણે ભકિતરસની ધૂન મચાવવા માંડી. એક વેળા તેમનાં નજીકે આવી મીરાંને કહ્યું કે;—

નણુંદ:-“મીરાં સંતની સાથે ઝો લાલી, આશો માંડયો ઉતપાત;
અહીં આવીને કુટુંબ લળળ્યું, મહીએર લળળ્યાં
માત માત. મીરાં

અંબર આભરણ પહેરો અનુપમ, સને સુંદર શણગાર;
મહેલે પધારી રાણાજી તણેરે, રમી રીઝવી લ્યો
ભરથાર. મીરાં

છાપાં તિલક આ શી તુળશીની માળા, નાચો ખુંદો
વેરાગીરે વેશ;
રંગ મૂકી ઘો સાધુ સંતનોરે, રાણાજી તો કરે શુભીને
કલેશ. મીરાં

મીરાં:—મીરાં કહે રે બાઈ કલેશ, ટળવાનો એક જ છે ઉપાય;
કહેજો રાણાજીને સાધુ સેવે, પ્રીતે વૃત્ય કરી હરિ ગાય.
મીરાં

સોતું રૂપું પહેરે શું સુધર્યું બાઈ, નાંખી ઘો ડાકડમાળ;
છાપાં તિલક ધરી સાધુમાં એસો, પહેરો તુળસીની
માળ. મીરાં

તમે પણ જાણો શીદ સાસરે, બાઈ વૃથા ત્રળગ્યો દેહ;
મન ગમતા મોહનવર સાથે, સરવ તણ કરો સનેહ.
મીરાં

નણુંદને ઘણી રીશ ચઢી તથા રાણાજીને ગમે તેમ સમજાવ્યું.
રાણાએ વિષનો ખ્યાલો મોકલ્યો. સેવકે મીરાંબાઈને કહ્યું કે, આ વિષનો
ખ્યાલો રાણાજીએ મોકલ્યો છે, તે ગ્રહણ કરી તમે અખંડા-
નંદ સુખનો લહાવો લ્યો. મીરાંબાઈએ કહ્યું કે, કનૈયાં તે
રાણો તથા રાણો તેજ કનૈયો, એમ હું માતું છું. મારા
કનૈયા રાણાજીને નૈવેદ્ય ધરાવી હું પી જાઉં છું, એમ કહી
શ્રીકૃષ્ણને ધરાવી ખ્યાલો પી ગયાં. સેવકે આ વાત રાણાને

કહી. મીરાંને આ ઝેરની જરા પણ અસર થઈ નહિ. રાણાને પોતાના કર્મ માટે ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. પતિ એ જ પરમેશ્વર છે, એમ તે માનતાં હતાં. મીરાંની ભક્તિ અકબરના દરબારમાં ઘણી વખણાઈ. તે તથા તેનો ગવૈયો તાનસેન ફકીરનો વેશ લઈ મીરાંને મળવા ગયા. મીરાંની ભક્તિ જોઈ અકબર એટલો બધો પ્રસન્ન થયો કે, નવ લાખનો હીરાનો હાર મીરાંના આરાધ્ય દેવ શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કયો. આ હાર મીરાંની પૂજામાં આવતાં લોકોએ મીરાંપર અપવાદ મૂક્યો. આથી રાણાએ ગુસ્સે થઈ મીરાંને ઉદેપૂરથી બહાર જવા કહ્યું. મીરાં ત્યાંથી નીકળી ચમુનાના પ્રદેશમાં જઈ રહી. મીરાંએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામાં એવી ધૂન લગાવી કે, ઉત્તર હિંદુસ્તાન, માળવા તથા ગુજરાતના અનેક લોક તેના ભક્ત થયા. જેમ જેમ મીરાંની ખ્યાતિ વધતી ગઈ, તેમ તેમ રાજાને પણ ત્યાં તેની પાસે આવવા મન થયું. રાણા સાધુને વેશે ત્યાં આવ્યો. આ વખતે મીરાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની આરતી ઉતારતી હતી. રાણાએ આ વખતે રાણી પાસે આવી કહ્યું કે, યાચકની એક યાચના છે. મીરાંએ કહ્યું કે, અહીં ભક્તિરસ સિવાય બીજી કોઈ યાચના મળે એમ નથી. આ યાચના જોઈતી હોય તો અમારામાં તલ્લીન થાઓ. રાણાએ કહ્યું કે, આપનામાં તલ્લીન જ કરવાની શું યાચના છે તથા બીજી શું નથી? મીરાં રાણાનો સ્વર સમજી ગયાં. પછી મીરાંએ એક મધુર ગાનમાં રાણાની આરતિ ઉતારી. પછી મીરાં ગદ્ગદ કંઠે બોલી,—આખરે શું આપને યાદ આવી? આપનાપર હું પ્રસન્ન છું. જે આજ્ઞા હોય તે કહો. રાણાએ કહ્યું કે, હવે મારા દેશમાં પધારો તથા મારા દેશને પાવન કરો. મીરાં પછી મેવાડ ગયાં. મેવાડમાં ઢાબલ થતાં કુંભાએ મહારા-

બનો વેશ તથા મીરાંએ મહારાણીનો વેશ ધારણ કર્યો. તેમણે પોતાનો પતિ એ જ પરમેશ્વર માન્યો હતો તથા મુખ-ચેનથી લોકોપયોગી અનેક કામ કરી પોતાનો કાળ નિર્ગ-મન કર્યો. ધન્ય છે, આવી પતિભક્તિપરાયણા સાધ્વી સ્ત્રીઓને !

(૬૦) મદાલસા.

મદાલસા એ વિશ્વશુદ્ધ ગંધર્વની પુત્રી તથા ઋતુધ્વજ રાજની પત્ની થાય. એક વેળા જ્યારે તે પોતાના પિતાને ત્યાં હતી, તેવામાં અશોક વાટિકામાં પોતાની સખીઓને લઈ તે વનલીલા જેવા ગઈ. એક માયાવી રાક્ષસ નામે પાતાલ કેતુની દૃષ્ટિએ મદાલસા પડી. તે મદાલસાને જોઈ અત્યંત મોહ પામ્યો. તે સખીઓની નજર ચૂકાવી મદાલસાને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. વિશ્વશુદ્ધે ઘણી તપાસ કરી, પણ મદાલસાનો પત્તો લાગ્યો નહિ. ઋતુધ્વજ પણ આ સાંભળી અત્યંત ખેદ પામ્યો. પાતાલકેતુએ મદાલસાને સામ, દામ તથા લેદવડે અનેક પ્રકારે મદાલસાને સમજાવી. પણ મદાલસા એકની બે થઈ નહી. મદાલસાએ બાણ્યું કે, આ મારો પીછો છોડશે નહિ. આથી તેણે હાથ-ભાવ દર્શાવી પાતાલકેતુને કહ્યું કે, આપ આપના સગાંને તેડી લાવો. પછી આપણે લગ્ન કરીએ. પાતાલકેતુ પોતાનો ભાઈ, જે ગાલવઋષિના યજ્ઞનો નાશ કરતો હતો, તેને જઈ મળ્યો. આ ગાલવઋષિના યજ્ઞનું ઋતુધ્વજ પણ રક્ષણ કરતો હતો. પાતાલકેતુને જોઈ ઋતુધ્વજને ઘણો ક્રોધ થયો. તે પાતાલકેતુની સામે થયો. આ યુદ્ધમાં પાતાલકેતુને

બાઈ મરી ગયો તથા પાતાલકેતુ નાશી પાતાળમાં ભરાઈ
 બેઠો. ઋતુધ્વજને વિકુંડલા નામની એક રાક્ષસી મળી. આ
 રાક્ષસી ઋતુધ્વજને મહાલસા પાસે લઈ ગઈ. વિકુંડલાએ કહ્યું
 કે, આ રાક્ષસે ઘણી રાજકન્યાઓને કેદ કરી છે. એ માયાવી
 અત્યંત દુષ્ટ છે. જો તે આવી પહોંચશે તો વાત બગાડી
 નાંખશે. માટે હું તમારું પાણિગ્રહણ કરાવું છું તથા તમે
 તેમ જ આ રાજકુમારીઓ તેના આવતાં પહેલાં નાશી જાઓ.
 પછી ઋતુધ્વજ તથા મહાલસા અયોધ્યા આવી રહ્યાં. પાતા-
 લકેતુએ આ વાત સાંભળી ત્યારે તેણે આ દંપતીને દુઃખ આપ-
 વાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લીધું તથા
 પ્રપંચ કરી ઋતુધ્વજનો ચૂડામણિ માગી લીધો. પછી મહા-
 લસાને પેલો ચૂડામણિ બતાવી ઋતુધ્વજ સંકટમાં પડ્યો છે,
 એમ કહી, મહાલસાને સાથે લઈ તેને યમુનાની એક શુકામાં
 રાખી. ઋતુધ્વજે મહાલસાને જોઈ નહિ ત્યારે તે મરવા તૈયાર
 થયો. પછી રસ્તામાં અજરક નામના નાગે રાજાને વનમાં
 આશ્વાસન આપ્યું. અજરકે શંકરને પ્રસન્ન કરી મહાલસાની
 ખબર મેળવી તથા તેને પોતાને ત્યાં લાવી રાખી. ત્યાર બાદ
 ઋતુધ્વજ રાજાને પણ પોતાને ત્યાં લઈ આવ્યો. અજરકે
 આ રીતે બેઠેલી પુરુષોને મેળવ્યાં. જો કે પાતાલકેતુથી
 આ રીતે મહાલસા ઘણું દુઃખ પામી, છતાં તેણે પોતાનું
 પતિવ્રતાપણું છોડ્યું નહિ. પાતાળકેતુ આખરે નાશી જઈ
 પાતાળમાં ભરાયો તથા ઋતુધ્વજ અને મહાલસા બેઠે અયો-
 ધ્યામાં સુખચેતથી રાજ્ય કરવા લાગ્યાં. મહાલસાને ચાર પુત્રો
 થયા. આમાંથી ત્રણ તો સારા ઉપદેશને મેળવી, વૈરાગ્યને
 પ્રાપ્ત કરી વનમાં આશ્રય ગયા. એક પુત્ર રહ્યો, જે અયો-
 ધ્યાની માદીએ બેઠો તથા મહાલસા અને ઋતુધ્વજ વાનમ-

રૂથાશ્રમ અંગીકાર કરી વનમાં ગયાં. જો કે આ દંપતીને અનેક દુઃખ સહન કરવા પડ્યાં, છતાં તે સહન કરી આખરે મોક્ષને મેળવવા તેઓ શક્તિમાન થયાં. માટે દુઃખ જો જ અરા સુખનું સાધન છે. પણ તેથી હારી ન જવું, એ આના દૃષ્ટાંતથી જણાય છે.

(૬૧) સોનરાણી.

સોનરાણી બુદ્ધીકોટાના રાજા ચાંપરાજ હાંડાની ધર્મ-પત્ની થાય. અકબર બાદશાહના વખતમાં એવો નિયમ હતો કે, દરેક ખંડિયા રાજાએ અકબર બાદશાહના દરબારમાં એક વાર જઈ આવવું જોઈએ. આ નિયમને અનુસરી ચાંપરાજ એક વેળા દિલ્લી જવા નીકળ્યો. દિલ્લીમાં ગયા પછી એક વેળા અકબર બાદશાહ સભા ભરી બેઠો હતો, તેવામાં બાદશાહે કહ્યું કે, આ દુનીયામાં કોઈની પણ સ્ત્રી પતિવ્રતા છે? સભામાંથી કોઈએ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. આથી શાહે કહ્યું કે, હિંદુ તથા મુસલમાન સૌ કોઈ, એક થઈ ગયા શું? હિંદુમાં હવે કોઈપણ પતિવ્રતા સ્ત્રી શું રહી નથી? આ વખતે ચાંપરાજ ઉભો થઈ બોલ્યો કે, મારી સ્ત્રી સોનરાણી પતિવ્રતા છે. આ વખતે સભામાંથી શેરબેક નામનો મુસલમાન ઉમરાવ બોલી ઉઠ્યો કે, ચાંપરાજ ખોટી શેખાઈ કરે છે. હું એમ પણ લઉં છું કે, હાંડાની રાણીના પતિવ્રતા-પણાનો ભંગ જો હું કરું તો જ હું ખરો શેરબેક. ચાંપરાજે કહ્યું કે, આ શરતમાં એટલુંજ કે, જે હારે તે ગામને પાદરે કાંસીએ જાય. શેરબેકે તે વાત કબુલ કરી. પછી રજા લઈ શેરબેક સોનરાણીના પતિવ્રતાપણાનો ભંગ કરવા બુદ્ધીકોટા

ગયો. ત્યાં જઈ તેણે એક માલણને સમજાવી. માલણે જઈ રાણીને ગમે તેમ સમજાવવા માંડયું, પણ તેથી સોનરાણી સમજી ગઈ, કે આમાં કાંઈ કપટ છે. એટલે ગુરસે થઈ તેણે માલણને તરછોડી નાંખી. ત્યારબાદ માલણે એક ખીજે ઘાટ રચ્યો. માલણ તથા શેરબેકનો રસાલો ગામના પાદરપર એક મકાન લઈ રહ્યા તથા સવારમાં સોનને કહેણ મોકલ્યું કે, મારા ભત્રીજા ચાંપરાજ દીલ્હી નહિ ગયા હશે, પણ તે અહીંજ હશે, એમ જાણી હું તેમને મળવા આવી હતી. પણ અહીં આવ્યા પછી મને ખબર પડી કે, તે તો દીલ્હી ગયા છે, માટે હું જાઉં છું. રાણીએ જોયું કે, મારે ફાઇ છે, એમ મને ખબર નથી. છતાં કોઈ આવેની ફાઇ હોય અને તે જો મળવા આવી હોય તથા તેનું જો અપમાન થશે તો મારા પતિ ગુરસે થશે. માટે રાણીએ કહાવી મોકલ્યું કે, તમો મળવા વિના ચાલ્યા જાઓ એ હીક નહિ. પેલી ફાઇજના વેશમાં માલણને એટલુંજ જોઈતું હતું. તે સોનરાણીને મળવા ગઈ સોને બે દિવસ રહેવા આગ્રહ કર્યો. સોનના આગ્રહથી ફાઇજ બે દિવસ રહ્યાં. રાણીએ પોતાનો મહેલ બતાવ્યો. પોતાનો જળકુંડ બતાવ્યો. આ વખતે ફાઇજ જોએ આગ્રહ કર્યો કે, આપણે નગ્ન અવસ્થામાં જળકુંડમાં નાહીએ. રાણીએ કહ્યું કે, પતિ જ્યારે ઘેર ન હોય ત્યારે કોઈ રીતનો લોગ મારે લેવો તે ખોટો. પછી ફાઇજના ઘણા આગ્રહથી ખારીક વસ્ત્ર પહેરી બેઠે જળકુંડમાં નહાયાં. આ વખતે પેલી માલણે રાણીની ડાળી જાંગ ઉપર બે લાણું હતું, તે જોઈ લીધું. પછી જતી વખતે ફાઇજજો રાણાના નામની સુદ્રિકા તેમજ કટાર માગ્યાં. રાણીએ પ્રથમ ના પાડી, પણ પાછળથી ઘણા આગ્રહથી રાણીએ આપ્યાં. આ રીતે

સર્વ જાણી લીધા પછી માલણે શેરખેકને સઘળી હકીકત કહી તથા તલવાર અને મુદ્રિકા તેને આપી. શેરખેક હસતે મુખે દીલ્હી ગયો. ત્યાં જઈ પેલી તલવાર તથા મુદ્રિકા સર્વ સલાના દેખતાં શાહના હાથમાં આપ્યાં. વળી વધારામાં કહ્યું કે, જોયું, કેવું રજપૂતાણીનું પાતિવ્રત્ય છે? હાંડાએ કહ્યું કે, કાંઈ છળકપટથી શેરખેક આ બધું લઈ આવ્યો હશે. એટલે શેરખેકે સોનની ડાળી જાંગપર લાખું છે, તે પણ કહી સંભળાવ્યું. આથી હાંડાની ખાતરી થઈ. ઠરાવ પ્રમાણે હાંડાને ફાંસીએ લટકવાનું આવ્યું. હાંડાએ એક માસની મુદત માંગી. પછી તેનો મિત્ર પહાડસિંહ જામીન થવાથી રાણાને એક માસની મુદત મળી. રાણો પાછો ખુદીકોટા ગયો. ત્યાં જઈ રાણીને અનેક મહેણાં માર્યાં. રાણી સમજી ગઈ કે, આ સઘળું કાવત્રું રચાયું છે. પછી હાંડો દીલ્હી જવા નીકળ્યો. પણ તેના નિકળવા પછી રાણી પણ એક સારી સાંઢણી-પર બેસી હાંડાના જવા પહેલાં દીલ્હી પહોંચી. હવે વખતસર હાંડો નહિ આવવાથી પહાડસિંહને ફાંસીએ લટકાવવાની આણી પર હતા. એટલામાં હાંડો આવી પહોંચ્યો. પછી શાહે કેટલાક કારણસર હાંડાની ફાંસી મુલતવી રાખી. પેલી રાણી સઘળું ચેતી ગઈ. તે જાનમાં અત્યંત કુશળ હતી. તેણે શાહને કહેવડાવી મોકલ્યું કે, કોટાની એક ગુણિકા આપની પાસે મુઝરો કરવા માગે છે. શાહે હા પાડી. રાણો તો આને જોઈ સમજી ગયો કે, આ તો મારી પત્ની જ છે. તે ઘણો ક્રોધે ભરાયો, પણ શાહના આગળ શું બોલે? આ મુઝરામાં રાણીએ શાહને એવો ગુલતાન કરી દીધો કે, શાહે બક્ષીસ માગવાનું કહ્યું. ગુણિકા કહે કે, મારે કશું જોઈતું નથી, પણ શેરખેક મારી પાસે બેઠા હતા, પણ મને પૈસા આપ્યા નથી; તથા

નાશી આવ્યા છે. માટે મારે શેરબેકનું નાક જોઈએ છે. શેર-
બેક કહે કે, હું ગયો જ નથી. પછી શેરબેકે કુરાનપર હાથ
મૂકી કહ્યું કે, હું આ ગુણિકાને ઝોળખતો જ નથી. આ વખતે
રાણીએ પોતાનું સ્વરૂપ, નીચે પ્રમાણેનું ગાયન ગાઈ પ્રકટ કર્યું.

મુજ ઉપર ગુજરી પિતા પાદશાહ જાણી;
હું હવે ગુણિકા નથી હાંડાની રાણી.
ન્યારથી હાંડોળ આવ્યા આપની પાસે;
હું જપતપ કરતી નાર બેઠી ઉઠાસે.

રાણીના આ શબ્દ સાંભળતાં સર્વ દરબારીઓ ઉભા થઇ
ગયા. શાહ એટલો બધો પ્રસન્ન થયો કે, તેની ખંડણી માફ
કરી તથા હાંડાને કહાવ્યું કે, તારે કેઇપણ દિવસ દીલ્હી
આવવું નહિ. ધન્ય છે આવી સતીને, કે જેણે પતિને આ
પ્રમાણે સંકટમાંથી ઉગારી લીધા !

(૬૨) ઉષાવતી.

ઉષાવતી પૃથ્વીરાજ ચોહાણની પુત્રી થતી હતી. આની
માતૃશ્રીનું નામ ઇચ્છનકુમારી હતું. આનાં લગ્ન ચિતોડપતિના
મહારાણા સમરસિંહના પુત્ર કલ્યાણસિંહ સાથે થયાં હતાં.
ન્યારે પૃથ્વીરાજ લડાઇપર જતો ત્યારે તે પોતાના પિતાને
ઉત્તમ સલાહ આપતી તથા સહાયક તરીકે સાથે જ રહેતી
હતી. છેલ્લી લડાઇ વખતે ઉષા સાથે જ હતી, પણ આ
વખતે તેના શરીરમાં અત્યંત બીમાર થયો હતો. ઘોરી દરેક
વખતે ચઢુવાણેશ્વરથી હાર પામતો હતો, પણ આ છેલ્લી
લડાઇમાં રજપૂત સૈન્યની અસાધ્યતાને લીધે ગોરી એકદમ

રજપૂત સૈન્યપર દ્રુટી પડ્યો. મહારાજ સમરસિંહ, યુવરાજ કલ્યાણસિંહ તથા અનેક વીરો રણમાં મરણ પામ્યા. ઉધાએ પોતાના પતિના મરણ સમાચાર જાણ્યા, એટલે પોતે ઘોડે-સ્વાર થઈ મુસલમાન લશ્કરપર દ્રુટી પડી તથા પાંચેક હજાર મુસલમાનોને રણભૂમિપર સૂવાડી દીધા. ત્યારપછી કોઇનો ઘા વાગવાથી ઉધા પણ જખમી થઈ તથા પોતાના પતિની પાછળ પોતે પણ સ્વર્ગ સીધાવી ગઈ. ધન્ય છે આવી વીરાંગનાઓને, કે પોતાના પતિનું વૈર લેવા પોતાનો પ્રાણ આ રીતે સમર્પણ કરે છે.

(૬૩) દેહૂવતિ.

દેવહતિ સ્વાયંભૂ મનુની પુત્રી થાય. ધર્મશાસ્ત્ર તથા વેદાંત શાસ્ત્રઆદિનું એમના પિતાએ સાફ અધ્યયન કરાવ્યું હતું. એમનાં લગ્ન મહાત્મા કર્દમમુનિ સાથે થયાં હતાં. કર્દમમુનિની માફક દેવહતિમાં પણ ઘણા સારા ગુણ હતા. તે પતિસેવામાં તેમ જ ગૃહકાર્યમાં હમેશ તત્પર રહેતી હતી. પોતાના પતિ પાસે બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવામાં પોતાના પતિની પાસે તે સર્વદા બેસતી. એક વેળા કર્દમમુનિએ વનમાં તપ કરવા જવા ધાર્યું. આ વખતે દેવહતિએ પોતાના પતિને કહ્યું કે, આપ જવા ધારો છો. પણ મને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કોણ કરશે? પછી કર્દમે થોડો સમય જવાનું માંડી વાળ્યું. તેમને કપિલ નામે પુત્ર થયો. આ કપિલ સાંખ્યશાસ્ત્રના રચનાર હતા. પુત્રનો જન્મ થયા પછી કર્દમમુનિ જંગલમાં તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. કપિલે પોતાની માતાને સંસારની અસારતાના સંબંધમાં અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો. કપિલે કહ્યું; હે

માતા ! દેહના ચોવીસ તરવો છે તથા જીવ આ ચોવીસ તરવથી ભિન્ન છે. આમ જે આત્માને ભિન્નરૂપે જાણે છે, તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. બ્રહ્મવિદ્યાવડે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા સુખ તથા દુઃખ નાશ પામે છે. આ સુખ તથા દુઃખ મનને થાય છે. તે આત્માના ધર્મો નથી. જેમ ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ જળમાં પડેલું હોય તથા જળ હાલવાથી ચંદ્રમાં હાલતો હોય તેમ જણાય છે. પણ ચંદ્રમાં હાલતો નથી. જળરૂપી ઉપાધિને લઈ ચંદ્ર હાલતો દેખાય છે, તેમ મનરૂપ ઉપાધિને લઈ સુખ તથા દુઃખ આત્માને જણાય છે. મન જ બંધનનું કારણ છે.

દેવહતિ:—મુક્તિનો ખરો માર્ગ કયો છે ?

કપિલ:—યોગ એ જ મુક્તિના સાધનરૂપ છે. યોગરૂપી સાધન સાધવાથી મન તાબે થાય છે. વળી મનની એકાગ્રતા વિના આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી. જ્યાં સૂધી સંસારની વસ્તુપર આસક્તિ રહે છે ત્યાં સૂધી જીવને નિવૃત્તિ મળતી નથી. અજ્ઞાનઆદિ દેહના ધર્મોની નિવૃત્તિ પરમાત્મામાં લીન થવાથી થાય છે. આત્મસમર્પણ વિના અન્ય કોઈપણ ઉપાય આત્મજ્ઞાનને માટે નથી. આ સર્વનું મૂળ કારણ સત્સમાગમ છે.

દેવહતિ:—ઈશ્વરની ભક્તિ કેવી રીતે કરવી, તે મને કહો.

કપિલ:—ભગવાનમાં ભક્તિ વેદવિહિત કર્મો કરવાથી થાય છે. આત્મસ્વરૂપ આદિ તથા અંતથી રહિત, તેમ જ સર્વ પ્રકારના ગુણથી રહિત છે. ક્રિયા પ્રકૃતિના ગુણને લઈ છે. પ્રકૃતિ એજ સર્વ કાર્ય કારણના મૂળરૂપ છે. પુરુષ કેવળ સુખ દુઃખનો ભોક્તા છે.

દેવહતિ:—પ્રકૃતિ તથા પુરુષનાં લક્ષણો કેવાં છે, તે મને કહેશો.

કપિલ:—સત્વ, રજ તથા તમની સામાન્ય અવસ્થાને પ્રકૃતિ કહે છે. પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ તથા આકાશ, આ પાંચ મહાભૂત, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, તેના વિષયો તેમ જ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તથા અહંકાર, એમ મળી ૨૪ તત્ત્વો છે. વળી પુરુષ આ સર્વથી નિર્ગુણ છે. ચિત્ત-વૃત્તિ ખરાબ રસ્તે દોરવાય, માટે દૃઢભક્તિ તથા વૈરાગ્યવડે તેને વશ કરવી. આ રીતે અનેક પ્રકારે કપિલે પોતાની માતાને ખરા તત્ત્વનું જ્ઞાન આપ્યું હતું. પૂર્વે ભારતની સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં ઘણી જ ઊંડી ઉતરતી હતી.

(૬૪) માદ્રી.

માદ્રી એ પાંડુરાજની નાની પત્ની હતી. કુન્તી માટી હતી. એક વેળા પાંડુરાજ શિકાર કરવા ગયા. તેવામાં એક મૃગ તથા મૃગલી કીડા કરતાં હતાં. આમાં મૃગ બ્રાહ્મણ હતો. પણ મૃગલીમાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા તેણે મૃગનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. રાજાએ મૃગને એક તાકીને બાણ માર્યું, આથી મૃગ મૃત્યુને શરણ થયું. આ વખતે મૃગનું રૂપ ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણે રાજાને શાપ આપ્યો કે, તું પણ જેવો તારી સ્ત્રી સાથે કીડા કરવા જશે કે મરણ પામશે. હવે કુંતાને કુમાર અવસ્થામાં દેવને પોતાપાસે બોલાવવા મંત્ર મળ્યો હતો. પતિની રજા લઈ કુન્તિએ ધર્મદ્વારા યુધિષ્ઠિર, પવનદ્વારા ભીમ, ઇન્દ્રદ્વારા અર્જુન અને માદ્રીને તેજ મંત્ર આપવાથી અશ્વિનીકુમારદ્વારા નકુળ તથા સહદેવ બે પુત્રો થયા હતા. પાંડુરાજ તપ કરવા વનમાં આહ્વા ગયા. તે વખતે પોતાની પત્નીઓને પણ સાથે લઈ ગયા. એક વેળા વસંતઋતુ

તુમાં માદ્રીના નાકહેવા છતાં પાંડુ તેમાં કામનાથી આસક્ત થયા. આજ વખતે પેલા મૃગરૂપ બ્રાહ્મણના કહેલા શાપ પ્રમાણે રાજા મરણ પામ્યો. માદ્રી પોતાના બે પુત્રો નકુળ તથા સહ-દેવને કુંતીને સોંપી પોતે સતી થઈ. તે સદ્ગુણી તથા પતિ-નાપર પ્રેમ રાખતી હતી. પતિપ્રેમથી તે પોતાના પતિસાથે બળી મરી તથા પતિલોકને પામી.

(૬૫) યમુના.

આ યમુના પેશ્વાના દરબારમાં એક બ્રાહ્મણ યોધાની પુત્રી હતી. તે ઘણી જ શૂરવીર હતી. ઇ. સ. અઢારમી સદીમાં મરાઠાઓ જ્યારે મહમદ સામે ચઢાઈ લઈ ગયા ત્યારે યમુના પણ પુરૂષના પોષાકમાં પોતાના પિતા સાથે લડાઈમાં ગઈ હતી. તે પોતાના પિતાને રસોઈ કરી જમાડતી તથા સર્વદા પોતાના પિતાની પાસેજ રહેતી. તેણે જેવો એક દિવસ પોતાના પિતાને રણમાં પડતો જોયો કે, તુરત તે ત્યાં ગઈ તથા પોતાના પિતાનું માથું પોતાના ખોળામાં લઈ રડતી બેઠી. ચાર મોગલો તથા બેએક સ્ત્રીઓ તેને બાંધી મહમદ-શાહ પાસે ધનામની લાલચે લઈ જતા હતા. તેવામાં રસ્તામાં શાહના માણસોને દેખી પેલા મોગલો નાશી ગયા. સ્વારો રકબક કરતા હતા, તેવામાં શહેનશાહે આવી યમુનાને પોતાને કબજે કરી તથા તેને દીલ્લી લઈ ગયો. ત્યાં તેને પટરાણી થવા ઘણું સમજાવ્યું, પણ યમુના એકની બે થઈ નહિ. પછી યમુનાને કારાગૃહમાં શાહે કેદ કરી. યમુનાએ બાણ્યું કે, રખેવાળને હાથમાં લઈ મારો છૂટકારો કરૂં. તેણે રખેવાળને કહ્યું કે, મને શાહ પાસે પુરૂષવેશે લઈ જા. રખેવાળે હા

પાડી. પછી યમુના પુરૂષવેશે ઘોડીપર સ્વાર થઈ શાહના મહેલમાં રખેવાળ સાથે ગઈ. શાહ ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠ્યો. જેવો તે યમુના પાસે આવે છે, તેવાજ યમુનાએ તિરસ્કારનાં વચનો કહી શાહના પેટમાં કટાર ઘોંચી ઘડી તથા હેઠળ ઉતરી ઘોડીપર સ્વાર થઈ મરાઠાસૈન્યમાં ચાલી ગઈ. આ વખતે બાહુરાવ મરણ પામ્યો હતો, બાહાણ ગાદીએ બેઠો તથા ભાઉ સેનાપતિ નીમાયો હતો. યમુના પુરૂષવેશે પેશ્વાના દરબારમાં જતી હતી. પેશ્વા તથા ભાઉ તેની તરફ માનની નજરથી જોતા. સઘળા દરબારીઓમાં એક હનુમંતરાવ હતો, જે તેની તરફ દુષ્ટ નજરથી જોતો. એક વેળા રાતના દરબારમાંથી નીકળી યમુના ઘર તરફ જતી હતી. તેવામાં હનુમંતે તેને રસ્તામાં ઘેરી. આ વખતે સમશેર લઈ તેવડે હનુમંતના પડખામાં એવો ઘા કર્યો કે, હનુમંત એકદમ ઘોડાપરથી નીચે ઢળી પડ્યો. યમુના એકદમ ત્યાંથી નીકળી નાઠી. હનુમંત યમુનાની પાછળ આ વખતપછી પડ્યો. તેણે ભાઉને તથા પેશ્વાને સમજાવ્યું કે, યમુનાની વર્તણૂક સારી નથી. આથી ભાઉના મનમાં પણ તે વાત સજડ બેસી ગઈ. એક વેળા પેશ્વા દરબાર ભરી બેઠો હતો, તેવામાં યમુના ત્યાં જઈ બોલી કે, હે પેશ્વા ! હું સતી સ્ત્રી છું તથા મારો જે કોઈ તિરસ્કાર કરશે, તેનું નિકંદન જશે. આ ભાઉ મારી નિંદા કરે છે, તેને તું વાર. આ વખતે ભાઉએ કહ્યું કે, તું દુષ્ટ સ્ત્રી છે, પાપિણી છે, દુષ્ટ વાસનાવાળી છે. આ વખતે યમુનાનાં ચક્ષુ લાલચોળ થઈ ગયાં તથા તેણે નીચે પ્રમાણે ભાઉને શાપ આપ્યો:—

“જય જગદંબે માત, પ્રાર્થું તુજને માડી;
રાખ સતીની લાજ, દુષ્ટ સંહારજે ભારી.

સતી અબળાને કાજ, ત્રિશૂળ ધર પ્રેમે હાથે;
હણુ હણુ દુષ્ટ અનેક, વિધન ટાળો શિર સાટે.
જો બેઠા આ દૈત્ય, ન અબળા રક્ષણ કરતા;
હઉં છું પ્રેમે શાપ, મરે રણમાં રડવડતા.
રડો એમની નાર, ધાર અશ્રુની પાડે;
ટળવળે રણમાં તેહ, ન આવે કો જન વારે.
સુણુ દુષ્ટ ઓ ભાઉ, ગર્વઘેલા મદ માતા;
થશે બુરા તુજ હાલ, લખ્યા એલેખ વિધાતા.
મરજે બુરે હાલ, થશે અપકીર્તિ તારી;
રડશે રાનોરાન, સતી પણ દુષ્ટ નારી.
જળો સર્વ સમૃદ્ધિ, જળો સૌ તારી કીર્તિ;
જળો તેજ ને રાજ, જળો પેશ્વાની મૂર્તિ.
જાશે આ સૌ રાજ, પરાધીન દાસ થાજે;
એજ વિધાતા લેખ, લખ્યા તે ના ભૂલાશે.

આ સાંભળી સર્વ સભા થરથર કંપી ગઇ. આ જ વખતે
એકે આવી કહ્યું કે, અહમદુરાની હિંદુસ્થાનપર ચઢી આવે
છે. પેશ્વાએ સઘળું લશ્કર તૈયાર કરી ભાઉની સરદારી હેઠળ
દુરાની સામે લઢવા મોકલ્યું. જ્યારે પેશ્વાની હાર થવા માંડી,
તેજ રાત્રીના યમુનાએ ભાઉને દેખાવ દીધો તથા કહ્યું કે,
તેં સતીની નિંદા કરી છે, પણ કાલે બપોર સૂધીમાં તું
રણમાં પડીશ. તારું થબ પણ હાથ નહિ લાગે તથા મરાઠા
લશ્કરની પૂર્ણ રીતે પાયમાલી થશે. આટલું બોલી પોતે જે
ચિતા ખડકી તૈયાર રાખી હતી, તેમાં અંપલાવી સતી થઈ.
ધન્ય છે આવી વીરાંગનાને, કે પોતાના કુળને લેશ પણ
ખરાબ પાશ લાગવા દેતી નથી.

આ રીતે આપણી આર્યભૂમિમાં અનેક સદ્વર્તનશીલ મહિલાઓ થઈ ગઈ છે. પણ સ્થૂલ દેહની શુદ્ધિ વિના આવું પવિત્ર આચરણ થઈ શકે નહિ. વળી સૂક્ષ્મદેહની શુદ્ધિ ન હોય તો સ્થૂલ દેહ કદી સદ્વર્તનશીલ બને નહિ. મારી આર્યમહિલાઓને કહેવાનું કે, સ્થૂલ શરીરનો અર્થ એ છે કે, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ વિષયો, પાંચ મહાભૂતો તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારરૂપી ચોવીશ તત્ત્વવાળું શરીર સ્થૂળ દેહ કહેવાય છે. પણ સૂક્ષ્મદેહને આ તત્ત્વો હોતાં નથી. કેવળ પૂર્વના પ્રારબ્ધના કર્મોનુસાર વાસનામય જે શરીર, તે સૂક્ષ્મ દેહ છે. સર્વ સુખદુઃખાદિ મનના ધર્મો હોવાથી સ્થૂલ દેહને સર્જેલા છે. પણ વાસનામય દેહને આમાંનું કશું હોતું નથી. આ બેઉ પ્રકારના દેહ વચ્ચે કેવો સંબંધ છે, તે દર્શાવવો, આ સ્થળે અનુચિત નહિ ગણાય.

“સૂક્ષ્મ શરીરની પવિત્રતા”

(૧) માતા પિતાનાં સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વાસ્તે, પુત્ર અગર પુત્રીએ, પોતપોતાના સૂક્ષ્મ શરીરવડે સંપૂર્ણ કાળજી રાખીને જ, પોતાની જીંદગી પસાર કરવામાં જ જન્મની સાર્થકતા છે. આ કાર્યમાં પુત્રી માયાવશાત્ અને પુત્ર પાપકર્મવશાત્ અસાવધાન ઠરે તો, જે પ્રજા જન્મે તે પણ અપવિત્ર સૂક્ષ્મ શરીરવાળી જ પુત્રીના ઉદરમાં પેદા થાય છે. ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ શરીરની અપવિત્રતાની ઘરેડમાં ચઢેલા “અસાવધાન મનુષ્યજન્મ” આંતે પશુયોનિને જ લાયક નિવડી જાય છે.

(૨) જમાઈ થનારનું સૂક્ષ્મશરીર, સ્ત્રી થઈ આવેલા સૂક્ષ્મશરીર સાથે સંબંધ રાખતું નથી અને બગડતું પણ નથી. પણ સ્ત્રીના જ સૂક્ષ્મશરીરને પુરૂષ થઈ આવેલા સૂક્ષ્મશરીર સાથે સંબંધ બેડનાર માળાપ હોય છે. આથી પુત્રીના સૂક્ષ્મશરીરને બગાડવા લાયક વિરોધ લાવનાને, જમાઈ થનાર કેળવવા માંડે તો, સ્ત્રીનું સૂક્ષ્મશરીર અપવિત્ર થતાં, વર્ણ-સંકર પ્રજાને જ, જમાઈ, પોતાના વંશમાં પોતાની સ્ત્રીના ઉદરમાં પોતે જ આમન્ત્રણ કરી લે છે. એવા પ્રકારની “વર્ણ-સંકર પ્રજા” ઉત્પન્ન થવામાં માતાપિતા નિમિત્ત ન થાય, માટે જમાઈને પસંદ કરતા પહેલાં જ “સ્વભાવ જન્ય વેગ”ના આરીક અનુભવ લેવાના કાર્યની જવાબદારી માતાપિતાના શિરે જ રહે છે.

(૩) પુત્રીના પેટમાં જમાઈવડે પેદા થનારા, તેમજ પોતાની વંશવૃદ્ધિના કારણરૂપ જીવોને આમન્ત્રણ કરનાર જમાઈ કે પુત્રી નથી, પણ પુત્રીનાં જ માતાપિતા છે. તેમાં “પુત્રના માળાપ” વંશવૃદ્ધિમાં નિમિત્ત નિવડતાં નથી. પણ સ્થૂળશરીરની રચનામાં જ ફક્ત પુત્રના માળાપનાં રક્તાંશ તત્ત્વો ઉતરી આવે છે.

(૪) સ્થૂળ શરીરની પવિત્રતા, સુંદરતા અને દેવી સંપત્તિના લક્ષણોથી વિભૂષિત બનાવવામાં રહેલી જવાબદારી પુત્રીના માળાપોને શિરેજ છે. ગૃહસ્થાશ્રમનું મૂળ મંડાણ આ તત્ત્વ ઉપર જ ચણેલો આ માદ ક્રમ છે. સ્થૂળશરીર અને સૂક્ષ્મ શરીરના આમ પ્રથક્ પાડેલા કુદરતી કાયદાનો ભંગ કરીને, પ્રકૃતિ દોષવશાત્ નાચી કુદી, પશુ જીવન જ ગાળવાને લાયક અસાવધાનવાળા માર્ગે જે જે મનુષ્યો ચઢી જાય, તેઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ અનેક પ્રકારની રંજેથી, ઉપાધિઓથી,

અને વ્યાધિઓથી કાલાન્તરે નાશ જ થઈ જાય છે. અથવા તો રીખાતા રીખાતા આવરહાને ખૂટાડે છે. પ્રકૃતિક્ષોભને વશ થતાં, આવા મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં અવિહિત કાર્યોમાં, કારણ વગર ખરડાઈ જાય છે.

(૫) પૂર્વજન્મના લેણુદાર જમાઈ નથી જ, પણ છોકરીના માળાપથી આમન્ત્રણ કરાઈને, પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વાસ્તે, પોતાના કર્મમાં મદદ કરવાને માટે લેળવેલા સુપાત્ર-સુશીલ-સુભટ્ટને સ્થાને જમાઈ છે; પોતાનું સ્વરૂપ જમાઈ થનારા જ્યારે પૂરેપૂરું સમજે ત્યારે જ જમાઈ ઠરે છે નહિ તો કસાઈના કાર્યમાં જોડાઈ જતાં, કસાઈના ધર્મપાલક નિવડીને ઘાતક તત્ત્વોના ભોગ થઈ પડે છે.

(૬) પોતાના વંશની વૃદ્ધિ-વિકાસ-ઉન્નતિ ચાહનાર જમાઈને, સ્ત્રીના સૂક્ષ્મ શરીરના અધિક્રાતા દેવરૂપે ગણાતા બ્રહ્માના સેવકપણે જ પૂજ્ય ભાવે “કૃતજ્ઞ ધર્મ”ના પાલક નિવડે તો જ સિદ્ધ થાય છે. પણ જો “કૃતજ્ઞ ધર્મ”ના પાલક નિવડે તો પોતાના વંશમાં ઉત્તરોત્તર “કૃતજ્ઞ” ધર્મોવલ્લંબી જીવોની જ આવક ચાલુ થતાં થતાં અંતે નિર્વંશ બની જાય છે. નિર્વંશ થવાનું મૂળ કારણ જમાઈ તરફથી, પોતાની સ્ત્રીના સૂક્ષ્મ શરીર પ્રત્યેના હક્કદાર, જે તેનાં (સ્ત્રીનાં) માતાપિતા છે, તેઓ પ્રત્યે અસાવધાન આચાર તથા વિચાર જ ઘાતકના કારણરૂપ નિવડે છે. કૃતજ્ઞ થવું કે કૃતઘ્ન થવું, એ કાર્ય જમાઈની જ જવાબદારી ઉપર રહે છે.

(૭) આચાર વિચારની જવાબદારી સૂક્ષ્મ શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને આહાર વિહારની જવાબદારી સ્થૂળ શરીર સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે. મુખ્ય સ્થાને સૂક્ષ્મ શરીર છે. ગૌણ સ્થાને સ્થૂળ શરીર છે. સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવું,

તે પ્રથમ કર્તાવ્ય છે. સૂક્ષ્મ પવિત્ર હોય પણ જો સ્થૂળ શરીરની અપવિત્રતા સંયોગવશાત્ પ્રાપ્ત હશે, છતાં તે ક્રમે કરીને શુદ્ધ બની જાય છે. માત્ર સ્થૂળ શરીરને જ પવિત્ર રાખવાના ક્રમમાં ઢળી જઇને સૂક્ષ્મ શરીર પ્રત્યે અજ્ઞાનવશાત્ અસાવધાન રહેવાથી જગત્ વિવિધ દુઃખોમાં રીખાતું આદ્યું જાય છે અને ચાલે છે.

(૮) જમાઈ થનારે પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી જોઇએ. તેનાથી તેવી કાળજી સિદ્ધ કરવા ઉપરાંત, સ્ત્રીના માતાપિતાનાં સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવા વાસ્તે પણ સંપૂર્ણ કાળજી રખાય, તો જ પોતાના વંશમાં ઉત્તમ પ્રજોત્પત્તિ નિપજાવવા સમર્થ બને છે. નહિ તો પોતાનો વંશ અધમતાને જ પામી જાય છે. જમાઈના સૂક્ષ્મ શરીરને પવિત્ર રાખવાને અર્થે “જમાઈથી પ્રાપ્ત થનારી પુત્રી” જ્યાં જાય છે, ત્યાં ફરી જમાઈ થનાર જવાબદાર નિવડે છે. “જમાઈ” જ જગતના ધાતક છે, તેમજ પોષક પણ નિવડે છે. જગત્ જમાઈવડે જ છે. જગત્ જમાઈવડે જ સ્વર્ગ બને છે, તેમ જ જગત્ જમાઈ વડે જ નરક પણ નિવડે છે. ત્રાસ, ભય, વિહ્વળતા, હુસ્સાઈ, ઢોંગ, હંભ આદિ સર્વે આસુરી સંપત્તિના મૂળ બીજક જમાઈજ છે. તેમ જ સર્વોત્કૃષ્ટ દેવી સંપત્તિના મૂળ બીજક પણ જમાઈજ છે. માટે જમાઈને ખોળવામાં જવાબદારી માતાપિતાનાં જ શિરે રહે છે. પૂર્ણ કાળજીથી વસ્તુસ્થિતિના ભાન-વગરના તથા વિષયના કીડાફે પેદા થએલા માખાપોથી, તેવી મહાન જવાબદારીને ન સ્વીકારવાથી પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પણ પોતે અપવિત્ર બનાવી મૂકે છે. તેમ જ અન્યના વંશને

પણ અધમસ્થિતિમાં હડસેલી દે છે. વાસ્તે “દુહિતા ભલી ન એક” એ સૂત્રનો પાયો, ઉપરની જવાબદારી ઉપર જ રચેલો છે. અનુભવ વિનાના અજ્ઞ માણસો જ્યારે જમાઈ શોધે છે, ત્યારે જમાઈના સૂક્ષ્મ શરીરનાં પ્રકૃતિ તત્ત્વોનું પ્રથક્કરણ પાડીને જોતા જ નથી. પણ સ્પૂલ્કારે, સ્પૂલ્કતાનું જ સ્પૂલ્ક-દૃષ્ટિએ સ્પૂલ્કને વશ થઈ, સ્પૂલ્કને સોંપવાને સ્પૂલ્ક બુદ્ધિએ તૈયાર થઈ જાય છે. પાછળથી સ્પૂલ્કના ઝગડામાં સર્વે અકડાઈ જતાં, થપડ ખાઈ બેસે છે. “પાણી પી ને ઘર પૂછવા જેવી” મૂર્ખતા કરીને સૂક્ષ્મશરીરની ભ્રષ્ટતા સ્વતઃ કરી બેસે છે. આનું નામ જ “કર્મની ગહનગતિ” અગર “ગેબી સોટી અને અહ્ભુત લીલા ” ગણાય છે.

(૯) “પૂર્વજન્મના સંસ્કારાધીન જ જમાઈ મળી આવે છે” તથા પૂર્વજન્મનો જમાઈનો સંબંધ આપણી છોકરી સાથે હશે, એવા જ અજ્ઞાનવડે ભ્રમણાના ભોગે ભૂલભરેલા અવિચારવડે જ, જમાઈની અસાવધાનતા માટે, છોકરીનાં માળાપો “શિરપાવ ” આપવાની ઉદ્વેગતા કરે છે. વર્તમાન સમયની જવાબદારીને “શિથિલ પાડવારૂપી” માનસિક કુકર્મ, માળાપો પોતાના પૂર્વજન્મના સંસ્કારની આથે ઉભા રહીને કરવા ચૂકતા નથી. પોતાની કક્ષા, પોતાની છોકરીની કક્ષા, અને જમાઈની કક્ષા, આ ત્રણે કક્ષાનું બારીક અવલોકન કરવા માટે પ્રથમ નંબરે જવાબદાર છોકરીનાં સૂક્ષ્મ શરીર ઉપર હ્રસ્વ ધરાવનાર માળાપ જ છે. એવા “બારીક અવલોકનમાં” પોતે ગફલત કરીને, તે “ગફલતના ભોગે” જમાઈ બોળતાં, છોકરીની જે અધમતા પ્રાપ્ત થાય, તે પાછળથી નિહાળીને, માળાપો સમાધાન પામવા તૈયાર થઈ જાય છે કે:-“ અમે તો સારા માણસ હશે એમ ધારતા અને માનતા હતા, પણ

આ તો નીકળ્યા પૂર્વજન્મના પાપે વેરી, હવે શું કરીએ ? કુંભારતું વાસણુ નથી કે બદલી લઇએ. હવે તો લોગવે જ છૂટકો છે.” “હારેલો જુગારી બમણું જ રમે” તેમ વિશેષ કરીને અધોગતિમાં જ આગળ ખરડાતા ચાલે, તેવા ધોરણને સહનશીલ તથા ખામોશખાવાપણું, માની લેવાને પણ ચૂકતા નથી જ વળી “કુમતું” છોકરીના માથે મૂકે કે:-“બેન, હવે તું જ નરમ થઇને તે નચાવે તેમ નાચી કુદી આવરદા પૂરે કરજે. તેમાં જ તારી અને અમારી મહત્ત્વ શોભા છે.” એવો “ઉંઘા પાટો” વહાલી દિકરીને બાંધી દે છે. માખાપો આવા “ઉંઘા પાટા” બંધાવ્યા છતાં નિરાંતે જ પી શકતા નથી. છાજતી રીતે, છાસવારે, જમાઇને ત્યાંથી તાજીયું ઉપડે ત્યારે સર્વે “ચાહુસેન” કુટવાને મંડી પડે છે. આ બધી ભવાઇ સૂક્ષ્મ શરીરના અઘટિત વેગવડેજ રજુ થાય છે. તેમાં જે તમાસાગીર ટોળીઓની ટાપશી મળે છે તો ઔર ખુળી જામે છે. આવા “મહત્ત્વ ખુટી ખુળીવાળા” ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલુ જમાનાના સો વર્ષથી અવિચ્છિન્નપણે જ્યાં ત્યાં ૧૦૦ ઘરમાંથી હપ હોય છે. બાકીના પાંચ ઘરવાળાને પણ હપ થી પજવણી તો થવાની જ.

(૧૦) જમાઇ ધારે હું ખાટયો, છોકરીનાં માખાપ ધારે કે અમે ખાટયાં. અર્થાત્ છોકરીને ઠેકાણે પાડી દીધી. પણ કવખતે કંઠેકાણે, કઢંગી હાલતમાં, કકળાટના ખાડામાં ખરરર બૂસ છોકરીને જ હડસેલી દીધી છે, તેનું જ્ઞાનસાન છોકરીનાં માખાપ થનારા હેવાનોને લેશપણુ રહેતું નથી. તો સૂક્ષ્માવ-લોકનની તો જગા જ ક્યાંથી હોય ? નિર્વંશ શૈલીની સમ-જણુ ક્યાંથી હોય ? સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્રતાનો ખ્યાલ ક્યાંથી હોય ? માતાપિતા મનારે જ પ્રથમ પોતાના જ સૂક્ષ્મશરીરને અપવિત્ર બનાવનારા આચાર વિચાર આહારવિહારથી ચેતીને

શુભવર્તન યુક્ત સંસ્કારને જ ખીલવવા જોઈએ. તોજ છોકરી તરીકે આવનાર જીવાત્મા, અનુકૂળ કક્ષાવાળો નીવડે. તો પછી અનુકૂળ કક્ષાની જ પ્રકૃતિયુક્ત જમાઈને જોળવામાં કુદરત પણ સાનુકૂળ સંયોગે સાંગોપાંગ કાર્ય બનાવવા પામે છે. માતાપિતા જ ચસ્કેલી પ્રકૃતિની વઠેલી જાત હોય તો પછી બધા સંયોગો “ત્રણ સાંધતાં તેર તૂટે”, તેવા ઘાટમાં અડકેની આમડી તૂટે તેવી મહાન સ્થિતિને રળી દે છે. એવા રણતરમાં પૂરેપૂરા કળતરની વેદના ખમતાં ખમતાં અધમુવા થઈને અંતે “ભાઈ રામ બોલો.....ભાઈ રામ” એ પંથે ખતેથી દોટ મૂકતાં જાળ એવા જાય અને અવતાર પૂરો અને ખેલ ખલાસ, પણ આ, પાણી, નાસ્તો, ગપાટા, સપાટા, ટોન, ટોળ, તેની ખોટ ન જ હોય.

(૧૧) સ્પૃહ શરીરનું સંપૂર્ણપણું, નીરાગપણું, શુકની શુદ્ધતા ઉપર રહે છે. સ્પૃહશરીરની અપવિત્રતાવડે કર્મેન્દ્રિયોની અધમતા પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયની પવિત્રતામાં શોષિતની શુદ્ધતા અગત્યની છે. શુકની અશુદ્ધતાવડે દમ ક્ષયાદિ અસહ્ય રોગોયુક્ત શરીર નિવડે છે. શરીર ત્યાગ કર કરવાનો આવેશ ઉદ્ભવે છે. “દેહબાસના” અત્યંત બળવાન રહે છે. મૃત્યુનો રૂપાન્તર કમથી લય રહે છે. અનેક પ્રકારના ટાપટીપીયા આવશેમાં મશગુલ રહેવાનું જ મમે છે. વિષય-વાસનામાં કંગાળ બની જાય છે. આવા આવા અનેક પ્રકારનાં દોષવશાત્ ઘેરાયેલા જીવથી, ગર્ભમાં આમંત્રણ થવા પામનારા “જીવાત્મા” પણ અનેક પ્રકારના કર્મેન્દ્રિયના દોષવાળા જ પધારવા પામે છે. શોષિતના દોષવડે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણો, અયોગ્ય વલણ દેનારા નિવડે છે. આથી જ્ઞાનેન્દ્રિયના દોષયુક્ત જીવાત્મા પધારવા પામે છે. શોષિત શુદ્ધિમાં માતા

શુદ્ધ હોય તો જ દીકરીનું શોષિત શુદ્ધ હોય શકે છે. શુકની શુદ્ધિમાં પિતાનું શુક શુદ્ધ હોય તો જ પુત્રનું શુક શુદ્ધ હોય શકે છે.

(૧૨) શુકની પવિત્રતા ઉપર જ સ્થૂળશરીરની દિવ્યતા, સુંદરપણું, જ્ઞાનેન્દ્રિયને તાબે રહેવાની અનુકૂળતાવડે ઉમંગી-પણું, પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મભાવનાયુક્ત વિશુદ્ધ પ્રેમપણું, અને અન્ય સ્ત્રીઓ પ્રત્યે કુદરતનાં વિભૂષિતપણાનું આભાર-યુક્ત ગંભીર દૃષ્ટિપણું ઇત્યાદિ વલણો “રક્ત” શુદ્ધિ ઉપર જ આધાર રાખે છે. સદરહુ વલણો ચસકવા ન પામે, તેવા પ્રકારનાં અંકુશ માટેનું “જ્ઞાન” સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે. સંક્ષેપમાં બેઉ શરીરને પવિત્ર રાખવાથી જ “કારણ શરીર” મનુષ્યત્વને લાયક નીવડે છે. એવી લાયકાત મેળવ્યા પછી જ જીવાંશ શિવાંશને પામવા યોગ્ય નિવડે છે. તે યોગ્યતામાં “મૈથુનસૃષ્ટિ”કેન્દ્રસ્થાનરૂપે છે. આ સ્થાનેથી બ્રહ્મ થનારા જીવો મનુષ્યયોનિને લાયક ન રહેતાં પશુયોનિમાં આમન્ત્રણ થવા પામે છે. ત્યાં ખીલે બંધાઈને અનેક પ્રકારના અંકુશતળે જીંદગી પસાર કરે છે.

(૧૩) “જીવધર્મ” સૂક્ષ્મ છે. “પ્રકૃતિધર્મ” સ્થૂળ છે. સૂક્ષ્મમાં વિકાર નહિ, પણ સ્થૂળમાં વિકાર છે. સ્થૂળના વિકાર-રવશાત્ પ્રકૃતિ વિકારને પામે છે. સૂક્ષ્મનો જે સ્થૂળ વિકાર, તે “જગત્” સંજ્ઞાને પામે છે. તેથી જગત્ “વિકૃતિમય” છે. વિકૃતિમાંથી સૂક્ષ્મને તારવી કાઢવાને લાયક યોનિ માનવ-શરીરમાં સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા જાળવવાને પુત્રીના માતૃપિતાને અને સ્થૂળ શરીરની પવિત્રતા જાળવવાને પુત્રના માતા-પિતાને સંપૂર્ણ રીતે સાવધાનતા સેવવાનું રહે છે. એવા પ્રકારની સ્થૂળની અને સૂક્ષ્મની પવિત્રતા જાળવવાને અર્થે જ

ધર્મશાસ્ત્રોમાં “વિધિનિષેધ” ફરમાનોનું અસ્તિત્વ છે. આ અસ્તિત્વને વધાવી લેવામાં ઉત્તતિ છે. “એમાં શું ?” એમાં અવનતિ છે. “એમાં શું ?” નું બીજ, પુત્રીનાં માતાપિતાનાં સૂક્ષ્મની અપવિત્રતા જ છે. જે બાબુએ માતાપિતાનું સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર જ હોય, તે જ બાબુ હીકરી પણ વલણ લે તો સ્થૂળની અધમતા પ્રાપ્ત થયા છતાં તેમાં સુધારો થઈ શકે છે. તેને માટે “આયુર્વેદ” ક્રમ છે. તથા સૂક્ષ્મશરીરની અધમતા સુધારવા માટે “ધર્મશાસ્ત્રનો ક્રમ” છે. શુક રહિત રજ, વૃથા છે, તેમ જ રજ રહિત શુક વૃથા છે. તેવી જ રીતે “આયુર્વેદ રહિત” ધર્મશાસ્ત્રનું પાલન અને ધર્મશાસ્ત્ર રહિત આયુર્વેદનું પાલન વૃથા છે. આયુર્વેદનું પાલન બીજે નંબરે જરૂરીયાત તો છે. પરંતુ શુક દોષવાજ હોય તો પણ સૂક્ષ્મ શુદ્ધ હોય તો, સૂક્ષ્મને શુદ્ધ રાખવાને માટે સ્થૂળના પ્રત્યે થતા હુમલાઓને શાંતપણે ખમે છે. સૂક્ષ્મ અપવિત્ર હોય તો, સ્થૂળનો નાશ કરવાને તત્પર થતાં શરીરનો ઘાત કરી લે છે. પછી અપવિ ત્રતાની પરંપરાની ઘરેડમાં ચઢી જાય છે. “અજબ કાચડો.” સંક્ષેપમાં એ કે કર્મેન્દ્રિયની જવાબદારી શુકપર છે. તથા જ્ઞાનેન્દ્રિયની જવાબદારી “શોષિત” પર છે. આ બે પ્રકારની જવાબદારીની સ્થૂળ સંજ્ઞા “જગત્” છે. આ જગતમાં “ભગત્” થવાને માટે સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતા કેન્દ્રસ્થાને છે. જગત્ અને ભગત્ના વિરોધ માટે મૂળ કારણ “ભગત્”ની સ્થૂળસૂક્ષ્મ શરીરની પવિત્રતા કેન્દ્રસ્થાને સ્થાપેલી હોવાથી “વિજાતિ તત્વ” ઠરતાં એક બીજાથી પ્રથમ નંબરે પ્રથમ પડી જાય છે. ભગત્ને તર્કવિતર્ક થતા જ નથી. જગત્ને તર્કવિતર્ક વગર અસ્તિત્વ સુખકર નિવડતું નથી. તર્કવિતર્કમાં

અતિ આપનાર સ્થૂળનો વિકાર છે. શાંતિમાં ગતિ આપનાર “સૂક્ષ્મની પવિત્રતા” છે. સ્થૂળની પવિત્રતાને સર્વે નમે છે, પણ સૂક્ષ્મની પવિત્રતાને સર્વે, સૂક્ષ્મની પવિત્રતાવડે જ નમી શાંત પામે છે.

(૧૪) “માતાપિતા”એ રાજના સ્થાને છે. તે રાજની કુલ સત્તાની “કર્મભૂમિ” દીકરી છે. માતાપિતા, કર્મભૂમિરૂપી રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કાયમ રહે, તેને વાસ્તે તમામ પ્રકારની લાયકાત ધરાવનાર “પ્રતિનિધિ”ની શોધ કરીને નિમણૂક-સ્થાપના કરે છે. આ “સ્થાપનામાં” ઉત્તમ દૃષ્ટિબિંદુ સર્વદા જાળવત રહે, તેને માટે યોગ્ય વિધિપૂર્વક યોજનાઓ અનુલવીઓએ યોજેલી છે. આ યોજનાઓના આધારે સૂક્ષ્મનું સંલગ્ન થયા બાદ, સૂક્ષ્મનું સ્થૂલાકારે, સ્થૂલમતિવાળાઓની સ્મૃતિમાં સજ્જડ પડી રહે, તેને માટે પ્રતિજ્ઞા આદિ વિવિધ પ્રકારની સત્ ક્રિયાઓ અનુક્રમે ઉત્તમ મુહૂર્તમાં, ઉત્તમ સામગ્રીઓવડે, ઉત્તમ દ્વિજોની તથા, દેવોની આવાહનસમક્ષબધું પ્રકરણ સમાપ્ત કરાય છે. છતાં એ સર્વેને તિલાંજલિ આપે, તેવા “પાપસં-સંસ્કારી પ્રતિનિધિ જ” સમય જતાં જો જણાય તો તેવા પ્રતિનિધિથી દીકરીના સ્થૂલ સંસર્ગને સર્વદાને માટે ત્યજવો જ જોઈએ. તેમાં જ માતાપિતાનું શ્રેય છે. દીકરીની પણ ઉન્નતિ છે. જમાઈની પણ તેમાં ઉન્નતિ જ છે. (જો જમાઈ સમજે તો) એવી રીતે જૂઠા પડેલા દીકરીના સૂક્ષ્મશરીરની ઉન્નતિ થાય તેવા માણે તેને યોજવાને માતાપિતા બંધાયેલાં છે. તેમાં આંટી એ છે કે-દીકરીના સ્થૂલશરીરની સોંપણુ વખતે જે પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવેલી છે, તેના નાશ કરનારાં તત્વ રજુ કરવાને માખા-પને હુલ્લ કેમ મળી શકે? આનું નિરાકરણ એ કે, જે પ્રતિજ્ઞા

ચથેલી છે, તે પ્રતિજ્ઞાને શાસ્ત્રાનુસાર પાળવાને જમાઈ અસા-
વધાન નિવડે તો પ્રથમના સૂક્ષ્મશરીરની ઐક્યતાની રૂએ દીક-
રીના સ્થૂલશરીરને તથા સૂક્ષ્મશરીરને અપવિત્રતાના ખાઠામાં
ન હોમવાની ખાતર સ્થૂલસંસર્ગને અટકાવી, સૂક્ષ્મશરીરની
ઉત્પત્તિની ધર્મભાવનાને કેળવવા કર્તવ્યપરાયણ થવું જ ભેદબ્દે,
જેથી ભવાંશમાંથી આગળ પંથ કાપવાને દીકરી લાયક
ઠરી શકે.

(૧૫) એક આવૃત્તિમાં જમાઈ માતાપિતા થઈ શકે છે.
પણ માતાપિતા જમાઈ થઈ શકતાં નથી. વાસ્તે માતાપિતા
કેંદ્રસ્થાને છે. જમાઈ ગૌણ સ્થાને પ્રતિનિધિ છે. દીકરીની
કર્મભૂમિના કાર્યવાહી-વહીવટદાર તેઓ છે. કર્મભૂમિરૂપી દીકરીના
અસ્તિત્વના જવાબદાર માતા, પિતા તથા જમાઈ ત્રણે ઠરે છે. પ્રથમ
નંબરે માતાપિતા, બીજા નંબરે જમાઈ જવાબદાર છે.
ત્રીજે નંબરે દીકરી સ્વતઃ જવાબદાર ઠરે છે. તેથી ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ અને લય એ પ્રમાણે રૂપાન્તર ક્રમમાં માતાપિતા
બ્રહ્મારૂપે, જમાઈ વિષ્ણુરૂપે, સ્વતઃ દીકરી રૂદ્રરૂપે તત્ત્વયુક્ત થાય
છે. કન્યાનાં અર્થાત્ દીકરીના અંગે જ તે વંશનો સંહારક સંભવે છે.
“ઉત્પન્ન, પોષણ તથા સંહારક” આ ત્રિપુટીવડે જ જગત્સું
અસ્તિત્વ છે. “ઉત્પાદક તત્ત્વ” પ્રથમ નંબરે, “પોષક તત્ત્વ”
બીજા નંબરે તથા “સંહારક તત્ત્વ” ત્રીજા નંબરે હોઈને “બીજા
અને ત્રીજાને” સ્વભાવથી જ સુવ્યવસ્થામાં રાખવાને જે
જવાબદારી છે, તે “ઉત્પાદક તત્ત્વ”ના અંગે જ રહે છે.
“સંહારક” સ્થિતિમાં યોજનાર “જમાઈ” છે. પોષક સ્થિતિમાં
યોજનાર “માતાપિતા” છે. પોષક સ્થિતિને પોષક જ આહુ
પંથે આગળ વૃદ્ધિમાં-વિકાસમાં લઈ જનાર પણ “જમાઈજ”

છે. તેમ “સંહારક” ક્રમમાં આગળ પાછળ, “ચાલુ પંથે જ, *” ચતન માર્ગે લઈ જનાર પણ “જમાઈ જ” છે. “ચાલુ પંથમાંથી” “xભિન્ન માર્ગે” લઈ જવામાં કારણભૂત નિવડનાર, દીકરીના માતાપિતાના સૂક્ષ્મ શરીરનાં “અસાવધાન કાર્યક્રમ જ” જવાબદાર નિવડે છે. તેથી “જમાઈ” કરતાં વધારે જવાબદારી દીકરીના માતાપિતાને શિરે જ છે. બીજા નંબરે જ જમાઈ જવાબદાર રહે છે.

(૧૬) સ્થૂલશરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીર; આ ત્રણે શરીરવડે મનુષ્યસંજ્ઞા છે. સ્થૂલશરીરનું બંધારણ શુક્રથી, સૂક્ષ્મશરીરનું બંધારણ શોષિતથી તથા શુક્રશોષિત ઉભયના મિશ્રણથી ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિ, સ્વભાવ, આચાર, વિચાર તથા સંસ્કાર ઉદ્ભવે છે. મૂળમાં જ ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુ છે, છતાં તે ભિન્નતાને યોજનાર “પ્રાણાત્મક તત્વ” છે. એ મહાન “યોજના” પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપમાં જ હોય છે. “યોગ અને આયુર્વેદ” સ્વરૂપે છે. “શુક્ર” અન્નમય કોશ છે. શોષિત મનોમય, વિજ્ઞાનમય તથા આનંદમય કોશ છે. આ ત્રણેને “અન્નમય કોશ” સાથે “યોજનાર” પ્રાણમય કોશ છે. તેથી જ ગર્ભાધાન સમયે પ્રાણાત્મક તત્વનો વિચાર, યોગ માર્ગનો સાર લક્ષ આપવા માટે છે. એટલે સૂર્યપ્રધાનગતિમાં પુત્ર અને ચંદ્રપ્રધાનગતિમાં પુત્રીનું વિધાન છે. સૂર્યપ્રધાન તત્વાંશ શુક્ર છે તથા ચંદ્રપ્રધાન ત્વાંશ શોષિત છે. સ્થૂળશરીરની શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતા શુક્રની ઉપર અને સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતા શોષિતના ઉપર રહે છે. સૂક્ષ્મશરીર શુદ્ધ હોય તો પણ સ્થૂલશરીર અશુદ્ધ હોઈ શકે છે. સ્થૂલશરીર શુદ્ધ હોય તો પણ સૂક્ષ્મ-

*ચાલુ પંથ એટલે-મનુષ્યોનિ; xભિન્નપંથ=તિર્થઓનિ.

શરીર અશુદ્ધ હોઇ શકે છે. કારણ બેઉની ભિન્નભિન્ન વસ્તુથી ઉત્પત્તિ છે. આ વસ્તુ ભિન્નભિન્ન સંયોગોથી ભિન્નભિન્ન ધર્મયુક્ત છે. કર્મેન્દ્રિય તથા જ્ઞાનેન્દ્રિય આ બેઉ સાધન ઉપર શુદ્ધ અને શોષિતનો અંકુશ બલવત્તર છે. આ બળાબળની કક્ષાને અંગે શુદ્ધ-શુદ્ધની કક્ષા બંધાય છે. આ કક્ષાના સુવ્યવસ્થિતપણાને બળવનાર યોગધર્મ-આયુર્વેદ છે.

(૧૭) સ્થૂળશરીરમાંથી સૂક્ષ્મશરીર પૃથક્ પડતાં, સ્થૂળ-શરીર અપવિત્ર ઠરે છે. છતાં સ્થૂળશરીર સાથે સંબંધ થરાવનારે, સૂક્ષ્મશરીર પ્રત્યેની શુદ્ધ બાવનાને અંગે પોતે સ્નાનથી શુદ્ધ થવું. આથી જ સ્થૂળશરીરના સંસ્કારમાં બળાય છે. બીજું-કર્મભૂમિ ગણાતા સ્થૂળશરીરના ભોગવટમાં, પ્રાપ્ત-થનારા વિવિધ પ્રસંગોના હુમલાઓને બે “સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર-વિ-શુદ્ધ હોય તો” વિન્હળ ન થતાં, શુદ્ધતાને જ સુદૃઢપણે વળગી રહીને ખમી લે છે. ભોગ ભૂમિમાં અનેક પ્રકારના હુમલા-ઓનું મૂળ કારણ:-“શુદ્ધની અપવિત્રતા” છે. અર્થાત્ સ્થૂળ-શરીર અપવિત્ર છતાં, સૂક્ષ્મ આવી રીતે પવિત્ર હોઇ શકે જ છે. તેથી સૂક્ષ્મશરીર પવિત્ર હોય તો સ્થૂળશરીર પણ પવિત્ર હોય, એવો નિયમ છે જ નહિ. સ્થૂળશરીર પવિત્ર અને સૂક્ષ્મશરીર પણ પવિત્ર, એ “કક્ષા” તો માનવાંશમાંથી મળવી અતિ દુર્લભ વાત છે. બેઉ શરીરની પવિત્રતા સિદ્ધ કરવાને અર્થે જ “મનુષ્યયોનિ” છે. તેના કર્મોનું જે વિધાન, તે જ “ધર્મશાસ્ત્ર” છે. તે ધર્મોક્તિનુસાર સુદૃઢપણે, અનેક જન્મોમાં યસાર થતાં થતાં, “સ્વસ્વરૂપની દર્શન કક્ષા” તે જ ઉભય શરીરની પવિત્રતાનું કેન્દ્રસ્થાન છે. “જિંબપ્રતિજિંબ” કક્ષાની બલિહારી આ જગોએ છે. દેહવાસના, લોકવાસના આદિ અનેક

પ્રકારની “એષણાઓ” વડે, સ્થૂલશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર, ઉભય વચ્ચેની સાંકળ નાખુદ થતી નથી. પણ નાખુદ કરવાને વાસ્તે લાયકાત યોગિ મનુષ્યકોટીની જ છે. “મનુષ્યકોટી”માં સ્થાપના થવા વડે જ સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધતા જાળવી શકાય છે. તેના અંગે જીવાંશ કક્ષામાંથી શિવાંશ તત્વયુક્ત કક્ષાને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સ્થૂલશરીરની પ્રકૃતિઓને સૂક્ષ્મશરીરની પ્રકૃતિઓ સાથે યોજનાર ધર્મશાસ્ત્ર છે. આ શરીર ઉભય વચ્ચે અથડા અથડીમાં પતન કરાવનાર “સગવડીયા રૂચિ” છે. ચાલુ જમાનો સગવડીયા રૂચિ અને ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞા, એ ઉભય વચ્ચેનું “પતન ક્ષેત્ર છે. આ “પતન ક્ષેત્ર પ્રકૃતિથી” સગવડીયા રૂચિવડે, ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞાનું છેદન કરવા મથવાથી છેદાતું નથી. એ સિદ્ધાન્ત છે.

(૧૮) સ્થૂલ શરીર અને સૂક્ષ્મશરીર ઉભયને સંબંધ કરાવનાર “આકાશતત્વ” છે. “આકાશતત્વ રહિત સૂક્ષ્મશરીર” સ્થૂલના સંસ્કારોને સુવ્યવસ્થાથી ગ્રહણ કરી શકતા નથી. સ્થૂલશરીરના જે જે સંસ્કારો ઉદ્ભવે છે, તે તે મૂળમાં ખીજ-કરૂંપે સૂક્ષ્મશરીરમાં રહેલા જ હોય છે. સ્થૂલશરીર નાશ થઈ જાય તો પણ કરી ગયેલા કર્મોના સંસ્કારોનો જથ્થો “આકાશ તત્વ”માં સુવ્યવસ્થાપૂર્વક સંગ્રહાયેલો જ હોય છે. જ્યારે સૂક્ષ્મશરીર કર્મસંયોગવશાત્ યોગ્ય જગો પ્રાપ્ત થયા બાદ “સંગ્રહસ્થાન”માંથી અનુક્રમે જ ભોગવટની હારમાં યોજાઈ જાય છે. “સ્વતઃજ સંગ્રહ કરવું અને પુનઃ સોંપવું” એનું નામ જ કુદરતી કાયદો કહેવાય છે. તે કાયદો અવિચ્છિન્નપણે આબાદ ક્રમમાં સર્વથા જાગૃત જ છે. સ્થૂલ શરીરના સંસ્કારોને સ્વતઃ ખારોખાર ગ્રહણ કરવાને, સ્થૂલ શરીરના ખીજરૂંપે રહેલા સૂક્ષ્મશરીરને તાકાદ નથી જ. જે કે “આપવાને” તાકાદ છે

પણ “લેવાને” અશકત છે. કારણ સૂક્ષ્મશરીર “મયોદા યુક્ત તત્ત્વ” છે. સ્થૂલશરીરના વિકારો અનંત છે, તેથી કરીને તે ગ્રહણ કરવાને સૂક્ષ્મશરીર નાલાયક ઠરે છે. સ્થૂલશરીરના વિકારોને કાબૂમાં લેવાને અર્થે જ “આહારક્રમ”માં અંકુશ છે. સ્થૂલશરીરવાળા મનુષ્યો આ “અંકુશ” તળે રહે, તો જ માણસાઇની કક્ષામાં રહી શકે છે. આહાર ક્રમમાં બહેકી ગયેલા અંકુશ રહિત મનુષ્યોની અંકુશમાં સ્થાપના થવાને અર્થે જ “પશુયોનિ” છે. ત્યાં લોહાની સાંકળે બંધાઈને આહાર સેવનમાં યોગ્ય બન્ય છે. તે પણ કુદરતી કાયદો જ છે.

(૧૯) “સૂક્ષ્મશરીર”ને સુવ્યવસ્થિત રાખવાને વાસ્તે જ ધર્મવ્યવસ્થા-વૈદિક કર્મની યોજના છે. સ્થૂલશરીરથી સૂક્ષ્મશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય મનુષ્યના હાથમાં છે. પણ સૂક્ષ્મશરીરથી સ્થૂલશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય મનુષ્યના હાથમાં સામાન્ય રીતે તો નથી જ, પણ સ્થૂલશરીરને બહેકવા ન દે, તેવા વિધાન કરેલા ક્રમોથી, સુવ્યવસ્થિતપણે જાળી પસાર કરનારને, સ્થૂલશરીરથી સૂક્ષ્મશરીરને પૃથક્ પાડવાનું કાર્ય સુગમતાથી ધારેલા વખતે જ બર આવી શકે છે. એવા ક્રમને જ મનુષ્યકોટીમાં સર્વોત્કૃષ્ટ રૂપાન્તર-મૃત્યુ ગણાય છે. અન્યપ્રકારે સ્થૂલથી સૂક્ષ્મ રીતે, સૂક્ષ્મશરીર નવદારે બન્ય, તે ઉત્તરોત્તર “અધમકક્ષા”ના ક્રમ ગણાયા છે. “અમધકક્ષા”ના ક્રમથી, સૂક્ષ્મશરીર, સ્થૂલશરીરને ન તળે, તેટલા વાસ્તે બેઉ શરીરને “ધર્મભાવના યુક્ત” આચાર વિચાર તથા આહાર વિહારને સેવન કરવા લાયક યોનિ મનુષ્યની જ છે. મનુષ્યયોનિ હોવા છતાં આ મુદ્દો જે મનુષ્ય ન સમજે, તે મનુષ્ય છતાં પણ જ છે. “પશુજીવન” ગાળનારા પશુ ધર્મના અવલંબી પામ

કોટીના અસાવધાન છાંય છે. એવા અસાવધાન છાંયે જ પ્રકૃતિના ગુલામ બનીને જેમ નચાવે, તેમ નાચીકુદીને આયુષ્યનો અંત લાવે છે.

(૨૦) જ્યાં બુદ્ધિ બળ જણાય છે ત્યાં હૃદયબળ નબળું હોઈને “ધર્મભાવના” તદ્દન શિથિલ જણાય છે. સાક્ષરોના સૂક્ષ્મદેહ અપવિત્ર ધોરણ રહિત સ્વચ્છંદી જ અનુભવાય છે તથા “અનાચારમાં” ખરડાતા જ જાય છે. વિદ્યાનું ફળ સૂક્ષ્મ-શરીરની પવિત્રતાને સિદ્ધ કરવાને અર્થે વિનય, શાંતિ, તથા ગંભીરતાને બદલે પ્રાથમિક શાળામાંથી તે ઠેક છેલ્લેની પદવી સંપાદન કરનાર વિદ્યાર્થીઓનું વર્તન બારીકાઈથી જોઈશું તો ઘણું અંશે વિપરીત જ નિવડેલ હોય છે. જેમજેમ કેળવણી લેતા જાય છે, તેમ તેમ મગજમાં પવન જ વધતો જાય છે. જરૂરી આતોની બાબતમાં પળે પળે બહેકતા જ જાય છે. પરિણામે બેઉ શરીરોની અપવિત્રતા જ સિદ્ધ કરવામાં ચાલુ કેળવણી કામ સારું છે. અવનતિનો આ ક્રમ છે. અસંસ્કારી મનુષ્યોને તે ક્રમ હિતકર લાગે છે. અનેક પ્રકારની ધમાલ કરી મૂકવામાં તે સ્વકર્તવ્ય ધારી લે છે. “પવિત્રતા” બે પ્રકારની છે. સ્થૂલશરીરની શુદ્ધિ તે બહારની શુદ્ધિ છે સૂક્ષ્મશરીરની શુદ્ધિ તે અંતર શુદ્ધિ છે. આંતર શુદ્ધિ અર્થે જ વૈદિક કર્મોનું વિધાન છે. સન્નતીય વિન્નતીય અને વિવેકનું સ્થાન આ જગ્યાએ જ છે. વૈદિક કર્મોનું રહસ્ય, “વર્ણસંકરતા” સૂક્ષ્મશરીરને પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ ન આવે. એ લક્ષ્ય ઉપર છે. વર્ણસંકરતાયુક્ત રક્તના વેગને સદ્ગતિ રહસ્ય ન સમજાય, તેથી વિવિધ રંગે ચઢે તો તે ક્રમથી અન્યને હાનિ છે જ નહિ. રક્તદોષવશાત્ તથા વીર્યદોષવશાત્ સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્રતા થાય છે તથા તે વડે બુદ્ધિને ભ્રમ થવાને

પ્રસંગ મળે છે. એવી ભ્રમણાવાળાઓના આચાર વિચાર અધમ પ્રકારના જ હોઈને તે અધમતાના જવાબદાર પણ પોતે જ નિવડે છે. સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતાને જાળવવાને અર્થે જ પૂજન, અર્ચન, ભોજન, સંભોગ અને જપ આ પાંચે ક્રિયાઓ કરતી વખતે અન્ય સંસ્કારોનાં રજકણો પોતાનામાં મિશ્રિત ન થવાને કાળે જ એકાંત તથા અસ્પર્શનું, આદરણીયરૂપે અનુભવીઓએ વિધાન કરેલ છે, જેથી કરીને “અવનતિ” અટકે જ. સ્થૂલ શરીરના વિકારને બહેકવા દેવાથી જ “ઉત્તતિ”નો ક્રમ અટકે છે.

(૨૧) વિષયરૂપ હાડકાને મલિનરૂપી “શ્વાન” અંતઃકરણરૂપ દાઢમાં ભોગરૂપે આવે છે અને ચિત્તની સ્થિરતારૂપ રૂઢિરના આનંદમાં મગ્ન માને છે. પછી અંતઃકરણરૂપ દાઢ દુબટ વાસનાના સંચયરૂપ સોજથી નિષિદ્ધ કર્મના ફળરૂપ ઘોર અજ્ઞાનની ફરવારૂપ પીડાથી પીડાય છે. છતાં વિષયની મમતા છૂટતી નથી. તેનું કારણ સ્થૂલશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર ઉભયની અપવિત્રતા જ છે.

(૨૨) દીકરીના સૂક્ષ્મશરીર સાથે જમાઈ થનારના સૂક્ષ્મશરીરનો સંબંધ છે જ નહિ. તેમ જ એક બીજાના જવાબદાર પણ નથી જ. પરંતુ દીકરીના તથા જમાઈના માતાપિતા, એ આરે વ્યક્તિના સૂક્ષ્મશરીરની “આપ લે”ની સંમતિ જે ક્ષણથી થાય છે, તે ક્ષણથી દીકરીજમાઈના સંબંધનું સ્થૂલાકાર ઉત્પન્ન થાય છે. તે આકારને આકાશતત્ત્વદ્વારા ઉભય વ્યક્તિના સૂક્ષ્મને અસર થાય છે. આ પ્રકારે “માનસિક ક્રિયા” છ એ વ્યક્તિમાં થયા પછી વૈદિક વિધિમાં, “માનસિક ક્રિયા”ને સ્થૂલાકારે યોજાય છે. તે “યોજના” પુનઃ આકાશતત્ત્વદ્વારા દીકરીજમા-

ઈના સૂક્ષ્મશરીરને અસર કરવા માંડે છે. આ પ્રમાણે છ જથ્થોની માનસિક ક્રિયા તથા વૈદિકવિધિ એકત્ર થઈને આકાશતત્ત્વદ્વારા સૂક્ષ્મશરીરને જઈ ભળ્યા પછી તેવા પ્રકારનું જે બંધારણ ખડું થયું છે, તેમાં “પુનર્વિવાહ” થઈ શકતા જ નથી. થાય તો વર્ણસંકરતા જ સિદ્ધ થાય છે. સ્થૂલશરીર તથા સૂક્ષ્મશરીરની અપવિત્ર કોટીના મંદમતિવાળાઓને આ બાબતની સમજણ નહિ, ખ્યાલ નહિ આવે, તો તે સ્વાભાવિક જ છે. આટલું છતાં સ્થૂલ પ્રતિજ્ઞાનો નાશ કરવાને સૂક્ષ્મશરીરના હક્કદારને સ્વતંત્ર સત્તા છે. જમાઈ થનારે “સ્થૂલ પ્રતિજ્ઞા”ને અવલંબીને જ જ્યાં સુધી દીકરીની સંભાળ રાખે ત્યાં સુધી જ જમાઈનો સંસર્ગ દીકરીને શુભસંસ્કારયુક્ત સહાયક નિવડવા પામે છે. તેથી જમાઈની પ્રવૃત્તિ દીકરી પ્રત્યે કર્મબંધનયુક્ત આચાર વિચારવાળી છે કે શુભને રળાવનારો ક્રમ છે, તેની દેખરેખ રાખવાને દીકરીનાં માબાપ બંધાયલાં જ છે. તેમાં દીકરીના માબાપથી અજ્ઞાનવશાત અસાવધાનતા સેવાય તો કર્મબંધનમાં જ ખરડાતા તેમના પોતપોતાના સૂક્ષ્મશરીરના સંસ્કારોને સ્વતઃ અપવિત્ર જ કરાવી લે છે. તેના પ્રતાપે અનેક પ્રકારની રંજમાં ઠડવા અનુભવો આપવાનો દીકરીના માબાપોને વારો આવે જ છે. માટે એવા દુષ્ટવાસનાઓના પંજમાંથી મુક્ત રહેવાને ખાતર જ લક્ષ રાખીને યોગ્ય જમાઈ યોગવાની જવાબદારી દીકરીના માતાપિતાને શિરે જ ધર્મશાસ્ત્રના ફરમાન પ્રમાણે સર્વથા રહે છે.

(૨૩) પંચમહાભૂતોઃ—આકાશ (શબ્દ), વાયુ (સ્પર્શ), તેજ (રૂપ), પાણી (રસ), પૃથ્વી (ગંધ), અનુક્રમે આ પાંચે અકેકના સ્થૂલાકાર જ છે. સર્વથી સૂક્ષ્માકાર “આકાશ” છે. તેથી કરીને સ્થૂલશરીરના સંસ્કારોને સંગ્રહ કરીને ક્રમાત્

સૂક્ષ્મશરીરને જોળવનાર “આકાશતત્વ” છે. આકાશતત્વમાં બળ સંગ્રહ કરવા લાયક જે તત્વ રહેલાં છે, તે તત્વ વ્યક્તિગત સૂક્ષ્મશરીરમાં હોતાં નથી. વાસ્તે વ્યક્તિગત સૂક્ષ્મશરીરના પણ નેતા “આકાશતત્વ” છે. આકાશતત્વના સુવ્યવસ્થાવાળા ક્રમે કરીને જ “જગત” નિયન્ત્રિત ધોરણે અરબલિત-પણે પસાર થાય છે. ધર્મશાસ્ત્રાજ્ઞા અર્થાત્ સ્મૃતિ તથા શ્રુતિઓ સાથે સૂક્ષ્મશરીરનો સંબંધ જોડનાર વાયુતત્વ છે. અન્ય વર્ણોને ધર્મશાસ્ત્રાજ્ઞાની સાથે સંબંધ જોડનાર દ્વિજો છે. દ્વિજો “વાયુ તત્વાંશ શુદ્ધિ પ્રધાન યોનિવાળા હોવાથી “વૈદિક કર્મ”નું કેન્દ્રક્ષેત્ર” છે. “પ્રાણાત્મક તત્વની શુદ્ધિ” હોય તો જ દ્વિજ વૈદિક કર્મોધિકારી બને છે. વૈદિક કર્મોનુષ્ઠાથી જ દ્વિજત્વ પ્રાપ્ત છે. ગુણકર્મથી દ્વિજત્વ પ્રાપ્ત થતું જ નથી. ગુણ કર્મયુક્ત શૂદ્ર પણ હોઈ શકે છે. ગુણ કર્મરહિત સભતિ વર્ગમાં જે શૂદ્ર હોય, તેવા વર્ગ કરતાં “ગુણકર્મ” યુક્ત શૂદ્ર શ્રેષ્ઠ જ છે. પણ “ગુણ કર્મયુક્ત” શૂદ્ર જન્મ કરતાં વૈદિક સંસ્કાર પામેલાઓ, કેવળ વિભતિ તત્વવાળા હોવાથી તેઓ “સંસર્ગ” માટે અયોગ્ય જ ઠરે છે. “જેને શીંગડાં હોય તે ગાય જાણવી,” પરંતુ તે કહેવું ખોટું છે. કેમકે “શીંગડાં” જેમ ગાયને છે, તેમ અન્ય પશુને પણ હોય છે. માટે શિંગડાનો ધર્મ—ચિન્હ સાધારણ હોવાથી, ગાયને જણાવનાર હોઈ શકે નહિ. એટલે જેને જેને શીંગડાં હોય, તે ગાય કહેવાય નહિ જ. તેમ જ “ગુણકર્મ” સર્વ વર્ણને સાધારણ ધર્મ હોવાથી, બ્રાહ્મણનું જે અસાધારણ લક્ષણ, તેને બીજું પૃથક્ જણાવનાર ચિન્હ હોઈ શકે નહિ. તેટલા માટે “વિદુરાદિક”માં ગુણ કર્મ સંપત્તિ શ્રેષ્ઠ હોવા છતાં તેને બ્રાહ્મણ ગણવામાં આવ્યા નથી. માટે “બ્રાહ્મણ” ગુણકર્મથી માનવામાં આવ્યા નથી. જન્મથી માનવાનું મુખ્ય

કારણ વૈદિકધર્મ કર્માનુષ્ઠાનથી સૂક્ષ્મશરીર શુદ્ધ થયેલું હોવાથી જ “પ્રાદ્યણ્યેનિ” પ્રાપ્ત થાય છે. દ્રોણાચાર્ય, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, એ ત્રણે પ્રાદ્યણ્યો ક્ષત્રિય ગુણવાળા હોવા છતાં અને શુદ્ધમાં ઉત્તમ પરાક્રમ કરનારા હોવા છતાં તેમને ક્ષત્રિય માનવામાં આવ્યા નથી. પુત્રવધના ક્રોધથી, અર્જુન પ્રતિજ્ઞાવશ થઈ અશ્વત્થામાને હણવા તૈયાર થયા ત્યારે નેતાએ કહ્યું કે, “પ્રાદ્યણ્ય છે” માટે વધ કરવાને યોગ્ય નથી.

(૨૪) “સ્થૂલશરીર” દુર્બલ હોય, સ્થૂલશરીરથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી ન હોય છતાં, “સૂક્ષ્મશરીર” વડે મલિન કાર્યો કરવામાં તે બહુ જ બળયુક્ત રહે છે. “સૂક્ષ્મશરીર” મલિન સંસ્કારવશાત્ અસત્ વ્યાપારમાં તીવ્ર વેગવાળું હોય, છતાં તેવી “વેગવાળી કક્ષા”ને વશ થવાથી સ્થૂલશરીરની નિર્મોલ્યતાને લીધે અશક્ત પણ હોઈ શકે છે. “સ્થૂલશરીર” બળવાન હોય છતાં સૂક્ષ્મશરીર દુર્બલતાવાળું પણ રહે છે. તેવા મનુષ્યો જ તમોગુણ પ્રધાનતત્ત્વવાળા હોઈને ક્રોધી નિવડે છે. સ્થૂળશરીર તથા સૂક્ષ્મશરીર ઉભય શુભ સંસ્કારયુક્ત હોય છે તો ક્ષમાયુક્ત સ્થિર તથા આત્મનિષ્ઠાયુક્ત ગંભીર તત્ત્વયુક્ત રહે છે. એવા પ્રકારની જે કક્ષા છે, તેમાં સ્થિર પામેલી વ્યક્તિથી જ ધર્મશાસ્ત્રોનાં રહસ્યોને મૂળ નાયકના મુદ્દા પ્રમાણે સમજવાને શક્તિવાન થવાય છે. સ્થૂલશરીરનું વર્ણસંકરત્વ અને સૂક્ષ્મશરીરના પણ વર્ણસંકરત્વને અંગે ગમે તેવા સુંદર જણાતા વિચારો પણ વસ્તુતઃ હિતકર થઈને શુભ સંસ્કારને રળનારા કે પોષનારા થઈ શકતા જ નથી. આસુરી સંપત્તિની “પોષક કક્ષા જ” સ્થૂળશરીરના બહેકવાપણાનું સ્વરૂપ છે. “સ્થૂળશરીરના વેગો” જ્યારે સૂક્ષ્મશરીરના કાબૂમાં રહેવા ન પામે ત્યારે જ આસુરી સંપત્તિઓનું સામ્રાજ્ય જામવા પામે.

છે. “પતન ક્રમ” આનું જ નામ છે. અવનતિ-અધોગતિ-પશુ જીવન-પામર વર્ગનું સ્વરૂપ આ છે. દૈવી સંપત્તિની પોષક કક્ષા, તે જ સૂક્ષ્મશરીરની પવિત્રતાનું સ્વરૂપ છે. એવા પવિત્ર સ્વરૂપના સંસ્કારયુક્ત બળવડે જ ધર્મના પરિપાલનની વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે તથા આચાર વિચાર આહાર તથા વિહાર સર્વેમાં સુદૃઢપણે સુવ્યવસ્થા યુક્ત રહેવાને અનેક પ્રકારે સુયોગ મળી રહે છે. એવા મનુષ્યોથી જ ધર્મનાં રહસ્યો જલદી સમજવામાં વિક્ષેપ થતો નથી. તે નિઃશંકત્વરૂપે બને છે. તે સ્થિર વ્યવસ્થા યુક્ત જીવન ગાળે છે. ઉન્નતિક્રમ આનું નામ છે. વિકાસ-વૃદ્ધિ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ માર્ગનું સ્વરૂપ આ છે.

(૨૫) “સ્થૂળશરીરની પ્રકૃતિ” વિકારોને પામતાં રોગ-અસ્ત બને છે અને “સૂક્ષ્મશરીરની પ્રકૃતિ” વિકારોને પામતાં અપવિત્ર બને છે. ઉભય શરીરના વિકારવડે “કારણ શરીર” દુર્વાસના યુક્ત જ બને છે, જેથી પુનર્જન્મ વણસી જવા પામે છે. પુનર્જન્મ વણસી જવા પામે નહિ અને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, અને કારણ શરીરો પવિત્ર જ રહેવા પામે, જીવભાવના શિથિલ થવા પામે, એ દૃષ્ટિબિંદુવડે વૈદિકકર્મોની રચના છે. તે “રચના” મુજબ જે મનુષ્ય પોતાની જાંઘળીને રચતો જાય, તે જ મનુષ્ય “વૈદિક સંસ્કારનાં રહસ્યો” સમજવાને લાયક નિવડે છે. મનુષ્યજન્મ આ જગોએ જ સાર્થક નિવડે છે. એવા પ્રકારની સાર્થકતા જે માર્ગમાં સુવ્યવસ્થિતપણે નિર્માણ છે, તેનું જ નામ “સનાતન ધર્મ” છે. વૈદિક સંસ્કાર રહિત સૂક્ષ્મશરીર કોઈ કાળે પણ પવિત્ર ઠરતું જ નથી.

કૃતસ્થ શ્રી.

(અંકલેશ્વર)

આ પ્રમાણે હોવાથી આર્યમહિલાઓને લમમાં વરવધ વચ્ચે વૈદિક કેવા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાય છે, તે સંબંધી થોડુંક દિક્ દર્શન કરાવશું જેથી તેમના સંસ્કાર સારા પડવાથી ભવિષ્યની છંદગી સારા લક્ષણવાળી થાય.

“લમનું વેદોક્ત બંધારણ.”

પાણિ ગ્રંથણ થતા પહેલાં પ્રથમ વાકુદાન કરવામાં આવે છે. કન્યાનો પિતા તથા વરના પિતાની વચ્ચે જે પ્રતિજ્ઞાઓ થાય છે, તે પ્રથમ જણાવીશું.

(૧) વાકુદાન.

કન્યાપિતા:—

અઘ્યંગે પતિતે ક્લીબે દશદોષવિવર્જિતે ।

મમ કન્યાં પ્રદાસ્યામિ દેવામિગુરુસંનિર્ઘૌ ॥

અર્થ:—શરીરને વિશે કોઈ પણ પ્રકારની ખોડખાંપણ વિનાની, પાપના દોષથી રહિત તથા વંધ્યત્વના દોષથી રહિત આ ભારી કન્યા, દેવ, અગ્નિ તથા ગુરૂને સમક્ષ રાખી આપના પુત્રને આપીશ.

વરપિતા:—

વાચ્ચા વક્તા ત્વયા કન્યા પુત્રાર્યે સ્વીકૃતા મયા ।

વરાવજોક્તાદેર્ઘૌ નિશ્ચિત ત્વં સુહૃદી મવ ॥

અર્થ:—વરનો પિતા કન્યાના પિતાને કહે છે કે, તમે વાણીથી આપની કન્યાને આપવા તૈયાર થયા છો, તે કન્યા હું.

મારા પુત્રને અર્થે કળૂલ કરું છું. તમે મારા પુત્રની અર્થાત્ વરની ખારીકીથી તપાસ કરો તથા તે રીતે કરી આપ પછી નિશ્ચિંત થાઓ.

કન્યા પિતા:—

વાચ્ચા દત્તા મયા કન્યા પુત્રાર્થે સ્વીકૃતા ત્વયા ।
કન્યાવલોકનવિધૌ નિશ્ચિત ત્વં સુખી મથ ॥

અર્થ:—વાણીવડે આ મારી કન્યા આપના પુત્રને હું આપી ચૂક્યો છું. તમેએ તમારા પુત્રને અર્થે આ કન્યાને સ્વીકાર કર્યો છે. આપને કન્યાના સંબંધમાં તેના લક્ષણ સંબંધી જે કંઈ નિરીક્ષણ કરવું હોય, તે કરી લઈ આપ નિશ્ચિંતપણાથી સુખી રહો.

વર પિતા:—

મયા કન્યાવલોકિતા દશદોષવિવર્જિતા ।
તદાહં વરયિષ્યામિ દેવાગ્નિરુક્સંનિધૌ ॥

અર્થ:— મેં કન્યાનું સારી રીતે અવલોકન કર્યું, આપની કન્યા દશ પ્રકારના દોષથી રહિત છે. દેવ, અગ્નિ તથા ગુરૂને સંનિધિમાં રાખી, હું આપની કન્યા મારા પુત્રની સાથે વરાવીશ.

આ રીતે વાફ દાન થવા પછી તથા પાણિગ્રહણ થવા પહેલાં વરનામાં પાંચ પ્રકારના દોષ જણાય તે કન્યાના પિતાએ બીજા વરની સાથે લગ્ન કરવાં. આ જ હેતુને લઈ પારાશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે,

નષ્ટે મૃતે પ્રવ્રજિતે ક્લીબે ચ પતિતે પતૌ ।

યંચ સ્વાપત્સુ નારીણાં પતિરન્યો વિધિયતે ॥

અર્થ:-વર જો ખોવાઈ ગયો હોય, મરણ પામ્યો હોય, સાધુ થઈ ગયો હોય, કોઈ રોગથી નપુંસકતા આવી ગઈ હોય અથવા કોઈ કારણથી અત્યંત પાપી બની ગયો હોય તો આ પાંચ આપત્તિમાં વાગૂદાન થઈ ગયું હોય, છતાં કન્યાએ તે પતિનો ત્યાગ કરવો. પણ પાણિગ્રહણ થઈ ગયા પછી નહિ.

(૨) અતિથિપૂજન.

ત્યાર બાદ વિષ્ટરૂપી બે દર્શના કટકા લઈ કન્યાનો પિતા વરરાજાનું પૂજન કરવા જાય છે. પ્રથમ તે બે વિષ્ટરના કટકા વરરાજાના હાથમાં આપે છે. વરરાજા તે બેઉને ગ્રહણ કરી તેમાંનો એક કટકો નીચેનો મંત્ર બોલી પોતાના આસન તળે મૂકે છે:-

વર:-

યા ઓષધી: સોમરાક્ષી: વહ્ની શતવિચ્છન્ના: ।

તામમહ્યમસ્મિ જ્ઞાસનેઽહિદ્રા: શર્મં ચક્ષ્મત ॥

અર્થ:-આ ઓષધિઓનો પતિ ચંદ્રમા છે. તેઓ અનેક પ્રકારની છે. તેઓ પ્રજાને જીવાડવામાં નિપુણ છે. તેઓ હમેશ પૃથ્વીપર થનારી છે. આ ઓષધિનાપર બેઠેલા મને તે ઓષધિઓ સુખ આપો.

ત્યાર બાદ બીજો વિષ્ટર લઈ વરનીચે પ્રમાણે બોલે છે:-

વર:-

યા ઓષધી: સોમરાક્ષી: વિષ્ટિતા: પૃથિવીમનુ ।

તા મહ્યમસ્મિ ન્વાદયોરહિદ્રા: શર્મં ચક્ષ્મત ॥

અર્થ:-આ ઓષધિનો ચંદ્ર રાજા છે. તેઓ અનેક પ્રકારવાળી છે. પૃથ્વીપર તેઓ ઉગવાજાળી છે. આ ઓષધિ

કે જે મારા પગતળે હું મૂકું છું, તે મને નિરંતર સુખ આપો.

આ થઈ રહ્યા પછી વરરાજને પગ ધોવા માટે જળ આપે છે. આ પાદપાત્ર કન્યાનો પિતા વરરાજના હાથમાં આપે છે. વરરાજ તે પાદપાત્રને પોતાના હાથમાં લે છે. તેને ઉઘાડે છે તથા તેમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જુએ છે.

આ પ્રતિબિંબ જોતી વખતે તે નીચેનો મંત્ર બોલે છે:-

વર:-

યતો દેવી પ્રતિપશ્યામ્યાપસ્તતો મારાચિરાગચ્છતુ ॥

અર્થ:-આ વૃષ્ટિરૂપી જળની ઉત્પત્તિ સૂર્ય ભગવાનમાંથી છે. તે દાનાદિક ગુણવાળી છે. હું, હે સૂર્યભગવાન! આપને સારી રીતે જોઈ છું. આ આદિત્યમાંથી મને સમૃદ્ધિ પ્રાપ્તિ થાઓ.

આ જળ ત્યારબાદ વર પોતાના ડાબા પગપર રેડે છે તથા તે વખતે નીચે પ્રમાણે કહે છે:-

વર:-

સવ્યં પાદમવનેનિજેઽસ્મિન્રાષ્ટ્રે શ્રિયં દધે ॥

અર્થ:-હું આ ડાબા પગને આ પાદપાત્રના જળથી ધોઈ છું. આ ધોવાવડે હું લક્ષ્મીને ધારણ કરવાવાળો થાઉં છું.

આ થયા પછી જમણા પગપર પાદપાત્રનું જળ વરરાજ રેડે છે તથા નીચેનો મંત્ર બોલે છે:-

વર:-

દક્ષિણપાદમવનેનિજેઽસ્મિન્રાષ્ટ્રે શ્રિયમાવેશયામિ ॥

અર્થ:-હું પાદપાત્રના જળથી મારો જમણો પગ ધોઈ છું. આ ધોવાથી મારે વિશે લક્ષ્મીનો નિવાસ થાઓ,

ત્યાર બાદ નીચેનો મંત્ર બાણી બેઉ પગપર વર પાણી
રેડે છે. જેમકે:—

વર:—

પૂર્વમન્યમપરમન્યમુર્મી પાદાવવનેનિજે રાષ્ટ્રસ્યદ્વર્યા અમ-
યસ્યાવરુચ્યે ॥

અર્થ:—હાબો તથા જમણો પગ ધોયા પછી હું મારા
બેઉ પગપર સામટું જળ રેડું છું. આ જળવડે પાદ ધોવાથી
હું બચ રહિત થાઉં તથા મારી સમૃદ્ધિમાં વધારો કરો.

પાદપાત્ર આપી રહ્યા પછી કન્યાનો પિતા વરરાજાને
અર્ધાનું પાત્ર વરના હાથમાં આપે છે. આ અર્ધાપાત્ર વર
પોતાના હાથમાં લે છે તથા અર્ધાનું જળ પોતાના જમણા
હાથમાં લે છે. તે સમયે તે નીચેનો મંત્ર બાણે છે. જેમકે:—
વર:—

અન્નસ્ય રાષ્ટ્રિરસિ રાષ્ટ્રિસ્તે મૂયાસમ ।

અર્થ:—હે અર્ધરૂપી જળ ! તું અન્નના પ્રકાશકરૂપે છે.
હું પણ તારી કૃપાવડે પ્રકાશમાન થાઉં.

આ થઈ રહ્યા પછી આચમનીયપાત્ર કન્યાનો પિતા
વરના હાથમાં આપે છે, જે વખતે વર નીચે પ્રમાણે કહે છે:—
વર:—

યશોઽસિ યશો મયિ ઘેદિ

અર્થ:—હે આચમનીય જળ ! તમે યશરૂપે છો. આપના
સંબંધથી હું પણ કીર્તિમાન થઈશ.

આચમનીય પાત્ર આપ્યા પછી ફરી તથા મધ્યવેદે કાંસાના
વાસણમાં એકત્ર કરી તેનાપર બીજું એક કાંસાનું વાસણ ઢાંકી

વરના હાથમાં મધુપર્કરૂપે આપે છે. વર તે પોતાના હાથમાં લે છે અને તે ઉઘાડે છે. આ ઉઘાડી તેમાંથી તે ભક્ષણ કરે છે તથા તે વખતે વર નીચેનો મંત્ર બોલે છે:—

વર:—

યશસ્તો મક્ષોઽસિ મહસ્તો મક્ષોઽસિ શ્રીમક્ષોઽસિ ધ્રિયં
મયિ ધેહિ ॥

અર્થ:—હે મધુપર્ક ! તું યશ, તેજ તથા લક્ષ્મીનો વધારનાર છે. આ મધુપર્કનું પ્રાશન કરવાવડે મારે વિશે યશ, તેજ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરો.

ગાયત્રી પ્રાર્થના.

ત્યાર પછી ત્યાં બેસાડેલી ગાયને જોઇ વર નીચે પ્રમાણે કહે છે;—

વર:—

મુંચ ગાં વરુણપાશા દ્વિવંતં મેઽભિધેહિ ।

તં જહ્યમુષ્ય ચોમયોરુત્સૃજ ગામત્તુ તૃણાન્નિ પિબતૃક્ષ્કં ॥

અર્થ:—વરુણના પાશથી જે ગાયને બાંધવામાં આવી છે, તેને છોડી મૂકો. ત્યાં જઇ તેને છોડી મૂકો. તે તૃણ તથા જળ યથેચ્છ ભક્ષણ કરો. મારા શત્રુનો પરાભવ થાઓ તથા તેનો નાશ કરો. આ જ વખતે ગાયત્રી નીચે પ્રમાણે વર પ્રાર્થના કરે છે;—

વર:—

માતા રુદ્રાણાં દુહિતાં વસૂનાં સ્વસાદિત્યાનામમૃતસ્ય નામિઃ ।

પ્રતુવોચં ચિકિતુષે જનાય માગામનાગામદિતિં ષધિષ્ઠઃ ॥

અર્થ:—હે ગાય ! તું રુદ્રોની માતારૂપ છે, વસુઓની

હુડિતારૂપ છે, આદિત્યોની સ્વસારૂપ છે, દૂધ તથા ઘી આદિ અમૃતના કારણરૂપેતું છે. આ ગાય અપરાધથી રહિત તથા દીનભાવવાળી છે. હે યજ્ઞમાનના આકરો ! હું તમને પ્રકટરીતે કહું છું કે, જ્ઞાનસંપન્ન યજ્ઞમાનને અર્થે તમો તેનો વધ નહિ કરો.

આ પ્રમાણે અતિથિતું પૂજન થયા પછી કન્યાદાન દીધા પછી કન્યાનો પિતા વરને નીચે પ્રમાણે કહે છે;—

કન્યા પિતા:—

ધર્મે ચાર્યે ચ કામે ચ નાતિચરિતવ્યા ॥

અર્થ:—ધર્મ, અર્થ તથા કામને વિશે તમારે આ કન્યાનું ઉદ્દાઘન કરવું નહિ.

વર:—

અહં નાતિચરિણ્યામિ ।

હું જરાપણુ ધર્માદિ કાર્યોમાં આનું ઉત્ક્રમણુ નહી કરીશ—આ જ વખતે વર નીચે પ્રમાણે કહે છે;—

ક इदं कस्मा अदात् कामः कामायादात् कामो दाता कामः
प्रतिग्रहीता कामसमुद्रमाविशत् कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि
કામેતત્તે ॥

અર્થ:—આ દાન કર્મ શું છે તથા તે દાન કોને કર્યું છે. આના સંબંધમાં કામરૂપી દાતાએ કામરૂપી વરને આ દાન કર્યું છે. આથી દાતા કામરૂપે છે તથા હું પ્રતિગ્રહણુ કરનાર પણ કામરૂપે છું. કામરૂપી સમુદ્રને વિશે તેણે પ્રવેશ કર્યો. કામવડે હું કન્યાદાન ગ્રહણુ કરું છું. આ કન્યાદાનરૂપી આપનું કર્મ પણ કામનારૂપે છે.

ત્યારબાદ વરરાજાએ કન્યાને ફાટેલું નહી ઝોવું પણ પહેરાવવું તથા તે વખતે વરે નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલવો:—

વર:—

યા અકૃતનવયન્યા અતન્વત યાઞ્ચ દેવ્યો અંતા નમિતોતતંથા
તાસ્ત્વા દેવ્યો જરસા સંવ્યયં ત્વાયુષ્મતીદં પરિધત્સ વાસઃ॥

અર્થ:—જે સ્ત્રીઓ તંતુને વિસ્તાર કરી વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે, તે સ્ત્રીઓ દાનાદિ ગુણવાળી છે. તેઓ શરીરના બેઠ ભાગપર પટને ધારણ કરતી હતી. હે કન્યા ! જરાવસ્થા થતાં સૂધી તું પણ તેઓની માફક આ વસ્ત્રને ધારણ કર.

ત્યારબાદ બીજું વસ્ત્ર ઓરાડવું તથા વરે નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલવો:—

વર:—

પરિધત્ત ધત્ત વાસસૈનાં શતાયુર્ષીં કૃણુત દીર્ઘમાયુઃ ।

શતં ચ જીવ શરદઃ સુવર્ચાં વસૂનિ ચાર્યેં વિમૃજાસિ
જીવન્ ॥

અર્થ:—તું આ વસ્ત્રને ધારણ કર. આ વસ્ત્રવડે તું સો વર્ષના દીર્ઘ આયુષ્યવાળી થા અથવા સો શરદઋતુ સૂધી તું જીવ. તું સારી કાંતિવાળી થા. હે આર્યે ! તું હાંબા વખત સૂધી જીવતી છતાં પૈસાટકાને ધારણ કરવાવાળી થા.

આ પછી વર નીચે પ્રમાણે મંત્ર બોલી અગ્નિ પાસેથી કન્યાતું ગ્રહણ કરવા તેની પ્રાર્થના કરે છે.

વર:—

સોમોઽદદ્ ગંધર્વાય ગંધર્વોઽદદ્ઽગ્નયે રયિં ચ પુત્રાંઽઽવાદા-
દગ્નિ મેશ્વમયો દમાં ॥

અર્થ:—પ્રથમનાં બે વર્ષ સૂધી સોમ આ કન્યાના પતિ-
રૂપે હોતો. આ સોમે મધર્વદેવને આ કન્યા આપી, જેથી

બે વર્ષ સૂધી ગંધર્વ તેના પતિરૂપે રહ્યો. ત્યારબાદ ગંધર્વે અગ્નિને આપી, જેથી અગ્નિ તેનાં બે વર્ષ સૂધી પતિરૂપે રહ્યો. આ રીતે છ વર્ષ પૂરાં થયા પછી કન્યાને સાતમે વર્ષે આ કન્યા અગ્નિ મને આપે છે, જેથી મને લક્ષ્મી તથા પુત્રો પ્રાપ્ત કરે.

આ જ વખતે કન્યા પોતે પ્રતિજ્ઞા લે છે કે;-

કન્યા:—

પ્ર મે પતિયા નઃ પંથાઃ કલ્પંતાઃ શિવા અરિષ્ટા પતિલોકં
ગમેયમ ॥

અર્થ:-જે માર્ગ મારા પતિનો છે તે જ માર્ગ મારે થાઓ. વળી હું કલ્યાણકારક તથા સુખદાયક પતિના સ્થાન પ્રતિ જાઉં.

અગ્નિની પ્રાર્થના.

વર નીચેની પ્રતિજ્ઞા લઈ અગ્નિને સંતુષ્ટ કરવા છ આહુતિ આપે છે:-

વર:—

અગ્નિરેતુ પ્રથમો દેવતામ્યઃ સોસ્યે પ્રજાં મુંચતુ મૃત્યુપાશાત્ ।
તદયઃ રાજા વરુણોઽનુમન્યતાં યથેયઃ સ્ત્રીપૌત્રમધં નરોદા-
ત્સ્થાહા ॥

અર્થ:-અગ્નિ સર્વ દેવોમાં પ્રથમ દેવ છે. આ અગ્નિ દેવ જે કાંઈ પ્રજા થાય તેને મૃત્યુના બંધનથી મુક્ત કરે. વળી વરુણદેવ પણ આ સ્ત્રીના જે પુત્ર તથા પૌત્રો થાય, તે પણ પાપથી રહિત થાય, એમ કરે. આમ કહી અગ્નિમાં આહુતિ આપે છે.(૧)

વર:—

ઈમામગ્નિસ્ત્રાયતાં ગાર્હપત્યઃ પ્રજામસ્યૈ જરદદિં કરોતુ ।

અશ્વિન્યોપસ્થા જીવતામસ્તુ માતાપૌત્રમાનંદમભિવિબુધ્યતા-

મિયઃ સ્વાહા ॥

અર્થ:—ગાર્હપત્ય નામના અગ્નિદેવ આ કન્યાનું રક્ષણ કરો. તે અગ્નિ આ કન્યાની સંતતિને હીર્ણ આયુષવાળી કરો. ભત્રીની સાથે સર્વદા સંબંધવાળી રહે એમ કરો. આનાં બાળકો અકાળે મૃત્યુ ન પામે એમ, હે અગ્નિદેવ ! તેમ કરો. પુત્રપૌત્રાદિથી થતા આનંદનો આ કન્યા અનુભવ કરે, તેમ કરો. (૨)

વર:—

દ્યૌસ્તે પૃથ્ઠઃ રક્ષતુ વાયુરુર અશ્વિનો ચ । સ્તનંધયસ્તે પુત્રઃ

સવિતા મિરક્ષત્વા વાસસઃ પરિવાનાત્ વૃહસ્પતિઃ વિશ્વેદેભઃ

અમિરક્ષન્તુ પશ્ચાત્ સ્વાહા ॥

અર્થ:—સ્વર્ગ તારા પૃથ્ઠ ભાગનું રક્ષણ કરો, વાયુદેવ તથા અશ્વિનીકુમારો તારા ઉડ્ડ ભાગનું રક્ષણ કરો, દૂધના આહારવાળા તારા ભાવી પુત્રોનું સવિતાદેવ રક્ષણ કરો. જ્યાં સૂધી વસ્ત્ર ધારણ કરવાની મર્યાદાવાળી તું છે (ત્યાં સૂધી અગ્નિદેવ આ પ્રમાણે તારું રક્ષણ કરો.) આ પછીના સમય પછી અર્થાત્ અલિંગ સંન્યાસ લેવા પછી બૃહસ્પતિ તથા વિશ્વેદેવો તારું રક્ષણ કરો. (૩)

વર:—

માતે ગૃહેષુ નિશિ ઘોષં ઉત્થા દન્યત્ર ત્વદ્દુદત્યઃ સંવિશન્તુ

માત્વં રુદત્યુર આવધિષ્ઠા જીવપત્ની પતિલોકે વિરાજપદ્યન્તી

પ્રજા ઃ સુમનસ્મમાના ઃ સ્વાહા ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! તારા નિવાસસ્થાનમાં રાત્રિદિવસ આકંઠરૂપી શબ્દ મા થાઓ. તારા શત્રુના ગૃહમાં આકંઠરૂપી શબ્દોનો પ્રવેશ થાઓ. જે તને દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય, છતાં તે દુઃખને તું હૃદયમાં ધારણ કરતી નહિ. જીવનમુક્ત પતિ સહિત તું પતિના ઘરમાં લાંબો સમય શોભાવાવાળી થા. તું અનેક પ્રકારના ભોગને પ્રાપ્ત કર. તેમ જ પ્રસન્ન ચિત્તવાળી પ્રભને જેવાવાળી તું થા. (૪)

વર:—

અપ્રજસ્યં પૌત્રમર્થં પાપ્માન મુત વા અર્ધં ।

શીર્ણઃ સ્વજમિવોન્મુન્વ દ્વિષદ્વયઃ પ્રતિમુંચામિ પાશઃ સ્વાહા ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! વંધ્યત્વ દોષથી તું રહિત થા. મૃત્યુ ધર્મવાળા તેમ જ પાપવાળા પૌત્રો તને મા થાઓ. જેમ કરમાયલી માળા ગળામાંથી કાઢી નાંખવામાં આવે છે તેમ પાપ તથા ઉપર કહેલા સઘળા દોષો તારામાંથી નીકળી જઈ શત્રુના ગળામાં ફાળેલા થાઓ. (૫)

વર:—

પરૈતુ મૃત્યુરમૃતં આગાંઢિવસ્વતો નો અમયં કુળોતુ । પરં

મૃત્યો અનુપરેહિ પંથાં યત્ર નો અન્ય રત્તરો દેવયાનાત્ ।

ચક્ષુષ્મતે શ્રુણ્વતે તે બ્રવીમિમાનઃ પ્રજાઃ રીરિષોમોત વીરા

ન્સ્વાહા ॥

અર્થ:—મૃત્યુદેવ તારી પરાંગમુખ થાઓ. તેમ જ તે તને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરો. યમરાજ આપણુ ખેડેને ભયથી રહિત કરો. હે યમરાજ ! તમે મારા માર્ગથી પર જાઓ અર્થાત્ મારાથી આપ પરાંગમુખ થાઓ. દેવયાન માર્ગથી લિપ્ત માર્ગ મને મા થાઓ. આ સર્વ જોનાર તથા સાંભળનારના સમક્ષ

હું, હે યમરાજ ! આપની પ્રાર્થના કરી કહું છું કે, મારો પુત્રપૌત્રાદિ પ્રજના આપ ઘાતક મા નીવડો. વળી મારા વંશમાં થનારા શૂરવીરોની પણ હિંસા મા કરો. (૬)

અશ્મારોહણ.

વર:—

इममश्मान मारोहाश्मेव त्वं स्थिरा भव । द्विषन्तमपबाधस्व
मा च त्वं द्विषतामघं ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! આ પથરપર તું ચઢ તથા આ પથર જેમ સ્થિર છે તેમ તું પણ સ્થિર થા. મારા દ્વેષ કરનારના પર તું દ્વેષ કર તથા મારા તરફ તું દ્વેષથી રહિત થઈ રહે.

લાળ હોમ.

વર:—

इयं नार्युपहृते ऽग्नौ छाजानावपन्ति दीर्घायुरस्तु मे पतिः
शतं वर्षाणि जीवत्वे घंतां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥

અર્થ:—આ કન્યા અગ્નિમાં ભાતની ધાણી હોમતી વખતે નીચે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લે છે કે, મારો પતિ લાંબા સમય સૂધી જીવે. તે સો વર્ષ સૂધી જીવે. વળી મારાં સગાંઓ પણ સો વર્ષ જીવવાવાળાં થાઓ.

વર:—

अर्यमणं नु देवं कन्या अग्निमयक्षत स इमां देवो अर्यमा
प्रेतो मुंचातु मामुत स्वाहा ॥

અર્થ:—આ કન્યા અર્યમારૂપ અગ્નિનું યજન કરે છે, જેમ માનીને કે અર્યમાદેવ મને પિતાના કુળમાંથી મુક્ત કરી પતિના કુળમાં હવે મને સ્થાપો.

વર:—

પૂષણં તું દેવં કન્યા અગ્નિમયક્ષત સ હમાં દેવઃ પૂષા પ્રેતો
મુંચાતુ મામુત સ્વાહા॥

અર્થ:—પૂષન્ દેવતારૂપ અગ્નિનું આ કન્યા પૂજન કરે છે, જોમ માનીને કે, પૂષન્ દેવતા મને પિતાના કુળમાંથી મુક્ત કરી પતિના કુળ વિશે સ્થાપો.

વળી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા ફરતી વખતે વર કન્યાને નીચે પ્રમાણે કહે છે;—

વર:—

કન્યલા પિતૃભ્યઃ પતિહોક્તં યતીયમપદીક્ષા મયષ્ટ
કન્યા ઉતત્વયા વયં ધારા ઉદન્યા હવાતિગાહે મહિદ્વિષઃ ॥

અર્થ:—આ કન્યા પિતાને ત્યાંથી નીકળી હવે પતિના સ્થાનપ્રતિ જાય છે. તે પિતૃગૃહના ત્યાગને લીધે વૈવાહિક વ્રતનું આચરણ કરે છે. હે કન્યે ! તારા સમાગમમાં આવેલા અમો, જળની ધારા જેમ સર્વ વસ્તુનો પરાલવ કરે છે, તેમ શત્રુનો પરાલવ કરીએ.

આ થઈ રહ્યા પછી સાત પગલાં કન્યાને ચલાવે છે, જેને સપ્ત પર્વતોનું ઉદ્ધવન કરવાનું કહે છે. આ વખતે વર તથા વધૂ નીચે પ્રમાણે બેઉ જણા પ્રતિજ્ઞા લે છે;—

સપ્તપદી.

વર:—

एक मिषे विष्णु स्त्वा नयतु ॥

અર્થ:—આ પ્રથમ પદનું આક્રમણ કરવાવડે વિષ્ણુભગવાન તને અન્ન આપો.

કન્યા:—

સુખદુઃખાનિ સર્વાણિ ત્વયા સહ વિમજ્યતે
યત્ર ત્વં તદહં તત્ર પ્રથમેઽહં બ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—સઘળાં સુખ તથા દુઃખો હું આપની સાથે
લોગવીશ. જ્યાં તમે જશો ત્યાં હું પણ આવીશ. આ પ્રમાણે
હું પ્રથમ પર્વતનું ઉત્ક્રમણ કરવાવડે તમારી પાસે પ્રતિજ્ઞા
લઉં છું.

વર:—

દ્વે ઋર્જે વિષ્ણુ સ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—ખીજ પર્વતના ઉત્ક્રમણવડે વિષ્ણુ તારામાં
અળ આપો.

કન્યા:—

કુટુંબં રક્ષયિષ્યામિ આવૃદ્ધવાલકાદિકમ્ ।

અસ્તિ નાસ્તિ ચ સંતુષ્ટા દ્વિર્તાયેઽહં બ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—હું વૃદ્ધ માણસથી લઇ બાળક પર્યંત સર્વ કુટું-
બનું રક્ષણ કરીશ. મને કોઇ વસ્તુ હશે અથવા નહિ હશે,
તો પણ હું સર્વદા સંતુષ્ટ રહીશ. આ રીતે ખીજ અચળના
ઉત્ક્રમણથી હું તમારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:—

ત્રીણિ વ્રતાય વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—ત્રીજ અચળના અતિક્રમણથી વિષ્ણુલગવાનું તારે
વિશે યજ્ઞ કર્મની પ્રાપ્તિ કરો.

કન્યા:—

મર્તુમક્તિરતા નિત્યં સદૈવ પ્રિયમાવિણી ।

મવિષ્યામિ પદે ચૈવ તૃતીયેઽહં બ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:-હું મારા પતિને વિશે સર્વદા ભક્તિ રાખીશ. તેમની સાથે સર્વદા મધુર બોલીશ. આ રીતની ત્રીજા ડગ-લાથી હું મારા ધણી પાસે પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:-

ચત્વારિ માયોમવાય વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:-ચોથા પગલાવડે વિષ્ણુભગવાન તારે વિશે સુખની પ્રાપ્તિ કરે.

કન્યા:-

આર્તે આર્તા મવિષ્યામિ સુહૃદુઃખવિમાગિની ।

તવાજ્ઞાં પાલયિષ્યામિ ચતુર્થેઽહં ભ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:-આપના સુખદુઃખમાં હું ભાગ લઉંશ. આપને દુઃખી જોઈ હું દુઃખી થઈશ. આપની દરેક આજ્ઞા હું પાળીશ. આ રીતે ચોથા પગલાથી હું આપની આગળ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:-

પંચ પશુમ્યો વિષ્ણુ સ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:-પાંચમા પગલાવડે વિષ્ણુભગવાન તને પશુ આદિની વૃદ્ધિ કરે.

કન્યા:-

ઋતુકાલે શુચિસ્નાજ્ઞા ક્રીડિષ્યામિ ત્વયા સહ ।

નાહં પરતરં યાયાં પંચમેઽહં ભ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:-રજોદર્શન ગયા પછી શુદ્ધ થયા પછી હું આપની પાસે સુખવિલાસ ભોગવીશ. હું આપના સિવાય બીજા કોઈ પર પણ દૃષ્ટિ નહીં કરું. આ રીતે આપની આગળ પાંચમા પગલાથી પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:—

વજ્ર રાયસ્પોષાય વિષ્ણુ સ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—છઠ્ઠા પગલાથી વિષ્ણુલગવાન તારામાં લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરો.

કન્યા:—

દ્વિદાય સાક્ષિણો વિષ્ણુ નં ચ ત્વાં ધાંચિતામ્યં ।

ઉભયોઃ પ્રીતિરત્યન્તા ષષ્ઠેઽહં ચ બ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—આ આપણા સંભાષણને વિશે વિષ્ણુલગવાન સાક્ષીરૂપે છે. હું તેમની સાક્ષીમાં કહું છું કે, કોઈપણ વખતે આપને છેતરીશ નહિ. આપણે બેઉ અત્યંત પ્રીતિયુક્ત થઈને રહીશું. આ રીતે છઠ્ઠા પગલાવડે હું આપની આગળ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:—

સપ્ત સપ્તહોત્રામ્યો વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

અર્થ:—સાતમા પગલાવડે વિષ્ણુલગવાન તને ઋત્વિકની પ્રાપ્તિ કરો.

કન્યા:—

દ્યોમયજ્ઞાદિકાર્યેષુ મધામિ ચ સહાયિની ।

ધર્માર્થિકામકાર્યેષુ સપ્તમેઽહં બ્રવીમિ ત્વાં ॥

અર્થ:—હોમ તથા યજ્ઞાદિ કાર્યોમાં હું આપને સહાય કરીશ. ધર્મ, અર્થ તથા કામવાળાં સર્વ કાર્યોમાં હું આપને મદદ કરીશ. આ રીતે સાતમા પગલાવડે હું આપની આગળ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

વર:—

સજ્ઞા સપ્તપદી ભવ સ્વયં તે ગમેય સ્વયં તે માયોષા:

સ્વયં તે માયોષ્ટયા: ॥

અર્થ:—આ તારા સાત પગલાવડે તું મારા સખા અર્થાત્ મિત્રરૂપે થા. તેમ જ હું પણ તારી સાથે સખ્યપણાથી જોડાઉં છું. અન્ય સ્ત્રીઓ તારી મૈત્રીનો ત્યાગ મા કરે. જે સ્ત્રીઓ તને સુખ આપવાવાળી છે, તે સ્ત્રીઓ તારી સાથે મૈત્રીપણાને પામે.

વર પોતાની સાથે આવેલા પોતાના સગાઓને પોતાની થનારી પત્નીને જોવા માટે કહે છે તથા તે વખત નીચે પ્રમાણે બોલે છે;—

વર:—

સુમંગલિરિયં વધૂરિમાં સમેત પશ્યત સૌમાગ્યમસ્મૈદત્વા

યાયા ત્વં વિપરેત ન ॥

અર્થ:—આ વધૂ સારાં આચરણવાળી છે. તમે સઘળાઓ સમ્યક્ પ્રકારે નિરીક્ષણ કરો. તે કહે છે, તે જ પ્રમાણે મારી સાથે વર્તશે તથા તે કદાચી જરાપણ ઉલટી રીતે નહિ આવશે.

વર:—

સમર્જંતુ વિશ્વેદેવા: સમાપો હૃદયાનિ નૌ ।

માતરિશ્વા સંવાતા સમુદેષ્ટી દધાતુ નૌ ॥

અર્થ:—હે કન્યા ! આપણ બેઉનાં હૃદયોને જળ જેમ શુદ્ધ કરે છે તેમ વિશ્વેદેવો શુદ્ધ કરે. અર્થાત્ પાપથી રહિત કરે. માતરિશ્વ નામના વાસુઓ તથા પ્રજાપતિ શુદ્ધ કરે. વળી ઉપદેશ આપનારા દેવ આપણ બેઉનાં અંતઃકરણને ઓઠ કરે.

પાંણિગ્રહણ મંત્ર.

વર:—

ગૃમ્ણામિ તે સૌભગત્વાય હસ્તં મયા પત્યા જરદૃષ્ટિઃ યંથા સઃ।
મગો અર્થમા પુરંચિર્મહ્યં ત્વાદુર્ગાર્દ્ધપત્યાય દેવાઃ ॥

અર્થ:—હું તારો હાથ ગ્રહણ કરું છું, જેથી તારા સોભાગ્યની વૃદ્ધિ થાઓ. વળી હું કે જે તારો પતિ છું, તેની સાથે તારી વૃદ્ધાવસ્થા સુખને વિશે જાઓ. જગ નામના દેવ જે ઐશ્વર્ય આપનારા છે, અર્થમા જે નિયમને કરનારા છે તે તથા પુરન્દ્ર નામના દેવ જે જગતને ધારણ કરવાવાળા છે, તે સર્વ દેવો ગૃહસ્થાશ્રમ પાળવા માટે તને કન્યાને મને આપે છે.

વર:—

અઘોરચક્ષુરપતિઘ્રેષિ શિવા પશુમ્યઃ સુમનાઃ સુવર્ચાઃ
વીરસુ જીવસૂ દેવકામા સ્યોના શં મો મવ દ્વિપદે શં
ચતુષ્પદે ॥

અર્થ:—નિર્મળ દૃષ્ટિવાળી, પતિને કલ્યાણ કરવાવાળી તથા પશુઓને પણ મંગળકારક તું થા. તું સારા મનવાળી તથા સારી કાંતિવાળી થા. તું વીર પુત્રની માતા થા. હાંઓ સમય રહેનારી સંતતિવાળી થા. તું યજ્ઞવિશે પ્રીતિવાળી થા. સર્વ મનુષ્યને કલ્યાણ કરવાવાળી તથા પશુઓને પણ કલ્યાણ કરવાવાળી થા.

માનઃ પ્રજાં જનયતુ પ્રજાપતિરાજરસાય સમનક્ ત્વર્યમા ।
મદુ મૈગલી પતિલોકમાવિશશત્રો મવ દ્વિપદે શં ચતુષ્પદે ॥
इमां त्वमिन्द्र मीढव : सुपुत्रां शुमगां कृषि ॥

અર્થ:-જરાવસ્થા પ્રાપ્ત થતા સૂધી સદા આપણને પ્રભાતી ઉત્પત્તિ કરો. વળી આ પ્રભાતે શુભ ગુણવાળી, હે અર્ચામા-
દેવ ! તમે કરો. મંગળકારક દેવો તારૂં મને દાન કરે છે.
માટે તું હવે પતિના ગૃહને વિશે પ્રવેશ કર. તું મનુષ્યને
તેમ જ પશુઓને કલ્યાણકારક થા. હે ઇન્દ્ર દેવ ! તમારૂં હું
ચજન કરૂં છું. તમે આ વધૂને સારા પુત્રવાળી તથા સારા
ભાગ્યવાળી કરો.

વર:-

દશાયાં પુત્રાનાધેહિ પતિમેકાદશં કુરુ સમ્રાજી શ્વશુરે મમ
સમ્રાજી શ્વકર્વાં મમ ।

નનાંદરિ સમ્રાજી મમ સમ્રાજી અધિદેવૃષ ॥

મમ વ્રતે તે દ્વયં દશાતુ મમ ચિત્ત મનુચિત્તં તે મસ્તુ ।

મ મવાચ મેકમના જુષસ્વ । બૃહસ્પતિ સ્વા નિયુનક્તુ મહ્યમ્ ॥

અર્થ:-વળી વર પ્રભાતિની પ્રાર્થના કરી કહે છે કે,
હે પ્રભાતિ ! આ કન્યા દશ પુત્રોને ધારણ કરનારી થાય.
ત્યારબાદ હું પતિ અગિઆરમા પુત્રરૂપે થાઉં, અર્થાત્ તને
માતા સમાન ગણું. તું પતિવ્રતા સ્ત્રીને છાજે એવી રીતે
સસરા તરફ વરત, તારી સાસુ તરફ તેજ રીતે વરત. તારી
નણુંદ તથા તારા દીઓર તરફ પતિવ્રતાના જે ધર્મ છે, તે
પ્રમાણે વરત. મારૂં ચિત્ત તથા તારૂં ચિત્ત એક થાઓ અર્થાત્
આપણે કાંઈપણ બાબતમાં મદભેદ પડીએ નહિ. હું જે કાંઈ
આજ્ઞા કરૂં તે એક ચિત્તવાળી થઈ તારે ઉપાડી લેવી. બૃહ-
સ્પતિ દેવ તને આ પ્રમાણે સઘળાં કાર્યોમાં પ્રેરણા કરો.

ત્યારબાદ લગ્ન થતા પહેલાં કુમારી અવસ્થામાં કન્યાવડે
જે પાપ થયાં હોય, તે પાપના નિવારણ માટે કન્યાની તરફથી
તેના પતિ આહુતિ આપે છે. જેમકે:-

પ્રાયશ્ચિત્ત હોમ.

વર:—

લેખા સંધિષુ પક્ષમસ્થાવર્તેષુ ચ યાનિ તે તાનિ તે પૂર્ણાહુત્યા
સર્વાણિ શમયામ્યહં इदं कन्यायै न मम ॥

અર્થ:—હું કન્યાને માટે અગ્નિમાં આહુતિ આપું છું કે,
લેખાસંધિમાં તેમ જ પાંપણુઆદિમાં જે કાંઈ ખોટાં ચિહ્ન
હોય, તે સર્વ ચિહ્નનો આ આહુતિ આપવાથી હું નાશ
કરું છું.

વર:—

કેશેષુ યજ્ઞ પાપક મીક્ષિતે રુદિતે ચ યત્તા તાનિ તે પૂર્ણા-
હુત્યા સર્વાણિ શમયામ્યહમ્ ॥

અર્થ:—કેશમાં તથા જોવામાં તથા રૂદનમાં જે કાંઈ
અપચિહ્ન હોય તે, આ અગ્નિમાં આહુતિ આપવાથી
નિવૃત્ત થાઓ.

વર:—

શીલે યજ્ઞ પાપકં ભાષિતે હસિતે ચ યત્તા તાનિ તે ૦ ।

અર્થ:—પોતાના આચરણમાં તેમ જ બોલવામાં તથા
હસવામાં જે કાંઈ અપચિહ્ન હોય, તેનું અગ્નિદેવ નિવારણ કરો.

વર:—

મારોકેષુ ચ વંતેષુ હસ્તયોઃ પાદયોઃ ચ યત્તા તાનિ તે ૦ ॥

અર્થ:—અંદરના હાંતમાં, બાહ્યની પાસેના હાંતમાં, બે
હાથમાં, તથા પગમાં જે કાંઈ અપચિહ્ન હોય, તે સર્વનું
અગ્નિદેવ નિવારણ કરો.

વર:—

ઋષો રુપસ્યો ઝંઘયોઃ સંધાને ચ । તાનિ તે ૦ ॥

અર્થ:-ઉર, ઉપસ્થ તથા જંઘામાં જે અપલક્ષણ હોય, તે સર્વતું અગ્નિ નિવારણ કરે.

વર:-

યાનિ કાનિ ચ ઘોરાણિ સર્વાંગેષુ તવામવન્ । પૂર્ણાદુતિમિ-
રાજ્યસ્ય સર્વાણિ તાન્યશીશમમ ॥

અર્થ:-તારાં કોઈપણ અંગમાં જણાયલાં કે નજણાયલાં જે કાંઈ ઘોર અપલક્ષણ હોય, તે આ અગ્નિદેનને પૂર્ણ ધીની આહુતિ આપવાથી નાશને પામે.

ધ્રુવ નિરીક્ષણ.

આ થઈ રહ્યા પછી પતિ કન્યાને ધ્રુવનો તારો દેખાડે છે તથા કહે છે કે:-

વર:-ધ્રુવં પશ્ય ॥ અર્થ:-તું આ ધ્રુવના તારાને જો.

કન્યા:-ધ્રુવં પશ્યામિ ॥ અર્થ:-હું આ ધ્રુવના તારાને જોઉં છું.

વર:-ધ્રુવમસિ ॥ અર્થ:-તું ધ્રુવરૂપે છો.

કન્યા:-ધ્રુવાહં પતિકુલે ભૂયાસમ ॥

અર્થ:-હું મારા પતિના કુળને વિશે ધ્રુવના તારાની માફક અચળરૂપે રહીશ. બળી હું મારા પતિનું કલ્યાણને કરવાવાળી થઈશ. ત્યારબાદ વર અરૂંધતીનો તારો દેખાડાવી તેને કહે છે કે:-

વર:-અરૂંધતીં પશ્ય । અર્થ:-તું આ અરૂંધતીના તારાને જો.

કન્યા:-અરૂંધતીં અહં પશ્યામિ ॥ અર્થ:-હું અરૂંધતીના તારાને જોઉં છું.

વર:—મહેષત્યસિ ॥ અર્થ:—તું અશ્વતીરૂપે છા.

કન્યા:—ત્વયા રુદ્રાહ મસ્મિ ॥ અર્થ:—આપની આજ્ઞાને અશ્વતીની માફક હું પાળનારી થઇશ.

વર કન્યાની તરફ આંગળી બતાવી કહે છે કે:—

ધ્રુવા દ્યૌઃ ધ્રુવા પૃથિવી ધ્રુવં વિશ્વ મિદં જગત્ ।

ધ્રુવાસ્તે પર્વતા इमे ધ્રુવા સ્ત્રી પતિકુલે इयમ્ ॥

અર્થ:—સ્વર્ગ જેમ અચળ છે, પૃથ્વી અચળ છે, આ જગત્ રૂપ વિશ્વ જેમ અચળ છે તથા જેમ પર્વતો અચળ છે, તેમ આ કન્યા પણ મારા પતિના કુળને વિશે અચળ રહેશે.

કન્યા:—

અમુકવરાય શુભદા અહં અભિવાદયામિ ॥

અર્થ:—પતિના કલ્યાણને ઇચ્છવાવાળી હું મારો પતિ જે કહે છે, તેમાં સંમતિ આપું છું તથા તેને માટે હું નમન કેરું છું.

આ પછી વર તથા વધૂ એક પાત્રમાં કંસારનું ભક્ષણ કરે છે. કંસારના એક જ પાત્રમાં બે ભાગ કરે છે તથા તેમાંથી એક ભાગને જમણા હાથવડે અડકી નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

વર:—

અન્નપ્રાશેન મણિના પ્રાણસૂત્રેણ પૃષ્ઠિના વધનામિ સત્યગ્રંથિના
મનસ્ય હૃદયં ચ તે યદેતત્ હૃદયં તવ તદસ્તુ હૃદયં મમ ।
યદિદં હૃદયં મમ તદસ્તુ હૃદયં તવ અન્નં પ્રાણસ્ય પદ્મી
શસ્તેન વધનામિ ત્વાસૌ ॥

અર્થ:—હે વધૂ! તારી ખુદ્ધિને તથા અંતઃકરણને અન્નરૂપ બંધનવાળા, આત્મારૂપ પ્રાણરૂપી સૂત્રવાળા તથા

સત્યરૂપી ંથિવાળા અન્નવડે હું ખાંધું છું. હે કન્યે ! તારું જેવું હૃદય છે તેવું મારું હૃદય થાઓ તથા મારું જેવું હૃદય છે તેવું તારું થાઓ. અર્થાત આપણુ બેઉનાં હૃદયો એકરૂપે થાઓ. હે કન્યા ! પ્રાણુવાયુના બંધનરૂપે અન્ન છે. આ અન્નવડે હું પરણનાર તને ખાંધું છું.

૧૨:—

અગ્ને પ્રાયશ્ચિતે ત્વં દેવાનાં પ્રાયશ્ચિત્તિરસિ બ્રાહ્મણસ્વા
નાયકામ ઉપધાવામિ યાસ્યાઃ પાપીહદમી સ્તામસ્યા
અપજહિ ॥

અર્થ:—હે અગ્નિ ! હે પ્રાયશ્ચિત્તના નાશ કરનાર ! આપ ઇન્દ્રાદિ દેવોના પાપને ટાળનારા છો. યાચનાની કામનાવાળો હું બ્રાહ્મણુ આપની સમીપ આવ્યો છું કે, જેથી આ કન્યાને વિશે જે કાંઈ અશુભ લક્ષણુ હોય, તેનો નાશ કરો.

આજ પ્રમાણે વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિ વાયુ ચંદ્ર તથા સૂર્યને એક સામટી આજ તાત્પર્યવાળા મંત્રવડે આહુતિ આપવામાં આવે છે. આ રીતે ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ પતિઘ્ની તનૂસ્તામસ્યા અપજહિ ॥

હે અગ્નિ ! હું બ્રાહ્મણુ યાચનાની કામનાવાળો આપની પાસે આવ્યો છું કે, જેથી આના દેહને વિશે પતિને :હણુ-વાળા સર્વ દોષનો નાશ કરો. આમ કહી ચાર અગ્નિઆદિની ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ અપશવ્યા સ્તનૂસ્તા મસ્યા અપજહિ ॥

હે અગ્નિ ! હું યાચના કરું છું કે, આમાં વાહનઆદિથી રહિતપણુનો જે દોષ હોય તે ટાળો. એમ કહી અગ્નિ આદિ દેવોની ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ અપુડ્યા તનૂઃ તામસ્યા અપજહિ ॥

હે અગ્નિ ! આના પુત્રઆદિપણ્થાથી રહિત જે દોષ હોય તે ટાળો. એમ કહી અગ્નિ આદિ દેવોની ચાર આહુતિ આપે છે.

અગ્ને-યાસ્યાઃ પાપીલક્ષ્મી ર્યા પતિષ્ઠી યા પુડ્યા યા
અપશવ્યા તનૂસ્તામસ્યા અપજહિ ॥

અર્થ:-હે અગ્નિ ! લક્ષ્મીને હણવાનો, પતિને હણવાનો, વંધ્યત્વનો તેમ જ વાહુનાદિથી રહિતપણાનો સર્વ દોષ નાશ કરે. આમ કહી અગ્નિઆદિ દેવોને ચાર આહુતિ આપે છે. એમ બધું મળી વીશં આહુતિ પ્રાયશ્ચિત્તની આપવામાં આવે છે.

આ થયા પછી રથને વિશે દંપતી ચઢે છે. તે વખતે નીચેનો મંત્ર બોલે છે;—

સુર્કિશુકઃ શાલ્મલીં બિશ્વરૂપઃ સુવર્ણવર્ણઃ સુકૃતઃ સુચ-
ક્રમ આરોહ સૂર્યે અમૃતસ્ય નામિઃ સ્યોનં પ્રત્યે વહતું
કૃણુષ્વ ॥

માબિદન્પરિપંચિનો ય આસીદંતીતિ દંપતિ સુગેભિ દુર્ગમની-
તામપદ્મં ત્વરાતયઃ ॥

અર્થ:-હે વધૂ ! કેસુડાના વૃક્ષના પુષ્પ સમાન રક્તવર્ણ-વાળા, અનેક રૂપવાળા, સુવર્ણના સરખી કાંતિવાળા, સારી રીતે બનાવેલ, સારા ચક્રવાળા તથા અમૃતના કારણરૂપ રથને વિશે તું બેસ તથા પતિનેવિશે સુખ ઉત્પન્ન કર.

આ રીતે ઘેર ગયા પછી ત્યાં વર પોતાની વધૂને નીચે પ્રમાણે કહે છે:-

इह गावः प्रजायन्व मिहा भ्वा इह पूषाः ॥

इह सहस्रदक्षिणोऽपि पूषा निषीदतु ॥

इह धृति रिह स्वधृति रिहरंति रिह रमस्व ॥

मयि धृति मयि स्वधृति मयि रमો मयि रमस्व ॥

અર્થ:-આ પતિના ગૃહને વિશે પુત્રપૌત્રાદિ સંતતિવડે તું પ્રજાવાળી થા. વળી આ ગૃહમાં પૂષા નામના દેવ સ્થિતિ કરે, કે જે દેવના અસ્તિત્વથી હજાર ગાયોની દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે કન્યા ! તને આ ગૃહમાં મનની પ્રસન્નતા થાઓ. તેમ જ તારા બંધુ વર્ગના મનની પણ પ્રીતિ રહો. તારા ભોગવિલાસ આ પતિના ગૃહને વિશે થાઓ. તું હું પતિને વિશે આસક્ત થા. મારા વિશે તારા સગાનો રનેહ રહો. મારે વિશે રમ તથા મારે વિશે તું રમણુ કર અર્થાત્ મારામાં આસક્ત થા.

આ રીતે વિવાહ સંસ્કાર થયા પછી બાળકન્યાનો સમય શાસ્ત્ર પ્રમાણે કેટલો કહ્યો છે, તે સંબંધી જણાવીએ.

કન્યાનો કાળ.

ત્રીણિ वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्युतुमती सती ।

ऊर्ध्वं तु कालादेतस्मा द्विदैत सदृશं पतिम् ॥

અર્થ:-જો કે કન્યા ઋતુવાળી થતી હોય, છતાં કન્યાનો

* આ શ્લોકમાં ઋતુમતી કન્યાએ, પોતાના પિતા નથી પરણાવતો તો પછી પોતાથી અધિક ગુણવાળા વર સાથે અથવા સમાન ગુણવાળા વર સાથે લગ્ન કરવાની ધર્મશાસ્ત્રે આજ્ઞા આપી છે. પરંતુ તેથી સ્વતંત્રપણે પરણનાર કન્યાએ પોતાનાં માતૃપિતાને દોહી સમજવાનાં નથી. ધરસંસારનો ભાર ઉપાડવા સમર્થ થએલાં સ્ત્રીપુરુષોએ વડીલોની મર્યાદામાં રહી એક બીજાને પસંદ કરી સ્વીકારવાં. કેમકે સ્ત્રી-પુરુષોને જીવતા લગ્ન સાથે રહી ધરસંસાર ચલાવવો પડે છે. એવું લક્ષ્ય રૂપ મોટું કાર્ય પૂર્ણ તપાસ કર્યા વગર કરવું નહિ. ઇચ્છિત વર પરણનાર કન્યાએ કેવળ વિષયવાસનાની લાલસાએ સાહસ કરવું નહી.

પિતા ગુણવાનુ વર મળવા છતાં કન્યાને પરણાવતો ન હોય
તો કન્યાએ ત્રણ વર્ષ વીત્યા પછી પોતાની જાતિના ગુણ-
વાનુ વર સાથે પોતાની મેળે પરણવું.

અદીયમાના મર્તાર મધિગચ્છે દ્યદિ સ્વયમ્ ।

નૈનઃ કિંચિદવાપ્નોતિ ન ચ યં સાધિગચ્છતિ ॥

અર્થ:-જે કન્યાને પિતા પરણાવતો ન હોય, એવી
કન્યા પોતે જો પરણે તો તેમાં કન્યાને જરાપણ પાપ લાગતું
નથી, તેમ જ તેને જે પરણે છે તેને પણ પાપ લાગતું નથી.
વળી કહ્યું છે કે,

एतै रेव गुणै युक्तः सर्ववर्णः श्रोत्रियो वरः ।

यत्ना त्वरीक्षितः पुस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥

(યાજ્ઞવલ્કય)

અર્થ:-ગુણવડે યુક્ત, સમાન વર્ણવાળો, વિદ્વાન, પુરૂષ-
પણામાં યતનથી પરીક્ષા કરેલ, યુવાન, બુદ્ધિમાન તથા લોક-
પ્રિય વર સાથે લગ્ન કરવું.

વળી સ્ત્રીને જાયા:કેમ કહેવાય છે, તેના સંબંધમાં
કહ્યું છે કે;—

पति भार्या संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते ।

जायाया स्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः ॥

(મનુસ્મૃતિ)

પતિ સ્ત્રીને વિશે શુક્રરૂપે પ્રવેશ કરી પુત્રરૂપે આ જગ-
તમાં જન્મ ધરે છે. પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીને વિશે ફરી પ્રજારૂપે
જન્મે છે. આથી સ્ત્રી જાયા કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે;—

યાદશં દિ સ્ત્રી સેવતે સુતં સુતે તથા વિધમ્ ।

તસ્મા ત્વજાવિશુદ્ધયર્થે સ્ત્રિયં રક્ષે ત્વયત્નતઃ ॥

અર્થ:-શ્રી જેવા પુરુષને સેવે છે તેવી પ્રભને ઉત્પન્ન કરે છે. માટે સારી પ્રભ થવા સારૂ પુરુષોએ સ્ત્રીઓનું પ્રયત્ન-પૂર્વક દુરાચારથી રક્ષણ કરવું.

“સ્ત્રી ધર્મ”

વિધયા તદા રોહન્તિ યત્ર કામાઃ પરાગતાઃ ।

ન તત્ર દક્ષિણા યાન્તિ નાવિદ્વાંસ સ્તપરિવનઃ ॥

(શતપથ)

વિદ્યાના પ્રભાવથી મનુષ્ય એવા પદને પ્રાપ્ત થાય છે કે, જ્યાં સર્વ સુખની અવધિ છે. જે પદાર્થ ધન, ચાતુર્ય તથા વિદ્યા વગરના તપથી પ્રાપ્ત થતા નથી, તે સર્વ પદાર્થો વિદ્યાના પ્રતાપથી પ્રાપ્ત થાય છે.

દુરાચાર એ દુઃખની ખાણ છે તથા સદાચાર એ સુખનો ભંડાર છે. માટે પોતાનું કલ્યાણ ધૃષ્ટિનાર સ્ત્રીએ મદિરાપાન, દુર્જનસંગ, પતિનો વિયોગ, ગમેત્યાં ભટક્યા કરવું, નિંદા કરવી તથા પદ્ધેર નિવાસ કરવો, આ છ ખાખતો સ્ત્રીને દૂષણ ત્રગાડનારી છે.

વળી કહ્યું છે કે;—

શયાસન મહંકારં કાનં ક્રોધ મનાર્જવમ્ ।

દ્રોહમાર્ષં કુચર્યાં ચ સ્ત્રીભ્યો મનુરકલ્પયત્ ॥

અર્થ:-મનુ ભગવાન કહે છે કે, સૂધ રહેવું, બેસી રહેવું, ઘરેણાંપર પ્રીતિ, કામ, ક્રોધ, ઉદ્વેગ, બીજાનો

દ્રોહ કરવો તથા દુશચાર, આઠલી બાબતો સ્ત્રીઓમાં સ્વભાવિક રીતે રહેલી હોય છે. માટે સ્ત્રીઓએ તે દુરાચરણોથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો.

મહા મૂલ્યવાન તથા કીમતી આ આપણી કાયા છે. બીજા પદાર્થો પ્રયત્નથી મેળવી શકાય તેવા છે, પણ મનુષ્ય-શરીરને પામવું અત્યંત દુર્લભ છે. માટે શરીરની આરોગ્યતાના ઉપાય યોજવા તથા આરોગ્યસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા સાથે દરેક સ્ત્રી પુરૂષને પોતાના સુખ માટે વ્યાવહારિક જ્ઞાન, ધાર્મિકજ્ઞાન તથા નૈતિક જ્ઞાન લેવાની આવશ્યકતા છે. સુશિક્ષિત સ્ત્રી પોતાના બાળકને ભવિષ્યમાં સારો કેળવણીવાળો કરી શકે છે. માટે જેમ પુત્રને આઠ વર્ષ પછી તેમ પુત્રીને પાંચ વર્ષ પૂરાં થવા પછી વિદ્યાભ્યાસમાં જોડવી. તે તેર વર્ષની અર્થાત્ રજોદર્શન થાય ત્યાં સૂધી તેને લીપી તથા ભાષા ભણાવતાં સ્ત્રીઓના ઉપયોગમાં આવે એવી વિદ્યાનું બની શકે તેટલું સામાન્ય જ્ઞાન આપી, મનની અને શરીર કસાય તેવી રીતની કેળવણી આપવી, જેથી તે બધી વાતમાં કુશળ થઈ ભવિષ્યમાં સુખી થાય.

આપણો ભારત વર્ષ એક વેળા એવો હતો કે, જેમાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ સંસ્કૃત વિદ્યાભ્યાસ કરી સર્વ કળામાં નિપુણ તથા વિદ્વાન હતાં. આ વખતે આ દેશ બળ, બુદ્ધિ, પરાક્રમ તથા ઐશ્વર્યાદિ સર્વ પદાર્થોમાં સર્વ દેશ કરતાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન ભોગવતો હતો. હાલના સમયમાં સંસ્કૃતરૂપ સદ્વિદ્યાથી રહિત થઈ જવાથી આજે તે દેશ પોતાનાં સુખ તથા સાધનથી રહિત થઈ બેઠો છે. દેશની ઉન્નતિ વિદ્યાપર રહેલ છે. વિદ્યારૂપી માતા બાળ, તરૂણ તથા વૃદ્ધ આદિ અવસ્થામાં મનુ-

આત્મ રક્ષણ કરે છે. વિદ્યાર્થી જ મનુષ્ય સુશોભિત છે. શખર-
સ્વામીએ કહ્યું છે કે;—

શોભતેऽस्य मुखम् ।

વિદ્યાર્થી મુખની શોભા છે. એટલું જ નહિ, પણ સાંસા-
રીક સુખોર્થી અધિક પરમાર્થિક સુખની પ્રાપ્તિ પણ વિદ્યાવડે
થાય છે. વિદ્યાભ્યાસનો અધિકાર શ્રી તથા પુરૂષ એકેને
છે. વિદ્યાદેવીની ઉપાસનાથી કયું અનિષ્ટ માર્ગમાં પ્રવેશ
કરશે ? વિદ્યાભ્યાસ કંઈ કેવળ વાંચતાં લખતાં આવડી ગયું
એટલું જ નહિ, પણ;—

वेत्ति यथैकतत्त्वपदार्थस्वरूपं यया सा विद्या ।

અર્થાત જ્ઞેનાવડે યથાર્થ સ્વરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય,
તેનું નામ વિદ્યા. કેટલાક જૂના વિચારવાળા ભારતવાસીઓનું
એવું માનવું છે કે, બાળકીને કેળવણી આપવાથી તે ભવિ-
ષ્યમાં વંદી જાય છે. પણ આ વિચારોમાં તેઓની અસત્યતા
છે. કન્યા કેળવણી લેવાવડે વંદી જતી નથી. વર્તમાનકાળની
સ્થિતિ જોતાં કેળવણીની જરૂર શ્રી તથા પુરૂષ એકેને છે.
બળી કેળવણીથી નઠાડું પરિણામ અનુભવનાર વ્યક્તિ ઉંડો
ઉતરીને વિચાર કરશે તો એવું જણાશે કે, કેળવણી નહિ,
પણ નઠારી સંગતિ નઠાડું પરિણામ લાવે છે. આત્મ કારણ
એટલું જ કે, માખાપ તરફથી ધાર્મિક તથા નૈતિક જ્ઞાનનાં
ઉપદેશની ખામી છે. માટે શુદ્ધઓએ કેળવણી લેતી બાળ-
કીઓની ઘટતી દેખદેખ રાખવાની જરૂર છે. ધર્મ તથા
નીતિનાં બીજ બાળકના અંતઃકરણમાં શરૂઆતથી રોપવામાં
આવે તો ખરાબ પરિણામ આવતું નથી. આથી નિર્વિવાદ
રીતે સિદ્ધ છે કે, કેળવણીની જરૂર સર્વને છે. ભવિષ્યની

માતાઓના હૃદયક્ષેત્રમાં ઉંચા વિચારો, ઉચ્ચ સંસ્કારો તથા ધાર્મિક તેમ જ નૈતિક સત્યતાના અંકુરો ઉત્પન્ન કરવા દરેક માઆપની પવિત્ર ફરજ છે. વળી જૂના વિચારવાળાઓને ભૂતને નામે નહિ બડકતાં જેટલી પુત્રને શિક્ષણ આપવાની તેઓ જરૂર ધારે છે, તેટલી જ બાલિકાના શિક્ષણ માટે કાળજી રાખવાની જરૂર છે. જ્યાં સૂધી ભારત વર્ષમાં સ્ત્રીશિક્ષણનો સમ્યક્ રીતે પ્રચાર નહિ થાય, ત્યાં સૂધી ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થવી શકવાનાં શિંગડાં સમાન છે. સ્ત્રી એ રત્નની ખાણ છે. સ્ત્રી જેવી સંસ્કારી જાતિને સંસ્કૃત કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રી જાતિરૂપ ખાણ જો સંસ્કારી ન હોય તો પછી રત્નોરૂપ વીર પુત્રોની ઉપલબ્ધિની આશા કયાંથી રખાય ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

સર્વદ્રવ્યેષુ વિદ્યૈવ દ્રવ્યમાહુરનુત્તમમ ।

અહાર્યત્વા દનધ્યૈત્વા દક્ષયત્વા ચ સર્વદા ॥

(વિષ્ણુ શર્મા)

અર્થ:—સર્વ ધનમાં વિદ્યારૂપી ધન ઉત્તમ છે. કારણ વિદ્યારૂપી ધનને ચોર ચોરી શકતો નથી, તેમ તે ધનનો નાશ થઈ શકતો નથી. વિદ્યા અમૂલ્ય હોવાથી કંઈ મૂલ્ય આપવાથી બજારમાં વિદ્યા મેળવાતી નથી. માટે તે સર્વદા અક્ષય છે.

સત્સંગ નિરૂપણ.

ગુણેન સ્પૃહણીયઃ સ્યાન્ન રૂપેણ યુતો જનઃ ।

સૌગંધ્યવર્જ્યં નાદેયં પુષ્પં કાંતમપિ ક્ષતિત્ત્વ ॥

(આણંકય)

ગુણવાનની સૌ ઇચ્છા કરે છે, પણ રૂપવાનની નહિ. કારણ કે સુગંધવિનાના સુંઠર પુષ્પને પણ કોઈ કદાપિ શ્રદ્ધા કરતું નથી.

गुणै रुतमतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः ।

प्रासादशिखरस्थो ऽपि काकः किं गरुडायते ॥

ગુણવડે ઉત્તમ થવાય છે, પણ ઉચ્ચ આસનપર બેસવાથી નહિ. કારણ કે મહેલના શિખરપર બેઠેલો કાગડો શું ગરુડ થઈ શકે છે ?

यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यै ।

विज्ञानशौर्यविभवार्यगुणैः समेतम् ॥

त भ्रामजीवितमिह प्रवदन्ति तद्वाः ।

काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुंक्ते ॥

મનુષ્યે વિજ્ઞાન, શૌર્ય, વૈભવ તથા શ્રેષ્ઠ ગુણો સહિત ક્ષણ માત્રપણ જો પ્રસિદ્ધપણે જવાય, તેને જ સુરપુરુષો આ લોકમાં જીવવું કહે છે. કારણ કે ઘણો કાળ તો કાગડો પણ જીવે છે તથા બળિ ખાય છે.

इमतुरगरथैः प्रयान्ति मूढाः ।

धनरहिता विबुधा प्रयान्ति पद्मयाम ॥

गिरिशिखरगतापि काकपंक्तिः ।

पुलिनगतै न समत्वमेति हंसैः ॥

કદી ધન મળવાથી મૂઢ જન હાથી, ઘોડા તથા રથપર બેસીને જાય છે. વળી ધન મળવાથી વિદ્વજ્જન પગે ચાલે છે, તો પણ ગિરિશિખરપર બેઠેલી કાગડાની પંક્તિ નહીં કીનારે બેઠેલા હંસ સરખી થતી નથી.

વળી કહ્યું છે કે;—

મંગેવાઘવિનાશિની જનમનઃસંતોષસચ્ચન્દ્રિકા ।

તીક્ષ્ણાંશોરપિ સત્પ્રભેષ જગદાજ્ઞાનાન્ધકારાપહા ॥

છાયેવાશ્લિલતાપનાશનકરી સ્વર્ધેનુવ ત્કામદા ।

પુણ્યૈરેવ હિ લભ્યતે સુકૃતિભિઃ સત્સંગતિ ર્દુર્લભા ॥

ગંગાની માફક પાપને નાશ કરનારી, ચાંદની પેઠે લોકોનાં મનને સંતોષ પમાડનારી, સૂર્યની કાંતિ પેઠે જગતના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરનારી, છાયાની પેઠે સર્વ તાપને શમાવનારી, કામધેનુ ગાયની માફક ધૃષ્ટિત કામને પૂરનારી, દુર્લભ સત્સંગતિ ભાગ્યશાળી મનુષ્યોવડે જ મેળવી શકાય છે.

મહાજનોનાં લક્ષણ સંપાદન કરવામાં હમેશ પ્રીતિવાળા થવું જોઈએ. સત્સંગ બુદ્ધિની જડતાને હરે છે, વાણીમાં સત્યતાનું સિંચન કરે છે, માનથી ઉન્નતિ અપાવે છે, પાપને દૂર કરે છે, ચિત્ત પ્રસન્ન કરે છે તથા ચારે ખૂણામાં કીર્તિનો ફેલાવો કરે છે. સત્સંગવડે નારદમુનિ, વેદવ્યાસ, પ્રહ્લાદ, ધ્રુવ, વાલ્મીકિ, વિદુરજી, જનક, અન્નમિલ, વગેરે સંખ્યાબંધ પુરૂષો તેમ જ ચૂડાલા સરસ્વતી, સુલભા, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, કાત્યાયની વગેરે અનેક સ્ત્રીઓની કીર્તિની નોખત હજી સૂધી તાજી જ ગડગડે છે. સત્સંગનો મહિમા જગવિખ્યાત છે. સંગ મહા બળવાન છે. જેવો સંગ તેવો રંગ, એ કહેવત અનુસાર પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરૂષે મહાજનોમાં પ્રીતિવાળા થવું, ધર્મ-શાસ્ત્રને માનની દૃષ્ટિએ જોતાં શીખવું, તે માંહેલાં સૂત્રોનું ભાવનાવડે અધ્યયન કરી વર્તતાં શીખવું, જેથી તેનું જીવન સુખમય નીવડે છે.

કહ્યું છે કે;—

ઘને કુરંગા સ્તૃષધાન્યમુક્તા ।

કુંભુક્ષિતા યન્તિ કદા ન જીવાન્ ॥

एवं कुलीना व्यसनाभिभूता ।

न नीतिमार्गं परिलंघयन्ति ॥

જેમ વનમાં તૃણ તથા ધાન્ય ખાનારા મૃગ ભૂખ્યા થાય, તે પણ કદી જીવની હિંસા કરતા નથી, તેમ કુલીન મનુષ્ય દુઃખથી પીડાય તે પણ નીતિ માર્ગને છોડતા નથી.

આપણે વ્યવહારમાં ઘણે ભાગે એવું જોઈએ છે કે, અમુક પુરૂષ આજે ભકિતમાન હોય છે, કિન્તુ કાળે કરીને નાસ્તિક થઈ જાય છે. તેમ જ અમુક સ્ત્રી પતિપરાયણ છતાં કાળે કરી પતિવ્રતને ચૂકે છે. તેવી જ રીતે એક અડગ વૃત્તિવાળો ધ્રુવચારી કોઈ સમયે વિષયલોગની લાલસાવાળો આપણે અનુભવીએ છીએ. અમ થવાનું કારણ સૂક્ષ્મ રીતે તપાસ કરતાં સત્સંગનો દોષ હોય છે. ખરાબ સોખતને લીધે તેઓની એવી સ્થિતિ થાય છે. માટે પ્રત્યેક જીવે ઉત્તમ મનુષ્યની સત્સંગની લાલસા રાખવી. જેમ સત્સંગ સર્વ સુખોનું મૂળ છે, તેમ કુસંગ સર્વદુઃખનું કારણ છે. કુસંગથી કોઈ દિવસ પોતાની ઉન્નતિની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. કુસંગથી જીવનની સાફલ્યતા આકાશ કુસુમવત્ માનવી. કુસંગથી ડરનાર સર્પને ડરાવવા સમર્થ છે. સત્સંગના પ્રતિપાદન વિશે સ્ત્રી જાતિને એક વાત ખાસ લક્ષમાં લેવાની છે. કોઈ તારૂણી બેન સત્સંગને લીધે કોઈ સાધુ વેરાગી પાસે જઈ તેમનાં વચનામૃતનું પાન કરવા ઉત્સુક થાય, તેવા ભાવવાળી થાય તથા તેનું જ નામ સત્સંગ ગણે, પણ મારા મત પ્રમાણે કેવળ

તેનું નામ જ સત્સંગ નથી. સત્સંગ એટલે શ્રેષ્ઠ સંગ. તેમાં પણ સ્ત્રીને સબળીય વર્ગની સ્ત્રી સાથે સમાગમ રાખવો ઉચિત છે. કેમ કે તેમ કરવાથી કોઈ જાતનો અપવાદ આવતો નથી. વિના સંકેતે હૃદયના ઉભરા બહાર કાઢી શકાય છે. આથી અપરિચિત પુરૂષ સાથે છૂટ લેવી ખોટી છે. પોતાને ઉત્પન્ન થતી શંકાઓનું પોતાની બહેનપણીઓસાથે વાદ કરવાથી નિવારણ કરી શકાય છે. આ રીતે આપણા બરાબર કુળની, તેમ અધિક કુળવાળી સફળુણી સ્ત્રીનો સંગ, તે જ આપણી સ્ત્રીજાતિનો મુખ્ય સત્સંગ હોવો જોઈએ.

જાહ્યં દ્વિમતિ ગણ્યતે વ્રતરુચૌ દંભઃ શુચૌ કૈતવં ।

શૂરે નિર્ઘૃણતા મુનૌ વિમતિતા દૈન્યં પ્રિયાલાપિનિ ॥

તેજસ્વિન્યબલિપ્તતા મુખરતા વક્તર્યશક્તિઃ સ્થિરે ।

તત્કો નામ ગુણો મવે ત્સુગુણિનાં યૈ દુર્જનૈઃ નાંકિતઃ ॥

દુર્જન શરમાળમાં જડતા, વ્રતવાળામાં દંભ, પવિત્રમાં કપટ, શૂરવીરમાં નિર્દયતા, મુનિમાં મતિહીનતા, પ્રિય બોલનારમાં હીનતા, તેજસ્વીમાં ગર્વ, બોલનારામાં વાચાપણું તથા સ્થિરમાં અશક્તિ ગણે છે. આ રીતે ગુણીનો કયો ગુણ છે કે, જે દુર્જને અંકિત કર્યો નથી.

વળી કહ્યું છે કે;-

સુજનાનામપિ હૃદયં પિશુનપરિપ્લંગલિપ્તમિવ ભવતિ ।

પવનઃ પરાગવારિ રથ્યાસુ વહ વ્રજસ્વલો ભવતિ ॥

આ લોકમાં સજ્જનનું હૃદય પણ દુર્જનના સંગથી લેપાય છે. કેમકે પુણ્ય રજને વહેનાર પવન માર્ગમાં વાતાં રજવાળો થાય છે.

ગર્વનિરૂપણ.

ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;-અભિમાનં મદિરાપાનં ।
અર્થાત્ અભિમાનને સુરાપાન સાથે સરખાવ્યું છે. મદિરા
એ એક કેદી વસ્તુ છે. સુરાપાન સૂક્ષ્મ છતાં તે અધિક
દુઃખદાયક છે, બુદ્ધિને જડ કરે છે. જેમ એક ભ્રમર વાંસને
ફેલી ખાય છે તથા ઉધાઈ કાઢને છિન્ન બિન્ન કરે છે, તેમ
સુરા શરીરને ફેલી ખાય છે. મહાપુરૂષોએ અભિમાનને આવા
સુરાના સરખું ગણ્યું છે. વળી સુરાપાન કરતાં પણ અભિ-
માન વધારે દુઃખદાયક છે. કારણકે સુરાપાન કરનાર વ્યક્તિને
જ્યાં સૂધી તેની કેફ હોય ત્યાં સૂધી તેની અસર હૃદયમાં
રહે છે, પણ મહા એવી જીવલેણ કેફી વસ્તુ છે કે, જ્યાં
સૂધી આ ક્ષણભંગુર શરીર આ સંસારમાં ચલનવલન કરે,
અર્થાત્ જ્યાં સૂધી હયાત રહે, ત્યાં સૂધી તેની અસર સામા-
ન્ય રીતે તાજી રહે છે. માટે મદિરાથી પણ વિશેષ કષ્ટદાયક
અહંકારને ગણ્યો છે. જે ગર્વ રહિત છે, તેને માટે સ્વર્ગ
છેદું નથી. અભિમાન અજ્ઞાની, અર્ધજ્ઞ તથા અસંસ્કારી
મનુષ્યોના હૃદયમાં રહે છે. જેના હૃદયમાં જ્ઞાનનો નિર્માળ
ઝરાનો ધોધ વહ્યા કરે છે, તે ધોધ ગર્વને એક તૃણની માફક
ઘસડી જઈ ક્યાંતું ક્યાં ફેંકી દે છે. જેમ પુરૂષને આ દુર્ગંધ
તજવાની જરૂર છે, તેમ સ્ત્રીને પણ છે. સ્ત્રીને પતિચરણ
એ જ કલ્યાણપ્રદ છે. પણ જ્યાં સૂધી સ્ત્રીમાં કામ, ક્રોધ,
લોભ, મદ તથા માત્સર્ય આદિ છ રિપુઓ હોય છે, ત્યાં
સૂધી તે પતિનું દાસત્વ કેવી રીતે સ્વીકારી શકે ? હૃદયમાં
જ્યાં સૂધી મદરૂપી યત્રુનું અસ્તિત્વ રહેલ છે ત્યાં સૂધી
નમ્રતા, શીતળતા તથા વિનય રહી શકે નહિ. જ્યાં સૂધી

ઉક્ત ગુણોનું અસ્તિત્વ હોય છે ત્યાં સૂધી સ્ત્રી પતિનું હાસત્વ કદી સ્વીકારશે નહિ. માટે જેમ અને તેમ મનુષ્યની અધો-ગતિના કારણરૂપ અભિમાનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. અભિમાન બે પ્રકારના છે:-સત્ય અભિમાન તથા મિથ્યા અભિમાન. જેમ અક્રીષ્ણ કડવું છે તેમ કાળીજીરી કડવી છે. પણ અક્રીષ્ણ જીવનો અંત લાવે છે. પણ કાળીજીરી રોગનો નાશ કરે છે. માટે સત્ય અભિમાન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. સત્ય અભિમાન એ કે, પોતે પોતાનું સ્વધર્માભિમાન રાખવું. જો કોઈવાર એવો પ્રસંગ આવે કે, નીચ જાતિનો આશ્રય લઈ પોતાની આજીવિકા ચલાવાની હોય તથા તેની સહાયતા વિના એક પાંદડું હાલી શકે એમ ન હોય તથા પોતાના ધર્મનો સર્વથા નાશ થઈ પોતાની આજીવિકા ચાલતી હોય, તે આજીવિકાનો ત્યાગ કરી પ્રાણાંતે પણ તેની પરવા કરવી નહિ. આનું નામ સત્ય ધર્માભિમાન છે. બીજું સ્વદેશાભિમાન છે. સ્વાર્થ અંધ બની પારકાદેશ માટે પારકાની ગુલામી નહિ કરતાં પોતાની પોતાના દેશના ભલા માટે, તેની ઉન્નતિ માટે તથા તેના કલ્યાણ માટે પોતાની અવસ્થા જીંદગીભર કંગાળ રહે, અરે સર્વ સુખ, આનંદ તથા મોજમજાહને તિલાંજલિ આપવી પડે તો તે આપે તથા છેવટે દુઃખ દાવાનળમાં સળગી અંતે તેનો દેહાંત થાય, છતાં પોતાના દેશનું ગૌરવ પોતે ટકાવી રાખે, આનું નામ દેશાભિમાન તથા સ્વકુલાભિમાન છે. ત્રીજું સ્વજ્ઞાતિ અભિમાન તથા સ્વકુલાભિમાન છે. આવી રીતનાં સત્ય અભિમાન મારી વહાલી બેનોએ સર્વેએ ગ્રહણ કરવાં.

ક્રોધવિચાર.

પૈશુન્યં સાહસં દ્રોહં રૂપ્યાસુચાર્યદૂષણમ્ ।

વાર્દ્ધં ચ પારુષ્યં ક્રોધજોડપિ ગણોડ્ઢકઃ ॥

પારકાની ચાડી ખાવી, સાહસકર્મ, મનુષ્યદ્રોહ, ઇર્ષ્યા, પારકાના ગુણોપર દોષારોષ, પારકાના વિષયને દોષવાળો કરવો, વાણીની તીક્ષ્ણતા વાપરવી તથા મારામારી કરવી, આ આઠ દુર્ગુણ ક્રોધવડે થાય છે.

તેવા ગૃહસ્થાશ્રમીને ધન્ય છે કે, જેનાં આશ્રમમાં તીચે જણાવેલ વસ્તુ ન હોય. ક્રોધવાળી પ્રજા, ભીતું તથા ધમાકાવાળું ઘર, ભીતું ઘરઆંગણું, માંકડ આદિથી ભરપૂર શયા, લુપ્ત લોજન, કઠોર ખોલનારી તથા કોષાંધ દષ્ટિવાળી સ્ત્રી તથા નિત્ય ખરાબ જળવડે સ્નાન, આટલી વસ્તુથી મુક્ત હોય, તે ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે.

વિદુર નીતિમાં કહ્યું છે કે;—

કુપ્રામવાસઃ કુલહીનસેવા કુમોજનં ક્રોધમુલ્લી ચ માર્યા ।

પુત્રઃ સ્ત્રી મૂર્ખો વિધવા ચ કન્યા વિનામિના વદ પ્રહરન્તિ

કાયમ્ ॥

કુપ્રામનો વાસ, કુળ હીનની સેવા, ખરાબ લોજન અને ક્રોધમુખી સ્ત્રી, મૂર્ખ પુત્ર તથા વિધવા કન્યા, આટલાં શરીરને અગ્નિ વિના ખાળે છે.

અહીં ક્રોધમુખવાળી ભાર્યાપર વિશેષતઃ વજન આપવાનું છે. અતિશયત ક્રોધવાળી સ્ત્રી પોતે સુખી થતી નથી, તેમ પોતાના પતિને સદૈવ અપ્રિય રહે છે. તે પતિની કૃપા-

દૃષ્ટિને પાત્ર થતી નથી. વળી પતિની કૃપાવિના સ્ત્રીનું કદી શ્રેય થતું નથી. માટે પોતાનું હિત ચહાનાર પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ક્રોધનો સર્વદા ત્યાગ કરવો. ક્રોધઆદિથી મુક્ત થયા પછી સહન શીળતાને શીખવાની હરેક જણને જરૂર છે.

સહનશીલતા.

પોતાનું હિત કરનારનું હિત કરવું, એ સ્વાભાવિક છે. પણ અહિત કરનારનું હિત કરવું દુર્લભ છે. આ સદ્ગુણ માનવ જાતિને પ્રાપ્ત કરવા આ બાબત મનન કરવા યોગ્ય છે. માનવ જાતિને માટે સુખદુઃખ, ડગલે પગલે સર્જાયલાં છે. આજે લક્ષ્મીથી આનંદ પામનારા લક્ષ્મીના અધિકારીઓ, પોતાના કોડીલા કુંવરોને પ્રાપ્ત થવેથી મગ્ન રહેનારા પિતા-શ્રીઓ, સત્તાને માન કરનારા સત્તાધિકારીઓ, આ સર્વ પોતાને બાગ્યશાળી લેખે, તે દેખીતું છે. પણ તેથી તેઓ ખરા સુખી લેખાતા નથી. કારણ કે, ધન, પુત્ર, સત્તા, વૈભવ આદિ સુખો નાશવંત છે. આજે પોતાનાં છે, પણ કાળે કરી પરાયાં થશે જ. પણ કઈ વખતે, તેની ખબર પડતી નથી. એક જુગારી પોતાની પાસે લાખો પૈસા લઈ બેઠો હોય છે, પોતાની પાસેના પૈસાનો અધિકારી છે, પરંતુ દાવ રમતાં દુર્લભશાત્ પોતાના તે જ દામ ઘડી પછી બીજાના હાથમાં પોતે જૂવે છે. તે મનમાં સમજે છે કે, આ દામ ઘડી પૂર્વે મારા હતા, તે હું જ લાખ્યો હતો, પણ હાલ તે હું લઈ શકતો નથી. રાજાની કૃપાથી એક મનુષ્ય આજે ઉંચા ઓદ્ધાનો અધિકારી થયો હોય અને તે અધિકારીવડે આજે મંદ્રના જેટલો તે અધિકાર ભોગવે છે, પણ બીજે જ દીવસે રાજા તેના પરથી

પોતાની કૃપા જેથી લે છે તથા આજે એક સર્વોપરીસત્તાના અધિકારીને અધિકારથી ભ્રષ્ટ કરી, વખતે કારાગ્રહનો લોગી પણ કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે, મનુષ્યને સુખદુઃખ સાથે રહેલાં છે. આજે પોતાના પુણ્યના પ્રભાવે સુખી હોય, પરંતુ વિપત્તિથી સહાને માટે તે નિરાળો થઈ ગયો છે, એમ માફ માનવું નથી. જ્યારે સુખ તથા દુઃખ સાથે જ છે તો સુખની વખતે મનુષ્યે ફૂલાવું નહિ તથા અભિમાનરૂપી મહાના ટીપાને ચાટવું નહિ. આમ કરવાથી તેનું સુખ જર્જરિત થાય, છતાં જલદીથી જતું નથી. દુઃખ વખતે મનુષ્યે સહનશીલતા રાખવી. સહનશીલતા એટલે પોતાના આત્માને અમુક વસ્તુ અપ્રિય છે, છતાં કુદરતના પ્રભાવે પોતાના શિરપર આવી પડી તો તેનો કંટાળો નહિ રાખતાં સમયને આધીન થવું તથા તેમાંથી મુક્ત થવા ઉદ્યોગી રહેવું. કહ્યું છે કે સહનશીલતા વૈરીને વશ કરી શકે છે. મહર્ષિ ભૃગુએ પોતાના ચરણોનો શ્રી વિષ્ણુભગવાનના વક્ષઃસ્થળમાં પ્રહાર કર્યો ત્યારે મહાન પરમ પિતા પરમાત્માએ કેટલી સહનશીલતા વાપરી હતી ! શ્રી વિષ્ણુભગવાનના જીવનવડે તેમની સત્તાથી કાણ અભણ્યું છે ? જેમનાં સુદર્શન ચક્રના લોગરૂપે ભૂમંડળને ડાલાવનારા હજારો હાથવાળા થઈ ગયા છે. તો પછી ભૃગુ જેવા જે હાથવાળાનું તેમની આગળ શું ગળું ?

દુર્યોધનની સલામાં પાંચ પાંડવો જેવા પતિઓની દૃષ્ટિએ કુટ દુઃશાસનના હાથે પંચાંગીની લુંટાયલી લાજ કોનાથી અભળી છે ? દુઃશાસનની છાતી ફાડી તેનું રૂધિરપાન કરનાર ભીમનું શૌર્ય શું તે વખતે પલાયન કરી ગયું હતું ? ના, શૌર્ય તો હતું જ, પણ વડીલખંધુની આજ્ઞાના બંધને

અધાયલો હતો. તેથી તે વિપત્તિ વખતે સહનશીલતાનું તેણે સેવન કર્યું હતું તથા સહનશીલતાથી કેવું પરિણામ આનું હતું, તે કોઈથી ના કહી શકાય એમ નથી. અયોધ્યાપતિ હરિશ્ચંદ્ર શું વિશ્વામિત્રના બળને પહોંચી વળવા અશક્ત હતા? નહિ. છતાં તે વખતે સહનશીલતાનો પૂજારી થઈ સમયને આધીન થયો હતો. આ રીતે અનેક ઉદાહરણ છે. છેવટમાં પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર દરેક ભગિનીએ વિપત્તિ વખતે પોતાની ત્રિપતને સહન કરવી જરૂરની છે. દરેકે ધર્મશાસ્ત્ર પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો. સુવર્ણને જેમ સોની લોક ધસે, છેદન કરે, ટીપે તથા તપાવે છે, તેમ તેમ તે ઉત્તમ થાય છે. ચોખ્ખાને જેમ જેમ ખાંડવામાં આવે છે તેમ તેમ તે સુગંધ-મય થાય છે અને દૂધને જેમ જેમ ગરમ કરે છે તેમ તેમ તે સર્વ પદાર્થથી શ્રેષ્ઠ સ્થિતિને પામે છે. આ રીતે સર્વે કષ્ટ સહન કરે છે ત્યારે તે ઉચ્ચ પદવીને પામે છે. આ રીતે જ્યારે જડ પદાર્થ સહનશીલતાને લાવે ઉત્તમ થાય છે તો ચૈતન્ય, બુદ્ધિવંત શા માટે ન થઈ શકે? અર્થાત્ થાયજ. કહ્યું છે કે,

ગુણસ્યામરણં જ્ઞાનં જ્ઞાનસ્યા મરણંક્ષમા.

શુભ્રનું ભૂષણ-જ્ઞાન છે તથા જ્ઞાનનું ભૂષણ ક્ષમા છે. મનુષ્યે કદીપણ કોપ કરવો નહિ. કારણકે કોપ પવિત્ર બુદ્ધિને બ્રષ્ટ કરનાર ચંડાળરૂપે મહર્ષિએ માનેલ છે તથા તે ખોટું નથીજ. ક્ષમા વિનાનો માનવ દાનવ સમાન છે. તેમાં સ્ત્રી જાતિને આ સદ્ગુણની વધારે જરૂર છે. સદ્ગુણી સ્ત્રીઓએ પોતાના સસરા, સાસુ, નણ્ડ, જેઠ, જેઠાણી, દેરાણી, વગેરે જે પૂજ્ય હોય તેમની આજ્ઞાને તાબે થવું તથા તેમના પ્રતિ પ્રેમભાવ રાખવો. તેમના તરફથી પોતાના પર ગમે તેવું દુઃખ પડે,

છતાં સહનશીલતા રાખી તેઓના અહિતનું મનમાં કોઈ પણ કારણ નહિ લાવતાં ક્ષમા ભાવે વર્તવું, એજ શ્રેયસ્કાર છે.

શ્રદ્ધાવિચાર.

કહ્યું છે કે, શ્રદ્ધાવિરહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે ॥
શ્રદ્ધા રહિત યજ્ઞ તામસી યજ્ઞ કહેવાય છે. વળી બ્યાસ ભગવાને કહ્યું છે કે,

અશ્રદ્ધા પરમં પાપં શ્રદ્ધા પાપપ્રમોચની ।

જહાતિ પાપં શ્રદ્ધાવાન્ સર્પો જીર્ણામિવ ત્વચામ ॥

અશ્રદ્ધા એ મહાન્ પાપ છે. શ્રદ્ધા પાપને નાશ કરે છે. જે પ્રમાણે સર્પ પોતાની જૂની કાંચળીને ત્યાગ કરી સુખને પામે છે, તેજ પ્રમાણે શ્રદ્ધાવાન્ મનુષ્ય પાપ કર્મથી મુક્ત થઈ સુખને ભોક્તા બને છે.

શ્રદ્ધાનો ખીજો અર્થ ભાવના થાય છે. ભાવવિના પ્રેમ ઉપસ્થિત થતો નથી તથા પ્રેમ વિના આનંદ નથી. જેમકે એક રોગી ભયંકર રોગથી પીડાય છે તથા તે ભયંકર રોગને નિર્મૂળ કરવા એક વૈદ્યે પોતાના વચનથી સો કોશને અંતરે એક ટેકરી પર હવા ફેર માટેની સલાહ આપી. હવે સો કોશની મુસાફરી કોણ કરી શકે ! આ પ્રશ્ન માટે પ્રથમ શ્રદ્ધા શબ્દ લઈશું. પ્રથમ રોગીને સાફ થવા માટે વૈદ્યના વચનપ્રત્યે શ્રદ્ધાની જરૂર છે. વૈદ્યના અક્ષરે અક્ષર ખરા હોવા જોઈએ. તેણે આટલા રોગીઓને રોગમુક્ત કર્યા. તે સ્થાન માટે વૈદ્યની ખાત્રી હોવી જોઈએ. ત્યાં જવાથી રોગીને અવશ્ય સાફ થવુંજ જોઈએ; આ રીતે જ્યાં સૂધી પ્રથમ શ્રદ્ધાએ

વાસ કર્યો નથી, ત્યાં સૂધી સો કોશની મુસાફરી થવાની નથી અને હવા ફેર રોગીને થવાનો નથી. શ્રદ્ધાનું મૂળ કારણ પ્રેમ છે. કારણકે આપણને વિચાર કરવાની શક્તિ છે કે, રોગી સો કોશની મુસાફરી કરવાને એકદમ તો શક્તિવાન હોયજ નહિ. રોગીના આપ્તજનો પર રોગીની સારવાર કરવાની ફરજ રહેલી છે. આ ફરજ રોગી પ્રત્યે પ્રેમ વિના અમલમાં મૂકી શકાય નહિ. તાત્પર્યકે પ્રેમ (ભાવના) વિના આનંદનો ખજાનો મળતો નથી. પ્રેમ હોય ત્યાં જરૂર શ્રદ્ધાનો વાસ હોવોજ જોઈએ. માટે ફરેક બહેનોએ ધર્મ, સત્ય તથા નીતિ તરફ પ્રેમાળ અર્થાત્ શ્રદ્ધાવાન થવું. શ્રદ્ધાવાન હમતે જ્ઞાન ॥ શ્રદ્ધાળુને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી કહ્યું છે કે,

અશ્રદ્ધાવાન્ एवैको देवानां नाहते हविः ।

तस्यवान्न न भोक्तव्यं इति धर्मविदो विदुः ॥

શ્રદ્ધા રહિત પુરૂષને દેવ, અગ્નિ આદિ દેવોને હવિથી તૃપ્ત કરવાનો અધિકાર નથી. જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી રહિત છે તેનું અન્નપણુ ભક્ષણ કરવું ઉચિત નથી. સ્ત્રીની શ્રદ્ધા પોતાના પતિપર હોવી જોઈએ. પછી તે જગતમાં બકરીના ગળાના આંચળની માફક નિરૂપયોગી હોય. પણ પોતાને મન તો તેને પોતાનો ઉદ્ય ચંદ્ર માનવો જોઈએ. પોતાના જીવનનો સૌભાગ્ય, પોતાનો ઇશ, પોતાની સંપત્તિ, પોતાનો આહ્વાદ તથા પોતાનું સર્વસ્વ ગણી તેના પ્રતિ અંચળ શ્રદ્ધાએ તેની ભક્તિ કરવી. સુલોચના, મંદોદરી તથા વૃંદા આદિ સતીઓ રાક્ષસોને પરણી હતી. છતાં તેઓના પતિઓનો આટલો બધો જે પ્રભાવ હતો, તે સતીઓની પોતાના પતિ વિશે અંચળ શ્રદ્ધાને લીધે હતો. શ્રદ્ધા એવી રીતની હોવી જોઈએ કે, જે

શ્રદ્ધા પોતાની ભાવનારૂપ તીજેરીનું દ્વાર સહેલાઈથી ખુલ્લું કરી હૃદયની શાંતિ, આનંદ અને કલ્યાણનો ખબનો પ્રાપ્ત કરી શકે.

સંતોષવિચાર.

સંતોષામૃતાતૃપ્તાનાં યત્સુખં શાંતચેતસામ ।

કૃત સ્તદ્ધનં લુબ્ધાનાં ઇત શ્ચેત શ્ર ધાવતામ ॥

સંતોષરૂપે અમૃતથી તૃપ્ત થયેલ તથા શાંત ચિત્તવાળા પુરૂષોને જે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવું સુખ આમતેમ દોડનારા ધનના લોભી પુરૂષને ક્યાંથી મળે ? વળી કહ્યું છે કે;

સદા સંતુષ્ટમનસઃ સર્વાસુખમયા વિશઃ ॥

સર્વદા સંતોષી મનુષ્યને સર્વ દિશાઓ સુખમયજ જણાય છે. સંતોષ એ દેવી સંપત્તિમાં મહાન ગુણ છે. સર્વો પવનનો આહાર કરે છે, છતાં તેઓ દુર્ગંજ થતા નથી. વનના હાથીઓ સૂકું વનનું ઘાસ ખાઈને રહે છે, છતાં બળવાન હોય છે. આ બધાનું કારણ સંતોષ છે. મારી વહાલી બહેનોએ આ સદ્ગુણને અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવો. પારકાનો મહેલ જોઈ પોતાની પથ્થુકુટીને બાળી નાંખવાથી લાભ નથી. સંતોષથી પોતાની રંક ઝુપડીનું સુખ સુરપતિના મહાલયની બરાબર થાય છે. પોતાની રંક ભાખરી નવ નિધ વાનીને વિસરાવે છે. સંતોષી સ્ત્રી પોતાના રંક ભર્તારને કદી પણ ઓછું આવવા દેતી નથી. જે ભગિની ભલે શ્રીમંત માળાપની પુત્રી હોય અને પોતાનો પતિ ગરીબ અવસ્થાવાળો હોય, છતાં જે સ્ત્રી પોતાના પતિની લુખી ભાખરીને અમૃતરૂપ માની

સંતોષી રહે છે, તેનું જીવન અમૃતરૂપે છે. કહ્યું છે કે રંક અવસ્થા હોય ત્યારે સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે. પોતાનો સ્વામી મૂળથી ગરીબ હોય, અથવા તો પાછળથી, વેપારમાં, સદ્ગામાં અથવા બદ ચાલથી પોતાનું સર્વ ધન નાશ પામ્યું હોય, તેવે વખતે પૂરું પેટ ભરવાના પશુ વાંધા પડતા હોય, તે વેળાએ જે સ્ત્રી ભૂખઆદિ કષ્ટોને સહન કરી પોતાના પતિની એબ ઉઘાડી કરતી નથી, પોતાના પતિના સંતોષ માટે ભોગ વિલાસની દરકાર નહિ કરતાં દુઃખ વખતે તેને દીલાસો આપે છે, કદીપણ મન ઉંચું કરતી નથી, હૃદયમાં દુઃખની જ્વાળાઓ સળગતી છતાં પોતાના સ્વામીને આનંદ આપવો, તેમજ મૃદુ ભાષણવાળી બની તથા હસમુખા સ્વ-ભાવવાળી થઈ જે પોતાના પતિને સંતોષે છે, તેને માટે સ્વર્ગ દ્વાર નથી.

દંપતી પરસ્પર ધર્મવિચાર.

વર વધુનાં જ્યારે લગ્ન થાય છે ત્યારે વર તથા કન્યા એકના એક ખીજના હાથો એકઠા કરવામાં આવે છે. આને હસ્ત મેળાપ કહે છે. આ હસ્ત મેળાપ એક ખીજ સાથે પાંચ રીતે મેળાપ કરવાનું સૂચવે છે. પતિ તથા પત્નીએ પાંચ પ્રકારે મેળાપ કરવાનો છે. (૧) હસ્ત મેળાપ, (૨) નયન મેળાપ, (૩) વિચાર મેળાપ, (૪) હૃદય મેળાપ, (૫) આત્મમેળાપ. કેવળ હસ્ત મેળાપથી ખરું લગ્ન મનાતું નથી. પણ જ્યારે ઉપર કહેલ પાંચ મેળાપ થાય, ત્યારેજ ખરું લગ્ન થયું સમજવાનું છે.

હસ્ત મેલાપ:—અગ્નિ દેવની સન્નિધિમાં તથા મંત્રોની ધ્વનિમાં પોતાની આ પત્ની છે, એમ કહી તેના હાથ સાથે પોતાનો હાથ જોડવો, આનું નામ હસ્ત મેળાપ.

નયન મેલાપ:—આંખ એ એક પ્રેમની સરિતા છે. આ સરિતાના નિર્મળ વારિથી પતિ તથા પત્નીએ ઉભયને વિશુદ્ધ પ્રેમથી જોવાં, તે નયન મેલાપ.

વિચાર મેલાપ:—વિચારના સાધનવડે પણ દંપતીએ મેળાપ કરવાનો છે. એટલે ઉભયે એક બીજાથી વિચારના સાધનવડે એકજ થવાનું છે. એટલે અસ્પર્શ વિચારોની ભિન્નતા થવી જોઈએ નહિ.

હૃદય મેલાપ:—એક બીજા વિષે લાગણી હોય તથા તેથી પરસ્પર સુખ દુઃખમાં ભાગી બને તથા જેમ સરિતા સાગરને મળે છે તથા સાગરરૂપ થઈ જાય છે, જેમ એક દીપકની જ્યોત બીજા દીપકની જોત સાથે મળી જાય છે, તેજ રીતે મળી જવું, તેનું નામ હૃદયમેળાપ છે.

આત્મમેલાપ:—પોતાના આત્માને પોતાના સહકારી આત્મા સાથે જોડવો, પરસ્પરે આત્માના ગુણ તરફ દૃષ્ટિ રાખવી, આનું નામ આત્મમેળાપ છે.

પ્રેમ તથા પવિત્રતા આ બે આત્માના ગુણો છે. લગ્ન સંસ્કાર એ આત્મિક વિવાહનું દ્યોતક છે. માટે પતિ પત્નીએ એક બીજા પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો, શુદ્ધ પ્રેમ કરવો, સદૈવ એકજ ભાવથી હળી મળીને રહેવું, આજ મુખ્ય લગ્નની સાર્થકતા છે.

પ્રજનાર્થં સ્ત્રિયઃ સૃષ્ટાઃ સત્તાનાર્થં ચ માનવાઃ ।

તસ્મા ત્સાચારણો ધર્મઃ શ્રુતૌ પત્ન્યા સહોદિતઃ ॥

અર્થઃ—ગર્ભધારણ કરવા સાડું સ્ત્રીઓને તથા સંતાન માટે પુરૂષોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. માટે વેદમાં સાધારણ ધર્મ-કાર્યો પતિએ પત્ની સહિત કરવા કહેલાં છે.

સતુષ્ઠો માર્યયા મર્તા મર્ત્તા માર્યા તથૈવ ચ ।

યસ્મિન્નેવ કુલે નિત્યં કલ્યાણં તત્ર વૈ ધ્રુવમ્ ॥

જે કુળમાં સ્ત્રીથી પુરૂષ તથા પુરૂષથી સ્ત્રી સંતુષ્ટ રહે છે અર્થાત્ બન્નેને પરસ્પર પ્રીતિ હોય છે, તે કુળનું સદા કલ્યાણ જ થાય છે.

ન કામેષુ ન મોગેષુ નૈશ્વર્યં ન સુખે તથા ।

સ્પૃહા યસ્યા યથા પત્યૌ સા નારી ધર્મમાગિની ॥

જે સ્ત્રીને જેવી પતિમાં ઇચ્છા રહે તેવાં કામ, ભોગ, ઐશ્વર્ય તથા સુખમાં પણ રહેતી નથી. તે સ્ત્રીને ધર્મિષ્ઠ બાણવી. કારણ કે;—

મર્તા દેવો ગુરુ મર્તા ધર્મતીર્થવ્રતાનિ ચ ।

તસ્મા ત્સર્વે પરિત્યજ્ય પતિમેકં મજે ત્સતી ॥

સ્ત્રીને પતિ જ દેવ, ગુરુ, પોષણ કરનાર, ધર્મ, તીર્થ તથા વ્રતરૂપે છે. માટે સર્વને છોડી તેણે એક પતિની જ સેવા કરવી.

ન સા સ્ત્રીત્યભિમંતવ્યા યસ્યાં મર્તા ન તુપ્યતિ ।

તુષ્ટે મર્તંદિ નારીણાં તુષ્ટઃ સ્યા ત્પરમેશ્વરઃ ॥

જે સ્ત્રીમાં પતિ સંતોષ પામતો નથી, તેને સ્ત્રી માનવી નહિ. સ્ત્રીઓને પતિ પ્રસન્ન થવે પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે.

વળી મહાભારતમાં કહ્યું છે કે,

સુખભાવા સુખવચના સુવૃત્તા સુસર્વશિનઃ ।

અનન્યચિત્તા સુમુખી મર્તુઃ સા ધર્મચારિણી ॥

જે શ્રી પતિ પ્રત્યે સારા સ્વભાવવાળી, મધુર બોલનારી, રૂડાં આચરણવાળી, સુખરૂપ દેખાવવાળી, પતિમાં જ ચિત્ત રાખનારી તથા પ્રસન્ન મુખવાળી હોય, તે ધર્મચારિણી બન્યેવી. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં દરેક ઠેકાણે કહ્યું છે કે, શ્રીએ સ્વતંત્રપણે રહેવું નહિ. અર્થાત્ શ્રીઓએ સદા પોતાના સત્સંબંધી પુરૂષોના રક્ષણમાં રહેવું. પણ કદી સ્વતંત્ર રહેવું નહિ. આનું કારણ એટલું છે કે, પુરૂષ કરતાં શ્રી બળતિમાં સ્વભાવથી તન તથા મનનું બળ ઓછું હોય છે. માટે શ્રીએ બાળપણમાં માતા પિતાને, યુવાવસ્થામાં પતિને અને પતિ મરણ પામે તો પુત્રને વશ રહેવું. પણ કદી સ્વતંત્ર રહેવું નહિ.

શ્રીએ પતિના પહેલાં ઉઠવું, દાતણપાણી કરી મુખ ધોઈ, પથારી ઉપાડી, ઘરને ઝાડી સાફ કરી, રસોડાનાં બધાં વાસણ ઘરની બહાર સારી રીતે માંજી માટીવડે ચુલાને લીપવો તથા તેમાં રસોઈ માટે કાષ્ઠ તથા અગ્નિ મૂકવાં. પછી નાહી. ધોઈ સ્વચ્છ થઈ તેણે સાસુ સસરાને પગે લાગવું, સદા મન તથા વાણી નિયમમાં રાખવી, રસોઈ આદિ તૈયાર કરી પતિ, સાસુ તથા સસરા આદિને જમડયા પછી પોતે જમવું. ત્યાર બાદ રાત્રીને સમયે શયા બીછાવી પતિની સેવામાં હાજર થવું. પતિ નિદ્રાવશ થાય ત્યારે તેમાં મન રાખી તેજ શયાપર નિષ્કામ તથા જિતેન્દ્રિય થઈ સાવધાન રહી, વસ્ત્ર સહિત સૂવું. કદી પણ અપ્રિય તથા કઠોર બોલવાની ટેવ રાખવી નહિ, અનર્થ બોલવું નહિ, ધર્મકાર્ય સંપાદન કરવામાં વિરોધી થવું નહિ. અદેખાઈ, હિંસા, ચાડી, વિષયમાં મોહ, અહંકાર,

પોતાની બડાઈ, ઇશ્વરમાં અનાસ્થા, સાહસ, ચોરી તથા હંભ આદિનો ત્યાગ કરવો. પોતાનો પતિ પરદેશ ગયો હોય, તે સમયે સ્ત્રીએ વિશેષ ધરણું પહેરવાં નહિ. પણ માત્ર સૌભાગ્ય ખતાવનાર આભરણુ ધારણુ કરવાં અને સ્વામીના હિતમાં પ્રીતિ રાખવી. માણસોના મેળાવડામાં જવું નહિ, અતિ હાસ્ય કરવું નહિ તથા પારકે ઘેર જવું નહિ. આ રીતે ગૃહકાર્ય કરી સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીને પ્રસન્ન રાખવો. કદાચ શ્રીમંતાઈના ભાવે પોતાનું ગૃહકાર્ય આકરો આદિથી થતું હોય, છતાં પોતાનું શરીર કસાય તેવા ઉપાયો યોજવા તથા ઘણું કરી પતિ સંબંધી કાર્ય પોતે જ કરવું જોઈએ.

જે સ્ત્રીઓ નીચે પ્રમાણેની સ્વતંત્રતા ભોગવે છે, જેવીકે મિત્ર સાથે એકાંત ખેસવું, અવયવ દેખાય એવા પોશાક પહેરવા, મોટર, બાઈસીલક વગેરેમાં પોતાની મેળે એકલાં મુસાફરી કરવી, બાઈસીલમાં પુરૂષોના સમૂહમાં નોકરી કરવી, પોતાના સ્વામીની સ્થિતિને તિલાંજલિ આપી પોતાની મનગમતી વસ્તુઓ ખરીદવી, મનગમતા આનંદના સાધનભૂત, નાટકતથા ચેટકમાં હાજરી આપવી, ઘરમાં સ્વામી સાથે સાધારણ ખટપટ થતાં, પોતાના સ્વામી સાથે વૈરભાવ બાંધવો, છૂટાછેડા માટે કોરટ દરબારે ચઢવું વગેરે દૂષણ લગાડનારી સ્ત્રીઓ પોતાના પિતાના કુળને લાંછન લગાડનારી છે. એક સમય એવો હતો કે, સતી પોતાના સતીત્વના ભાવે દુષ્કાળ, રોગ તથા સંકટનું પણ નિવારણ કરી શકતી હતી. અત્યારે એવી કોણ છે કે, દુષ્કાળાદિ લયંકર સંકટમાં પડેલા દેશને સદાને માટે મુક્ત કરે ? જ્યારે દરેક ભગિની પોતાના ધર્મને અનુસારનારી થશે, પોતાના ગૌરવનું પોતે જ રક્ષણ કરતી થશે, આખાની લાલચે, પોતાની પાસે રહેલા અર્ધાંથી જ સંતુષ્ટ

થશે, પરાયા જીવનનું અનુકરણ કરવાનો પરિત્યાગ કરશે, દાંભિકતા, કુસંપ, આપસ્વાર્થીપણું, અનાસ્થા, અદેખાઈ વગેરેનો સર્વથા ત્યાગ કરી, સ્નેહ તથા સંપને વળગી રહેતાં શીખશે ત્યારે જ પોતાના દેશને હનન, ઉદ્યોગ તથા કળા કૌશલ્ય આદિથી તે વિભૂષિત કરશે. જ્યારે દરેક ભગિની પોતાના ધર્મનું રહસ્ય સમજી, જિતેન્દ્રિય, મનોનિગ્રહવાળી, સુસંસ્કારી તથા પતિપરાયણ થઈ, સંસ્કારી તથા શૂરવીર બાળકને જન્મ આપતી થશે ત્યારે જ દેશનો આંખો પડેલો ઉદય પૂર નેશમાં પ્રકાશિત થશે.

પુરૂષધર્મ.

યાવ જ વિદતે જાયાં તાવદ્દર્શો ભવે ત્વમાન ।
માર્ધં પ્રજાયતે પૂર્ણઃ પ્રજાયેતેત્યપિ શ્રુતિઃ ॥

જ્યાં સૂધી પુરૂષ શ્રી પરણતો નથી ત્યાં સૂધી અર્ધો કહેવાય છે. કારણ કે એકલા પુરૂષથી પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી. પણ શ્રીને પરણી પૂર્ણ થાય ત્યારે તેનાથી પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

ન ગૃહં ગૃહમિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ।
ગૃહં તુ ગૃહિણીહીનમરણ્યસદૃશં ભવેત્ ॥

ઘરને ઘર નથી કહેતા, પણ શ્રી જ ઘર કહેવાય છે. કેમકે શ્રી વિનાનું ઘર અરણ્ય સરખું લાગે છે.

ધર્માર્થકામકાલેષુ માર્યા પુંસસદ્ધાયિની ।
વિવેકાગમને ચાસ્ય સૈવ વિશ્વાસકારિકા ॥

સ્રી ધર્મ, અર્થ, કામ તથા યોગ્ય સમયે પુરૂષને સહાય કરનારી છે. પરદેશ જતાં સમયે વિશ્વાસ કરવાલાયક પણુ તે જ છે.

પરદારા ન ગંતવ્યા પુરુષેણ વિપશ્ચિતા ।

યતો મર્ચંતિ દુઃસ્થાનિ નૃણાં નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥

બુદ્ધિમાન પુરૂષે પારકી સ્રી પ્રત્યે જવું નહિ. કેમકે તેથી દુઃખ થાય છે, એમાં સંશય નથી.

તપ્તાંગારસમા નારી ઘૃતકુંભસમઃ પુમાન્ ।

તસ્માત્ વહ્નિ ઘૃતં ચૈવ નૈકત્ર સ્થાપયેદ્દુઃખઃ ॥

બળતા અગ્નિ સમાન સ્રી તથા ધીથી ભરેલ ઘડા સમાન પુરૂષ છે. માટે બુદ્ધિમાને બેઠેને એક ઠેકાણે રાખવાં નહિ.

માત્રા સ્વસ્ત્રા દુહિત્રા વા ન વિવિક્તાસનો ભવેત્ ।

બલવાનિન્દ્રિયગ્રામો વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિ ॥

મા, બેન તથા દીકરી સાથે પણુ એકાંતમાં બેસવું નહિ. કારણ કે ઇન્દ્રિયો બળવાન હોવાથી વિદ્વાનને પણુ વિષય પ્રતિ ખેંચે છે.

વળી મહાભારતના વનપર્વમાં કહ્યું છે કે, અદ્ય શક્તિ-વાળા પુરૂષોએ પણુ પોતાની સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવું. કેમકે સત્પુરૂષોએ સદા આચરણ કરેલ આ ધર્મ છે. જેમ પુરૂષે ધંધારોજગારમાં તેમ સ્ત્રીએ ઘરના કાર્યમાં પડી પોતાના તન તથા મનને રોકવું, જેથી શરીર આરોગ્ય રહે છે અને મન સમય મળતાં ખોટે માર્ગે ચઢી જતું નથી. પોતાની સ્ત્રીપર ખોટો બહેમ લાવી તેને ઘરમાં ગોંધી રાખવી નહિ. કારણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;

અરિક્ષતા ગૃહે રુદ્ધા પુરુષૈરાપ્તકારિભિઃ ।

આત્માનમાત્માનાયાસ્તુ રક્ષેયુ સ્તાઃ સુરક્ષિતાઃ ॥

કદાચ શ્રીઝાનાપર ચોકસી રાખનાર પુરૂષે ઘરમાં ગોંધી રાખી હોય, છતાં તે સુરક્ષિત રહેતી નથી. પણ જે શ્રી પોતાના મનવડે પોતાનું રક્ષણ કરે છે, તે જ સુરક્ષિત થાય છે. કહ્યું છે કે,

ઉત્સવે લોકયાત્રાયાં તીર્થેશ્વન્યનિકેતને ।

ન પત્ની પ્રેષયેત્ પ્રાજ્ઞઃ પુત્રામાત્યવિવર્જિતામ્ ॥

અર્થ:-શ્રીને ઉત્સવમાં, લોક મેળાબડામાં, તીર્થોમાં તેમ જ પારકાને ઘેર, સાથે પુત્ર અથવા વિધ્યાસુ માણસ આપ્યા વગર એકલી મોકલવી નહિ.

હંપતીનો પરસ્પર સમાન હક રહેલો છે. એઉં અરસ્પરસ સમાન ભાગીદાર છે. જે એઉંનો સમાન હક જળવાયલો રહે છે તો જ મતભેદ પડતો નથી. મતભેદ એ જ કલેશનું તત્વ છે. વળી કલેશ એજ પોતાના સંસારનો સડો છે તથા સડો એ જ દુઃખનું મૂળ છે. માટે ખુદ્દિમાન પુરૂષે પરસ્ત્રી ગમના-દિકથી સદા દૂર રહેવું, જેથી સંસાર સારો નીવડે છે.

યુવતિધર્મવિચાર.

પુરુષં સેવતે નાન્યં મનોષાક્કાયકર્મભિઃ ।

લોમિતાપિ પરેનાર્યેઃ સા સતી લોકભૂષણા ॥

જે શ્રી મન, વાણી અને દેહથી તથા કર્મવડે પર પુરૂષનું નામ પણ લેતી નથી તથા પરપુરૂષ દ્રવ્યાદિકથી કદી

લોભ ખતાવે, છતાં જે પોતાના ધર્મથી ચલાયમાન થતી નથી, તેને પતિવ્રતા કહે છે.

• રૂપયૌવનસંપન્ના ગીતે નૃત્યે ડત્તિકોવિદા ।

સ્વાનુરૂપં નરં દૃષ્ટ્વા ન યાતિ વિકૃતિ સતીમ્ ॥

જે સ્ત્રી યુવાવસ્થામાં હોય તથા પોતાનું રૂપ ઘણું સુશોભિત હોય, વળી દેવતાઓનાં ગીતો તથા ધ્યાનમાં કુશળ હોય તથા તેના જેવા જ રૂપવાન યુવાવસ્થાવાળા તથા ગાયન વિગેરેમાં હુશિયાર પુરૂષને જોઈ જેનું મન મોહિત થતું નથી, કિંવા લલચાતું નથી, તેવી સ્ત્રી સતી કહેવાય છે.

વીક્ષિતા વીક્ષતે નાન્યૈર્હાસિતા ન હસત્યપિ ।

માષિતા માષતે નૈવ સા સાધ્વી સત્યલક્ષણા ॥

કોઈ પણ પ્રસંગે દુરાચાર પામેલ પુરૂષ પોતાની સામું જૂવે છે, છતાં જે સ્ત્રી તેવા પુરૂષની સામું જોતી નથી તેમ જ હસાવતો હોય તો પણ જે સ્ત્રી હસતી નથી, વખતે ખોટું કારણ ખતાવી બોલાવતો હોય, છતાં જે સ્ત્રી તેવા પુરૂષ સામું બોલતી નથી. આવા શ્રેષ્ઠ લક્ષણવાળી સ્ત્રી સતી કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે કદી આદિત્ય પશ્ચિમમાં ઉગે, મહાન મેરૂ ચલાયમાન થાય, અગ્નિની શિખા અધોગતિને પામે, પર્વતના અગ્રભાગની શીલા ઉપર કમળ વિકસિત થાય, હંસની ગતિ કાગડા જેવી થાય, સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાથી પતિત થાય, કાષ્ઠ પોતાનો ટેક તોડી સાગરમાં દૂબે, જ્ઞાની પુરૂષોનાં અંતઃકરણ દ્વારા વિનાનાં થાય, એ સર્વ વાત ન બનવાની કદી બને, પણ સતી સ્ત્રી પોતાના મહા પવિત્ર ધર્મથી પતિત થતી નથી.

દૌત્યેન પ્રાર્થિતા વાપિ બલેન વિધૃતાપિ વા ।

વસ્ત્રાદૈ વાસિતા વાપિ નૈવામ્યં મજતે સતી ॥

ગમે તેના કાલાવાલા કરી પ્રાર્થના કરી હોય, કિંવા બળાતકારથી પકડી હોય, અથવા વસ્ત્રઆબૂષણ આપવાનાં કહી દોષ આપ્યો હોય, છતાં જે સ્ત્રી પોતાના મહા પતિવ્રત્ય ધર્મથી ચલાયમાન થતી નથી, તે સતી પતિવ્રતા કહેવાય છે.

મુંકે મુકે પતૌ યા તુ સ્વાસીના વાગ્યુપાસતે ।

વિનિદ્રતે વિનિદ્રાતિ સા સ્ત્રી હોયા પતિવ્રતા ॥

પતિના લોજન કયાં પછી પોતે જમે, પોતાના પતિ બેઠા પછી પોતે બેસે તથા પતિ સૂવા પછી પોતે સૂવે, તેવી પતિભક્તિપરાયણ સ્ત્રી પતિવ્રતા કહેવાય છે.

યચ્ચ મર્તા ન પિબતિ યચ્ચ મર્તા ન સ્વાદતિ ।

યચ્ચ મર્તા ન વાશ્રાતિ સર્વે તત્ત્વ વર્જયે ત્સતી ॥

જે પદાર્થ પોતાના પતિ પીતા નથી, તે પોતે પણ પીતી નથી, જે વસ્તુ પોતે પ્રાશન કરતા નથી, તે પોતે પણ પ્રાશન કરતી નથી તથા જે લોજન પોતાના પતિ કરતા નથી, તે લોજન તે સ્ત્રી કરતી નથી, તે સ્ત્રી સતી કહેવાય છે.

અતિપ્રિયતરૈ વાક્યૈ મર્તારં યા સુષેવતે ।

પતિવ્રતા શિરોરત્નં સા નારી કથિતા બુધૈઃ ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિ સાથે હમેશાં અતિપ્રિયતર મધુર પ્રેમરૂપ અમૃતથી ભીંજાયલાં સારાં વાક્યો બોલી, પોતાના પતિની આજ્ઞાનુસાર આચરણ કરે છે, તે સ્ત્રી આ સંસારમાં પતિવ્રતા સ્ત્રીઓમાં એક રત્નરૂપી શોભાયમાન થઈ કીર્તિ મેળવી પતિલોકને પામે છે તથા તેને જ વિદ્વાન પુરૂષો પતિવ્રતાશિરોમણિ એવી પદવી અપાંણુ કરે છે.

સુખાં પરિણ્યાં ચ ક્ષેત્રેણિણાઃ સદા ।
સુમતીતા વિનીતા ચ સા નારી ધર્મમાગિનિ ॥

જે સ્ત્રી પોતાનું મન પ્રસન્ન રાખી નિરંતર પતિસેવામાં તત્પર રહે છે તથા સ્વધર્મની મર્યાદામાં રહી વિનયપૂર્વક જીવે, તે સ્ત્રીનું નામ ધર્મપત્ની કહેવાય છે.

પતિં યા નામિચરતિ મનોવાક્દેહસંયુતા ।
સા મર્ત્યલોકમાપ્નોતિ સન્નિઃ સાધ્વીતિ ઓચ્યતે ॥

જે પોતાના પતિનું વચન મન, બાણી અને શરીરથી પણ ઉલ્લંઘન કરતી નથી, અર્થાત્ પોતાના પતિપર પોતાનું મન ખોટા ભાવથી રાખતી નથી તથા પોતાના પતિને કંઈ તુચ્છ શબ્દ કહેતી નથી, તેવી સ્ત્રીને મહાત્મા પુરૂષો સતી કહે છે. આવી સ્ત્રી પોતાના પતિ સાથે જોડાઈ સર્વ પ્રકારે સુખ પામે છે.

સ્કામં વીક્ષિતાપ્યન્યૈઃ પ્રિયાવાક્યૈઃ પ્રલોભિતા ।
સ્પૃષ્ટા વા જનસંમર્દે ન વિકારમુપૈતિ યા ॥

પરપુરૂષે ખરાબ મનથી જોઈ હોય અને પોતાને લાલચ આપી તથા સારાં વચનો બોલી લોભ આપ્યો હોય તેવા ઘણા મનુષ્યોના મેળામાં જઈ, પોતે વિકારને પામતી નથી, તે પ્રતિવ્રતા છે.

સુસ્વભાવા સુવચના સુવૃત્તા સુલ્લક્ષણા ।
અનન્યચિત્તા સુમુક્તી મર્તુઃ સા ધર્મચારિણિ ॥

જે સ્ત્રી સારા સ્વભાવવાળી, મધુર બોલનારી, સર્વદા સહાચાર પાળનારી તથા પોતાના પતિમાં જ ચિત્ત રાખનારી તેમ જ આનંદિત મનવાળી હોય, તેને પતિવ્રતા બોલેલી.

કાર્યેષુ મંત્રી કરણેષુ દાસી મોજ્યેષુ માતા શ્યનેષુ રંભા ।
ધર્માનુકૂલક્ષમયા ધરિત્રી વ ગુણમેતાદે પતિવ્રતાનામ ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને કોઈ પણ કાર્યમાં સલાહ આપનાર મંત્રી પ્રમાણે વર્તવું. એટલે જેવી રીતે રાજાનો મંત્રી હોય છે, તેવી રીતે ગૃહસ્થી રાજ્યમાં સ્ત્રીઓ મંત્રીરૂપે છે; માટે પોતાના પતિને ગૃહસંબંધી વ્યવસ્થા કેમ કરવી, કેવી રીતે વર્તવું વગેરે વ્યાવહારિક ગૃહકાર્યોમાં સારા વિચારો દર્શાવવા અને કામકાજ કરવામાં દાસી સમાન કાર્ય કરવું, ભોજન કરાવવામાં પ્રેમ રાખનારી પોતાની માતા પ્રમાણે વર્તવું, એટલે સર્વ પ્રકારે જેમ માતા બાળકની ભોજન વખતે ખરદાસ રાખે છે, તેવી જ રીતે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ રાખવી. શયનમાં રંભા સમાન સુખ આપવું, ધાર્મિક કાર્યોમાં પોતાના પતિના મનને અનુકૂળ રહેવું અને કોઈ પણ કારણસર પતિ કોપાયમાન થયા હોય, તે વખતે પૃથ્વી પ્રમાણે સર્વ વચન સહન કરવાં. ઉપર વધુ વેદા છ ગુણો જેનામાં હોય, તે પતિવ્રતા કહેવાય છે.

વળી સૌભાગ્ય કલ્પદ્રુમમાં કહ્યું છે કે;—

નૈવ ઉવાચ:—

વેદાનાં કારણં ત્વં ચ બ્રહ્માદીનાં ચ પૂજક: ।

સર્વં કથય મર્દં તે કં પૃચ્છામિ ત્વયા વિના ।

પતિવ્રતાનાં યો ધર્મં સ્તત્સર્વં વક્તુમર્હસિ ॥

એક વેળા નંદે શ્રી ભગવાનને કહ્યું કે, આપ તો સર્વ વેદોના કારણરૂપ છો. તેમ જ બ્રહ્માદિના પૂજકરૂપે છો, માટે હું આપને જે પૂછું, તેનો આપ વિના બીજું કોણ ઉત્તર આપી શકે ? આપ મને પતિવ્રતાના શું ધર્મો છે, તે કહેવા કૃપા કરો.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ:-

પતિવ્રતાનાં યં ધર્મં તન્નિબોધ વ્રજેશ્વર ॥

ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું-હે વ્રજના સ્વામિન્! પતિવ્રતાના જે કાંઈ ધર્મ છે, તે હું કહું તે સાંભળો.

નિત્યં તુ ભર્તર્યૈત્સુક્યાત્ તત્પાદોદકમીપ્સિતમ્ ।

મક્તિમાલેન સતતં મોક્ષવ્યં તદ્વનુજ્ઞયા ॥

હરેના અત્યંત ઉત્સુકતાથી પતિનું પાદોદક લેવું, હંમેશ પતિની આજ્ઞા લઈ તેમના જમ્યા પછી ભક્તિયુક્ત થઈ પોતે ભોજન કરવું.

વ્રતં તપસ્યાં દેવાર્ચાં પરિત્યજ્ય પ્રયત્નતઃ ।

કુર્યાં ચ્ચરણસેવાં ચં સ્તવનં પરિતોષણમ્ ॥

શ્રીએ વ્રત, તપશ્ચર્યા તથા દેવપૂજન વગેરેના કરતાં પતિસેવામાં વધારે ઉત્સુક થવું. તેણે પતિના પગ ઢાળવા, તેમની સ્તુતિ કરવી તથા તેમને સંતુષ્ટ કરવા.

તદાજ્ઞારહિતં કર્મ ન કુર્યાત્ વૈરતઃ સતી ।

નારાયણાત્પરં કાન્તં ધ્યાયતે સતતં સતી ॥

વૈરભાવથી તેની આજ્ઞા વિનાનું કંઈ પણ કાર્ય કરવું નહિ. સતી શ્રીએ નારાયણ કરતાં પતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ માની પોતાના પતિનું ધ્યાન ધરવું.

પરં પુંસાં પરં ચૈવ સુંવેષપુરુષં પરં ।

યાત્રામહોત્સવં નૃત્યં નર્તકં ગાયનં વ્રજ ॥

પરપુરુષનું સેવન કરવું નહિ, સારા વેષવાળા અન્ય પુરુષને ભાવથી નીરખવો નહિ, યાત્રા, મહોત્સવ, નૃત્ય, નાટક તથા ગાયન આ સર્વનો ત્યાગ કરવો.

પરકીડાં ચ સતતં નહિ પશ્યતિ સુવ્રતા ।

યદ્વક્ત્યં સ્વામીનં નિત્યં તદેવમપિ યોષિતામ ॥

સારા આચરણવાળી શ્રી પરકીડાને હમેશ જોતી નથી તથા પોતાના સ્વામી જે ખાય, તે પોતે ખાય છે.

નહિ ત્યજે ત્પતિસંગં ક્ષણમેવ ચ સુવ્રતા ।

ઉત્તરે નોત્તરં દદ્યા ત્સ્વામિનશ્ચ પતિવ્રતા ॥

સારાં આચરણવાળી શ્રી પોતાના પતિના સંગને એક ક્ષણ પણ ત્યાગ કરતી નથી. પતિવ્રતા શ્રી સ્વામીને જરા પણ ઉત્તર આપતી નથી.

ન કોપં કુરુતે શુદ્ધા તાડિતા ચાપિ કોપતઃ ।

ક્ષુધિતં ભોજયે ત્કાંતં દદ્યા ત્પાનં ચ ભોજનમ ॥

પતિવ્રતા શ્રીને પોતાના પતિએ મારી હોય, છતાં કોપથી સામે શુદ્ધો કરતી નથી. પોતાનો પતિ ભૂખ્યો થયો હોય તો તેને જમાડે છે. પતિ બહારથી આવે કે, તેને જળ તથા ખાવાનું તેના મૂખ આગળ મૂકે છે.

ન બોધયે સં નિદ્રાલુ પ્રેરયે ઐવ કર્મસુ ।

પુત્રાણાં ચ શતગુણં સ્નેહં કુર્યો ત્પતિં સતી ॥

પતિ જો ઉંઘતા હોય તો તેને પતિવ્રતા શ્રી જગાડતી નથી. કોઈ કર્મમાં તેને પ્રેરતી નથી. સતી શ્રી પુત્રોના કરતાં સોગણો સ્નેહ પતિપર રાખે છે.

પતિર્બંધુર્ગતિર્મૈત્રી દૈવતં કુલયોષિતઃ ।

શુભં દૃષ્ટ્વા સુખાતુલ્યં કાંતં પશ્યતિ સુંદરી ॥

કુળવાન શ્રીને પોતાના પતિ બંધુરૂપ, ગતિરૂપ તથા દેવતરૂપ છે. તે પોતાના પતિનું શુભ ઇચ્છે છે. તે પોતાના પતિને અમૃત સમાન જૂવે છે.

હસિતં વદનં કૃત્વા મક્તિભાષેન યત્નતઃ ।

તે પોતાના પતિના મુખ સામું ભક્તિયુક્ત થઈ હસીને જીવે છે.

યુવતી ધર્મ આચાર.

અભ્યુત્થાનમુપાગતે ગૃહપતૌ તદ્ભાષણે નમ્રતા ।

તત્પાદાર્પિતહૃદિરાસનવિધિ સ્તસ્યોપચર્યા સ્વયમ્ ॥

સુપ્તે તત્ર શયીત તત્પ્રથમતો જહ્યાચ્ચ શય્યામિતિ ।

ચૈઃ સાધુનિવેદિતઃ કુલવધૂસિદ્ધાન્તધર્માંગમઃ ॥

શ્રીઓએ પોતાના પતિને બહારથી ઘરમાં આવતા જોઈ તરત ઉઠી ઉભા થવું, પોતાના પતિ સાથે ભાષણ કરવામાં નમ્રતા રાખવી, પતિના ચરણમાં દૃષ્ટિ રાખી તેમને આરામ આપવું, તેમજ પતિની સેવામાં હાજર થવું. પતિના મુતા પછી પોતે શયન કરવું તથા પતિ ઉઠે તેનાથી પ્રથમ ઉઠવું. આ રીતે ગ્રામીન ઋષિઓએ કુલવતી શ્રીઓનો ધર્મ કહ્યો છે.

પતિર્હિ દેવો નારીणां પતિबन्धुः पतिर्गतिः ।

पत्या समा गतिर्नास्ति दैवतं वा यथा पतिः॥

શ્રીઓનો પતિજ દેવ છે. પતિજ સ્નેહી તથા ગતિરૂપ છે. કેમકે શ્રીઓને પતિ સમાન ખીજું દૈવત નથી અથવા ખીજું કોઈ ગતિ નથી. માટે પતિવ્રતા શ્રીએ પોતાના પતિની ભક્તિ કરવી, એજ શ્રીઓનો સનાતન ઉત્તમોત્તમ ધર્મ છે. વળી બૃહન્નારદીય પુરાણમાં કહ્યું છે કે;—

શ્રી મગવાનુવાચ:—

શ્રુણુ નારદ વક્ષ્યામિ સતીનાં વ્રતમુત્તમસ ।

કુરૂપો વા કુવ્રતો વા સુસ્વભાવોયં વૈ વ્રતિઃ ॥

રોગાશ્વિતઃ પિશાચો વા ક્રાધનો વાપિ મધપઃ ।
 વૃદ્ધો વાપ્યવિદગ્ધો વા મૂકોન્ધો વધિરોઽપિ વા ॥
 રૌદ્રો વાપિ વરિદ્રો વા કદર્યઃ કુત્સિતોઽપિ વા ।
 કાતરઃ કિતવો વાપિ છાલભાલપટોપિ વા ॥

સંતતં દેવેવત્ પૂજ્યઃ સાધ્વ્યા વાકાયકર્મભિઃ ।

ન જાતુ વિષમં મર્તુઃ સ્ત્રીયા કાર્યં કથંચન ॥

હે નારદ ! પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં આચરણ તથા ધર્મ તમને
 કહું, તે શ્રવણ કરો. પતિ ને કુરૂપ અર્થાત ખરાબ રૂપવાળો
 હોય, ભુંડા આચરણવાળો હોય, શ્રેષ્ઠ સ્વભાવવાળો હોય,
 ક્રોધી હોય, પિશાચ સરખો હોય, મધપાન કરનારો હોય,
 વૃદ્ધ હોય, ચતુર ન હોય, મૂર્ખ હોય, મુંગો હોય, અંધ
 હોય, ખીહામણો હોય, દરિદ્રી હોય, કદરી હોય, નિંદિત
 હોય, કપટી હોય, સ્ત્રીલંપટ હોય, છતાં સ્ત્રીઓએ પોતાના
 પતિની વાણી મન અને કર્મદ્વારા સર્વદા દેવની પેઠે પૂજા
 કરવી. પતિના સુખે સુખી તથા પતિના દુઃખે દુઃખી, એમ
 સુંદરીઓનો સનાતન ધર્મ છે. ઉપર વર્ણવેલા અવગુણો કદાપિ
 પોતાના પતિમાં દેખવામાં આવતા હોય, છતાં એવા પ્રિય
 અને હિતકર ઉપાયો યોજવા, કે જેનાવડે પતિના સમસ્ત
 અવગુણનું પરિવર્તન થઈ સદ્ગુણ થઈ જાય. અર્થાત્ સતી
 સ્ત્રીઓએ એવા દુર્ગુણોથી દૂર થવા પોતાના પતિને નમ્રતાથી,
 શાંતિથી, વિવેકથી સમજાવી, અનેક પ્રકારે પ્રાર્થનાના સ્વરૂપમાં
 વિજ્ઞપ્તિ કરી, પતિની ખરાબ આચરણવાળી વર્તણૂક સુધારવી.
 પણ પતિની અવગણના ક્યારે પણ કરવી નહિ.

પ્રાતઃકર્તવ્ય.

પતિપરિચરણં સંવિધાયૈકવર્ણી ।

સંરચ્યાધાયમાલે સિલ્લકમયગંલાલો નિમજ્જન્સમ્ભૂષા ॥

તતોજ્જસાધર્મ કૃત્વા પતયે વિનિવેદ્ય સા ।

વૈશ્વદેવોદૃતૈરજૈ મોક્ષનીયાં ચ મોજયેત્ ॥

રસોઈ તૈયાર કરી પતિને કહી, તેણે કરેલા વૈશ્વદેવવડે
પવિત્ર કરેલા અન્નવડે સ્વામી તથા સસરાદિને ભોજન કરાવવું.
આ પ્રમાણે દરરોજ તૈયાર કરી સમયે સમયે ભોજન કરાવવું.

પતિ ચ તદનુજ્ઞાતા શિષ્ટમન્નાદ્યમાત્મના ।

મુક્તા નયેદહઃ શેષં સદાયવ્યયચિંતયા ॥

સ્વામીને ભોજન કરાવ્યા બાદ તેની રજા લઈ બાકી
રહેલા અન્નમાંથી પોતે ભોજન કરવું અને ત્રીજે પહોરે ઘરમાં
બેઠેલી વસ્તુ લાવવામાં તથા આવક બાવકનો વિચાર કરવામાં
કાઢવો.

સુપ્તે પત્યૌ તદધ્યાસ્ય સ્વયં તદ્વ્રતમાનસા ।

અનપ્રા ચાપ્રમત્તા ચ નિષ્કામા ચ જિતેન્દ્રિયા ॥

જ્યારે પતિ નિદ્રાવશ થાય ત્યારે તેમાં મન રાખી તેજ
શય્યાપર નિષ્કામ તથા જિતેન્દ્રિય થઈ સાવધાનપણે વસ્ત્ર
સહિત સૂવું. વસ્ત્ર વિના કદી સૂવું નહિ. તે વખતે અપ્રિય
વચન બોલવું નહિ. અવિવેક, ક્રોધ તથા અદેખાઇનાં વચન
બોલતાં વિચાર કરવો.

ન દાનૈઃ શુદ્ધયતે નારી નોપવાસશતૈરપિ ।

ન તીર્થસેવયા તદ્વત્ મર્તુઃ પાદોદકૈ યંયા ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિનાં ચરણોદક પીવાથી શુદ્ધ
થાય છે, તેવી સેંકડો ઢાન તથા ઉપવાસ કરવાથી તથા તીર્થ
સેવનવડે પણ શુદ્ધ થતી નથી. કારણકે આ જગતમાં સ્ત્રીને

પોતાના સ્વામી, એજ દેવ, ધર્મ, શુદ્ધ અને તીર્થ છે. વળી શંકર તથા વિષ્ણુ કરતાં પણ સ્વામી શ્રેષ્ઠ છે. માટે તેનું ચરણોદક પીવાથી પવિત્ર થવાય છે.

न सा स्त्रीत्यभिमतव्या यस्य मतां न तुष्यति ।

તુષ્ટે મર્તરિ નારીણાં તુષ્ટઃ સ્યા ત્વરમેશ્વરઃ ॥

જે સ્ત્રીમાં પતિ સંતોષ પામતો નથી, તેને સ્ત્રી માનવી નહિ. કારણકે સ્ત્રીઓને પતિ પ્રસન્ન થવાથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, એમ માનવું.

हरिद्रां कुकुमं चैव सिन्दूरं कज्जलं तथा ।

कूर्पासकं च तांबूलं माल्याभरणं शुभम् ॥

સ્ત્રીઓએ હમેશ કંકુનો ચાંદલો કરવો, સીંદૂર તથા હળદ્ર ધારણ કરવાં, આંખમાં મેંસ આંજવી, સેંથો પાડી માથું સાફ રાખવું, કાંચળી અથવા ચોળી હમેશ પહેરી રાખવી, સારાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા મળી શકે એવા અલંકારો પહેરવા. વળી તાંબૂલ ભક્ષણ કરવું.

केशसंस्कारकवरी करकर्णविभूषणम् ।

मर्तुरायुष्यमिच्छन्ती दूरये न कचि त्सती ॥

સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીનું લહું ઇછવું હોય તો કાંઈ પણ કારણ સિવાય તેનાથી દૂર રહેવું નહિ. માથાના વાળને સુગંધી તેલથી સાફ રાખવા. તેમજ હાથના ઢાગીના તથા કાનના ઢાગીના પહેરી સદેવ આનંદી રહેવું.

संतुष्टा ऽलोलुपा दक्षाः धर्मज्ञा प्रियसत्यवाक् ।

अग्रमत्ता शुचिः स्निग्धा पतिं त्वपतितं मजेत् ॥

પોતાના પતિની મધ્યમ સ્થિતિ હોય, વળી વિશેષ દાગીના તથા ઘણાં મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરવા ન મળી શકતાં હોય તો પણ પોતાના સ્વામીને ખોટું ન લાગે, માટે હમેશાં પ્રસન્ન મન રાખવું. વિશેષ લોભનો ત્યાગ કરવો. ઘરના કામમાં હોશિયાર રહેવું, દરરોજ સત્ય બોલવાની ટેવ રાખવી, કદી ગર્વ કરવો નહિ, પવિત્રપણે રહેવું, પતિના વચનને અનુસરી ચાલવું તથા પતિભક્તિમાં તત્પર રહેવું.

નાસ્તિ સ્ત્રીણાં પૃથક્ યજ્ઞો ન વ્રતં નાપ્યુપોષિતં ।

પતિ શુશ્રૂષતે યેન તેન સ્વર્ગે મહીયતે ॥

શ્રીઓને પોતાના સ્વામી સિવાય જૂદો યજ્ઞ કરવો કહ્યો નથી. તેમજ કોઈપણ વ્રત અથવા ઉપવાસ કરવા નહિ. પણ એક દૃઢ ભક્તિ રાખી માત્ર પતિસેવામાં તત્પર રહે તો તેનાથી સ્વર્ગ મળે છે.

પતિમુહ્યંચ યા નારી ઉપોધ્ય વ્રતમાચરેત્ ।

આયુષ્યં હરતે મર્તુઃ સા નારી નરકં વ્રજેત્ ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિની આજ્ઞા સિવાય કોઈપણ વ્રત અથવા ઉપવાસ કરે છે તો તેને કાંઈ પણ તેમાંથી ફળ મળતું નથી. પરંતુ સ્વામીનું આયુષ્ય કમી થાય છે અને તે સ્ત્રી નરકમાં પડે છે.

અપત્યલોભાત્ યા તુ સ્ત્રી મર્તારમતિવર્તતે ।

સેહ નિંદામવાન્નોતિ પતિલોક્ષાચ્ચ દીયતે ॥

જે સ્ત્રી મને છોકરાં થાય અને તે છોકરાંથી હું સ્વર્ગમાં જાઉં, એમ માની પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી પરપુરુષ સાથે ગમન કરે, તે સ્ત્રી આ લોકમાં નિંદિત ગણાય છે. તેવી વર્ણસંકર

પ્રભાથી સ્વર્ગ મળતું નથી, એટલુંજ નહિ, પણ પતિલોકથી પડે છે તથા નિંદાને પાત્ર ગણાય છે.

નાન્યોત્પન્ના પ્રજાસ્તીહ ન ચાપ્યન્યપરિગ્રહે ।

ન દ્વિતીયશ્ચ સાધ્વીનાં ક્વચિત્ મર્ત્તોપદિશ્યતે ॥

શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી થયલા સ્વામી સિવાય પુર પુરૂષ સાથે કુકર્મ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રભાને કોઇપણ શાસ્ત્રાધરથી પ્રભા કહી શકાતી નથી. પર પુરૂષ પતિ પણ થાય નહિ. માટે પતિવ્રતાએ પોતાના સ્વામી સિવાય પરની ઇચ્છા કરવી નહિ. પ્રભા ન હોય, છતાં સદાચાર પાળવાથી પતિવ્રતાને ઉત્તમ ગતિ મળે છે.

પતિં હિત્વાપકુલં સ્વં ઉત્કંઠં યા નિષેવતે ।

નિઘૈવ સા મવેહ્લોકે પરપૂર્વેતિ ચોચ્યતે ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિને નીચ જાતિનો ગણી ઉંચ કુળનાની સાથે સમાગમ રાખે છે, તે આ લોકમાં નિંદાને પાત્ર થાય છે. આનું નામ પરપૂર્વા કહેવાય છે.

પતિપ્રિયહિતં યુક્તા સ્વાચારા સંયતેન્દ્રિયા ।

હહ કીર્તિમવાપ્નોતિ પ્રેત્ય ચાનુપમં સુખમ્ ॥

જે વસ્તુ સ્વામીને સારી લાગે તે પર પ્રીતિ રાખવી. પોતાની ઇન્દ્રિયોને ખરાબ વાસનામાં ન જવા દેતાં સદાચાર પાળવો. આમ કરવાથી તે સ્ત્રી યશને પ્રાપ્ત થાય છે તથા પરલોકમાં સારા સુખને મેળવનારી થાય છે.

દેવો મનુષ્યો ગંધર્વો સતીનાં નાપરઃ પ્રિયઃ ।

અપ્રિયં નૈવ કર્તવ્યં પત્યુઃ પત્ન્યા કદાચન ॥

સતી સ્ત્રીને પોતાના પતિ કરતાં અધિક દેવતા નથી, કોઈ મનુષ્ય નથી, તેમ કોઈ ગાંધર્વ નથી. માટે જેમ અને તેમ તન મનથી સ્ત્રીએ કોઈપણ વખત પોતાના સ્વામીનું અહિંત ચહાવું નહિ.

હીનાં નિજગણૈઃ સાર્થે સપત્નીં નૈવ ગર્હયેત્ ।

इष्ट्यारागसमुद्भूते विद्यमानेऽपि मत्सरे ॥

કહાપિ સ્વામી કંઈપણ કારણસર ખીજી સ્ત્રી પરણ્યા હોય અને તે સ્ત્રી નીચ કુળની હોય, તો પણ તેની શોખની નિંદા કરવી નહિ. કારણકે તેમ કરવાથી એક ખીજામાં કલેશની વૃદ્ધિ ઉપસ્થિત થાય છે અને અંતે આખા ઘરનો નાશ થાય છે.

अग्रियं नैव कर्तव्यं सपत्नीभिः परस्परम् ।

न गेयादन्यनामानि न कुर्यादन्यवर्जनम् ॥

સોખોએ એક ખીજામાં વઢવાડ નહિ કરતાં એક એકથી સંપીને રહેવું. પરસ્પર મેણાં મારવાં નહિ, તેમ ઠાખલો આપલો નહિ.

कलहो न विधातव्यः कलियोग्ये प्रिये स्त्रिया ।

भर्त्सिता निन्दितायां च ताडितापि पतिव्रता ॥

व्यथितापि भयं त्यक्त्वा कंठे गृह्णीत बल्लभं ।

उच्यै न रोदनं कुर्यात् नैवाक्रोशेच्च तं प्रति ॥

કોઈપણ પ્રકારનો ટૂંટો સ્વામી સાથે કરવો નહિ. વખતે પ્રથમથી સ્વામીનો વાંક માલુમ પડતો હોય, તેણે અપમાન કર્યું હોય અથવા નિંદિત વચનો કહ્યાં હોય અથવા કોઈ કારણસર શિક્ષા કરી હોય, તોપણ તેની સાથે ખરાબ વચન

બોલતાં પોતાની બૂલ ગણી પતિ સાથે શાંત વચન બોલવાની ટેવ રાખવી. પતિએ કાંઈ કારણસર પોતાને તાડન કથું હોય તેા પણ પોતાના મનમાં તે ક્રોધ ન લાગતાં ઘરમાં મોટે સાદે રડવું નહિ તથા મોટી ખુમ પાડી સ્વામીને પજવવો નહિ. પણ તેની સાથે શાંત વચનથી બોલવાની ટેવ રાખવી. તેમ ઘરમાંથી રડતાં રડતાં બીજે ઠેકાણે નાથી જવું નહિ.

આહૂતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છેન્ન સત્ત્વરમ્ ।

કિમર્થં વ્યાહતા સ્વામિન્ સંપ્રસાદો વિધીયતામ્ ॥

જે વખતે સ્ત્રી ઘરનું કામ કરતી હોય અને તેજ વખતે પોતાના પતિએ પોતાના કામ માટે બોલાવી હોય, તેા પોતાના કામનો તત્કાળ ત્યાગ કરી સ્વામી પાસે હાથ બેડી મધુર વચનો બોલતાં સ્વામીની આજ્ઞાને તાબે થવું.

સેવતે ભર્તુઃચ્છિદ્રં દૃષ્ટમન્નં ફલાદિકમ્ ।

મહાપ્રસાદ इत्युક્ત્વા મોદમાના નિરંતરમ્ ॥

સ્ત્રીઓએ હંમેશાં પતિનું ખાધાં વધેલું જે કાંઈ અન્ન તથા ફળ વગેરે હોય, તે આનંદથી ભક્ષણ કરવું તથા તેને જ મહા પ્રસાદ માની લેવો.

યાવન્નો રોમકૂપાઃ સ્યુઃ સ્ત્રીણાં ગાત્રેષુ નિર્મિતાઃ ।

તાવદ્વર્ધસહસ્રાણિ નાકં તાઃ પર્યુપાસતે ॥

જે સ્ત્રીઓ હંમેશા સહસ્રાર પાળે છે, તેઓના શરીરમાં જેટલા કેશ ઉત્પન્ન થયા હોય તેટલા વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં રહે છે. અર્થાત્ ઘણાં વર્ષ સુધી તેઓ સુખ પામે છે.

इत्येते विधिना प्रोक्ताः स्त्रीणां धर्माः सनातनाः ।

ता नौकाः परमाः प्रोक्ता भयसंसारतारणे ॥

આ રીતે સ્ત્રીના સુનાતન ધર્મ કદા છે. માટે તે પ્રમાણે પામવા જેમ સમુદ્ર તરવા હોડી વહાણ વગેરે સાધનો છે, તે પ્રમાણે સંસારરૂપી સમુદ્ર તરવા તથા મનુષ્ય દેહની સફળતા થવા સ્ત્રીઓએ પતિભક્તિ તથા સદાચાર પાળવા પ્રયત્ન કરવો. વળી બ્રહ્મ વૈવર્તમાં કહ્યું છે કે,

શુધિતં મોજયેત્ કાન્તં દદ્યા ત્પાને ચ મોજનમ્ ।

નિત્યં તુ મર્તયોત્સુક્યાત્ તત્પાદોદકમીપ્સિતમ્ ॥

ધણી ભૂખ્યો થયો હોય તો તેને ભોજન કરાવવું તથા તૃષા લાગી હોય તો પાણી આપવું તથા ઉત્કંઠાથી પતિનું પાદોદક શ્રદ્ધા કરવું.

મુક્તિભાવેન સતતં મોક્તૃર્મ્ય તદ્વિચક્ષ્યા ।

યદ્વક્ષ્યં સ્વામિનાં નિત્યં તદેવમપિ યોષિતામ્ ॥

ભક્તિ ભાવથી તેની આજ્ઞા લઇને જમવું. જે કાંઈ પોતાનો ધણી આતો હોય, તેજ પોતે આવું.

પરં પુસ્તાં પરં ચૈવ સુવેષપુરુષં પરમ્ ।

યાત્રામહોત્સવં નૃત્યં નર્તનં ગાયનં વ્રજ ॥

મનુષ્યમાં જે શ્રેષ્ઠ હોય તેમ જ જે રાગદ્વેષવાળો હોય, તેનો ત્યાગ કરવો. યાત્રા, મહોત્સવ, નૃત્ય, નર્તન, ગાયન આદિ સર્વનો ત્યાગ કરવો.

પરક્રીડાં ચ સતતં નહિ પश्यન્તિ સુવ્રતા ।

સારા વ્રતવાળીએ પરક્રીડા કદી પણ જોવી નહિ.

પતિવ્રતામહિમા.

આ અસાર સંસારસાગરમાંથી તરવા ઇચ્છનાર હરેક મહિલાએ પોતાના પતિ સિવાય સર્વ પુણ્યોને પોતાના જનક કે ભાતૃ સમાન ગણવા. શિયળવ્રતનો અર્થ એ છે કે, સતીએ પોતાના પતિની આજ્ઞામાં રહેવું. આ કરવાથી પ્રત્યેક સ્ત્રી, ધર્મ તથા નિયમાદિવડે જે કલ્યાણ મેળવતી નથી, તેથી વધુ કલ્યાણ આ શિયળ વ્રતના પ્રભાવે સતી મેળવી શકે છે. આ વ્રતના પ્રભાવવડે ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જળાશયો, સદાવ્રતો, ધર્મશાળાઓ, મંદીરો, ઔષધાલયો, પાઠશાળાઓ, અનાથાશ્રમો, બીજાં પરોપકારી સંસ્થાઓ, સહસ્ર ગાયો તથા વેદવિદ્યા બળુનારા બ્રાહ્મણ વગેરેને જે દાન અપાય, તે સર્વ પુણ્યના કરતાં વધારે પુણ્ય પતિને સેવનારી, પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારી, પતિની ભક્તિ કરનારી, પતિનાં પાદચરણો ચાંપનારી, પતિમય, એક નિષ્ઠ તથા પતિમાં અદ્વૈત પ્રેમ રાખનારી પતિવ્રતા સ્ત્રી પ્રાપ્ત કરી, અંતે મોક્ષપદને પામે છે. મદ્દવડે હાથી, કમળવડે પાણી, પૂર્ણચંદ્રવડે રાત્રી, શિયળવડે સ્ત્રી, ઘણા વેગવડે અશ્વ, ઉત્સવવડે મંદિર, વ્યાકરણવડે વાણી, હંસનાં બેડાંવડે નદી, પંડિતોવડે સભા, સારા પુત્રવડે કુળ, સારા રાજાવડે પૃથ્વી, તથા વિષ્ણુ ભગવાનવડે ત્રણ લોક શાસે છે. સ્ત્રી જાતિની શોભા શિયળવ્રતમાં રહેલ છે. ગંગાનદી કે જે પવિત્ર છે, તથા જેમાં સ્નાન કરવાથી પતિતનાં પાતક નાશ થઈ પતિત શુદ્ધ થાય છે, તે ગંગામાં પતિવ્રતધર્મપરાયણ સ્ત્રી પોતે સ્નાન કરે તો તે ગંગા પણ આથી પવિત્ર થવાની અપેક્ષા રાખે છે. જે સ્ત્રી વિદ્વાન, જ્ઞાનપરાયણ, અતુર તથા રૂપાળી છતાં શિયળવ્રતવાળી

નથી, તે શ્રી શંખણી જણવી. સ્ત્રીના અન્ય અલંકાર આદિ સ્થૂલ શરીરને શણગારવાનાં નામ માત્ર શૃંગાર છે. પણ સત્ય શૃંગાર તો પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને શાઓકત સ્વધર્મથી શણગારવું તે જ છે. આથી જ કહ્યું છે કે;—

શીલં પરં ભૂષણમ ॥

અર્થાત્ શીલ એ પરમ ભૂષણ છે. શિયળવ્રતના પ્રભાવ આગળ અગ્નિ શીતળ છે, સમુદ્ર સરોવરતુલ્ય છે, મેડ એક શિલાવત્ છે, સિંહનું ટોળું હરણાના ટોળા સરખું છે, સર્પ પુષ્પમાળા સરખો છે તથા વિષનો રસ અમૃત સમાન છે.

જે સ્ત્રી અન્ય વ્રત, ઉપવાસ, દાન તથા પુણ્ય ઉપર વધારે પ્રેમ રાખી પોતાના પાતિવ્રત્યથી બહિર્મુખ થાય છે, તેનાં સમસ્ત વ્રતો નિષ્કૂળ જાય છે. સર્વ વ્રતનો અધિષ્ઠાતા શ્રી જાતિને માટે પોતાનું પાતિવ્રત છે. માટે દરેક સ્ત્રી જાતિએ પાતિવ્રત્ય પૂર્ણ શ્રદ્ધાપડે પાળવું, જેથી તે સ્ત્રી આ લોકમાં અક્ષય કીર્તિ, સુખ, સંપત્તિ મેળવી અન્તે મોક્ષને પામે છે.

યા પતિં હરિમાત્રેન ભજેત્ શ્રીરિષ્ઠ તત્પરા ।

હર્યાત્મના હરે લોકે પત્યા શ્રીરિષ્ઠ મોદતે ॥ ૧ ॥

પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાતિ સતીપાદેષુ તાન્યપિ ।

તેજઃ સર્વદેવાનાં મુનીનાં ચ સતીષુ ચ ॥ ૨ ॥

ત્રૈલોક્યં મસ્મસા ત્કર્તુ ક્ષણેનૈવ પતિવ્રતાઃ ।

સ્વતેજસા સમર્થા સા મહાપુણ્યવતી સદા ॥ ૩ ॥

પતિઃ સતીનાં શ્રેષ્ઠત્વં નિઃશંકત્વં સુતસ્તથા ।

ન હિ તસ્યા મયં કિંચિદેવેન્ય યમાદપિ ॥ ૪ ॥

જનુઃ શતં પુણ્યવતાં મિલયે જાયસે સતી ।

પતિવ્રતા પ્રસૂઃ પૂતા જીવન્મુક્તઃ પિતા તથા ॥ ૫ ॥

તપસ્વિનાં તપઃ સર્વે વ્રતીનાં ચત્કલં વ્રતે ।

વાને ફલં યદ્વાનૃણાં તત્સર્વં તાંસુ સંતતમ્ ॥ ૬ ॥

(નીતિ શાસ્ત્ર)

જે પ્રમાણે લક્ષ્મી પોતાના પતિને બળે છે, તે પ્રમાણે પોતાના પતિને સાક્ષાત્ ઇશ્વરરૂપ માની તેની આજ્ઞા જે પાળે છે, તે જેમ લક્ષ્મીની કીર્તિ આલોકમાં તથા પરલોકમાં વખણાય છે તે પ્રમાણે જગતમાં કીર્તિ મેળવી અન્ય જન્મમાં પણ શ્રેષ્ઠ પતિનું સુખ ભોગવે છે. (૧)

પૃથ્વીપર જેટલાં તીર્થો છે, તે સર્વ તીર્થો પતિવ્રતા સ્ત્રીના ચરણમાં રહે છે. વળી સર્વ દેવ તથા મુનિના તપનું તેજ પણ સતી સ્ત્રીના ચરણમાં રહે છે. (૨)

જે સ્ત્રી પતિવ્રતા છે, તે ત્રણે લોકને ક્ષણવારમાં પોતાના તેજદ્વારા ભસ્મીભૂત કરવા શક્તિમાન છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી સર્વદા મહા પવિત્ર છે. (૩)

સતી સ્ત્રીનું ઉત્તમપણું તેનો પતિ છે તથા નિઃશંકપણું તેનો પુત્ર છે. માટે સતી સ્ત્રીને દેવનો તથા ચમરાજનો પણ ભય નથી. (૪)

સેંકડો જન્મ પછી પુણ્યકર્તાના ઘરમાં સતી સ્ત્રીનો જન્મ થાય છે. આ સતી સ્ત્રીની માતા તેનાવડે પવિત્ર થાય છે તથા તેનો પિતા જીવન્મુક્ત થાય છે. (૫)

તપસ્યાના કર્તાને તપનું જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, વ્રત કર્તાને વ્રતનું જે ફળ થાય છે, દાનના આપનારને દાનથી જે ફળ થાય છે, તે સર્વ ફળ સતીસ્ત્રીના શરીરમાં સર્વદા રહેલું છે. (૬)

પુરુષાણાં સદૃશં ચ સતી સ્ત્રી ચ સમુદ્વસત્ ।
 પતિઃ પતિવ્રતાનાં ચ મુચ્યતે સર્વપાતકાત્ ॥ ૧ ॥
 નાસ્તિ તેષાં કર્મભોગઃ સતીનાં વ્રતતેજસા ।
 તથા સાર્થં ચ નિષ્કર્મ મોદતે હરિમંદિરે ॥ ૨ ॥
 પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ સતી પાદેષુ તામ્યપિ ।
 તેજઃ સર્વદેવાનાં મુનીનાં ચ સતીષુ ચ ॥ ૩ ॥

હજાર પુરુષનેા શ્રી ઉદ્ધાર કરે છે. પતિવ્રતા શ્રીને લીધે તેનેા પતિ સર્વ પાતકમાંથી મુક્ત થાય છે. (૧)

સતી શ્રીઓના વ્રતનેા પ્રભાવ ઝોટલો બધો છે કે, તેઓને કોઈ રીતનું કર્મ ભોગવવું પડતું નથી. તે શ્રી સાથે કર્મથી રહિત થયલો તેનેા પતિ વૈકુંઠ લોકને વિશે સુખ ભોગવે છે.

પૃથ્વીપર જેટલાં તીર્થો છે, તે સર્વ તીર્થો સતી શ્રીના પગને વિશે છે. સર્વ દેવોનું તથા મુનિઓનું તેજ શ્રીને વિશે રહેલું છે. (૩)

તપસ્વિનાં તપઃ સર્વે વ્રતિનાં ચત્કલં વ્રજ ।
 દાને ફલં ચક્ષાતૃણાં તત્સર્વં તાસુ સંતતમ્ ॥ ૧ ॥
 સ્વયં નારાયણ શંભુઃ શિખાતા જગતામપિ ।
 સુરાઃ સર્વે ચ મુનયો મીતા સ્તામ્ય ઇ સંતતમ્ ॥ ૨ ॥
 સતીનાં પાદરજસા સદ્યઃ પૂતા વસુંધરા ।
 પતિવ્રતા નમસ્કૃત્વા મુચ્યતે પાતકાશ્રયઃ ॥ ૩ ॥
 ત્રૈલોક્યં ભસ્મસા ત્કર્તું ક્ષણેનૈવ પતિવ્રતા ।
 સ્વતેજસા સમર્થા સા મહાપુણ્યવતી સદા ॥ ૪ ॥
 સતીનાં ચ પતિઃ સાધુઃ પુત્રો નિઃશંક एव ચ ।
 નહિ તસ્ય ભયં કિંચિદ્દેવમ્ય ઇ મયાદપિ ॥ ૫ ॥

હે નંદ ! તપસ્વીઓનું જે કાંઈ તપ છે, વ્રતવાળાઓનું જે કાંઈ ફળ છે, ભાઈઓનું દાન વિશે જે કાંઈ ફળ છે, તે સર્વ પતિવ્રતા સ્ત્રીને વિશે રહેલ છે. (૧)

નારાયણ ભગવાન પોતે, શિવ તેમજ જગતના ક-તાં બ્રહ્મા, સઘળા દેવો તથા મુનિઓ પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીથી ભયને પામે છે(૨)

પતિવ્રતા સ્ત્રીના પગની રજવડે પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે, પતિવ્રતા સ્ત્રીને નમસ્કાર કરવાથી મનુષ્ય પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. (૩)

પતિવ્રતા સ્ત્રી એક ક્ષણમાં આખા ત્રણ લોકને બાળી ભસ્મ કરી શકે છે. મહા પુણ્યશાળી પતિવ્રતા પોતાના તેજના બળવડે આ પ્રમાણે કરવા શક્તિમાન થાય છે. (૪)

પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પતિ તેમજ પુત્ર ખરેખર શ્રેષ્ઠ હોય છે. તેના પતિને દેવોથી તથા મંત્રોથી પણ ભય હોતો નથી. (૫)

સુવાસિની ધર્મ.

માનવ ધર્મ પ્રમાણે માતા દશહજાર ગુણોથી અધિક છે. જ્યારે બાળકના કારણભૂત માતા મૂખ હોય તો તેના કાર્ય-રૂપ બાળક વિદ્વાન કેમ થઈ શકે ? જ્યાં સૂધી બાળકની માતા સંસ્કારી નથી ત્યાં સૂધી બાળક કદી પણ સંસ્કારી થઈ શકવાનું નથીજ. આ માટે સ્ત્રીજાતિને સુશિક્ષિત થવાના પ્રયત્નની જરૂર છે. પોતાનું કલ્યાણ ધન્યનારી સ્ત્રીઓએ નીચેના નિયમો પાળવા.

સંમાર્જનોપલપામ્યાં ગૃહમંડલવર્તને ।
 સ્વયં ચ મંડિતા નિત્યં પરિમૃદ્ધરિચ્છદા ॥
 બાહ્યા દાગતમાલોક્ય ત્થરિતા ચ જ્ઞાસનૈઃ ।
 તાંબૂલૈઃ વ્યંજનૈઃ શ્રૈષ્ઠ પાદસંવાહનાદિભિઃ ॥
 સુખં સુપ્તં સુસ્નાસીનં રમમાણં યદ્દચ્છયા ।
 આતુરેષ્વપિ કાર્યેષુ પતિં નોત્થાપયેત્કચિત્ ॥
 નાવિરં તિષ્ઠતે દ્વારિ નોદ્ધારમુપસેવયેત્ ।
 સ્વામિના દ પિતં કિંચિત્ કસ્મેચિન્ન દદાત્યપિ ॥

અર્થ:-શ્રી ભતિએ ગૃહ સંખંધી સર્વ વસ્તુ સ્વચ્છ રાખવી તથા પોતે પણ સ્વચ્છ વસ્ત્ર તથા ભૂષણવાળાં રહેવું. તેમ સર્વ પદાર્થો ગૃહની અંદર બરોબર ગોઠવીને મૂકવા. (૧) પોતાના પ્રાણુનાથ (પતિને) બહારથી આવતા દેખીને તુરત ઉઠવું તથા પતિને બેસવા માટે ઉત્તમ સ્વચ્છ આસન આપવું. વળી જળ, પાન, સોપારી વગેરે આપી વીજણાવડે વાચુ નાંખવો. (૨) પોતાના પ્રાણુવલ્લભ સુખમાં સૂતા હોય કિંવા સુખમાં બેઠા હોય અથવા કાંઈ રમત કરતા હોય તો તેના કાંઈ જરૂરના કામસાડુ પણ કદી તેને ઉઠાડવા નહિ. (૩) ચતુર શ્રીઓએ પોતાના ઘરના બારણા ઉપર બહુ સમય ઉભા રહેવું નહિ. વળી દ્વાર ઉપર બેસવું નહિ. પોતાના પતિએ જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે કાંઈને આપવું નહિ. (૪)

આહૃતા ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વા ગચ્છે ચ્ચ સત્ત્વરમ્ ।
 કિમર્થં વ્યાહૃતા સ્વામિન્ સંપ્રસાદં વિધીયતામ્ ॥
 કથ્યમાના કથા મર્ત્ત્ત ઓતવ્યા સાદરં સ્ત્રિયા ।
 પત્યુઃ સંભાષણસ્યાગ્રે નાન્યત્ સંભાષયેત્સ્વયમ્ ॥

યચ્ચ ભર્તા ન પિવતિ યચ્ચ ભર્તા ન સ્વાદતિ ।
 યચ્ચ ભર્તા ન ઞ્જાન્નાતિ સર્વે તત્ત્વ વર્જયેત્સતી ॥
 ગૃહ્યયનિમિત્તં યદ્ દ્રવ્યં ચ પતિનાર્પિતમ્ ।
 નિવૃત્ય ગૃહકાર્યે સા કિંચિદ્ બુદ્ધયાવશેષયેત્ ॥

અર્થ:—જ્યારે પોતાનો પતિ બોલાવે ત્યારે ઘરનાં સર્વ કાર્ય તજીને જલદીથી પોતાના પતિ પાસે આવી, હાથ જોડી પૂછવું કે, હે સ્વામિન્ ! હે પ્રાણુપતિ ! આ કિંકરીને શી આજ્ઞા છે ? આ રીતે પતિવ્રતપરાયણ ચતુર સ્ત્રીઓએ પોતાના સ્વામી પાસે વર્તવું. (૧) પોતાના પતિ જે કંઈ વાતોલાપ કરવા માંડે તેા તે ચતુર સ્ત્રીએ આદરપૂર્વક શ્રવણ કરવું; પરંતુ પતિ બોલતા હોય ત્યારે વચ્ચમાં પોતે બોલવું નહિ. (૨) પોતાના પતિ જે વસ્તુનું પાન ન કરે, જે ખાય નહિ, અને જેનો સ્વાદ લે નહિ, તેવી સર્વ વસ્તુઓ પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ત્યાગવી. (૩) પતિ જે કંઈ દ્રવ્ય ઘર ખરચ માટે આપે, તેમાંથી ગૃહ સંબંધી કાર્ય કરવું અને કંઈક તેમાં કરકસર કરવી. આ રીતે વ્યાવહારીક કાર્યમાં ચતુરાઈ રાખવાની જરૂર છે. આ જ સન્નારીઓનો નિરંતરનો પરમ ધર્મ છે. (૪)

વળી સોભાગ્ય કલ્પદ્રુમમાં કહ્યું છે કે:—

બુદ્ધા બ્રાહ્મે મુહૂર્તે નિજપતિચરણૌ સંપ્રણમ્યાસ્ય ન્યસ્ય ।
 પ્રેક્ષે ત્પ્રેમ્ણાય નૈજં શુભમુકુરતલ્લે ભૂમિમભ્યર્ચ્ય પત્ની ॥
 પ્રાતઃ સ્મૃત્યાદિ કૃત્વા પતિપરિચરણં સંવિધાયૈવ લેખીમ્ ।
 સંરચ્યાધાય માલે તિલકમથગલાધો નિમજ્જે ત્સમૂષા ॥

અર્થ:—સોભાગ્યવતી સ્ત્રીએ સવારના પહોરમાં બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉઠવું જોઈએ. પ્રથમ તેણે પોતાના પતિનાં ચરણને

નમસ્કાર કરવા, પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિએ પતિના મુખનું અવલોકન કરવું, ત્યાર બાદ ભૂમિનું પૂજન કરવું. વળી પ્રાતઃકાળમાંજ જે પતિવતા સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ છે, તેઓનું સ્મરણ કરવું. પતિના મગ દાખવા, પોતાનો અંગોડો ખરાબર વાળવો, કપાળમાં ચાંદલો ભૂસાઈ ગયો હોય તો તે કરવો. વળી સૂતાં વસ્ત્રાદિ હેરફેર થઈ ગયાં હોય તો તે ખરાબર કરવાં.

શુચીભૂતાભિઃ સ્ત્રીભિ ર્વેતષાવનાનંતરં કેશાન્ હસ્તીવંત-
કંકતેન પ્રમાર્જ્ય વેર્ણાવંધાદિકં રચયિત્વા હરિદ્રાકુંકુમાચલંકારા
નૃત્વ્યા પશ્ચાન્નિત્યં તૂર્ણાં સ્નાન માચરેત્ ॥

અર્થ:—શુદ્ધ થયેલી સ્ત્રીએ પોતાના હાંત સાફ કર્યા પછી હાથીદાંતની કાંસકીવડે પોતાના કેશને ઓળીને સાફ કરવા. વાળને વેણીને આકારે બાંધી અંગોડો વાળવો. તેણે હળદ તથા કંકુ આદિ અલંકાર ધારણ કરવા. હરદોળ આ પ્રમાણે કર્યા પછી મૂળે મહોડે સ્નાનાદિ કર્મ કરવું.

વળી સ્કંદ પુરાણમાં કહ્યું છે કે:—

પ્રસુપ્તં ચ સુસ્વાસીનં રમમાણં યદૃચ્છયા ।

આતુરે ત્વપિ કાલેષુ પતિં નોત્યાપયે ત્કચિત્ ॥૧॥

હરિદ્રાં કુંકુમં ચૈવ સિદૂરં કજ્જલે તથા ।

કૂર્વાસકં ચ તાંબૂલં માંગલ્યામરણં શુભમ્ ॥ ૨ ॥

કેશસંસ્કારકબરી કરકર્ણવિભૂષણમ્ ।

મર્તુ રાયુષ્ય મીચ્છન્તી દૂરયે ન કચિ ત્સતી ॥ ૩ ॥

ગાઠ નિદ્રામાં પડેલા, સારી રીતે ખેઠેલા અથવા પોતાની મરણ પ્રમાણે કીડા કરતા પતિને કાંઈ કામ હોય, છતાં ખૂબ મારી ઉઠાડવા નહિ. (૧) સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ નીચેની વસ્તુને

કદી ત્યાગ કરવો નહિ. જેમકે, હળદ, કંકુ, સિન્દૂર, મેસ, કાંચળી, પાન તથા માંગલ્ય સૂચવનારાં શુભ આભૂષણો. (૨) વળી પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ઉપરની વસ્તુઓ સિવાય નીચેની વસ્તુને પણ કદી ત્યાગ કરવો નહિ. જેમકે, ઓળેલા કેશને છૂટા નહિ રાખતાં અંખોડો વાળવો તથા હાથ અને કાનમાં મંગળ-સૂચક આભૂષણો રાખવાં. જે સ્ત્રી પોતાના પતિના આયુષ્યની વૃદ્ધિને માટે ઇચ્છા કરતી હોય, તેણે આટલી અવશ્ય મંગળ-સૂચક વસ્તુને કદી પણ ત્યાગ કરવો નહિ. (૩)

નિયમોદકવન્હીંશ્ચ પત્રપુષ્પાદિકં ચ યત્ ।

સેવેત મર્તુઃ સ્વચ્છિષ્ઠ મિષ્ટમન્નં ફલાદિકમ્ ॥ ૧ ॥

તીર્થસ્નાનાર્થિની નારી પતિપાદોદકં પિબેત્ ।

શંકરાદપિ વિષ્ણોર્વા પતિરેકોઽધિકઃ સ્ત્રિયઃ ॥ ૨ ॥

પત્યુઃ પૂર્વે સમુત્થાય દેહશુદ્ધિં વિધાય ચ ।

ઉત્થાપ્ય શયનાદ્યાનિ કૃત્વાવેશમ્ વિશોધનમ્ ॥ ૩ ॥

માર્જનૈર્લેપનૈઃ પ્રાપ્ય સાગ્નિશાલં સ્વમંગનમ્ ।

શોધયે દગ્નિકાર્યાણિ સ્નિગ્ધાન્યુષ્ણેન ચારિણા ॥ ૪ ॥

અર્થ:-પોતાના પતિને નિયમ પ્રમાણે સ્નાન માટે જળ આપવું, નિત્ય વિધિ માટે અગ્નિ તેની પાસે મૂકવો. વળી ખીલી આદિ પત્રો તથા પુષ્પ આદિ ખીજ સામગ્રી તેની સમીપ મૂકવી. પતિને જે કાંઈ અન્નની ઇચ્છા હોય તે તથા ફળ આદિ લખણ કરવા આપી તેની સેવા કરવી. ત્યાર બાદ તેનાથી રહેલા ઉચ્છિષ્ટનું પોતે લક્ષણ કરવું. (૧) જે પતિનાં ચરણારવિંદને ઘોઈ તે પાણીનું આચમન હોય તે તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય, તે ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. મહા-દેવ કરતાં તથા વિષ્ણુ કરતાં પણ સ્ત્રીને પતિ વધારે છે. (૨)

પતિવ્રતા શ્રીએ પોતાના પતિના ઉઠતા પહેલાં ઉઠવું, મુખ ધોવા અદિવડે દેહની શુદ્ધિ કરવી, બાહલાં વગેરે ઉપાડી નાંખવાં તથા ઘરને વાળી આડી સાફ કરવું. (૩) વળી અગ્નિશાળા તથા આંગણું વાળી આડી સાફ કરવું. વળી તેલ આદિવાળાં અગ્નિનાં પાત્રો ઉબ્જી જળ લઈને સાફ કરવાં. (૪)

પ્રોક્ષણે રિતિ તાન્યેવ યથાર્થનાને પ્રકલ્પયેત્ ।
 દ્રઘપાત્રાણિ સર્વાણિ ન કદાચિત્ વિયોજયેત્ ॥ ૧ ॥
 મૃદ્ધિશ્ચ શોધયે ચ્ચુર્ણીં તત્રાગ્નિં વિન્યસે સ્તતઃ ।
 સ્મૃત્વા નિયોગપાત્રાણિ રસાં ચ દ્રવિણાનિ ચ ॥ ૨ ॥
 વસ્ત્રાલંકારરત્નાનિ પ્રવક્તાન્યેવ ધારયેત્ ।
 મનોવાકર્મભિઃ શુદ્ધા પતિદેશાનુવર્તિની ॥ ૩ ॥
 તતોસાધનં કૃત્વા પતયે વિનિવેદ્ય તત્ ।
 વૈશ્વદેવકૃતૈ રન્નૈ મોજનીયાંશ્ચ મોજયેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—વાસણોને ધોઈ કરી સૌ સૌને સ્થાને મૂકવાં. જે જે વાસણોની જોડ હોય, તે તેની સાથેજ મૂકવાં. પછી ગમે તેમ ગોઠવવાં નહિ. (૧) મટાડીથી ચૂલો ધોઈ નાંખવો. ત્યાર બાદ તેમાં અગ્નિ પેટાવવો. નિયોગમાં પાત્રો, રસો તથા ધન વગેરેની સંભાળ રાખવી. (૨) પોતાના પતિ પાસે જે કાંઈ વસ્ત્રાલંકાર હોય તથા જે કાંઈ આખ્યાં હોય, તે પહેરી લેવાં. મન, વાણી તથા કર્મવડે શુદ્ધ થવું તથા પતિની આજ્ઞામાં હમેશા રહેવું. (૩) ત્યાર બાદ તેણે અન્ન સામગ્રી તૈયાર કરવી. પતિને રસોઈ પીરસવી. જે અન્નમાંથી વૈશ્વદેવ કયો હોય, તે અન્નવડે જે જમનાર હોય, તે સધળાને જમાડવાં. (૪)

પુનઃ સાર્યં પુનઃ પ્રાતઃ ગૃહશુદ્ધિં વિચાર્ય ચ ।

કૃતાન્નસાધના સાધ્વી સમૃદ્ધાં ભોજ્યે ત્પતિમ્ ॥

આસ્તીર્ય સાધુશયનં તતઃ પરિચરેત્પતિમ્ ॥ ૧ ॥

સ્ત્રીણાં ચ પતિદેશનાં તચ્છુભ્ષાનુકૂલતા ॥

તદ્બન્ધુષ્વનુવૃત્તિશ્ચ નિત્યં તદ્વતધારણમ્ ॥ ૨ ॥

સંમાર્જનોપલેપાભ્યાં સેકમંડલવર્તનૈઃ ॥

સ્વયં ચ મંડિતા નિત્યં પરિમૃદ્ધઃ પરિચ્છદા ॥ ૩ ॥

કામૈ રુચ્ચાવચૈઃ સાધ્વી પ્રશ્રમેણ દમેન ચ ॥

વાક્યૈઃ સત્યૈઃ પ્રિયૈઃ પ્રેમ્ણા કાલે કાલે મજેત્પતિમ્ ॥૪॥

અર્થઃ—સવારે તથા સાંજે ઘર વાળી ઝાડી સાફ રાખવું. સારી રીતે કરેલી રસોઈવડે પતિને યથેચ્છ જમાડવો. પછી પોતે જમવું. ત્યાર બાદ વાસણ કુસણ તથા ચુલો સાફ કરી પતિને બીછાનું પાથરી આપવું તથા પતિની સારી રીતે સેવા કરવી. (૧) સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિને દેવરૂપે માનવો. પતિની સારી રીતે શુશ્રૂષા કરવી તથા તેને અનુકૂળ રહેવું. પતિના બંધુ આદિ સાથે નમ્રતાથી વાત કરવી. આ રીતનું વ્રત હમેશાં પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ધારણ કરવું. (૨) સ્ત્રીએ ઘરને વાળવું, ઝાડવું, લીપવું, ગુપવું, ગાયં કૂતરાં આદિને બળિદાન આપવું. પુષ્કળ પરિવારવાળી હોવા છતાં પોતે મંગળ આભરણથી કદી પણ રહિત રહેવું નહિ. (૩) પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીએ પતિની અઘરી કામનાઓને પણ સંતુષ્ટ કરવી. વિનીતભાવ રાખવો, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ રાખવો, સાચું તેમજ પ્રિય બોલવું, બળી પ્રેમ-યુક્ત થઈ પતિની સર્વદા સેવા કરવી. (૪)

સંતુષ્ટા લોભુષા દક્ષા ધર્મજ્ઞા પ્રિયસત્યવા . ॥

અપ્રમત્તા શુચિઃ સ્મિન્ધા પતિ ત્વપતિતં મજેત્ ॥ ૧ ॥

યા પતિ હરિભાવેન મજેચ્છિરિવ તત્પરા ॥

હર્યાત્મના હરે લોકે પત્યા શ્રીરિવ મોદતે ॥ ૨ ॥

દુઃશીલો દુર્મંગો વૃદ્ધો જઘ્નો રોગ્યધનોઽપિ વા ।

પતિઃ સ્ત્રીમિ નં હાતવ્યો લોકેઽસુમિ રપાતકી ॥ ૩ ॥

દ્વારોપવેશનં નિત્યં ગવાક્ષેણ નિરીક્ષણમ્ ।

અસત્પ્રભાપો હાસ્યં ચ દૂષણં કુલયોષિતામ્ ॥ ૪ ॥

અર્થઃ—સંતોષવાળી, લોભથી રહિત, દક્ષ, ધર્મને બાણુવાવાળી, પ્રિય તથા સત્ય બોલવાવાળી, પ્રમાદથી રહિત, પવિત્ર, પ્રેમાળ એવી સ્ત્રીએ પવિત્ર એવા પોતાના પતિનું સર્વદા સેવન કરવું. (૧) જે કોઈ સ્ત્રી જેમ લક્ષ્મી પોતાના પતિ વિષ્ણુને સેવે છે તેમ વિષ્ણુ સ્વરૂપે ગણી, પોતાના પતિની આકરી કરે તો તે સ્ત્રી વિષ્ણુ સ્વરૂપ પોતાના પતિ સહિત વૈકુંઠ લોક વિશે, જેમ લક્ષ્મી તથા વિષ્ણુ ભગવાન રહે છે તેમ રહી શકે છે. (૨) જે કે પતિ નઠારા આચરણવાળો હોય, કમ નસીબવાળો હોય, વૃદ્ધ હોય, રોગી હોય, અથવા નિર્ધન હોય, છતાં પરલોકને ઇચ્છવાવાળી સ્ત્રીઓએ પતિને પાપાચરણથી રહિત માની તેનો ત્યાગ કરવો નહિ. (૩) પતિ-પ્રતા સ્ત્રીએ બહાર બારણામાં બેસવું નેહએ નહિ. ગોખમાં બેસીને તેણે બેચા કરવું નહિ, જૂઠું બોલવું નહિ, બહુ હસવું નહિ. કુળવાન સ્ત્રીઓને આટલી વસ્તુઓ દૂષણરૂપે છે. (૪)

પિતા રક્ષતિ કૌમારે મર્તા રક્ષતિ યૌવને ।

પુત્રા અ સ્થાવિરે મૌલે ચ સ્ત્રી અતંત્ર્યમહંતિ ॥ ૧ ॥

રક્ષે ત્કન્યાં પિતા વિદ્વાં પતિઃ પુત્રા સ્તુ વાર્ધકે ।

અમાલે જ્ઞાતય સ્તેષાં સ્વાતંત્ર્યં ન ક્વચિ તિલ્લયઃ ॥ ૨ ॥

કુમાર અવસ્થામાં સ્ત્રીનું રક્ષણ તેનો પિતા કરે છે, યૌવનાવસ્થામાં તેનો પતિ તેનું રક્ષણ કરે છે તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્ર સ્ત્રીનું રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રી કોઈ પણ દિવસ સ્વતંત્ર નથી જ. (૧) પરણી ન હોય ત્યાં સુધી કન્યાનું રક્ષણ પિતા કરે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં પતિ તથા પુત્રો રક્ષણ કરે છે. જો પતિ તથા પુત્રો ન હોય તો જ્ઞાતિઓ તેનું રક્ષણ કરે છે. સ્ત્રી કદી પણ સ્વતંત્રપણું મેળવી શકતી નથી.

પતિવિમુખને થતું ફળ.

દારિદ્ર્યં વ્યાધિતં મૂર્ખે ભર્તારં યા ચ મન્યતે ।

સા મૃતા જાયતે વ્યાલી વિધવા ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૧ ॥

(યાજ્ઞવલ્કય)

જો સ્ત્રી પોતાનો પતિ દરિદ્રી, વ્યાધિગ્રસ્ત તથા મૂર્ખ બાણી પોતાના પતિની અવજા કરે છે, તે સ્ત્રી મૃત્યુ પછી સર્પિણી થાય છે તથા તેને વારંવાર વિધવાપણું ભોગવવું પડે છે. (૧)

વ્રતોપવાસનિયમાન્ પતિમુલ્લંઘ્ય યા ચરેત્ ।

આયુષ્યં હરતે મર્તુ મૃત્વા નરકમિચ્છતિ ॥ ૧ ॥

જો સ્ત્રી વ્રત, ઉપવાસ તથા નિયમાદિ પતિની આજ્ઞા વિના કરે અર્થાત્ પતિસેવા કરતાં વ્રતાદિક અધિક છે, એમ

બાણે તો તે વ્રતાદિક નિષ્કળ થઇ, પોતાના પતિનું આયુષ્ય હરણ કરે છે અને તે શ્રી પોતે નરકમાં પડે છે. (૧)

ન સાસ્ત્રી ત્યમિમંતવ્યા યસ્યાં મર્તા ન તુષ્યતિ ।

તુષ્ટે મર્તરિ નારીણાં તુષ્ટઃ સ્યાત્ પરમેશ્વરઃ ॥

જે શ્રીશ્રી પતિ સંતોષને પામતો નથી, તેને શ્રી સમજવી નહિ. કારણકે શ્રી બતિપર પતિ પ્રસન્ન થવાથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, એમ માનવું. (૧)

પતિ મુહુર્ચ્ય યા નારી ઉપોષ્ય વ્રતમાચરેત્ ।

આયુષ્યં હરતે મર્તુઃ સા નારી નરકં વ્રજેત્ ॥

જે શ્રી પોતાના પતિની આજ્ઞા સિવાય કોઈ પણ વ્રત અથવા ઉપવાસ કરે છે, તેને તેનાથી કાંઈ પણ ફળ મળતું નથી. પરંતુ પોતાના સ્વામીનું આયુષ્ય કમી થાય છે અને તે શ્રી નરકમાં જાય છે.

હક્ત્વા પ્રત્યુત્તરં હઘ્યાન્ નારી ક્રોધેન તત્પરા ।

શરમા જાયતે ગ્રામે શૂંગાલી નિર્જને વંને ॥ ૧ ॥

યા મર્તારં પરિત્યજ્ય મિષ્ટ મશ્નાતિ કેવલમ્ ॥

ઉલૂકી જાયતે કૂરા વૃક્ષકોટરશાયિની ॥ ૨ ॥

યા મર્તારં પરિત્યજ્ય રહશ્ચરતિ કેવલમ્ ॥

ગ્રામે વા સૂકરી ભૂયાત્ ઘલ્ગુલી વાશ્વવિદ્મુજા ॥ ૩ ॥

યા હુંકૃત્ય પ્રિયં વ્રતે સા મૂકા જાયતે સ્વલુ ॥

યા સપત્ની સંવેષ્યેત્ દુર્મગા સાન્યજન્મનિ ॥ ૪ ॥

દર્ષિ વિલુપ્ય મતુર્વા કિંચિદન્યં સમીક્ષતે ॥

કાળા વા વિમુક્તી જાપિ કુરુપા જૈવ જાયતે ॥ ૫ ॥

અર્થ:—પોતાનો પતિ જે કંઈ વચન કહે, તે સાંભળતાં જે સ્ત્રી તત્કાલ સહન કરી શકતી નથી અને કોઈ ભરાઈ જે ઉત્તર આપે, તે સ્ત્રી ગ્રામમધ્યે કુતરીના અવતારને પામે છે. (૧) જે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને છોડી દઈ તેના ન જાણતાં એકાંતમાં અર્થાત્ ગુપ્ત રીતે કાંઈ મીઠા પદાર્થ ખાય છે તે તે સ્ત્રીનો ખીજ જન્મમાં ધૂવડ પક્ષીની સ્ત્રીઓનો અવતાર થાય છે અને દિવસના નહિ દેખાવાથી આડના ખાકામાં સૂઈ રહે છે, જેથી અનાજ અને પાણી સિવાય મરણ પામે છે. (૨) જે સ્ત્રી પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી પોતાની ઇચ્છાનુસાર ગમે ત્યાં ફરે છે, તે સ્ત્રી અન્ય જન્મમાં ભુંડણના અવતારને પામે છે અથવા વલ્ગુલી થઈ કૂતરાની વિષા ખાતી ફરે છે. (૩) જે સ્ત્રી પોતાના પ્રાણનાથને ઉત્તર આપતી વખતે હુંકારાથી બોલે છે, તેવી સ્ત્રી ખીજ જન્મમાં મૂંગી થાય છે તથા જે પોતાની શોકને પજવે છે તે ખીજ જન્મમાં દુર્ભાગિની થાય છે. (૪) જે સ્ત્રી પોતાના પતિની નજર ચૂકવી દઈ દુર્વાસનાથી અન્યપુરૂષનું સુખ જીવે છે, તેવી સ્ત્રી ખીજ જન્મમાં કાણી થાય છે, તેમજ સ્વરૂપમાં બહુ કઠરૂપી બને છે. (૫)

સુવાસિનીને દેવપૂજા.

કેટલીક સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, સુવાસિની સ્ત્રીએ સ્નાન કરી ધોયલું વસ્ત્ર તથા કાંચળી પહેરવી. વિધવા સ્ત્રીએ રંગીન વસ્ત્ર નહિ પહેરવાં. તેણે પ્રવેત વસ્ત્ર ધારણ કરવાં. સુવાસિનીએ ઘરના કાર્યમાં વિરોધ ન આવે, એ રીતે તુળસીનું પૂજન કરવું. આ પૂજનમાં સ્ત્રીએ વેદના મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ. કારણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, સ્ત્રી, શૂદ્ર તથા નહિ

જનોઠ ઠીધેલ દિજે વેદનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ. સ્ત્રીએ પૌરાણિક પ્રદોષવડે દેવતાનું પૂજન કરવું. સ્ત્રી જ્યારે પોતાના પતિ પાસે બેસે છે ત્યારે જ તેણીને પોતાના પતિ સાથે વેદોક્ત કર્મનો અધિકાર છે. બીજી સ્ત્રીઓએ પ્રાર્થણા પાસે અરાધનપુરાણોનું શ્રવણ કરવું.

પ્રદક્ષિણાનો વિધિ:—

સ્ત્રીભિઃ પ્રદક્ષિણા કાર્યા વિષ્ણુમર્ગિન ગુહં તથા ।

જિતેન્દ્રિયા જિતપ્રાણા નામમંત્રં સમુચ્ચરેત ॥

સ્ત્રીએ વિષ્ણુ, અગ્નિ તથા શુક્રની પ્રદક્ષિણા કરવી. તેણે જિતેન્દ્રિય રહેવું, પ્રાર્થનાપર જય મેળવવો તથા પ્રદક્ષિણા કરતા હોય, તેનું સ્મરણ કરવું.

તુળસી પૂજનો વિધિ.

આચમનમઃ—સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ આચમનને બદલે જળવડે કાનને સ્પર્શ કરવો. કેશવાય નમઃ નારાયણાય નમઃ માધવાય નમઃ આ મંત્રથી ત્રણ વાર આચમન કરવું. ગોવિન્દાય નમઃ એમ કહી હાથ ધોઈ નાખવા. વિષ્ણવે નમઃ એમ કહી પાણી આંખે અડકાડવું. ત્યાર બાદ ગણપતિનું સ્મરણ કરવું. જેમકે:—

શ્રીમન્મહાગણાધિપતયે નમઃ । શ્રીલક્ષ્મીનારાયણાભ્યાં નમઃ । શ્રીઉમામાહેશ્વરાભ્યાં નમઃ । વાળીહિરણ્યગર્ભાભ્યાં નમઃ । શચીપુરંદરાભ્યાં નમઃ । કુલદેવતાભ્યો નમઃ । ગ્રામદેવતાભ્યો નમઃ । સ્થાનદેવતાભ્યો નમઃ । વાસ્તુદેવતાભ્યો નમઃ । માતૃપિતૃચરણકમલેભ્યો નમઃ । પતિચરણવિન્દાભ્યાં નમઃ । સર્વેભ્યો દેવેભ્યો નમઃ । સર્વેભ્યો બ્રાહ્મણેભ્યો નમઃ । નિવિષ્ણુમ ॥ પુણ્યં પુણ્યાદં દીર્ઘં નાયુ રસ્તુ ॥ સુસુલ શ્રીકર્દત શ્રી કપિહો ગજકર્ણ ॥

ગંગે ચ યમુને ચૈવ ગોદાવરિ સરસ્વતિ ।

નર્મદે સિન્ધુ કાવેરિ જલેસ્મિન્ સન્નિધિ કુરુ ॥

કળશમાં રહેલા દેષતાને હું નમસ્કાર કરું છું. સર્વ પૂજન અર્થે કળશમાં ગંધ, અક્ષત તથા પુષ્પ નાંખવાં. આ કળશમાં સર્વ તીર્થોનું આવાહન કરું છું, એમ કલ્પના કરી નમસ્કાર કરવા. ત્યાર બાદ

અપવિત્રઃ પવિત્રો વા સર્વાવસ્થાંગતોઽપિ વા ।

યઃ સ્મરે ત્પુંડરીકાક્ષં સવાહ્યાભ્યંતરઃ શુચિઃ ॥

આ મંત્ર બોલી ઢોટામાંથી પાણી લઈ પુષ્પવડે પૂજના દ્રવ્યનું પ્રોક્ષણ કરવું તથા પોતાના શરીરપર છાંટવું. ત્યાર બાદ નીચેના મંત્રવડે ઘંટાનું પૂજન કરવું.

આગમર્થે તુ દેવાનાં ગમનાર્થે તુ રાક્ષસામ્ ।

કુરુ ઘંટે મહાનાદં દેવતાર્ચનસન્નિધૌ ॥

ઘંટાસ્થગુરુદેવતાભ્યો નમઃ સકલપૂજાપરિપૂરણાર્થે ગંધાક્ષત-પુષ્પાણિ સમર્પયામિ ।

એમ કહી ઘંટાપર ગંધ, અક્ષત તથા પુષ્પ ચઢાવવાં.

દીપપૂજનઃ—દીપસ્ત્વં બ્રહ્મરૂપોઽસિ જ્યોતિષાં પ્રભુ રવ્યયઃ ।

સૌમાગ્યં દેહિ પુત્રાં શ્ચ સર્વાં ન્કામાંશ્ચ દેહિ મે ॥

દીપદેવતાભ્યો નમઃ સકલપૂજાપરિપૂરણાર્થે ગંધાક્ષતપુષ્પાણિ સમર્પયામિ ।

એમ કહી દીવાનાપર ગંધ અક્ષત તથા પુષ્પ ચઢાવવાં. ત્યારબાદ તુલસીનું ધ્યાન કરવું:—

ધ્યાયેચ્ચ તુલસીં દેવીં શ્યામાં કમલલોચનામ્ ।

ધવલાંકુશસંસક્તાં પદ્માસનનિવેષિતામ્ ॥

પ્રિયાં ચ સર્વદા વિષ્ણોઃ સર્વદેવનમસ્કૃતામ્ ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ ધ્યાયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું ધ્યાન કરવું. આવાહનમઃ—

દેવિ ત્રેલોક્યજનનિ સર્વલોકૈકપાવિનિ ।

આગચ્છ વરદે માતઃ પ્રસીદ તુલસિ પ્રિયે ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ આવાહયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું આવાહન કરવું. આસનમઃ—

સર્વદેવમયે દેવિ સર્વદા વિષ્ણુબલ્લભે ।

દેવિ સ્વર્ગમયં દિવ્યં ગૃહાણાસન મઘ્યયે ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ આસનાર્થે અક્ષતાન્ સમર્પયામિ ।

એમ કહી તુળસીનું આવાહન કરવું. આસનમઃ—

સર્વદેવમયે દેવી સર્વદા વિષ્ણુબલ્લભે ।

દેવિ સ્વર્ગમયં દિવ્યં ગૃહાણાસન મઘ્યયે ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ આસનાર્થે અક્ષતાન્ સમર્પયામિ ।

એમ કહી આસન માટે પુષ્પ ચઢાવવું. અર્ધ્યમઃ—

ગંધપુષ્પસમાયુક્તં સર્વેષાં પ્રીતિદાયકમ્ ।

અર્ધ્યં ગૃહાણ ત્વં દેવિ દૈત્યાન્તકરણપ્રિયે ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ અર્ધ્યં સમર્પયામિ ।

એમ કહી અર્ધ્ય આપવો.

આચમનમઃ—કર્પૂરવાસિતં તોયં સુવર્ણકલશે સ્થિતમ્ ।

દત્ત માચમનીયં ચ ગૃહાણ હરિવલ્લભે ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ આચમનં સમર્પયામિ ।

એમ કહી આચમન આપવું.

સ્નાનમ્:-ગંગા સરસ્વતી રેવા પયોણી નમદાજલૈઃ ।

સ્નાપિતાસિ મયા દેવિ તથા શાંતિ કરોતુ મે ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ સ્નાનં સમર્પયામિ ।

સ્નાન માટે પાણી ચઢાવવું.

વસ્ત્રમ્:-ક્ષીરોદમથનોદ્ભૂતે ચન્દ્રલક્ષ્મિ સહોદયે ।

ગૃહ્યતાં પરિધાનાર્થ મિદં ક્ષૌમામ્બરં શુભં ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ વસ્ત્રં સમર્પયામિ ।

એમ કહી વસ્ત્ર ચઢાવવું.

કંચુકીમુપવસ્ત્રમ -

કંચુકી મુપવસ્ત્રાં ચ નાનારત્નૈઃ સમન્વિતમ ।

ગૃહાણ ત્વં મયા દત્તં તુલસિ ભયહારિણિ ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ કંચુકીમુપવસ્ત્રં સમર્પયામિ ।

એમ કહી કાંચળી ચઢાવવી. બે વસ્ત્ર તથા કાંચળી ન હોય તો અક્ષત ચઢાવવા.

કુંકુમમ્:-કેશરાગુરુસંયુક્તં ચંદનાદિસમન્વિતમ ।

કસ્તુરિકાસમાયુક્તં કુંકુમં પ્રતિગૃહ્યતામ ॥

શ્રી તુલસ્યૈ નમઃ કુંકુમં સમર્પયામિ ।

એમ કહી તુળસી ને કંકુ ચઢાવવું.

પુષ્પાણિ:-પાલ્યાદાંનિ સુગંધીમિ માલત્યાદીનિ સત્તયે ।

મયા હૃતાંનિ પૂજાર્થે પુષ્પાણિ પ્રતિગૃહ્યતામ ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ પુષ્પાણિ સમર્પયામિ ।

એમ કહી પુષ્પ ચઢાવવાં.

ધૂપમઃ-વનસ્પતિરસોદ્ભૂતો ગંધાત્મ્યો ગન્ધઉત્તમ ।

આગ્રેયઃ સર્વદેવાનાં ધૂપોડ્યં પ્રતિગૃહ્યતામ ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ ધૂપં સમર્પયામિ ।

એમ કહી ધૂપને માટે પાણી મુકવું.

નિરાજનમઃ-વૈશ્વનરપ્રજ્વલિતં ઘૃતકાર્પાસનિર્મિતમ્ ।

દીપં ભક્તયા ગૃહાણેમં ત્રૈલોક્યધ્વાન્તનાશને ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ નિરાંજનં સઠ

એમ કહી નિરાંજન કરવું. આગળ પાછળ પાણી ફેરવવું. દેવને આચકા આપવી. પછી પોતે દેવી તથા હાથ ધોઈ નાંખવા.

નૈવેદ્યમઃ-

શ્રીએ પોતે જે ભોજન કરે, તે પહેલાં તુળસીને રાંધેલા અન્નતું નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. પણ પૂજા વખતે તો દૂધ, ઘી શાકર આદિ નવેદ્ય અર્પણ કરવું.

અન્નં ચતુર્વિધં સ્વાદુ રસૈઃ પદ્મિનઃ રમ્યત્વેન ॥

નવેદ્યાર્થેડર્પયામિ ત્વાં તુલસિ માધવપ્રિયે ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ નૈવદ્યં સમર્પયામિ ।

એમ કહી નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું.

પ્રાણાય નમઃ અપાનાય નમઃ વ્યાનાય નમઃ સમાનાય નમઃ
ઉદાનાય નમઃ

એમ કહી પ્રાણાહુતિ આપવી.

નૈવેદ્યાન્તે આચમનં સમપયામિ મધ્યે પાનીયં ઉત્તરાપોષાનં
હસ્તપ્રક્ષાલનમ્ મુક્ષપ્રક્ષાલનમ્ ॥ કરોદ્ધર્તનાર્થે ચંદનં સઠ

તાંબૂલમ ॥

પુગીફલં મહદિવ્યં નાલવહ્નીદલૈ યુતમ્ ।

કર્પુરૈલાસમાયુક્તં તાંબૂલં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ તાંબૂલં સ૦

એમ કહી તાંબૂલ અર્પણ કરવું.

પ્રદક્ષિણા:—

સોભાગ્યવતીએ ૧૦૮ વાર પ્રદક્ષિણા કરવા માટે
સ્ક્રાટિકની માળા લેવી તથા વિધવા સ્ત્રીએ તુળસીના સૂકા
કાષ્ઠની માળા લેવી.

યાનિકાનિ ચ પાપાનિ જન્માન્તરકૃતાનિ ચ ।

તાનિ સર્વાણિ નશ્યન્તિ પ્રદક્ષિણ પદેપદે ॥

નમસ્તે ગાર્હપત્યાય નમસ્તે દક્ષિણાગ્નયે ।

નમ આદ્યવનીયાય તુલસ્યૈ તે નમોનમઃ ॥

આ મંત્ર ભણી સ્ત્રીએ ૧૦૮ વાર પ્રદક્ષિણા કરવી.

મંત્રપુષ્પાંજલિ:—

વિષ્ણુપ્રિયકરે દેવિ તુલસિ સુલ્લદાયકે ।

પુષ્પાંજલિ પ્રયચ્છામિ પતેરાયુષ્યવર્ધકે ॥

શ્રીતુલસ્યૈ નમઃ મંત્રપુષ્પાંજલિ સ૦

એમ કહી પુષ્પ ચઢાવવાં-

અનેન મયા યથાશક્તિ પૂજનેન શ્રીતુલસીદેવતા પ્રીયતામ્ ॥

એમ કહી પાણી મૂકવું.

॥ इति स्त्रीआह्निकं समाप्तम् ॥

પતિપૂજા પ્રથોગ.

સતી સ્ત્રી પ્રાતઃસ્નાય ત્યક્ત્વા ચ રાત્રીવાસસમ ।

મર્તારં ચ નમસ્કૃત્ય કરોતિ સ્તવનં મુદા ॥

અર્થ:—પતિવ્રતા સ્ત્રીએ સવારમાં ઉઠવું. રાત્રીમાં જે વસ્ત્ર પહેચું હોય તે કાઢી નાખવું. પછી પતિને નમસ્કાર કરવા. ત્યાર બાદ તેની સ્તુતિ કરવી.

ગૃહકાર્યં તતઃ કૃત્વા સ્નાત્વા ધૌતે ચ વાસસી ।

ગૃહીત્વા શુક્લપુષ્પં ચ ભક્તિતઃ પૂજયેત્ પતિમ ॥

ત્યાર બાદ ઘરનું વળવા આડવાનું કામ કરવું. સ્નાન કરી ધોયલું વસ્ત્ર ધારણ કરવું. પછી સફેદ પુષ્પ લઈ તેવડે પતિની પૂજા કરવી.

સ્નાપયિત્વા સુપૂતેન જલેન નિર્મલેન ચ ।

તસ્મૈ દત્વા ધૌતવસ્ત્રં તત્પાદૌ ક્ષાલયે ન્મુદા ॥

શુદ્ધ તથા નિર્મળ જળ પતિને સ્નાન કરવા આપવું. તેમને ધોયલું વસ્ત્ર પહેરવા આપવું. પછી આનંદયુકત થઈ પતિના પગ ધોવા.

આસને વાસયિત્વા ચ દત્વા માલે ચ ચંદનમ ।

સર્વાંગલેપનં કૃત્વા રત્ના માલાં ગલેઽપિ ચ ॥

તેમને બેસવા આસન આપવું. કપાળે ચંદન લગાડી તેમનું પૂજન કરવું. પછી સઘળે અંગે લગાડવું. ત્યાર બાદ ગળામાં તેમને પુષ્પની માળા પહેરાવવી.

સામવેદોક્તમંત્રેણ ભોગદ્રવ્યૈઃ સુધોષમૈઃ ।

સંપૂજ્ય ભક્તિતઃ કાંતં સ્તુત્વા ચ પ્રણમે ન્મુદા ॥

અમૃત સરખા લોગદ્રવ્યવડે સામવેદોક્ત મંત્રવડે પતિનું ભક્તિ યુક્ત થઈ પૂજન કરવું. તેમની હર્ષયુક્ત થઈ સ્તુતિ કરી પછી તેમને નમસ્કાર કરવા.

ૐનમઃ કાંતાય શાન્તાય સર્વદેવાભયાય સ્વાહા ॥

આ મંત્રવડે પતિને ચંદન તથા પુષ્પવડે પૂજન કરવું.

પાદાર્ચ્ય ધૂપદીપૌ ચ વસ્ત્રનૈવેદ્યમુત્તમમ્ ।

જલં સુવાસિતં શુદ્ધં તાંબૂલં ચ સુવાસિતમ્ ॥

પતિનું પાદ તથા અર્ધ્યવડે પૂજન કરવું. તેમને ધૂપ તથા દીપ અર્પણ કરવાં. શુદ્ધ તથા સુવાસિત જળ પીવા માટે આપવું. ત્યાર બાદ સાફ સુગંધીદાર તાંબૂલ આપવું.

દત્વા સ્તોત્રં પઠેદ્યદ્ય ત્કૃતં વૈ પાઠ્યમેવ ચ ॥

પાઠ કરવા યોગ્ય સ્તુતિવડે પતિની સ્તુતિ કરવી.

પતિને કરવાની સ્તુતિ.

ૐનમઃ કાંતાય મર્ત્યે ચ શિર ઇન્દ્રસ્વરૂપિણે ।

નમઃ શાંતાય દાંતાય સર્વદેવાભયાય ચ ॥

મસ્તકને વિશે ચંદ્રવાળા, મહાદેવ સરખા, શાંત સ્વરૂપ, જિતેન્દ્રિય તથા સર્વ દેવોના આશ્રયરૂપ રમણીય પતિને હું નમસ્કાર કરું છું.

નમો બ્રહ્મસ્વરૂપાય સતીપ્રાણપરાય ચ ।

નમસ્યાય ચ પૂજ્યાય હૃદાધારાય તે નમઃ ॥

બ્રહ્મસ્વરૂપ, સતીના પ્રાણ સ્વરૂપ, પૂજ્યસ્વરૂપ તેમજ હૃદયના આધારરૂપ પતિને હું નમસ્કાર કરું છું.

પંચપ્રાણાધિદેવાય ચક્ષુષ સ્તારકાય ચ ।

જ્ઞાનાધારાય પત્નીનાં પરમાનંદરૂપિણે ॥

પંચપ્રાણના અધિદેવરૂપ, આંખોના તારક, સ્કંધરૂપ, જ્ઞાનના આધારરૂપ તથા પત્નીના પરમાનંદ સ્વરૂપ પતિને હું નમસ્કાર કરું છું.

પતિ બ્રહ્મા પતિ વિષ્ણુઃ પતિરેવ મહેશ્વરઃ ।

પતિશ્ચ નિર્ગુણાધારો બ્રહ્મરૂપ નમોઽસ્તુતે ॥

પતિ બ્રહ્મા રૂપે છે, વિષ્ણુ રૂપે છે, તથા મહેશ્વરરૂપે છે. બીજી નિર્ગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપે પતિ જ છે. હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

ક્ષમસ્વ ભગવ ન્દોષં જ્ઞાનાજ્ઞાનકૃતં ચ યત્ ।

પત્નીબંધો દયાસિંધો દાસીદોષં ક્ષમસ્વ મે ॥

હે ભગવન ! મારા દોષો જાણુતાં કે અજાણુતાં જે કાંઈ થયા હોય, તે આપ ક્ષમા કરશે. હે પત્નીના બંધુરૂપ ! હે દયાના સિંધુરૂપ ! આ દાસીના જે કાંઈ દોષ થયા હોય, તે ક્ષમા કરવા.

પતિની પૂજનું રૂળ.

इदं स्तोत्रं महापुण्यं सृष्ट्यादौ यन्मया कृतम् ।

सरस्वत्या च धरया गंगया च पुरा ब्रजे ॥

મહા પુણ્યકારક આ સ્તોત્ર, હે યશોદા ! સૃષ્ટિના આદિમાં મેં જે કર્યું હતું, તે વડે સરસ્વતીએ, પૃથ્વીએ તથા ગંગાએ સ્તુતિ કરી હતી.

સાવિત્ર્યા ચ કૃતં પૂર્વે બ્રહ્મણે ચાપિ નિત્યશઃ ।

પાર્વત્યા ચ કૃતં ભક્ત્યા કૈલાશે શંકરાય ચ ॥

બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરવા સાવિત્રીએ આ સ્તુતિ કરી હતી.
કૈલાસમાં શંકરને પ્રસન્ન કરવા પાર્વતીએ પણ આ જ સ્તુતિ
કરી હતી.

મુનીનાં ચ સુરાણાં ચ પત્નીભિ સ્તુ કૃતં પુરા ।

પતિવ્રતાનાં સર્વાસાં સ્તોત્રમેત ચ્છુભાવહમ્ ॥

મુનિઓની તથા દેવતાઓની સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિની
સ્તુતિ આ સ્તોત્રથી કરી હતી. સર્વે પતિવ્રતાઓને આ સ્તોત્ર
શુભ ફળ આપવાવાળું છે.

इदं स्तात्रं महत्पुण्यं या शृणोति पतिव्रता ।

નરોઽન્યોપિ નારી વા લભતે સર્વવાંછિતમ્ ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રી, નર અથવા કેાઈ પણ નારી, જે મહા
પુણ્યકારક આ સ્તુતિ સાંભળે છે, તે સર્વ પ્રકારનાં વાંછિત
ફળને પામે છે.

अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनो लभते धनम् ।

રોગી ચ મુચ્યતે રોગા દ્વદ્વો મુચ્યતે બંધનાત્ ॥

અપુત્રવાનને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, નિર્ધનને ધન
મળે છે, રોગી રોગથી મુક્ત થઈ જાય છે અને બંધનને
પામેલ બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે.

पतिव्रता च स्तुत्वा च तीर्थस्नानफलं लभेत् ।

ફલં ચ સર્વતપસાં વ્રતાનાં ચ વ્રજેશ્વર ॥

પતિવ્રતા આ સ્તુતિથી તીર્થસ્નાનનું ફળ પામે છે.
સર્વ તપનું તથા વ્રતનું તેને ફળ મળે છે.

इदं स्तुत्वा नमस्कृत्वा भुंक्तं सा तदनुज्ञया ।

एष पतिव्रताधर्म एष धर्मः सनातनः ॥

આ. સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરી નમસ્કાર કરી તેની આજ્ઞા મેળવી, પછી ખાવું. આ જ પતિવ્રતાનો સનાતન ધર્મ છે.

ઇતિ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણે નંદ તથા કૃષ્ણના સંવાદ૩૫
૮૩ મેા અધ્યાય સમાપ્ત.

પતિની શ્રેષ્ઠતા.

नारायणा त्वरं कान्तं ध्यायते सततं सती ।

नहि त्यज्र तत्संगं क्षणमेव च सुव्रता ॥ १ ॥

व्रतं तपस्यां देवार्चां परित्यज्य प्रयत्नतः ।

कुर्या च्चरणसेवां च स्तवनं परितोषणम् ॥ २ ॥

तदाज्ञारहितं कर्म न कुर्या द्वैरतः सती ।

उत्तरेनोत्तरं दद्या त्स्वामिनं च पतिव्रता ॥ ૩ ॥

અર્થ:—નારાયણથી શ્રેષ્ઠ પતિ છે. સતી સ્ત્રી પોતાના પતિનું ધ્યાન કરે છે. પતિના રોગનો ત્યાગ એક ક્ષણ પણ કરવો નહિ. (૧) વ્રત, તપસ્યા, દેવની પૂજા, આ સર્વનો કદાચ વિલંબ થાય, પણ સતીએ પતિના ચરણની સેવા કરવામાં જરાપણ વિલંબ કરવો જોઈએ નહિ. અર્થાત્ સેવા કરવી, તેની સ્તુતિ કરવી તથા તેને સંતુષ્ટ કરવા. (૨) વૈરથી તેની આજ્ઞા વિનાનું કંઈપણ કર્મ કરવું નહિ. સ્વામીની સામા કોઈ પણ સામે ઉત્તર આપવો નહિ. (૩)

શુભં દૃષ્ટ્વા સુધા તુલ્યં કાંતં પશ્યતિ સુંદરી ।

સસ્મિતં વદનં કૃત્વા મક્તિમાલેન યત્નતઃ ॥ ૧ ॥

પુત્રાણાં ચ શતગુણં સ્નેહં કુર્યાત્ પતિં સતી ।

ગતિર્થેષુ ગતિ મર્તા દૈવતં કુલયોષિતઃ ॥ ૨ ॥

સારી સ્ત્રી સ્વામીનું શુભ જૂવે છે તથા પતિને અમૃત સમાન જૂવે છે. તે ભક્તિયુક્ત થઈ સ્વામી તરફ મુખ મલકાવી જૂવે છે. (૧) પતિવ્રતા સતીએ પુત્રોના કરતાં સોગણો સ્નેહ પતિ તરફ કરવો જોઈએ. કુળવાન સ્ત્રીને પતિ બંધુરૂપે તથા દેવતારૂપે છે. (૨)

૨જસ્વલા ધર્મ.

રજોદર્શન થયા પછી સ્ત્રીઓએ ત્રણ દિવસ કેમ વર્તવું તથા શુભ રીતે વર્તવાથી કેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે વિશે સ્પષ્ટીકરણ કરવું, આ સ્થળે જરૂરનું છે. દરેક ભગિની આ પ્રમાણે વાંચી વર્તન કરશે તો હું મારો પ્રયાસ સફળ થયેલો માનીશ. રજોદર્શન એ બાલિકા ઉમર લાયક થયા પછી યુવતીઅવસ્થામાં આવવાની મુખ્ય નિશાની છે. રજોદર્શન ગર્ભાશયમાંથી પ્રતિભાસે નિયમિત વપતે થતો એક જાતનો રક્તસ્રાવ છે. આને જ રક્તસ્રાવ, રજોદર્શન, ઋતુસ્રાવ, છેટે બેસવું, અટકાવ અથવા દસ્તાન કહે છે. વૈદ્યકમાં લખ્યું છે કે, રજોકાળ વહેલો યા મોટો આવવો, એ હવા તથા સંગતિપર આધાર રાખે છે. ઘણા યુરોપદેશની કન્યાઓને આસરે ૧૬ કે વીશ વર્ષની ઉંમરે ઋતુપ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ આપણા દેશની ગરબીના પ્રભાવે આપણા દેશની કન્યાઓને તેરથી ચૌદ વર્ષની

ઉમરે ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી પચાસ વર્ષની ઉમર થતાં બંધ પડે છે. કેટલીકને બે ત્રણ વર્ષ મોડું અથવા વહેલું ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ બંધ પણ થાય છે.

આજસમાં ઘણો સમય વ્યતીત કરનારી, કામાંધ વાંચનમાં પ્રીતિ રાખનારી, રનેહુની વાતો કરનારી, કામાંધ સ્ત્રીઓની સંગતિ કરનારી, મોડા તેમ જ અનિયમિત સુવાની ટેવ રાખનારી, આ રીતની કેટલીક સ્ત્રીઓનું ગર્ભાશય જલદીથી સતેજ થઈ તેમને ઘણું કરી જલદી રજેદર્શન આવે છે. અતિશય મોજ માણુનારી અને મહેનત વિના બેસી રહેનારી સ્ત્રીઓને પણ આ દોષ લાગુ પડે છે. તેવી સ્ત્રીઓએ ઉપરના દોષથી મુક્ત રહેવા પ્રયત્ન કરવો. મહેનત પોતાથી બને તેટલી વધુ પ્રમાણમાં કરવા પ્રીતિ રાખવી, પોતાનો ખોરાક હલકો અને સારો રાખવો. આ રીતે કરવાથી ઋતુ મોડું આવે છે. તેમ સ્ત્રીઓના શરીરનો ખાંધો વધારે મજબૂત થાય છે તથા તેને વૃદ્ધાવસ્થા જલથી આવતી નથી. શરીર ઋષ્ટપુષ્ટ રહેવા સાથે શરીરમાં બળ, બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. શરીર નીરોગી રહેવાથી દેખાવમાં સાડું તથા કઢાવર બને છે.

ઘણા સુખમાં જીવંતી વ્યતીત કરનારી, ઘણો સારો ખોરાક વધારે ખાનારી, જ્યાં ચોખી હવા ઓછી હોય ત્યાં વસનારી, અર્થાત્ ચોખી હવા નહિ લેનારી, અતિ નિદ્રા કરનારી, હૃદયમાં અહર્નિશ ધાસ્તી રાખનારી, અતિ ક્રોધ કરનારી, વધુ સમય ઠંડી હવામાં તેમ જ ભીનાશવાળી જગામાં ફરનારી સ્ત્રીઓને ઋતુ આવતો અટકી જાય છે તથા તેને લીધે શરીરમાં નબળાઈ પેદા થઈ અનેક જાતના રોગો થાય છે. સ્ત્રીઓએ આ રોગથી સાવચેત રહેવું તથા હવા કરી તે રોગને ટાળવા

કાળજી રાખવી. જે સ્ત્રીને યોગ્ય ઉમર થવા છતાં રજો દર્શન આવતું નથી, અને આવે છે તો અનિયમિત રીતે આવે છે અર્થાત્ દરેક માસમાં કન્યાને ઋતુ આવવું જોઈએ, તે ઉમ્મરે તેને દરેક માસે અટકાવ આવવા પહેલાંનાં સર્વ ચિહ્ન જણાય છે, પણ તે સર્વ બે દિવસમાં બંધ પડી જાય છે. આ રીતે દરેક માસે થયા કરે છે. પણ ઋતુ દેખાતો નથી. આશ્વી માથામાં દુખાવો થાય છે, કોઠામાં બીગાડ જણાય છે, ઝાડો બરાબર આવી શકતો નથી, અને દિવસે દિવસે શરીરમાં અનેક જાતનો બીગાડો ઉત્પન્ન થાય છે. અંતે તે સ્ત્રીને હીસ્ટી-રીઆ તથા ક્ષય વગેરે રોગો લાગુ પડે છે.

સ્ત્રીને રક્તસ્રાવ સાધારણ રીતે દરમાસે અઠાવીશથી ત્રીશ દિવસે થાય છે. કેટલીકને ત્રણ અઠવાડીએ આવે છે તથા તે ૩ થી ૫ દિવસ દેખાય છે.

રજોદર્શન થવા પહેલાં કમરમાં દુખાવો, પેદુપર વજન, ફાટ અને કળતર થાય છે. આખા શરીરમાં અમુક જાતના વ્યાધિ જેવું થાય છે, શરીર બેચેન થાય છે, જલદીથી થાક લાગવો, કામકાજ ઉપર અલાવ, પડી રહેવાપર પ્રીતિ, શરીરપર બોજ લાઘેલો હોય તેમ શરીરનું ભારે લાગવું, દસ્ત-કબજાઆત, માથાતું ચસકવું, મનનું તીવ્ર થવું, વગેરે ચિહ્નો અટકાવ આવવા પહેલાં થાય છે અને તે અટકાવ આવ્યા પછી હલકાં પડી જાય છે. ઉપરોક્ત ચિહ્નો કોઈને ન્યૂનાધિક જણાય છે. સઘળી સ્ત્રીને આમ જણાતું હોય, તેવો નિયમ નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓને રજોદર્શન થયા પછી એક બે દિવસે બંધ પણ પડી જાય છે, જેથી નિયમ કરતાં ઝાડે વધારે જવું પડે છે.

રળે દર્શન થયા પછી સ્ત્રીનું શરીર ગૌર અને ભરાવ-
 હાર લાગે છે. ચરખી જૂઠા જૂઠા શરીરના ભાગોમાં વધારે
 માલમ પડે છે. મનની શક્તિ મજબૂત થાય છે, શરીર ઋષ્ટ
 પુષ્ટ બને છે, કમર ભરાવ દેખાય છે તેમજ મોઢું ભરાઉ
 લાગે છે. આ ચિહ્નો જ્યારે થાય છે ત્યારે તે યુવાવસ્થામાં
 આવેલી ગણાય છે. કેટલીક સુધરેલી ખરાબ વિચારની સ્ત્રીઓ
 રક્તઆવ આવવાની વિરૂદ્ધ હોય છે. તેને અટકાવવા માટે
 અથવા તે બીલકુલ તેમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છાએ દવા વગેરે
 ખાય છે તથા અટકાવ બંધ કરે છે. આમ કરવાથી અટકાવ
 બંધ થઇ શકે છે, પણ બીજી ઘણી બાબતો સ્ત્રીને તુકશાન-
 કતાં થાય છે. જેમકે ગર્ભસ્થાન અથવા તેવા અગત્યના ભાગ
 પર સોળે તેમજ દુઃખદાયક બીજા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.
 દરેક ભગિનીને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે, તેવા વિચારથી પોતે
 દૂર રહેવું. વિશ્વકર્તાએ જે જે બંધારણો અર્થાત જે જે નિયમો
 બાંધ્યા છે, તે પૂર્ણ હડાપણ વાપરીને બાંધેલા છે. તેના નિય-
 મોને આડે આવવાથી નક્કી માની લેવું કે, તેથી ફાયદો નથી,
 પણ દુઃખજ છે. પુષ્ટ ઉંમરે આપોઆપ બંધ થાય, એજ
 ઉત્તમ છે. મારી વહાલી બહેનોએ રળે દર્શનવખતે એક
 નીચેની બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. તે એ કે જ્યારે
 પોતાને ઋતુ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જખમી દરદીની જેટલી સંભાળ
 રાખવામાં આવે છે, તેટલીજ અટકાવ વખતે રાખવી. રજસ્વ-
 લા સ્ત્રીએ રળે દર્શન વખતે જેમ બને તેમ પોતાનો ખોરાક
 ઘણોજ સાદો લેવો. કારણ કે જેવો ખોરાક તે વખતે ખાવામાં
 આવે છે તેવીજ અસર મનપર થાય છે. ટાઢો અને વાયડો
 ખોરાક પેટમાં વાઈ અને અજીર્ણ ઉત્પન્ન કરે છે. ગરમ અને
 મસાલાદાર ખોરાક દાહ ઉત્પન્ન કરે છે. છાસ, દહીં, લીંધુ,

આમલી વગેરે ખાટો પદાર્થ તેમજ મુખ્યત્વે કરી ખાંડવાળા પદાર્થ ઋતુને અટકાવનાર છે. ઋતુ નિયમિત ન આવવાથી તાવ, માથુ તથા વાંસાનું દુખવું, આંચકી વગેરે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. વધુમાં ઉધરસ પણ લાગુ પડે છે. માટે રજેમતી સ્ત્રીએ ખનતાંસૂધી ખાટા પદાર્થથી દૂર રહેવું તે સાફ છે. પોતાનું હિત ચહાનાર દરેક સ્ત્રીએ રજેદર્શન વખતે માત્ર રોટલી, દાળ, ભાત, પુરી, શાક, દૂધ વગેરે સાદો અને હલકો ખોરાક લેવો. વળી અજીર્ણ થાય તેવો ખોરાક ખાવા માટે સંભાળ રાખવી. પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવાથી કમતાકાત થતી નથી. ગરમ કપડાં પહેરવાથી તથા તંગ પોષાકથી દૂર રહેવું. ભીનાશવાળી જગ્યામાં ઝાઝીવાર રહેવું નહિ. શિયાળા જેવી ઋતુમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ કપડાં ધોવાને આળસે પૂરતાં કપડાં રાખતાં નથી, પણ તે ખોટું છે. છોપર ખેસવું નહિ, ભીનાં કપડાં પહેરવાં નહિ, શરીરપર ઠંડો પવન લેવો નહિ. ઋતુમતી સ્ત્રીએ જેમ અને તેમ ઠંડીથી સાવધ રહેવું. કેમકે ઠંડી ઋતુને અટકાવનાર છે, જેથી ગર્ભાશયમાં સોજો ઉત્પન્ન થાય છે. ઋતુનું લોહી ગર્ભાશયમાં જામી જવાથી પેડુમાં પીડા થાય છે તથા ગર્ભ રહેવામાં અડચણ આવે છે. વળી ઘણા વખત ઉભું રહેવું, ન પચે તેવો ખોરાક ખાવો, થાક લાગે તેવી મહેનત કરવી, ઘણી ધાસ્તી તથા ક્રોધ કરવો, ભ્રેશવર બુલાવ લેવો વગેરે પણ ઋતુને અટકાવાનારાં મુખ્ય કારણો છે. આ સિવાય સ્નાન, શૌચ, માન, રૂઢન, હસવું, તેલ લેપન, દિવસની નિદ્રા, બુગાર, અંજન, લેપન, ગાડીપર વાહન, આગળ પડતું ઓલવું, ઘણું સાંભળવું, મોહ, પતિસંગ, દેવપૂજન, દેવદર્શન, પૃથ્વી ખોતરવી, પોતે રજસ્વળા હોય ત્યારે બીજી રજસ્વળાવાળીને સ્પર્શ કરવો, હાંત ઘસવા, પૃથ્વીપર લીટા કાઢવા,

પૃથ્વીપર સૂવું, ખોખાથી કે હોખંડ તથા તાંબાના પાત્રથી પાણી પીવું, બહારગામ મુસાફરી કરવી, ચંદનનું લેપન કરવું, પુષ્પમાળા ધારણ કરવી, તાંબુલ ખાવું, પાટલાપર બેસવું, સુવાવડીનો સ્પર્શ, વટલેલ, ઘેડ, ચંડાળ, ફૂકડાં, શ્વાન, સુવર વગેરેનો જો બૂલેચૂકે પણ સ્પર્શ કરવો નહિ. આ રીતે નહિ વર્તવાથી શરીરમાં અનેક જાતના વ્યાધિ થાય છે, ગર્ભાશય બગડી જાય છે અને અંતે શરીર દુર્બળ થઈ તે સ્ત્રીનો સમય પ્રાણાંત દુઃખમાં જ જાય છે. ઋતુમતી સ્ત્રીએ પોતાના રજોદર્શન વખતે પોતાની માવજત પોતે જ રાખવાની છે. જો તેથી પ્રમાદી અને છે તો પોતાના ગર્ભાશયમાં ભયંકર દર્દો ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતાં નથી. આવી બેદરકાર સ્ત્રીઓએ પોતાને ગર્ભ રહેવાની ખીલકુલ આશાજ રાખવી નહિ. કદાચ ગર્ભ રહે છે તો તે ટકી શકતો નથી; અને કસુવવાડ થઈ જાય છે. આવી સ્ત્રીઓ વધારે કામ કરવાથી તથા દાદરપર ચઢવાથી હાંપી જાય છે તથા આંખે અધારાં આવે છે. માટે રજસ્વલા સ્ત્રીઓએ પોતે આવી વખતે જેમ અને તેમ સંભાળ રાખવી. હવાવાળી તથા અજવાળાવાળી સુકી સફાઈવાળી જગ્યામાં તે વખતે પોતાનું રહેવું રાખવું, ગંધાતી જગોથી દૂર રહેવું, સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાં, મેલાં ગંધાતાં કપડાંનો ત્યાગ કરવો, પોતાના હાથ પગ સૂકા અને ગરમ રાખવા, મન નિર્મળ રાખવું, લીનાશથી જેમ અને તેમ દૂર રહેવું, ખોરાક તાજે તથા ચોખ્ખો લેવામાં કાળજીવાળાં થવું, અટકાવના મુખ્ય ત્રણ દિવસ સૂધી ખનતાં સૂધી કોઈપણ પુરૂષનું સુખ જોવું નહિ, સૂતક આદિ જરૂરનો પ્રસંગ હોય તોજ સ્નાન કરવું. વળી આ વખતે સ્નાનની જરૂર પડે તો જૂદા પાત્રમાં ગરમ જળ-પડે સ્નાન કરવું. તે વખતે શરીરપર ઠંડો પવન આવવા

હેવો નહિ. સ્નાન કર્યા પછી કૌરાં વસ્ત્ર તુરત પહેરવાં. આમ નહિ કરવાથી અર્થાત્ યોગ્ય વર્તણૂકના અભાવે પોતાની ભવિષ્યની પ્રભાવર માઠી અસર લાગુ પડે છે.

રજોદર્શન વખતે જે સ્ત્રી દિવસે સૂઈ જાય છે, તેની સંતતિ અતિ નિદ્રાળુ, આંજણ આંજવાથી અંધ, રોવાથી નેત્રવિકારવાળી, દુઃખી સ્વભાવની, તેલનું મઈન કરવાથી કોઢવાળી, હસવાથી હોઠ, દાંત, જીભ તથા તાળવું કાળાં વર્ણવાળી, ઘણું બોલવાથી પ્રલાપી, બહુ શ્રવણ કરવાથી બહેરી, જમીન ખોતરવાથી આગસુ, પવનના અતિ સેવનથી ઘેલી, ઘણી મહેનત થવાથી એક બે અવયવોની ખામીવાળી, નખ ઉતારવાથી ખરાબ નખવાળી, પાંદડાવડે જળ પીવાથી ઉન્મત્ત તથા નાનાં પાત્રવડે જળ પીવાથી ઠીંગણી થાય છે. માટે આ બાબતમાં કાળજી રાખવી.

રજસ્વલા સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ થયા પછી ચોથે દિવસે દાંત ઘસી સૂર્યોદય થયા પછી બેથી અઢી કલાકે સ્નાન કરવું અને પતિસેવામાં હાજર થવું તથા પાંચમે દિવસે દેવસેવામાં તૈયાર થવું. ચોથે દિવસે સ્નાન કર્યા પછી તુરત જ એટલે પહેલવહેલું પતિનું મુખ જોવું. કારણ કે વેદક શાસ્ત્રના આધારે રજસ્વળા સ્ત્રી જેવા પુરૂષનું મુખ જુવે છે, તેવી પ્રકૃતિ અને આકૃતિવાળું બાળક થાય છે. તેથી સ્ત્રીએ રજોદર્શનના ચોથે દિવસે જ પતિનું મુખ જોવાની અભિલાષા કરવી. જે પતિ બહારગામ હોય તેા સૂર્યનું દર્શન કરવું. આમ કરવાથી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ મુખ સંપત્તિવાળી સંતતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્ત્રીઓને રજસ્વળા ધર્મવિશે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને નારદ મુનિને જે ધર્મ સમજાવ્યા છે, તે અત્રે જણાવ્યા છે. આના

અધ્યયનથી આર્થ ભગિનીઓને અવશ્ય લાભ થશે. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે કે:—

ત્રેતાપ્રભૃતિ નારીणां માસિ માસ્યાતૈષ્વ મુને ।

તદા દિનેત્રયં સ્વૈક્તવા શુદ્ધા સ્યા ત્વદ્દક્ષમણિ ॥

ત્રેતાયુગથી આરંભી સ્ત્રીઓને ઐકઙ્કેય મહિને ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે. તે દિવસે ત્રણ દિવસ ત્યાગ કરી એથે દિવસે શુદ્ધ સ્નાન કરી પોતાના ગૃહસંબંધી કાર્યમાં પ્રવેશ કરવો. કેમકે ત્રણ દિવસ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી જ્યાં સૂધી રહે નિવૃત્ત થઈ નથી ત્યાં સૂધી યથાર્થ ધર્મ પાળવો. કારણ કે ત્રણ દિવસ સૂધી રજસ્વલા સ્ત્રીનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે:—

પ્રથમેऽહ્નિ ચાંડાહી દ્વિતીયે બ્રહ્મઘાતિની ।

તૃતીયે રજકી પ્રોક્તા ચતુર્થેઽહ્નિ શુષ્ક્યતિ ॥

રજસ્વલા સ્ત્રીઓનું સ્વરૂપ પ્રથમ દિવસે ચાંડાલિની જેવું સમજવું, બીજે દિવસે બ્રહ્મહત્યા કરનારીના જેવું તથા ત્રીજે દિવસે ધોળખુના જેવું સમજવું. તે એથે દિવસે શુદ્ધ થાય છે, “ જે સ્ત્રી યથાર્થ રીતે રજોદર્શનધર્મ પાળે છે, તે સ્ત્રી ઉત્તમ ગર્ભને ધારણ કરી શકે છે. જ્યાં સૂધી રક્તસ્રાવ બંદોબસ થતો નથી ત્યાં સૂધી સ્ત્રીએ ગર્ભની આશા રાખવી વ્યર્થ છે.

સ્નાનં શૌચં તથા ગમનં રોદનં હસનં તથા ।

યામં અમ્યર્ચનં નારીં ધૂતં ચૈવાનુલેપનમ્ ॥

સ્ત્રીને રજોદર્શન થાય કે, રજસ્વલા સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ સૂધી સ્નાન કરવું નહિ. વળી વધારે પવિત્ર આચાર પાળવો નહિ. મનમાં દુરાચારની ઈચ્છા રાખવી નહિ. દેવતાઓમાં

તથા અન્યગીત ગાવાં નહિ. ત્રણ દિવસ રોવું નહિ, વિશેષ હસવું નહિ, ગાડીમાં બેસી બહારગામ જવું નહિ, ઝાંખમાં મેંસ આંખની નહિ તથા ઘૂલ વગેરે કોઇપણ પ્રકારની રમત કરવી નહિ.

વર્જયેચ્ચ નમસ્કારં દેવતાનાં રજસ્વલા ।

રજસ્વલાયાઃ સંસ્પર્શો સંમાર્ષ ચ તથા સહ ॥ ૧ ॥

વિદ્યાસ્વપ્ન વિશેષેણ તથા વૈ દંતધ્રાવનમ્ ।

મૈથુનં માનસં વાપિ વાચિકં દેવતાર્ચનમ્ ॥ ૨ ॥

ત્રિરાત્રં સ્વમુલ્લં નૈવં વર્જયેચ્ચ રજસ્વલા ।

સ્વવાક્યં શ્રાવયેન્નૈવ યાવત્ સ્નાતા ન શુષ્યતિ ॥ ૩ ॥

નાત્વાન્યં પુરુષં નારી ન પદ્યે ચ્ચ રજસ્વલા ।

દક્ષેત માસ્કરં દેવં બ્રહ્મકૃચ્ચં તતઃ પિબેત્ ॥ ૪ ॥

કેવલં પંચગવ્યં ચ ફીરે જ્ઞાતમવિશુદ્ધયે ।

યથોપદેશંય નિયતાં વર્તયેત્ વરાંનમા ॥ ૫ ॥

અર્થઃ—રજસ્વલા સ્ત્રીને દેવતાના પૂજનનો તેમજ નમસ્કાર કરવાનો અધિકાર નથી. તેણે કોઇનો સ્પર્શ કરવો નહિ. કામ સિવાય વિશેષ કોઈ સાથે બાપણ કરવું નહિ. (૧) રજસ્વળા સ્ત્રીઓએ દિવસના શયન કરવું નહિ, ત્રણ દિવસ સૂધી કાષ્ઠવડે ઢાતણ કરવું નહિ. કારણ કે વનસ્પતિ દેવરૂપે છે, માટે તેનો સ્પર્શ કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે. બૂલેચૂકે પણ મૈથુનની ઇચ્છા કરવી નહિ, માનસીક તથા વાચિક પણ એવાં કર્મ કરવાં નહિ. (૨) જ્યાં સૂધી સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ નથી ત્યાં સૂધી રજસ્વલા સ્ત્રીએ પોતાનું મુખ બનતાં સૂધી કોઈને બતાવવું નહિ. તેમજ વચન પણ કોઈને કહેવું નહિ. (૩) એથે દિવસે સ્નાન કર્યા પછી પોતાનું મુખ પર-

પુરૂષને બતાવવું નહિ. સ્નાન કર્યા પછી પોતાના પતિનું તથા સૂર્યનારાયણનું દર્શન કરવું. (૪) પોતાના હેઠની શુદ્ધિ માટે તેણે પાંચ ગવ્યનું પ્રાશન કરવું. પાંચગવ્ય એટલે ગાયત્રી ઉત્પન્ન પાંચ વસ્તુઓ, જેવી કે, ગાયનું છાણ, ગાયનું મૂત્ર, ગાયનું દૂધ, ગાયનું દહીં તથા ગાયનું ઘી. (૫) રજસ્વલાએ ત્રણ દિવસ સૂધી દૂધનો આહાર કરવો, પુષ્પ તથા અલંકાર વગેરે ધારણ કરવાં નહિ, આંખમાં મેંસ, કપાળે કંકુ, સુગંધી આદિ તેલ, પલંગપર શયન તથા દેવપૂજન વગેરેનો ત્યાગ કરવો.

चतुर्थेहनि संशुद्धा भवति व्यावहारिकी ।

देवकर्मणि पित्र्ये च पंचमेऽहनि शुद्ध्यति ॥

અર્થ:—આ પ્રમાણે પાંચમે દિવસે માથાબોળ નહાવા પછી રસોઈ કરવામાં, દેવપૂજા કે પિતૃઓના કર્તવ્યમાં અધિકારવાળી થાય છે. પાંચમે દિવસે અટકાવ વધુ આવતો હોય તો સાતમે દિવસે શુદ્ધ થાય છે. વળી પારાશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે:—

विवाहोत्सवयज्ञेषु दुर्भिक्षे देशविप्लवे ।

पलायने रणेऽरण्ये सोपवासेन शुद्ध्यति ॥

વિવાહ અર્થાત્ લગ્નમાં કિંવા કોઈ મહોત્સવમાં અથવા યજ્ઞયાગાદિમાં, દુકાળમાં તેમજ દેશભંગ થતો હોય તેમાં અર્થાત્ આવી ખારીક સ્થિતિમાં કોઈપણ ઉપદ્રવથી ભાગવું પડે ત્યારે આપત્કાળના સમયમાં રજસ્વળા સ્ત્રીને શુદ્ધ કરવી હોય તો ઉપવાસ કરાવવો. ત્રીજો દિવસ હોય અને તે દિવસે જો ઉપવાસ કરવામાં આવે તો ચોથો દિવસ ગણાય છે. તેવી જ રીતે અનુક્રમે ઉપવાસનો એક વધુ દિવસ લઈ શકાય છે.

તે આધારે રજસ્વલા સ્ત્રી શુદ્ધ દેવ, પિતૃ તથા વિવાહ આદિમાં ઉપયોગી થાય છે. કદાચ યજ્ઞયાગાદિના આરંભ પછી સ્ત્રી જે રજસ્વલા થાય તો ધર્મસિંધુમાં કહ્યું છે કે, જ્યાંસૂધી રજોદર્શનની ખબર પડી નથી અને અજ્ઞાનપણથી કોઈનો સ્પર્શ થઈ જાય તો તેમાં દોષ લાગતો નથી. કહ્યું છે કે,

અવિજ્ઞાતરજોદોષા યદિ ગૃહે વ્યવહરતિ તદા તયા સ્પૃષ્ટ
ગોરસમૃદ્ધાંડાદિકં જલાદિકં ચ ત્યાજ્યં સંતકવંચ જ્ઞાન-
કાલમારમ્ભ્યેવ દોષાત્ ।

રજોદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છતાં તે રજોદર્શનની ખબર પડે નહિ અને ગૃહ સંબંધી સર્વ વસ્તુઓનો સ્પર્શ થઈ ગયો હોય તો તેનો દોષ નથી. માટે સ્પર્શ કરેલ ગોરસ વાસણ મૃત્તિકાનાં હોય, તોપણ તે કહાડવાં નહિ. ભરેલા જળનો ત્યાગ કરવો નહિ. સૂતકના જ્ઞાન થવા પછી જેમ બાધ લાગે છે, તેમ રજોદર્શનનો પણ બાધ થવા પછી બાધ લાગે છે. વળી,

મૈથુનં માનસં વાપિ વાચિકં દેવતાર્ચનં ।

વર્જયે ંચ નમસ્કારં દેવતાનાં રજસ્વલા ॥

માનસીક તથા વાચિક મૈથુનનો પણ ત્યાગ કરવો, દેવનું પૂજન કરવું નહિ. વળી રજસ્વલા સ્ત્રીએ દેવોને નમસ્કાર પણ કરવા નહિ. વળી અંબાકીયમાં લખ્યું છે કે;—

રજસ્વલાયાસ્તુ વિંશતિદિનોત્તરં પ્રાયશો રજોદર્શનં ભવતિ
તસ્યાઃ સપ્તદશ દિન પર્યન્ત પુનઃ રજોદૃષ્ટૌ સ્નાનમાર્ગં । અષ્ટાદશે
પકરાત્રં । નવદશે દ્વિદિનં । વિંશતિપ્રભૃતિ દિનત્રયં ॥ યસ્યા-
સ્તુ વિંશતિદિનાત્ ંર્બાક્ પ્રાયશો રજોદર્શં ભવતિ તસ્યાઃ
દશદિનપર્યન્તં સ્નાનમાર્ગં પચાદશે પકરાત્રં દ્વાદશે દ્વિરાત્રં
ત્રયોદશાદારમ્ભ્ય ત્રિરાત્રમ્ ॥

રજતેવળા સ્ત્રીનું રજ્જેદર્શન થાયું કરી વીસ દિવસ પછી થાય છે. જો સ્વત્તર દિવસની અંદર થાય તો તેણે સ્નાન ભાત્ર કરવું. અઢારમે દિવસે એક રાત્રી પાળવી, ઓગણીસમે દિવસે બે રાત્રી પાળવી તથા બિસમા દિવસ પછી ત્રણ રાત્રી પાળવી. વળી જેને હમેશાં વીસ દિવસ પહેલાં રજ્જેદર્શન થતું હોય તો અને દશ હડાડા સૂધીમાં થાય તો કેવળ તે સ્ત્રીએ સ્નાન જ કરવું. અગીઆરમા દિવસે એક રાત્રી, બારમે દિવસે બે રાત્રી તથા તેરમા દિવસથી આરંભી ત્રણ રાત્રી પાળવી.

अश्वारूढं यतिं दृष्ट्वा अश्वारूढां रजस्त्रयां ।

सकेशां विधवां दृष्ट्वा सचैलं ज्ञानमाचरेत् ॥

ઘોડાપર સ્વારી કરતા સંન્યાસીને જોવામાં આવે, રજ-સ્વત્રા સ્ત્રી આટલાપર બેઠેલી જોવામાં આવે, તથા વિધવા સ્ત્રી ચોટલાવાળી જોવામાં આવે તો તેણે સચેલ સ્નાન કરવું.

एतैव विधिना प्रोक्ताः स्त्रीणां धर्माः सनातनाः ।

ते नौकाः परमाः प्रोक्ता भवसंसारतारणे ॥

સ્ત્રીઓના આ સનાતન ધર્મો વિધિયુક્ત કહ્યા છે. સ્ત્રીઓ ભવરૂપી સંસાર તરવામાં નૌકારૂપ છે. માટે દરેક સ્ત્રીએ ધર્મપરાયણ રહેવું.

ગર્ભિણી સ્ત્રી ધર્મ.

સ્ત્રી જાતિને પુરુષ કરતાં વિશેષમાં ગર્ભાશય હોય છે. માટે સ્ત્રીજાતિને શારીરીક સ્થિતિના નિયમો પ્રાણવાની આવશ્યકતા છે. જ્યારે ગર્ભ રહે છે ત્યારે ગર્ભની રક્ષા કર-

જાની જોખમદારી સ્ત્રીની ભતિષર રહેલી છે. ગર્ભવૃદ્ધિ કેવા પ્રકારના આચરણથી થાય, તે બાબતુ' જોઈએ. ગર્ભનાં મિત્રોમાં જાવ અજાવ થવા, પેદમાં બાળકનું ફરવું, ગર્ભિણી સ્ત્રીની માવજત કેવી રીતે રાખવી, વગેરે ફરેક બાબત સ્ત્રી ભતિષે બાબતુવાની જરૂર છે. ગર્ભરક્ષા ખરોખર કરવાથી પોતાની શારીરિક સ્થિતિ પણ નિયમસર રહે છે. સંતાન પણ ઉત્તમ ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્ભરક્ષાથી અજ્ઞાત રહેનારી સ્ત્રીને ગર્ભપાત તથા મૃતપ્રજાવાળી તે થાય છે. વળી સુશ્રુતમાં લખ્યું છે કે:-

આચારાચારચેષ્ટામે ર્યાદશીમિઃ સમન્વિતી ।

સ્ત્રીપુંસૌ સમુપેયાતાં તયોઃ પુત્રોઽપિ તાદૃશઃ ॥

સ્ત્રી અને પુરુષને જે પ્રમાણે આહાર, આચાર અને ચેષ્ટા કરશે, તેજ પ્રમાણે તેમનાં સંતાન પણ થાય છે. કહ્યું છે કે:-

તદા પ્રમૃત્યેવ વ્યાયામં વ્યવાયમપતર્પણ મત્તિકર્મણં વિચારા સ્ત્રી રાત્રી જાગરણં શોકં ચાનાવરોહણં । મયમુત્કટકાસનં ચૈકાંતકો વિરોહયં । શોણિતમોક્ષણં ચાકાલે વેગવિચારણચ નં સેવેત્ ॥

જે દિવસથી સ્ત્રી ગર્ભવતી થાય, તે દિવસથી આરંભી નીચે લખેલી વસ્તુને ઉપયોગ કરવો નહિ. જેમકે શરીરથી અધિક શ્રમ, (મહેનત), કુચેષ્ટા, કઠણ, કામલા માટી વગેરે ખડું તીક્ષ્ણ તથા ખડું ગરમ અન્નનું લોજન, દિવસે સૂવું, રાત્રિમાં જાગરણ કરવું, શોક કરવો, બાહ્યપર બેસવું, ભસબીત થવું, ઉંચા આસનપર ચઢી બેસવું, ફરેજાજ તેજ વગેરેથી શરીરનું મર્દન કરવું, સમય વિના ક્ષિરને છોડાવવું, મધ્ય મૂત્રાદિનો વિરોધ કરવો ધત્તાદિ કર્મોનો ગર્ભિણી સ્ત્રીએ

ત્યાગ કરવો. જો તેમ નથી પાળતી તો ભગવાન ચરકાચાચે કહ્યું છે, તે પ્રમાણે ગતિ થાય છે. જેમકે:-

ગર્ભો મ્રિયતે અંતઃ કુક્ષેર્વા અકાલંચ્ચંસતે શોષીમવતિ વા ।

ગર્ભાનું મૃત્યુ થાય છે અથવા પડી જાય છે, સોજે ચડે છે વગેરે અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે. વળી બૃહન્ના-રદીય પુરાણમાં કહ્યું છે કે:-

ગર્મિણી ચેન્દ્રવેજારી તદાનિયમતત્પરા ।

અલંકૃતા સુપ્રયાતા મર્તુઃ પ્રિયહિતેરતા ॥

ગર્ભિણી સ્ત્રીએ સદા સદાચાર પાળવો, પોતાનું શરીર સ્વચ્છ રાખવું, હમેશાં સારાં પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરવાં, પોતાના પતિ સાથે મધુર ભાષણ બોલવાનો મહાવરો રાખવો.

વળી સ્વધર્મમાં પ્રીતિ રાખી અંતઃકરણ પ્રસન્ન રાખવું, કોઈ પણ પ્રકારનો ખોટો વિચાર મનમાં લાવવો નહિ, ગર્ભસ્થાનને રક્ષણ કરનારી જે રક્ષા આવે છે તે ખાંધવી. ગર્ભિણી સ્ત્રીએ હુરાચારવાળી સ્ત્રી સાથે બોલવું નહિ. સુપડાનો વાયુ બૂલે ચૂકે પોતાના શરીરપર નાંખવો નહિ. જે સ્ત્રીનાં બાળકો મૃત્યુ પામતાં હોય, તેવી સ્ત્રી સાથે પરિચય રાખવો નહિ. ચારકું અન્ન જમવું નહિ.

न विमत्सं किंचिदिक्षेत न रौद्रां धृणुयात् कथाम् ।

गुरुत्वात्युष्णमाहारमजीर्णं न समाचरेत् ॥

જે વસ્તુને જોવાથી ભયની પ્રાપ્તિ થતી હોય, તેવી ભયંકર વસ્તુ જોવાની કદી પણ ઇચ્છા કરવી નહિ. જે વાતા-લાપથી ભય ઉત્પન્ન થતો હોય તેનો ત્યાગ કરવો. ગરમ પદાર્થ કે ભોજન કરવું નહિ, ગરમ ખાવાથી ગર્ભને બહુ

પીડા થાય છે. અજીર્ણ થાય તેવું લોજન કરવું નહિ. વિશેષ ખાટી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. ખાટું ખાવાથી શરીરમાં શૂળ પેદા થાય છે.

उग्रौषधं तथा क्षारं मैथुनं भारवाहनम् ।
कृतपुंसवने चैव गर्भिणी परिवर्जयेत् ॥

ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી ગરભ લોજન તો શું, પણ ગરભ ઔષધ તેમજ કોઈ પ્રકારનો ક્ષાર ખાવો નહિ. ક્ષાર ખાવાથી ગર્ભ પાતળો થઇ જાય છે અને બાળક રોગિષ્ઠ નીવડે છે. આ નિયમ ગર્ભના ત્રીજા માસથી પાળવાની જરૂર છે.

गर्भिणी कुंजरश्वादिशैलरम्यादि रोहणम् ।
व्यायामं शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् ॥

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ હાથી તથા ઘોડાપર વાહન કરવું નહિ. ઉંચા પર્વતપર તેમજ ઉંચા મહેલપર ચઢવું નહિ. શરીરને પરિશ્રમ પહોંચે તેવી મહેનત કરવી નહિ. બહુ ચાલવું નહિ તથા ગાડામાં બેસવું નહિ. ” તેણે સાવરણી, મુશળ, વગેરેપર બેસવું નહિ. ઉંડા પાણીમાં જઈ સ્નાન કરવું નહિ. શૂન્ય સ્થાને વાસ કરવો નહિ. સર્પોદિ પ્રાણીઓને રહેવાના રાક્ષડા આગળ ઉભા રહેવું યા બેસવું નહિ. કોઈ પણ પ્રકારનો ઉદ્વેગ કરવો નહિ. હાથના નખવડે અથવા ભસ્મ કાલસા વગેરેથી ભૂમિપર લીસોટા પાડવા નહિ. પોતાના નખ તોડવા નહિ.

न शयालुः सदा तिष्ठेत् व्यायामं च विवर्जयेत् ।

न त्र्यांघ्रादयस्तस्थि कपालेषु समाविशेत् ॥

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ આશ્રે દિવસ સૂઈ રહેવું નહિ. શ્રમ વિશેષ કરવો નહિ. કપાળમાં અથવા શરીરપર કોઈપણ પ્રકારનો લેપ યા ભસ્મ લગાડવી નહિ.” તેણે બનતાં સૂષી કંકાશથી દૂર રહેવું તથા મસ્તકના કેશ છૂટા મૂકી બહાર ફરવું નહિ. પવિત્રપણે રહેવું. વળી પોતાનું મસ્તક ઉત્તર દિશામાં મૂકી શયન કરવું નહિ. વળી મસ્તક જમીનપર મૂકીને પણ સૂવું નહિ. વસ્ત્ર વગર ક્ષણ માત્ર પાણુ ફરવું નહિ. કોઈનું એકું ખાવું નહિ. પાણીથી ભીંજાયલા પગ ઝાઝીવાર રાખવા નહિ. વળી અમંગલ ભાષણ કરવું નહિ. સંધ્યા સમયે લોજન કરવું નહિ.

गर्मरक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिवेष्टनात् ।

प्रशस्तमंत्रलिखनात् शस्तमाल्यानुलेपनात् ॥

શરીરે મુગંધીદાર પદાર્થોનું લેપન કરી સ્નાન કરવું. મન, વચન તથા કર્મે કરી હમેશાં પવિત્રપણે ગર્ભની રક્ષા કરવી. ગર્ભના રક્ષણ કરનાર દેવતાનું પૂજન તથા વિધિપૂર્વક મંત્રનો જપ કરાવવો.

इति व्रता भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ।

यस्य तस्यां भवेत्पुत्रः स्थिरायु ईन्द्रिसंयुतः ॥

આવી રીતે ઉપર કહેલા નિયમોને જે સ્ત્રી બરાબર પાળશે, તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રંબ ધણી આયુષ્યવાન તથા શક્તિવાન થશે. દરેક ગર્ભિણી સ્ત્રીએ ઉપર કહેલા ધર્મોનું કાળજીપૂર્વક પાલન કરવું. આ સંસારમાં સ્ત્રી જેમ ધરનો શણગાર છે, તેમ સુશીલ સ્ત્રી આખા દેશનો શણગાર છે. બાળકોનું ભવિષ્ય સ્ત્રીના હાથમાં છે. જેવી માતાની બુદ્ધિ,

આચાર, આચરણ, જ્ઞાન, વિચાર અને નીતિ હોય છે, તેવાંજ બાળકમાં આવે છે. જ્યાંસુધી સ્ત્રી કેળવાયલી નથી, ત્યાંસુધી યુરૂપનો સુધારો કે જ્ઞાન કશા ઉપયોગમાં નથી. કહ્યું છે કે:-

તનુરસ્ત જનનાં તનુજ, હોયે તંદુરસ્ત;

જેમ સરસ બીજનાં તરૂં, ફાલી થાયે મરત.

સાર એ કે, બાળકની છાંદગી તથા તંદુરસ્તીના બંધારણનો પાયો માબાપપર આધાર રાખે છે. માટે જ્યારે સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે ત્યારે ઉપરના નિયમોથી કદી પણ અળસ થવું નહિ. ગર્ભવતી જેવાં આચરણો કરે છે, તેવાં બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે:-

વિવૃત્તશાયિની નક્તચારિણી ચોન્મત્તં જનયત્યપસ્મા-
રિણમ્ ।

નિત્ય દિવસે સૂઈ રહેવાથી તથા રાત્રીમાં ફરવાથી ગર્ભિણી સ્ત્રી અપસ્માર રોગવાળા સંતાનને મેળવે છે.

ગર્ભિણી સ્ત્રીને નીચે પ્રમાણેનાં ચિન્હો જણાય છે:-
જ્યારે સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે ત્યારે તેનું શરીર ઘણાજ પરિશ્રમથી થાકી જવા જેવું લાગે છે, તૃપ્ત લાગે છે, હૃદયમાં ગદ્ગદાનિ થાય છે, પગની પીંડીમાં દુખાવો વગેરે થાય છે, પ્રસવસ્થાન ફરકે છે, ફૂવાંડાં ઉભાં થાય છે, સુગંધી ચીજો દુર્ગંધવાળી વાસ આપે છે, આંખની પાંપણ બાઝી જાય છે. ગર્ભાધાનના એક માસ પછી શરીરમાં ઘણી બળતના ફેરફારો થાય છે, અટકાવ જતો રહે છે. જે સ્ત્રીને એકાદ વાર પ્રભ થઈ ગઈ હોય અને પછી નિયમિત થયેલા અટકાવ બંધ થઈ જાય ત્યારે તે સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યાનું એક ચિન્હ છે, વળી એક

વાર પ્રભ થઈ ગયા પછી એકાદા ચિન્હપર પોતાને ગર્ભ રક્ષાની અટકળ કરી શકે છે, પણ નવીન ગર્ભ ધારણ કરવા-વાળી સ્ત્રીથી તેમ થઈ શકતું નથી. ગર્ભ ધારણ પછી ઓલ અને ઉલટીનો પ્રારંભ થાય છે. ઓલ અને ઉલટી ગર્ભ રક્ષા પછી કેટલીક સ્ત્રીઓને માસ દોઢ માસ તથા કેટલીક સ્ત્રીઓને સાત માસ સૂધી પણ રહે છે. આ ઉલટી બીજી ઉલટીની માફક ગર્ભિણી સ્ત્રીઓને હેરાન કરતી નથી. આથી આ ઉલટીના અટકાવ માટે કોઈ પણ દવા કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ઓલ અને ઉલટી થનાર સ્ત્રીને સુવાવડ વખતે સંકટ ઓછું આવે છે. મોઢામાં થુંક ગર્ભ રક્ષાની શરૂઆતમાં આવવા માંડે છે. પણ તે થોડા વખતમાં એની મેળે બંધ પડી જાય છે. મગજ તથા ગભાશયને જ્ઞાનતંતુવડે ઘણો નિકટ સંબંધ છે. તેની ગભાશયની અસર મગજપર થાય છે. આની અસરથી ગર્ભવતી સ્ત્રીને ખાવાનું મન થાય છે. જે ખાવાનું મન કોઈ દિવસ ન કરે, તેની ઇચ્છા કરે છે. જે પુષ્પ સુગંધવાળું હોય, તે સુગંધ વિનાનું લાગે છે. કોઈને સારી વાક્યપદ્ધતામાં રસ પડે છે, કોઈને સૃષ્ટિની સૌંદર્યતા જોવાનું મન થાય છે, ચોથે અથવા પાંચમે મહિને માતાના પેટમાં બાળક ફરે છે. જેમ જેમ ગર્ભ મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ તેની ગતિ માલુમ પડે છે. જ્યાં સૂધી લઘુ હોય છે ત્યાં સૂધી કશું જણાતું નથી. વારે વારે પીસાળ કરવા જવું પડે છે. આ થવાનું કારણ એ કે, ગભાશય અને મૂત્રાશય એ બે ઘણા જ નિકટ હોય છે. ગભાશયનો વધારો થવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે, જેથી વારંવાર પીસાળ આવવાનું મુખ્ય કારણ છે. આ ઉપરાંત ગર્ભિણીનો ચહેરો

પ્રકુલિત, રળિયામણો તથા મનોહર થાય છે. વળી ડેટલીક દુર્ગળ પણ થાય છે.

પ્રથમ માસે શ્રી કે પુરુષના સર્વઅંગોનું મળવું થાય છે, માટે તે માસમાં મધુર શીતવીર્ય અને નરમ આહારનો ઉપયોગ કરવો. બીજે માસે શીત બાફ અને પવનથી મળેલા પાંચ મહાભૂતોનો મેળાપ ઘાટો થાય છે. માટે આ માસમાં પણ ઉપર પ્રમાણે નિયમ પાળવો. ત્રીજે માસે બે હાથ, બે પગ અને એક માથું એ રીતે પાંચ અવયવોનો પિંડ જેવો આકાર થાય છે. આ વખતે બીજા અવયવે સૂક્ષ્મ હોય છે. આ વખતે ઉપરના નિયમ ઉપરાંત સાળુ ચોખા દૂધમાં ખાવાનો નિયમ લેવો. ચોથે માસે ગર્ભિણીનું શરીર ભારે પડી જાય છે, ગર્ભ સ્થિર થાય છે, તેના સર્વ અંગો ખુલ્લાં દેખાય છે, હૃદય ઉપસ્થિત થાય છે, ગર્ભ ફરકવા માંડે છે તથા સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં જાણવાની શક્તિ પેદા થઈ તેના વિષયોની ઇચ્છા થાય છે. જ્યારે ગર્ભને હૃદય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અગ્નિ, શરીરનું ભારેપણું, અન્નની ઇચ્છા ન થવી, સારાનરસા પદાર્થોપર પ્રીતિ, સ્તનમાં ધાવણનું ઉત્પન્ન થવું, નેત્રનું શિથિલપણું, હોઠ અને સ્તનમૂળનું કાળું પડી જવું, પગપર સોજાનું ઉત્પન્ન થવું, મોંમાં પાણી આવવું, વગેરે ચિહ્નો સુખ્ય કરી થાય છે. ગર્ભનું હૃદય માતાના હૃદય સાથે સંબંધ રાખે છે. તેની માતાના હૃદયમાં રહેલા રસને વહન કરનારી નાડીથી ગર્ભનું પોષણ થાય છે. આ વખતે ગર્ભવતી સ્ત્રીને ભાવાભાવ થાય છે. આ વખતના ભાવાભાવ પૂર્ણ થતાં બાળક વીર્યવાન, કાન્તિવાન અને આયુષ્યવાન થાય છે. જે પદાર્થપર માતાનો ભાવ, તેવા પદાર્થના ગુણવાળું બાળક થાય છે. બે ભાવાભાવ પૂર્ણ કરવામાં નથી

આવતા તો તે બાળક ખામીવાળું થાય છે. નહારી ભયંકર વસ્તુ જેવાથી ખરાબ લક્ષણવાળું નીવડે છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીને પેતાનાથી ખની શકે તો સહવિચાર, સહવર્તન અને સહઅધ્યયન કરવાનો મહાવરો રાખવો. સાત્ત્વિક ખોરાક ખાવો, સત્ય વસ્તુ તથા સત્ય ચારિત્રનું અવલોકન કરવું. વળી જેમ અને તેમ વિકારવાળા પદાર્થોથી, કિલ્લવાદ પદ્ધતિથી તથા તામસી ખોરાકથી દૂર રહેવું. પાંચમે માસે ગર્ભાશયમાં બાળકને સંકલ્પવિકલ્પ કરવાની શક્તિ આવે છે. માંસ અને ફિરનો વધારો થાય છે. તેથી ગર્ભવતી સ્ત્રીનું શરીર ફુલળું થઈ જાય છે. આ વખતે ધી અને દૂધનું મોટે ભાગે સેવન કરવું. છઠ્ઠે માસે નિશ્ચય કરવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેના શરીરમાં બળ અને વર્ણનો વધારો થાય છે, જેથી બાળકની માતાનું બળ તથા વર્ણમાં ઘટાડો થાય છે. આ સમયે ધી, દૂધ અને કાંજીનું સેવન કરવું. સાતમે માસે બાળકનાં અંગો ખુલ્લાં જણાય છે તથા તેનું શરીર પુષ્ટ થતું જાય છે. આઠમે માસે ઓળ ધાતુ સ્થિર થાય છે. ગર્ભ સાથે સંબંધ ધરાવનારી નાડીથી માતા ગર્ભનું અને ગર્ભ માતાનું ઓળ અલગ કરે છે. આથી ગર્ભવતી સ્ત્રીને કોઈ વખતે હર્ષ તથા ક્રોધ વખતે ખેદ થાય છે. ઓળની સ્થિરતાના અભાવને લીધે ગર્ભ આ માસમાં ઘણો પીડાય છે. માટે આ વખતે ગર્ભાશય-એ ખોરાકમાં, ચાલવામાં, ઉઠવામાં, બેસવામાં, પરિશ્રમમાં તથા સુષા વગેરેમાં ઘણી જ કાળજી રાખવી. નવમા તથા કોઈને દશમા માસે ગર્ભાશયમાં રહેલું બાળક ઉદરમાં જ ઓળ-સહિત સ્થિર થઈને રહે છે. તેની પુષ્ટિ માટે ઘૃત તથા દૂધ વગેરે ઉત્તમ ખોરાકની જરૂર છે. ત્યાગ કરવા લાયક વિપરીત પદાર્થો, જેવા કે અતિ ઉષ્ણ તથા અતિ તીખા ખોરાકથી દૂર

રહેલું. આમ નહિ કરનારી સ્ત્રીના ગર્ભને કંટલીકવાર પાત થાય છે, કસુવાવડ થાય છે તથા પાછળથી સ્ત્રીને સુવાસોગ લાગુ પડે છે. અંતિમમાં જોડલું જ કે, ગર્ભ સારો આ નવસો ઉત્પન્ન થવો, તે માતાની વર્તાણુકપર આધાર રાખે છે. માટે કરેક આર્થ સ્ત્રી ભગિની ધર્મશાસ્ત્રપર શ્રદ્ધા રાખી તેનું નિત્ય મનન કરી વર્તન કરશે તો હું મારો પ્રયત્ન સફળ થયલો માની કૃતાર્થ થઈશ.

વિધવા ધર્મ.

સ્ત્રી ભતિને પતિ સમાન અન્ય કોઈ કલ્યાણકારક સાધન નથી. પતિ ભવસાગર તરવા માટે નૌકારૂપે છે. પુરૂષકાશ્વને સ્ત્રી છાયારૂપે છે. પતિના ક્ષેમવડે પ્રમદા ઉજળી છે. પતિના ભાગ્યે પત્ની ભાગ્યશાળી છે. પતિના સુખ વેલવોની પ્રમદા વિલાસભાગિની છે. પતિવડે સુખ સૌભાગ્યવતી છે. પતિના જીવનથી સ્ત્રીનું જીવન મંજળમય છે. પતિથી જ તેનું તન, મન, ધન, સુખ તથા વિલાસમાં આનંદ છે. પતિ વિનાની પ્રમદા શુષ્ક થયલા કાષ્ઠવત છે. પતિ વિના તેનું જીવન ખાખ સમાન છે. સૃષ્ટિ ભલે સૌન્દર્યયુક્ત, અલૌકિક તથા આનંદકારી હો, પણ તેને મને પોતે રમશાનમાં વસે છે. અમૃત-તુલ્ય નવેનિધ હો, પણ વિધવા બિચારીને તે લોજન નીરસ માટી જેવું છે.

આ સંસારસાગરમાં પતિરૂપી નૌકાને વળગી કલ્યાણ-કિનારે પહોંચવા નીકળેલી સ્ત્રીને પોતાનાં પતિરૂપી નૌકા નાશ પામવાથી ફર ઘાતકી જળચર પ્રાણીઓના ત્રાસનું સેવન કરવું પડે છે તથા કોઈ અભાણી ખડકોપર અથડાઈ પોતાના સ્થૂલ

શરીરને સંકટ વેઠવું પડે છે. પતિ વિના નિરાધાર થયેલ અબળાની અનેક આશાઓનું નિકંદન થઈ જાય છે. તે બીચારીની ગતિ શ્વાન સમાન થાય છે. કમનસીબે પતિ મરણ પામે તો પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનારી અબળાએ અહીં દર્શાવેલ વૈધવ્ય ધર્મ અવશ્ય પાળવા, જેથી પતિરૂપી નૌકાથી વિમુખ સંસારસાગરમાંથી સહિસલામત રીતે કીનારે પહોંચશે, એમ ધર્મશાસ્ત્રનું વચન છે. કહ્યું છે કે;

પત્યૌ મૃતે તુ નારીણાં વિધિદ્રવ્યમુદારિતમ્ ।

વૈધવ્યં પાલયેત્ સમ્યક્ સહાગ્નિગમનં તુ વા ॥

પતિ મરણ પામ્યા પછી વિધવાને બે પ્રકારના નિયમ કહ્યા છે. પહેલો તો એ કે, પોતે વિધવાધર્મ પાળવો અથવા તો પતિના મૃત્યુ પછી પતિના શબ સાથે બળી લેવું. પણ વર્તમાન સમયમાં સતી થવાનો રીવાજ બંધ થયો છે, માટે વિધવાધર્મ પાળવો, એ જ ઉત્તમ છે.

પત્યૌ મૃતે ચ યા યોષિત્ વૈધવ્યં પાલયેત્ સદા ।

સા પુનઃ પ્રાપ્ય ભર્તારં સ્વર્ગલોકં સમશ્રુતે ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પતિના મરણ પછી વૈધવ્ય ધર્મ એટલે વિધવા ધર્મ પોતાના સહાચારમાં રહી પાળે છે, તે સ્ત્રી મરણ પામ્યા પછી પોતાના પરલોકવાસી પતિ સાથે પરલોકમાં ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ ભોગવે છે.

વિધવા પાલયેત્ શીલં તત્તુ મંગાત્ પતત્યધઃ ।

તદ્વૈગુણ્યાત્ અપિ સ્વર્ગાત્ પતિઃ પતતિ સર્વથા ।

તસ્યાઃ પિતા ચ માતા ચ ભ્રાતૃવર્ગસ્તથૈવ ચ ।

વિધવા સ્ત્રીએ પોતાનો સહાચાર હમેશાં પાળવો તથા શીલની રક્ષા કરવી. જો સહાચાર તથા શીલવ્રતથી વિમુખ

રહે છે તો પોતાની અધોગતિ થાય છે એટલે નરકને પામે છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ માતા પિતા તથા બ્રાતૃવર્ગ જે સદાચારવાળાં હોવાથી સ્વર્ગમાં ગયા હોય તો તેમને પણ નરકમાં નાંખે છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

કામં તુ ક્ષપયેત્ત દેહં પુષ્પમૂલફલૈઃ શુભૈઃ ।

ન તુ નામાપિ ગૃહ્ણીયાત્ પત્યૌ પ્રેતે પરસ્ય તુ ॥

વિધવાએ ફળફૂલ અથવા કંઈમૂળથી જ પોતાના દેહનું અંત સૂધી પોષણ કરવું. પરપુરૂષનું સ્મરણ ખરાબ ઇચ્છાથી કદી પણ કરવું નહિ. પોતાને પ્રભુ ન હોય તો પણ પોતાનું શીલવ્રત ખરાબર પાળવું, જેથી ઋષિઓ, મહાત્માઓ (પુત્ર-વગરના) છતાં સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે, તેમ વિધવા અપુત્રવતી હોવા છતાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

મૃતે મર્તરી સાધ્વી સ્ત્રો બ્રહ્મચર્યે વ્યવસ્થિતા ।

સ્વર્ગં ગચ્છત્યપુત્રાપિ યથા તે બ્રહ્મચારિણઃ ॥

વિધવાએ બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાં રહેવું, પોતાને પુત્ર ન હોવાથી કદી પણ ગ્લાનિ કરવી નહિ. પોતાના સારા નિયમમાં વર્તનારી સ્ત્રી અવશ્ય મોક્ષપદને પામે છે. શ્રી કૃષ્ણભગવાન બૃહન્નારદીય પુરાણમાં કહે છે કે;—

વિધવા કબરીબંધો મર્તૃબંધાય જાયતે ।

શિરસો વપનં કાર્યં તસ્માત્ વિધવાયા સદા ॥

વિધવા સ્ત્રીએ પોતાના કેશને અંબોડો વાળવો નહિ. કારણ કે ગાંઠ વાળવાથી પરલોકવાસી પતિનું બંધન થાય છે. માટે મસ્તકપર કેશ રાખવા નહિ, જેથી મરેલા સ્વામીને બંધનની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.

एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कथंचन ।

पर्यंकशायिनी नारी विधवा पातयेत् पतिम् ॥

વિધવાએ જો બની શકે તો એક જ વખત લોજન કરવું. લોજન પણ એવું કરવું કે, પોતાના અંતઃકરણના વિચારો ખરાબ ભાગે જાય નહિ. પલંગ અથવા ખાટલાપર શયન કરવું નહિ. કારણ શયાપર સૂવાથી પતિની અધોગતિ થાય છે અને પોતે નરકમાં પડે છે.

तस्मात् भूशयनं कार्यं पतिसौख्यसमीहया ।

नेवांगोद्वर्तनं कार्यं तांबूलस्य च भक्षणम् ॥

नाचिरोहेदनद्धाहं प्राणैः कंठगतैरपि ।

कंचुकं न परिदध्यात् वासो न विकृतं वसेत् ॥

श्वेतवस्त्रं सदा धार्यं अन्यथा रौरवं વ્રજેત્ ॥ ૨ ॥

वैशाखे कार्तिके मासे विशेषं नियमं चरेत् ।

तांबूलाम्बजनं चैव कांस्यपात्रे च भोजनं ।

યતિ શ્ચ વિધવા ચૈવ વર્જયેચ્ચન્દનાદિકમ્ ॥ ૩ ॥

પોતાનું અને પોતાના પતિનું શ્રેય ઇચ્છનારી વિધવાએ હમેશા પૃથ્વીપર પથારી કરી સૂવું. પરંતુ કોઈપણ પ્રકારનો દુઃખદાયક શરીરમાં રોગ થયો હોય અને જમીનપર સૂવાઈ શકાતું ન હોય, તેવા આપત્કાળ વખતે શયાપર સૂવાનો બાધ નથી. પણ તે સિવાય પોતાના આનંદને માટે શયાનું સેવન કરવાની ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા નથી. વળી શરીરપર અત્તર, આદિ સુગંધીબાળા પહેાથી ચોપડવા નહિ. તાંબૂલનું ભક્ષણ કરવું નહિ. (૧) વિધવાએ ગમેતેટલું દુઃખ આબંધું હોય તો પણ કોઈ બાહનપર બેસવું નહિ અને સાંઠ બળદની ગાડીમાં

સ્વારી કરવી નહિ. રંગવાળી કંચુકી અથવા રંગબેરંગી વસ્ત્ર પહેરવાં નહિ, તેણે માત્ર શ્વેત સાદું વસ્ત્ર પહેરવું. (૨) વૈશાખ, કાર્તિક તથા માઘ આદિ મહિનાઓમાં વિધવા સ્ત્રીઓ વિશેષ નિયમો અને વ્રત વગેરે પાળવાં, તાંબૂલપાન કરવું નહિ. આંખમાં મેસ નાંખવી નહિ, કાંસાના વાસણમાં ભોજન કરવું નહિ, મુગધી પદાર્થનું સેવન કરવું નહિ તથા સ્વતંત્રપણે વર્તવું નહિ. (૩)

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

પિતૃમાતૃસુતભ્રાતૃશ્વશુશુરમાતુલૈઃ ।

દીના ન સ્યાદ્વિના મર્ત્તા ગર્હણીયાન્યથા મથેત્ ॥

વિધવાને માતા, પુત્ર, ભાઈ, સાસુ, સસરા, માસો એમાંથી કોઈના પણ અંકુશતળે રહેવું, પણ સ્વતંત્ર કદી પણ રહેવું નહિ. સ્વેચ્છાચારી વિધવાની નિંદા થાય છે.

પારાશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;

સધવા વિધવા વા સ્ત્રી યા સ્વાતંત્રયા ચરેત્ ।

સા ગ્રામે સૂક્તરી તુલ્યા ધર્મમ્નષ્ટા મથેત્કિલ ॥

સધવા અથવા વિધવા એમાંથી કોઈપણ સ્ત્રીને સ્વતંત્ર વર્તવાનું કોઈપણ ઠેકાણે કહ્યું નથી. છતાં ધર્મશાસ્ત્રની અવજા કરનારી સ્ત્રી ગામની બુંડણરૂપે પોતાના ધર્મથી બળ્ટ થાય છે. ભૃગુ સંહિતામાં કહ્યું છે કે;—

વિધવા ધારયેન્નેવ રસ્મવસ્ત્રમલંકૃતિમ્ ॥

વિધવા સ્ત્રીએ સૂક્ષ્મ ઝીણાં વસ્ત્ર તથા અલંકાર પહેરવાં નહિ. વળી ગંગાચાર્યે કહ્યું છે કે;—

મૃતે મર્તરિ યા જીવેદ્ બ્રહ્મચર્યધિવર્જિતા ।

પાતયેત્ સ્વૈરિણી સા તુ નિરયં સકુલત્રયં ॥

જે વિધવા પોતાના પ્રદાયર્થને ખંડિત કરે છે, તે સ્વૈરિ-
ણી વિધવા પોતાના ત્રણ કુળને નરકમાં નાંખે છે.

કાત્યાયનમાં કહ્યું છે કે;—

વિધવા યા મહેન્નારી મુંજીતૈકાદશીદિને ।

તસ્યાસ્તુ સુકૃતં નશ્યેત્ બ્રહ્મહત્યા દિનેદિને ॥ ૧ ॥

ઉપવાસવ્રતાદૌ તુ નિત્યં કાર્યૈયથોદિતં ।

इत्येव नियमैर्युक्ता कर्म कुर्यादनिर्दिष्टम् ॥ २ ॥

ગંધદ્રવ્યસ્ય સંભોગો નૈષકાર્યસ્તયા કચિત્ ।

શ્વેતવસ્ત્રં સદા ધાર્યં અન્યથા રૌરસં વ્રજેત્ ॥ ૩ ॥

જે વિધવા એકાદશીને દિવસે ખાય છે, તેના પોતાના સઘળા પુણ્યનો ક્ષય થાય છે. તેને દિવસે દિવસે પ્રહાહત્યાનું પાપ લાગે છે. આપત્કાળે વ્રત ન થાય તો બાધ નથી. (૧) જે દિવસે વ્રત અથવા ઉપવાસ આવ્યો હોય તે પ્રમાણે કરવા. જગતમાં પોતાની નિંદા થાય, તેવું કર્મ કદી પણ કરવું નહિ. (૨) તેણે કદી પણ ગંધવાળા પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો નહિ. સર્વદા શ્વેત વસ્ત્ર પહેરનાં. જો તેમ નથી કરતી તો તેને પતિ નરકમાં પડે છે. (૩)

કેશરાંજનતાંબૂલગંધપુષ્પત્તિસ્તેવનમ્ ।

ભૂષિતં રંગવસ્ત્રં ચ કાં ચપાત્રે ચ મોજનમ્ ॥ ૧ ॥

દ્વિવારમોજનં ચાક્ષ્ણો રંજનં વર્જયેત્સદા ।

સ્નાત્વા પૂજ્યાંભરચરાં જિતક્રોધાં જિતેન્દ્રિયાં ॥ ૨ ॥

ન કુલકુલકા સાધ્વી તન્દ્રાલસ્યધિવર્જિતા ।

સુનિર્મલા શુભાચારા નિત્યં સંપૂજયેદ્દરિમ્ ॥ ૩ ॥

વિધવાએ કેસર, અંજન, તાંબૂલ, ગંધ તથા પુષ્પાદિ કથું ધારણ કરવું નહિ. રંગીન વસ્ત્ર પહેરવું નહિ, તેમ કાંસાના વાસણમાં ભોજન કરવું નહિ. (૨) સાધ્વી સ્ત્રીએ ઠગાર્ધ કરવી નહિ. નિદ્રા તથા આળસનો ત્યાગ કરવો. સારી રીતે નિર્મળ તથા શુભાચારવાળા થવું. સર્વદા હરિભજનમાં મગ્ન રહેવું. (૩)

મયૂખમાં કહ્યું છે કે;—

યદ્યપિ સ્યાત્ સ્વયં બ્રહ્મા ત્રૈલોક્યકર્ષણક્ષમઃ ।

તથાપિ લૌકિકાચારં મનસાપિ ન લંઘયેત્ ॥ ૧ ॥

સમમાચારિકો ધર્મો જાતિદેશકુલોદ્ભવઃ ।

પ્રામાચારઃ પરિગ્રાહ્યઃ સર્વત્રેવ યથોદિતઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ:—ત્રણ લોકને આધીન કરનાર કદાપિ સમર્થ બ્રહ્મા હોય, તે પણ લૌકિક આચારનું મનથી પણ ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. (૧) પોતાનો દેશ, પોતાની જ્ઞાતિ અને પોતાના કુળમાંથી જે ઉચિત આચાર તથા પોતાના ગ્રામ્યના આચારનું સેવન કરવું. પણ પોતાને માટે કોઈપણ પ્રકારનું ખરાબ બોલાય, તે આપતનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. (૨)

ઉપર પ્રમાણે જે વિધવા સ્ત્રી ધર્મ પાળશે, તેનો બેલી ધંધર થશે. વિષ કરતાં વિષયો વધારે ઝેરી છે તથા દુઃખ આપનારા છે. વિષપાન કરનારના જીવનનો અંત આવે છે, પણ વિષયો સેવવાથી ભયોભવના કલ્યાણનો નાશ થાય છે.

માટે દરેકે આય' ભગિનીએ ઉપર કહેલા ધર્મોનું પાલન કરી વર્તવું, એ જ હિતાવહ છે.

વિષયો તરફ વધુ ન દોરવાય, તે માટે સદ્વર્તનશીલ મારી ભગિનીઓને તથા તેમાં મુખ્ય તો વિધવા બહેનોને માટે અહીં વૈરાગ્ય સંબંધી કેટલાંક વચનો મૂકવાં, તે અયોગ્ય સ્થાને નહિ ગણાય.

વૈરાગ્ય ઉપદેશ.

અયમવિચારિત્ત્વારુતયા સંસારો માતિ રમણીયઃ ।

અત્ર પુનઃ પરમાર્થદશાં કિમપિ ન સારો રમણીયઃ ॥

અર્થઃ—માયાથી અંધ થએલ સ્ત્રી કે પુરૂષ આ સંસાર અતિ રમણીય છે, એમ માને છે. પણ વિવેકી લોક આ સંસારમાં કાંઈ પણ સાર અથવા રમણીય જોતા નથી.

આત્મજ્ઞાનવિવેકનિર્મલધિયઃ કુર્વન્ત્યદ્વો દુષ્કરં ।

યન્મુચ્ચત્યુપભોગમાઙ્ગ્યપિ ધનાન્યેકાન્તતો નિઃસ્પૃહાઃ ॥

ન પ્રાપ્તાનિ પુરા ન સંપ્રતિ ન ચ પ્રાપ્તૌ દ્વદ્વપ્રત્યયાઃ

વાઙ્છામાત્રપરિગ્રહાણ્યપિ વયં ત્યક્તું ન તાનિ ક્ષમાઃ ॥

અર્થઃ—આત્મજ્ઞાન તથા વિવેકવડે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મહાત્માઓએ કેવું કઠિણ કામ આદર્યું છે. કારણકે તેઓ નિઃસ્પૃહી થઈ લોગને આપવાવાળા ધનનો પણ તેઓએ ત્યાગ કર્યો છે. અમે જે ધન લાલસા માત્ર છે, તેને પણ છોડી દેવા સમર્થ નથી. આ લાલસા પ્રાપ્ત થઈ નથી, પૂર્વે પણ પ્રાપ્ત

થઈ ન હતી, તેમ ક્યારે તે પૂરી થાય છે, તેનો પણ નિશ્ચય નથી.

આવા જ પ્રસંગને લઈ યાજ્ઞવલ્કય મુનિને એક વેળા એકાંતમાં બેઠાં બેઠાં વિચાર આવ્યો કે, મને પૌત્રો થયા તેમ મારા પ્રશિષ્યો છે, છતાં મારી ભોગલાલસા તૃપ્ત થઈ નથી. માટે હવે મારે સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યસ્ત દિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ.

હું પ્રથમ વશંપાયનનો શિષ્ય હતો. હું સઘળામાં મોટો શિષ્ય હતો. એક વેળા સઘળા ઋષિઓ સુમેરૂ પર્વત પર એકઠા થયા હતા, તેવામાં બધા ઋષિઓએ એવા સપથ લીધા હતા કે, જે સુમેરૂ પર્વતપર નહિ જાય, તેને બ્રહ્મહત્યાનો દોષ લાગશે. કમનસીબને યોગે મારા ગુરૂ વૈશંપાયન જઈ શક્યા નહિ. આથી તેને બ્રહ્મહત્યાનો દોષ લાગ્યો. બધા શિષ્યોમાં હું મોટો હોવાથી મેં મારા ગુરૂને કહ્યું કે, આપશ્રી અત્યંત વૃદ્ધ છો. માટે આપની બ્રહ્મહત્યાના દોષનું હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ. આ વખતે મુનિની ખુદ્ધિ બ્રહ્મહત્યાના દોષથી દૂષિત થયેલી હોવાથી તેના મનમાં એમ આવ્યું કે, યાજ્ઞવલ્કય અભિમાની થઈ એમ કહે છે કે, તમારાથી દોષ નિવારણ નહિ થઈ શકવાથી હું તમારા દોષનું નિવારણ કરીશ આવો અભિમાની શિષ્ય મારે જોઈએ નહિ. આથી મુનિએ મને કહ્યું કે, તું મારી પાસેથી જે બ્રહ્મવિદ્યા શીખ્યો છે, તે બ્રહ્મવિદ્યા તું મને પાછી આપી દે. મેં મુનિના ઘણા કાલાવાલા કર્યા, પણ મુનિ એકના બે થયા નહિ. આખરે મુનિએ શીખવેલી બ્રહ્મવિદ્યા મેં ઓકી કાઢી. આથી હું કેવળ મૂર્ખ જેવો પાછો થઈ ગયો. મારી ઓકી કાઢેલી બ્રહ્મવિદ્યા ઋષિઓએ તેતર પક્ષીનું રૂપ લઈ ગ્રહણ કરી. કારણ મનુષ્ય શરીરથી

ઐકેલું ચટાય તો દોષ લાગુ પડે. આથી તે ઋષિઓએ તેતર પક્ષીતું રૂપ લઈ પ્રદ્ધવિદ્યા ગ્રહણ કરી. આથી તે ઋષિઓ તેત્તિરીય શાખાના નામથી ઓળખાયા. હવે મને કેવળ ગાયત્રી મંત્રનો ઉપનીત સંસ્કાર વખતે જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેજ આવડતો હતો. આ મંત્રવડે મેં સૂર્યોપાસના કરવા માંડી. કેટલાક વર્ષ સૂધી જળમાં ઉભા રહી મેં સૂર્યની ઉપાસના કરી, કેટલાક વર્ષ સૂધી પાંદડાનો આહાર કરી રહ્યો, કેટલાક વર્ષ સૂધી કેવળ પવનનો આહાર કરી રહ્યો. આ રીતે સૂર્ય ભગવાનની ઉપાસના કરવાથી શ્રી સૂર્યભગવાન મારા પર પ્રસન્ન થયા તથા તેમણે મને સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં. શ્રી સૂર્યભગવાને મને કહ્યું કે, હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. તારે જે માંગવું હોય તે માંગ મેં કહ્યું કે, મેં પ્રથમ વૈશંપાયન પાસેથી પ્રદ્ધવિદ્યા ગ્રહણ કરી હતી. પણ હવે હું દેવલોક પાસેથી પ્રદ્ધવિદ્યા ગ્રહણ કરવા ઇચ્છું છું. માટે આપ મને પ્રદ્ધવિદ્યાનો ઉપદેશ કરો. સૂર્યભગવાને મને અનેક લોગ વિલાસો આપવા કહ્યું, પણ તેમાં નહિ લલચ્યાતાં મેં તો કેવળ પ્રદ્ધવિદ્યા જ માંગી. આથી આખરે શ્રી સૂર્યભગવાને મને પ્રદ્ધવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો જ્યારે યાજ્ઞવલ્કયને પૂર્ણ પ્રદ્ધવિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે તેમને પ્રદ્ધાયર્થાશ્રમમાંથી એકદમ સંન્યસ્તાશ્રમને અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા થઈ. સૂર્યભગવાને આથી યાજ્ઞવલ્કયને કહ્યું કે, તું મારો શિષ્ય થયો છે. માટે તારે મને ગુરુ દક્ષિણા આપવી જોઈએ. મેં કહ્યું કે, આપ જે કહો તે ગુરુદક્ષિણા હું આપવા તૈયાર છું. સૂર્યભગવાને કહ્યું કે હું ગુરુદક્ષિણામાં તારી પાસે એટલું માગી લઉં છું કે, તારે પ્રદ્ધાયર્થાશ્રમમાંથી એકદમ સંન્યસ્ત લેવું નહિ, પણ તારે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવો. આથી ન છૂટકે યાજ્ઞવલ્કયને ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવો પડ્યો. ગૃહસ્થાશ્રમમાં હું ત્યાર પછી

એવો આસક્ત થઇ બેઠો કે, બેઠ વખતે એકાંતમાં બેઠાં તેમને પસ્તાવો થવા લાગ્યો કે;

હું કેવો દુભોગી છું કે, પ્રથમ હું બ્રહ્મચર્યમાંથી સંન્યસ્ત હોવા તૈયાર થયો તથા હાલ શ્રી સૂર્ય ભગવાને ગૃહસ્થાશ્રમ મંડાવ્યા પછી હું તેમાં જ પડી રહ્યો છું, પણ સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરવા મને ઈચ્છા થતી નથી. આ જ વખતે તેણે પોતાની બે સ્ત્રી મૈત્રેયી તથા કાત્યાયનીને બોલાવી તથા તેમને કહ્યું કે, હું હવે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવા માંગું છું. માટે મારી પાસે જે પૈસા છે તે તમો બેઠને હું વહેંચી આપું છું. આથી તમો જીવશો ત્યાંસૂધી તમે સુખચેતથી તમારું જીવન ગાળી શકશો. તમને કોઈપણ પ્રકારની દુનિયામાં અડચણ આવશે નહિ. આ સાંભળી કાત્યાયની તો મૌન થઇ બેસી રહી. પણ મૈત્રેયી બોલી ઉઠી કે, આપ સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરો છો તથા આ ધન અમને આપી જાઓ છો. પણ આ ધનથી અમને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થશે કે અમારો ઢેહ રહેશે ત્યાં સૂધી જ આ ધનવડે સુખની પ્રાપ્તિ રહેશે ? યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું છે કે, શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ માટે આ ધન નથી. પણ તેને માટે તો બ્રહ્મવિચારરૂપી ધન જ છે. આ સાંભળી મૈત્રેયી બોલી ઉઠી કે, મને આપ તે બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરશો. પછી યાજ્ઞવલ્કયે પોતાની પત્ની મૈત્રેયીને બ્રહ્મવિદ્યા સંબંધી નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો:-

યાજ્ઞવલ્કય:-તું બે, કે જે શબ્દ સ્પર્શવાળા અર્થો છે, તે અનર્થરૂપે છે તથા તે શરીરને વિશે સ્થિતિ કરી રહેલા છે. આ સ્પર્શાદિ અર્થવિશે જે આસક્ત છે, તે ભૂતાત્મા પરમપદનું સ્મરણ કરી શકતો નથી. તપના સામર્થ્યથી

સત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, સત્વથી મનની પ્રાપ્તિ થાય છે, મનવડે આત્મોપલક્ષિ થાય છે તથા આત્મસાક્ષાત્કાર થવાથી તેની પુનરાવૃત્તિ થતી નથી. જેવી રીતે કાષ્ઠ વિનાનો અગ્નિ પોતાની ઉત્પત્તિ વિશે શમી જાય છે, તેજ પ્રમાણે વાસનાનો ક્ષય થવાથી ચિત્તનું પોતાની યોગિ વિશે શમન થાય છે. મન જ્યારે પોતાના સ્થાનને વિશે શાંતિ પામેલું હોય છે ત્યારે તે સત્યપ્રતિ ગમન કરે છે, પણ જ્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી તે મન મુગ્ધ બનેલું હોય છે ત્યારે કર્મને વશ થવાથી અનૃતરૂપે થાય છે. ચિત્ત એ જ સંસાર છે. તેનું પ્રયત્નવડે શોધન કરવું જોઈએ. જ્યારે ચિત્ત તન્મયતાને પામે છે ત્યારે તે સનાતન માર્ગને અવલંબેલું કહેવાય છે. ચિત્તના પ્રસાદવડે શુભાશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. જેની સ્થિતિ પ્રસન્નાત્મામાં છે, તે અવ્યય સુખને ભોગવે છે. જ્યારે પ્રાણીનું ચિત્ત આસક્તિવાળું થાય છે ત્યારે તે વિષયોમાં લુપ્ત બને છે. જો તે ધ્વજમાં આસક્ત થાય છે તો તે બંધનથી મુક્ત થાય છે. હૃદયકમળમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. આ પરમાત્મા સાક્ષીરૂપે છે તથા તે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા અને પરમ પ્રેમનો વિષય છે. તે મન તથા વાણીનો અવિષય છે તથા તે અક્ષયરૂપ છે. તે સત્તામાત્ર પ્રકાશના એક પ્રકાશકરૂપે છે તથા તે સર્વ ભાવનાનું અતિક્રમણ કરનાર છે. તે નહિ ત્યાગ કરવાયોગ્ય તથા સામાન્ય અને વિશેષ ભાવોથી રહિત છે. તે નહિ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, ધ્રુવ, અત્યંત ગંભીર, તેજ તથા તમથી રહિત, સંકલ્પના અભાવરૂપ, આભાસથી રહિત તથા મૌક્ષના સ્થાનરૂપ છે. તે નિત્ય, શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત સ્વભાવવાળા, સત્યરૂપ, સૂક્ષ્મ, વિભુ-રૂપ, અદ્વિતીય, આનંદના સાગરરૂપ, પરમરૂપ, સોહમસ્મિ એ નામવાળા તથા સંશયથી રહિત છે. આનંદરૂપ, સ્વાશ્રયને

વિશે રહેલ, આશારૂપી ઠાકિનીનો નાશ કરનાર તથા સર્વ પ્રકારના સંગથી રહિત એવા મારે વિશે તેમજ જગતને માયા-રૂપે જોનારા મારેવિશે, જંતુ કેવી રીતે પ્રવેશ કરી શકે ? વણાશ્રમ તથા આચારથી યુક્ત અજ્ઞાનીઓ પોતપોતાના કર્માનુસાર ફળને મેળવે છે. જેઓ વણાદિ ધર્મનો ત્યાગ કરે છે, તે પુરૂષો સ્વાનંદને વિશે તૃપ્ત થાય છે. વણાશ્રમ ધર્મ તથા અવયવયુક્ત પોતાનું સ્વરૂપ આદિમાં અને અંતમાં વ્યર્થ છે. વળી પુત્રાદિ દેહવિશે અભિમાનથી જે રહિત થાય છે, તે સુખ કરવાવાળા અનંતને વિશે સ્થિતિ કરે છે. એક સમયપર મૈત્રેય નામના મુનિ કૈલાસપ્રતિ ગયા. ત્યાં જઈ મહાદેવને કહેવા લાગ્યા, હે ભગવન ! મને પરમ તત્ત્વ રહસ્યનો ઉપદેશ કરશો. મહાદેવ બોલ્યા; દેહ દેવતાના સ્થાનરૂપ છે. તે જીવ તથા શિવરૂપ છે. અજ્ઞાનરૂપી નિર્માલ્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તથા 'સોહ-તે ને હું' એક છીએ ' એવી રીતની ભાવનાથી પૂજન કરવું જોઈએ. અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર થવો, તે જ્ઞાનરૂપે છે. મન કોઈ પણ પ્રકારના વિષયથી રહિત કરવું, તે ધ્યાન છે. મનમાંથી દોષોનો ત્યાગ કરવો, તે સ્નાનરૂપે છે તથા ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો તે શૌચરૂપે છે. તેણે બ્રહ્મરૂપી અમૃતનું પાન કરવું જોઈએ, દેહના રક્ષણ અર્થેજ ભિક્ષા કરવી જોઈએ તથા દ્વૈતથી રહિત એવા એકાન્ત સ્થાનમાં તેણે રહેવું જોઈએ. આ રીતે જ્ઞાનીએ ચાલવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. મૈત્રીયી:—હે ભગવન ! દેહ શું કરવાથી પવિત્ર થાય છે ? મુનિ:—આના સંબંધમાં હું કહું તે સાંભળ. માતા તથા પિતાના મળવાળું, ઉત્પત્તિ તથા મરણ ધર્મવાળું તથા સુખદુઃખના સ્થાનરૂપ હોવાથી અપવિત્ર આ દેહનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ. આ

દેહ ધાતુથી બંધાયેલો છે, મહા રાગવાળો છે, પાપના આશ્રય-
રૂપ છે તથા અશાશ્વત છે. તે વિકાર તથા આકારથી
પૂર્ણ થાય છે. તેનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ.
આ દેહમાં કુદરત રીતે ઉત્પન્ન થયેલા મલોનો નવદ્વારવડે
આવ થયા કરે છે. તે દુર્ગંધવાળો તથા નઠારા મળવાળો છે.
આનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ. જનનાશૌચ તથા
મરણશૌચવાળા દેહનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન કરવું જોઈએ.
આ તો હું છું તથા આ મારો દેહ છે, એ રીતના અભિ-
માનવાળું શરીર છે. વળી વિઠા, મૂત્ર, લાળ આદિ દુર્ગં-
ધોનો ત્યાગ કરવાવાળું છે. લૌકિક રીતિએ મૃતિકા તથા
જળવડે તે શુદ્ધ તથા પવિત્ર થાય છે. પણ વાસ્તવિક રીતે
ચિત્તની શુદ્ધિથી જ દેહ શુદ્ધ થાય છે તથા ત્રણ પ્રકારની
વાસનાનો ક્ષય થવાથી તે શૌચ થાય છે. જ્ઞાનરૂપી મૃતિકા
તથા વરાગ્યરૂપી જળવડે ક્ષાલન કરવાથી દેહ પવિત્ર બને
છે. ભિક્ષારૂપે અદ્વૈત ભાવના છે, પણ દ્વૈત ભાવના ભક્ષણ
કરવા યોગ્ય નથી. શુદ્ધ તથા શાસ્ત્રના કહેવામાં આવેલા ભાવ-
વડે ભિક્ષુકની ભિક્ષા કહેવામાં આવે છે. અધિકારી સંન્યાસ
ગ્રહણ કર્યા પછી પોતાના દેશનો ત્યાગ કરે છે. જેમ ચાર
હોય તે કારાગારમાંથી છૂટે છે ત્યારે સગાંથી દૂર જઈ
વસે છે તેમ સંન્યાસીએ દૂર જઈ વસવું જોઈએ.
અહંકારરૂપી પુત્રનો, સંપત્તિરૂપી ભાઈનો, મોહરૂપી
મંદિરનો તથા આશારૂપી પત્નીનો જ્યારે ત્યાગ કરવામાં
આવે છે ત્યારે તે અવશ્ય મુક્ત થાય છે. મોહ કરવાવાળી
માતા જેની નાશ પામી છે તથા જ્ઞાનરૂપી મુત જેને ઉત્પન્ન
થયો છે, જેને આ બે રીતના આશ્રયની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે
તેણે સંધ્યાની શા માટે ઉપાસના કરવી? હૃદયાકાશમાં

ચિત્તરૂપી સૂર્ય સર્વદા પ્રકાશે છે, જે અસ્તને પામતો નથી તેમજ ઉદયને પામતો નથી, તો પછી સંધ્યાની ઉપાસના શા માટે કરવી જોઈએ ? સર્વ એક તથા અદ્વયરૂપે છે, એ પ્રમાણે ગુરૂના ઉપદેશથી જે નિશ્ચય થયો છે, તેજ એકાંત સ્થળ છે. મઠ અથવા તો અન્ય વનની આવશ્યકતા નથી. જેઓ સંશય લાવથી રહિત છે, તેઓને મુક્તિ છે; પણ સંશયયુક્ત મનવાળાની મુક્તિ એક જન્મે કે અનેક જન્મે પશ્ચ નથી, માટે વિશ્વાસ મેળવવો જોઈએ. કર્મનો ત્યાગ, એ સંન્યાસ નથી. જીવાત્મા તથા પરમાત્માની એકતા થવી, એ જ સંન્યાસ છે. સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓ, જેને ઓડેલાના આહાર સરખી છે, તેજ સંન્યાસને વિશે અધિકારવાળો છે તથા તેને પોતાના દેહનું અભિમાન હોતું નથી. જ્યારે મનવડે સર્વ વસ્તુમાં વૈરાગ્ય થાય છે ત્યારેજ અધિકારીએ સંન્યાસ ધારણ કરવો, નહિ તો તે પતિત થાય છે. દ્રવ્યની લાલસાથી તેમજ અન્ન વસ્ત્રની લાલસાથી અથવા તો પ્રતિષ્ઠાને અર્થે જે સંન્યાસ લે છે, તે ઉભય લોકથી બ્રૂટ થાય છે તથા તેને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તત્ત્વજ્ઞાનનું ચિંતન એ ઉત્તમ છે, શાસ્ત્રનું ચિંતન એ મધ્યમ છે, મંત્રનું ચિંતન એ અધમ છે તથા તીર્થનું બ્રમણ એ અધમમાં અધમ છે. જેમ જળમાં પ્રતિબિંબિત થયેલા વૃક્ષના ફળનો સ્વાદ વૃથા છે, તેમ અનુભવવિના બ્રહ્મમાં હર્ષ થવો વૃથા છે. ત્યાગ વિના પણ જે યતિને મધુકરીરૂપી માતા છે, વૈરાગ્યરૂપી પિતા છે, શ્રદ્ધારૂપી સ્ત્રી છે તથા જ્ઞાનરૂપી પુત્ર છે તે મુક્ત છે. ધનવડે જે મોટા છે, વયવડે જે મોટા છે તેમજ વિદ્યાવડે જે મોટા છે, તે સર્વે જ્ઞાનવડે જે મોટા છે, તેના શિષ્યરૂપે તથા શિષ્યના પણ દાસરૂપે છે. માયાવડે જેમનાં ચિત્ત મૂક

બનેલાં છે તથા આત્મારૂપી મને પૂર્ણપણે જેણે પ્રાપ્ત કર્યો નથી તેવા દેવો કાગડાની માફક ક્ષુભિત ઉદરને પૂરવા માટે ભમે છે. પાષાણ, સુવર્ણ તથા મૃત્તિકાથી બનેલા દેહમાં બાહ્ય પૂજા સુસુક્ષ્મને પુનર્જન્મ તથા ભોગ કરવાવાળી છે. માટે યતિએ પોતાના હૃદયનું જ અર્ચન કરવું તથા પુનર્જન્મ ન થવા માટે બાહ્યાર્ચનનો ત્યાગ કરવો. સમુદ્રમાં પાણીથી ભરેલો ઘડો અંદરથી પૂર્ણ છે તથા બહારથી પણ પૂર્ણ છે, તેજ પ્રમાણે આકાશમાં રહેલ કુંભ અંદરના ભાગમાં શૂન્ય છે તથા બહારના ભાગમાં શૂન્ય છે. ગ્રાહ્ય ભાવરૂપે તું માથા, તેમ આહકાત્મારૂપે માથા. હે મૈત્રેયી! સઘળી ભાવનાનો ત્યાગ કરી જે શેષરૂપે છે તે રૂપે તું થા. વાસનાના ત્યાગ સાથે દ્રષ્ટા, દર્શન તથા દશ્યભાવનો તું ત્યાગ કર. દર્શનમાં પ્રથમથી જ આભાસરૂપે રહેલા આત્માનું જ કેવળ તું અવલંબન કર. સર્વ સંકલ્પો શાંત થયા છે એવી શિલાના સરખી જે સ્થિતિ છે, તે જાગ્રત તથા નિદ્રાવસ્થાથી રહિત છે. તે જ શ્રેષ્ઠ સ્થિતિ છે. પરરૂપે હું છું, બ્રહ્મરૂપે હું છું, પ્રભાવરૂપે હું છું, સર્વ લોકના ગુરૂરૂપ હું છું, સર્વ લોકમાં હું છું, સિદ્ધરૂપે હું છું, પરમરૂપે હું છું, નિત્યરૂપે હું છું, વિમલરૂપે હું છું, વિજ્ઞાનરૂપે હું છું, વિશેષરૂપે હું છું, સોમરૂપે હું છું, સકલરૂપે હું છું, શુભરૂપે હું છું, શોકથીરહિતરૂપે હું છું, જૈતન્યરૂપે હું છું તથા સમરૂપે હું છું. હું માન તથા અપમાનથી રહિત છું, હું નિર્ગુણરૂપે છું, શિવરૂપે હું છું, હું દેવ તથા અદેવથી રહિત છું, હું દ્વંદ્વથી રહિત છું તથા તે હું પોતે છું. ભાવ તથા અભાવથી રહિત હું છું, વાણીથી રહિત હું છું. કાંતિરૂપે હું છું, શૂન્ય તથા અશૂન્યના પ્રભાવરૂપે હું છું તથા શોભન અને અશોભનરૂપે હું છું. તુલ્ય તથા

અતુલ્યથી રહિત હું છું, નિત્ય, શુદ્ધ તથા સદાશિવરૂપે હું છું. સર્વ તથા અસર્વથી રહિતરૂપે, સાત્વિકરૂપે, તથા સદારૂપે હું છું. એક સંખ્યાથી રહિતરૂપે, દ્વિસંખ્યારૂપે, સદ્ તથા અસદ્થી રહિતરૂપે તથા સંકલ્પથી રહિતરૂપ હું છું. અનેક આત્માના ભેદોથી રહિતરૂપે, અખંડાનંદરૂપે હું છું. ભિન્નરૂપે હું નથી, દેહાદિથી રહિતરૂપે હું છું. આશ્રય તથા અનાશ્રયથી રહિતરૂપે, આધારથી રહિતરૂપે, બંધમોક્ષાદિથી રહિતરૂપે, તથા શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપે હું છું. ચિત્તાદિ સર્વથી રહિતરૂપે, પરમરૂપે, પરાત્પરરૂપે, વિચારરૂપે તથા વિચારથી રહિતરૂપે હું છું. હું જ સનાતન અકાર, ઉકાર તથા મકારરૂપે છું. ધ્યાતા, ધ્યાન તથા ધ્યેયથી રહિતરૂપે હું છું. સર્વ પૂર્ણરૂપે, સન્નિવિહાનંદ લક્ષણરૂપે, સર્વ તીર્થ સ્વરૂપરૂપે, પરમાત્મારૂપે તથા શિવરૂપે હું છું. લક્ષ્ય તથા અલક્ષ્યથી રહિતરૂપે, લયથી રહિતરૂપે, માતા, માન તથા મેયથી રહિત શિવરૂપે હું છું. હું જગતરૂપ નથી, સર્વના દ્રષ્ટારૂપ, નેત્રાદિથી રહિતરૂપે, વૃદ્ધરૂપે, શાનીરૂપે, પ્રસન્નરૂપે તથા પરરૂપે હું છું. સર્વ ઇન્દ્રિયોથી રહિતરૂપે, સર્વ કર્મના કરનારરૂપે, સર્વ વેદાન્તથી તૃપ્તરૂપે તથા સુલભરૂપે હું છું. સુહિત તથા અસુહિતરૂપે, સર્વ મૌનના રૂગરૂપે, ચિન્માત્રરૂપે, તથા ચિન્મયરૂપે હું છું. હીનરૂપે, સ્વલ્પરૂપે, હૃદય અંશિથી રહિતરૂપે તથા હૃદયકમળના મધ્યમાં રહેલો હું છું. છ વિકારથી રહિત, છ કોશથી રહિત, છ શત્રુથી હરિત, અંદરના કરતાં બધારે અંદરરૂપ હું છું. દેશ તથા કાળથી રહિતરૂપે, દિશારૂપી વસ્ત્રથી સુખી એવો હું છું. મારા સિવાય અન્ય કાંઇ નથી. હું વિમુક્ત છું તથા નકારથી રહિત છું. અખંડકાશરૂપે, અખંડાકારરૂપે, પ્રપંચથી મુક્ત ચિત્તવાળો તથા પ્રપંચથી રહિતરૂપે હું છું. સર્વ પ્રકાશરૂપે, ચિન્માત્ર

જ્યોતિરૂપે, ત્રણ કાળથી રહિતરૂપે, તથા કામાદિથી રહિતરૂપે હું છું. કાયિકાદિ દોષોથી રહિત, નિશુલ્લ, કેવળ એકરૂપ, સુકિતથી રહિત, સુકલરૂપે, તથા ચોક્ષથી રહિતરૂપે હું છું. સત્ય તથા અસત્યાદિથી રહિતરૂપે તથા સર્વદા સન્માત્રથી રહિતરૂપે હું નથી. ગંતવ્ય અર્થાત જવા યોગ્ય સ્થાનથી રહિતરૂપે, ગમનાદિથી રહિત હું છું. સમરૂપે, શાંતરૂપે, પુરુષોત્તમરૂપે, તથા સ્વાનુભવરૂપે હું છું, એમાં સંશય નથી.

હે મૈત્રેયી ! આ પ્રમાણે સર્વમાં હું સ્વરૂપ આત્માનો નિશ્ચય કરવો.

મૈત્રેયી:-હે સુનિ; આપે મને બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રથમ ઉપદેશ કેમ ન કર્યો.

સુનિ:-હે મૈત્રેયી ! આ સંસારના જન્મ મરણાદિ દુઃખો જોઈ તું ઉન્નત પુરુષની માફક રહેતી હતી. જેમ ગાયનો વાછરડો મરી જવાથી તે સર્વદા શોકાતુર રહે તેમ તું સર્વદા ગૃહસ્થાશ્રમ વખતે શોકાતુર રહેતી. હું જાણતો હતો કે તે વખતે તને વિચાર આવતો હતો કે, હું દેહાદિના સમૂહરૂપ છું અથવા તેથી ભિન્ન છું. વળી દેહાદિ સમૂહથી ભિન્ન વિશે પણ હું જરૂર છે છું કે ચતુર્થરૂપે છું. હું આ લોકમાં કેવા કારણને લઈ આવી હોઈશ. મરણ પછી કયા સ્થાનવિશે સ્થિતિ થશે, મારા પતિનું સ્વરૂપ કેવું હશે. વળી જે દુઃખ થાય છે તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? જે સુખ થાય છે તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? વળી ચક્ષુવડે જે સ્થાવર જંગમાત્મ વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે ? આવી વસ્તુ તારા મનમાં હંમેશા ચાબાતી હતી. તે હું સારીરીતે જાણતો હતો. પણ મૂઢવ્યા-

શ્રમની સિદ્ધિ થવા માટે હું તેને પ્રહરિવિદ્યાનો ઉપદેશ કરતો ન હતો. હે મૈત્રેયી ! આ શરીરને ખાળ, ચીવન તથા વૃદ્ધ આદિ ત્રણ અવસ્થાઓમાં રોગ, દ્રેષ, મોહ, શોક તથા આસક્તિ આદિ વિકારોથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખ થાય છે. શરીરમાં આત્માના પ્રવેશ તથા જવાબડે ભય ઉત્પન્ન થાય છે. આ લયને લીધે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ જે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં થાય છે, તે દેહના સંબંધથી જીવને થાય છે. માટે સઘળા દુઃખનું કારણ શરીરનો સંબંધ છે. પોતાના જ શરીરમાં ‘માફ’ તાફ’ એવા અભિમાનથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. જે કે આત્મા તે સર્વ રોગથી રહિત તથા નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે, છતાં અવિદ્યાથી થયેલા દોષોથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો થાય છે. આથી સંગ, તે જ સર્વ અનર્થનું કારણ છે. જેમ પાણીનો શીતળતાનો ગુણ સ્વભાવથી છે, છતાં અગ્નિ આદિનો તેને સંબંધ લાગવાથી તેને ઉષ્ણતા આવે છે, તેમ શરીર સંબંધથી દુઃખાદિભાવ થાય છે. હે મૈત્રેયી ! આત્માનું જ્ઞાન, તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિનું કારણ છે. ધનમાં જે આસક્ત છે, તેનું ચિત્ત આત્મજ્ઞાનમાં કદી લાગતું નથી. જ્યાંસૂધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાંસૂધી આત્મજ્ઞાનમાં ચિત્ત લાગતું નથી. અજ્ઞાનતાને લીધે અજ્ઞાનતાના કાર્યરૂપ સુક્ષ્મ શરીરનો કદી નાશ થતો નથી. બળી પુણ્ય તથા પાપ ક્રમો રહેવાથી સ્થૂળ શરીરની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થવાની. સ્થૂળ શરીરને લીધે પુણ્ય તથા પાપવાળા ક્રમોનુસાર સુખ તથા દુઃખની પ્રાપ્તિ પણ અવશ્ય થવાની. આ રીતના પૂર્વના સંસ્કાર અશ્વના પ્રારબ્ધને લઈ જીવનો ફરી જન્મ થાય છે. આ રીતે આત્મજ્ઞાન વિનાનો જ્ઞાની જીવ, કંટીના મંત્રવી માફક સંસારચક્રમાં ભટક્યા કરે છે. હે મૈત્રેયી ! તે ધનનો

ત્યાગ કર્યો તથા મોક્ષરૂપ અમૃત મેળવવા તું મને પૂછે છે. આથી મને ઘણો આનંદ થાય છે. પુત્રરૂપ સ્ત્રીમાં પુરૂષ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી સ્ત્રીને જાયા કહેવામાં આવે છે. તું જ મારી ખરી જાયા છે. જન્મતમાં જેટલી સ્ત્રીઓ છે, તે અન્ન તથા વસ્ત્ર ભૂષણાદિ પદાર્થની યાચના કરી, પોતાના પતિને અનેક પ્રકારના કલેશ ઉત્પન્ન કરે છે. આ રીતની સ્ત્રીઓને જાયા, એ નામ આપવું યોગ્ય નથી. તેઓ જાયા અથવા લલના, એ નામને લાયક છે. જેમ મેં ધનનો ત્યાગ કર્યો છે, તેમ તેં પણ ધનનો ત્યાગ કરી, તું મને આત્માના સ્વરૂપ વિશે પૂછે છે. હે પ્રિયા ! તને હું પતિ પ્રિય છું તથા મને તું જાયા પ્રિય છે. આ તો અનુભવસિદ્ધ છે. પણ મારી પ્રીતિ તારા શરીર વિશે છે, તે તારા સુખ માટે નહિ, પણ મારા પોતાના આત્માના સુખ માટે મારી તારામાં પ્રીતિ છે. તે જ રીતે તારી પ્રીતિ મારે વિશે જ છે, તે હું પતિના સુખને માટે નહિ, પણ કામની શાંતિ તથા વસ્ત્ર ભૂષણાદિ મેળવવાના સુખ માટે છે.

મૈત્રેયી:-સ્ત્રી પોતાના સુખને માટે પતિપર પ્રીતિ કરે છે, એમ કેવી રીતે જાણી શકાય ?

યાજ્ઞવલ્કય:-હે મૈત્રેયી ! પતિના સુખ માટે સ્ત્રી પ્રીતિ કરતી હોય તો જ્યારે પતિ અન્ય સ્ત્રીમાં આસક્તિ રાખે છે ત્યારે તેની સ્ત્રી પતિમાં પ્રતિકૂળ બને છે. જન્મતમાં કોઈ પણ સ્ત્રી પોતાના પ્રતિકૂળ પતિપર પ્રીતિ કરતી નથી. જો પતિ અનુકૂળ હોય, તોજ સ્ત્રી તેને વિશે પ્રીતિ કરે છે. આથી જણાય છે કે, સ્ત્રીઓ પોતાના સુખ વાસ્તે પતિપર પ્રીતિ કરે છે, નહિ કે પતિના સુખને માટે. તેમજ પતિ સ્ત્રીના

સુખને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રીતિ કરતો નથી, પણ પોતાના કામરૂપ અગ્નિને શમાવવા તથા અન્નપાનાદિ વ્યવહારનું સુખ મેળવવા સ્ત્રીમાં પ્રીતિ રાખે છે. જો સ્ત્રીના સુખ અર્થે પતિ પ્રીતિ કરતો હોય તો જ્યારે સ્ત્રી વ્યભિચારાદિ કર્યોને લીધે પતિને પ્રતિકૂળ થાય છે ત્યારે પતિની પ્રીતિ તેનાપર હોવી જોઈએ. અર્થાત્ પતિની પ્રીતિ અનુકૂળ જાયામાં થાય છે, પણ પ્રતિકૂળ જાયામાં થતી નથી. જેમ સ્વભાવથી મધુર શર્કરા અમધુર એવા આપણા શરીરનો સંબંધ કરી, તેને મધુર બનાવે છે. માટે શર્કરા અતિશય મધુર કહેવાય છે. તેમ આપણા આત્મા આ શરીર આદિ અપ્રિય પદાર્થને ગ્રહણ કરી તેને પ્રિય બનાવે છે; માટે આ આત્મા સૌથી અધિક પ્રિય છે. જેમ સ્ત્રીને પોતાના સુખ અર્થે પતિ પ્રિય છે, તેમ પુત્ર સુવર્ણાદિ ધન, ગાય આદિ પશુઓ, બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિય આદિ જાતિઓ, ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ તથા જગતમાં જે પદાર્થ છે, તે સર્વની પુત્રાદિ પદાર્થમાં પ્રીતિ હોય છે, તે પુત્રાદિના સુખ માટે નહિ, પણ પોતાના સુખ માટે છે. જો પુત્રાદિમાં પુત્રના પોતાના સુખ માટે પ્રીતિ હોય તો જ્યારે પુત્ર પ્રતિકૂળ વર્તે ત્યારે તેનામાં પ્રીતિ ઓછી થવી જોઈએ નહિ. કેમપણ પ્રતિકૂળ પદાર્થપર પ્રીતિ કરતું નથી. પણ આત્માના સુખ માટે સર્વને પોતાને અનુકૂળ પદાર્થ પર પ્રીતિ થાય છે. મૈત્રેયી:—હે ભગવન! પતિ, સ્ત્રી તથા પુત્ર આદિ જેટલું જગત્ છે, તેને પ્રતિકૂળ વસ્તુ સુખરૂપે હોતી નથી, પણ અનુકૂળ વસ્તુ જ સુખરૂપે હોય છે, તો પછી આનંદ સ્વરૂપ આત્માને આ જગત્ પ્રિય નહિ, પણ અપ્રિય જ લાગવું જોઈએ. પણ અપ્રિય જગત નથી લાગતું, તેનું શું કારણ?

માનવલોક્ય:—આનંદસ્વરૂપ આત્માવિના પેતિ આદિ જેટલા પદાર્થો છે, તે સ્વભાવથી પ્રિય પણ નથી, તેમ અપ્રિય પણ નથી. પણ જેટલા પદાર્થ પોતાના આત્માને સુખના સાધનરૂપે લાગે છે, તેટલા પદાર્થ પ્રિય લાગે છે તથા જે પદાર્થ આત્માને દુઃખના સાધનરૂપે લાગે છે, તેટલા પદાર્થ અપ્રિય લાગે છે. અર્થાત્ સૌથી પ્રિય જે આત્મા છે, તેને અર્થેજ સર્વ પદાર્થોમાં કેટલાક પદાર્થ અપ્રિય, કેટલાક પ્રિય તથા કેટલાક વધારે પ્રિય લાગે છે. આત્મસ્વરૂપ આનંદ પ્રજ્ઞાના આનંદથી શ્રેષ્ઠ છે. સ્વર્ગથી માંડી પ્રજ્ઞલોક સૂધી જેટલા વિષયજન્ય આનંદ છે, તે સર્વ આનંદના કરતાં આત્મસ્વરૂપ આનંદ વધારે છે. આ આનંદસ્વરૂપ આત્માનો સાક્ષાત્કાર થવા માટે શ્રવણાદિ સાધનની જરૂર છે. વિષયજન્ય આનંદ કુતરૂં હાડકું આવે છે તથા તેથી જે આનંદ થાય છે તેના સરખો છે. જ્યારે કુતરૂં હાડકું આવે છે ત્યારે તેના કાંટા પોતાની જાંઘમાં લાગે છે. આથી પોતાના સુખમાંથી લોહી નીકળે છે. આ લોહી કુતરારાને ગળ્યું લાગે છે તથા તેને સ્વાદ આવે છે. આ જ પ્રમાણે નો આનંદ વિષયજન્ય સુખનો છે. ચિત્તશુદ્ધિને માટે આહાર શુદ્ધિની આવશ્યકતા ઘણી જ જરૂરની છે. “જેવું અન્ન તેવો જોડકાર” આ કહેવત ખરી છે. સર્વ ઇન્દ્રિયોનું સ્વામી મન છે. વળી મન અન્નનું બનેલું છે. આથી કહ્યું છે કે, જે અન્નનું ભક્ષણ કરવામાં આવે છે, તે ત્રણરૂપે થાય છે. સ્થૂલભાગ નરકરૂપે થાય છે, મધ્યમભાગ માંસરૂપે બને છે તથા સૂક્ષ્મભાગ મનરૂપે થાય છે. આથી સાત્વિક આહાર ખાવાથી મન પણ સાત્વિક બને છે. વળી જે જળ પીવામાં આવે છે તે પણ ત્રણ રૂપે થાય છે, સ્થૂલભાગ મૂત્રરૂપે થાય છે, મધ્યમભાગ લોહીરૂપે થાય છે તથા સૂક્ષ્મભાગ પ્રાણરૂપે

અને છે. તેજ અર્થાત્ ધૃતાદિ પદાર્થ ખાવાવડે તે ત્રણરૂપે થાય છે. સ્થૂળભાગ હાડકારૂપે થાય છે, મધ્યમભાગ મજ્જારૂપે થાય છે તથા સૂક્ષ્મભાગ વાણીરૂપે થાય છે. આ રીતે મન, પ્રાણ તથા વાણી અનુક્રમે અન્ન, જળ તથા તેજના ભક્ષણથી થએલાં છે. આના સંબંધમાં એક દૃષ્ટાંત કહું, તે હે મૈત્રેયી ! તું સાંભળ.

બે બ્રાહ્મણો કાશી ગયા તથા ત્યાંથી સંપૂર્ણ કર્મકાંડ વિદ્યા શીખી પોતાને ગામ આવ્યા. ત્યાંથી આવ્યા પછી તેઓએ પોતાના બાપદાદાની વૃત્તિ, જે યજ્ઞમાનવૃત્તિની હતી, તે કરવા માંડી. આ બેઉ બ્રાહ્મણો સગા ભાઈ થતા હતા. બેઉ એકઠા જ રહેતા હતા તથા જમતા હતા. પહેલાજ પ્રસંગે પોતાના યજ્ઞમાનમાં કોઈ મરણ પામ્યું હશે. આ બ્રાહ્મણ ભાઈઓમાંથી એક ભાઈ ઘેર રસોઈ કરવા રહ્યો તથા બીજો ભાઈ એકાદશાહ સરાવવા ગયો. હવે એકાદશાહ જેવું કર્મ, એટલે ઘેર આવતાં છેક સાંજ પડી. ત્યાં શ્રાદ્ધ અડધું થયું હશે, તેવામાં બ્રાહ્મણભાઈને બૂખ લાગી. આથી પ્રેતાત્નમાંહે જે કાંઈ ખરફી આદિ લાવ્યા હશે, તે ખાઈ લઈ લુખને શાંત કરી. હવે શ્રાદ્ધ સારી રહ્યા પછી બ્રાહ્મણભાઈ ઘેર આવ્યા. ત્યાં ઘેર આવી ઝોળી લાવીને મૂકી તથા પોતાના મોટા ભાઈએ જે રસોઈ કરી હતી, તે ખાવા માટે પ્રથમ સ્નાન કરવા કૂવા ઉપર ગયો. ત્યાં ગામનાં ઘણાં માણસો પાણી ભરતાં હતાં તથા આ બ્રાહ્મણભાઈ પણ ત્યાં નહાવા આવ્યા. બેરાંઓ આઘાં ખસતાં નહિ હોવાથી તથા આ બ્રાહ્મણભાઈને છાંટા ઉડવાના ભયથી બ્રાહ્મણે કહું કે, અરે ભાઈઓ ! તમે આઘાં ખસી જાઓ. મને અડકશો તો તમારે

નહાવું પડશે. હું તો જાતે શૂદ્ર જાતિનો છું. પછી સ્નાન કરી આભ્યા પછી બેઠે ભાઇઓએ સાથે લોજન કર્યું. લોજન કરી રહ્યા પછી સાંજના નાના ભાઇએ મોટા ભાઇને કહ્યું કે, ચાલ ભાઇ, આજે આપણે ગામમાં ફરવા જઇએ. મોટા ભાઇને વહેમ ગયો કે, કેઈ દિવસ નહિ ને આજે ભાઇની ખુદ્દિ આવી કેમ થઇ હશે. આથી તેણે પોતાના નાના ભાઇને પૂછ્યું કે, મેં રસોઇ કરી તને જમાડ્યા પહેલાં તેં બીજું કંઈ અન્ન લીધું હતું ખરું? નાના ભાઇએ કહ્યું કે, હા ભાઇ, બૂખ ઘણી લાગેલી હોવાથી એકદશાહ સરાવવા ગયો હતો, ત્યાં જે ખરશી આવી હતી, તે મેં ખાધી હતી. આથી મોટાના મનમાં સજડ વહેમ પેસી ગયો કે, ભાઇની ખુદ્દિમાં આવે ફેરફાર થવાનું કારણ પ્રેતાત્ત છે. આથી તેણે પોતાની યજ્ઞમાનવૃત્તિ બીજાને સોંપી દઈ પોતે યજ્ઞયાગાદિપર જ પોતાનો નિર્વીહ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. હે મૈત્રેયી ! આ મનનાં પાપોને બાળવા માટે જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સિવાય બીજો કેઈ અગ્નિ નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:-

ॐकारं अरणिं कृत्वा प्रणवश्चोत्तरारणि ।

ध्याननिर्मथनाभ्यासा त्पापं दहति पंडितः ॥

અર્થ:-ૐકારને ઉપરની અરણી કરવી તથા પ્રણવને નીચેની અરણિ કરવી. વળી ધ્યાનરૂપી મંથનઠંડવડે ખૂબ ઘર્ષણ કરવાથી જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ શરીરને સાબુવડે અથવા જળવડે હમેશ સ્નાન કરવાથી મનનો મેલ જતો નથી. આના સંબંધમાં એક બીજું દૃષ્ટાંત કહું તે, હે મૈત્રેયી ! તું સાંભળ.

એક કર્મકાંડી બ્રાહ્મણ હતો. આ બ્રાહ્મણ જરાપણ

કશાને અડકાઈ જાય તો સ્નાન કર્યા જ કરે. આ બ્રાહ્મણ આ પ્રમાણે હમેશ સ્નાન કર્યા કરે, છતાં તેના મનનો મેલ નહિ ગયેલો હોવાથી તેના મુખપર જરા પણ તેજસ્વીપણું મળે નહિ. એક વેળા બ્રાહ્મણભાઈ બીજે ગામ ગાડામાં બેસીને ગયા. ત્યાં જવામાં પોતાની સાથે એક બીજો અન્નદયો માણસ બેસી ગયો હતો. રસ્તે ચાલતાં બ્રાહ્મણે પેલા અન્ન-દયાને કહ્યું કે, આપ જ્ઞાતિએ કોણ છો? પેલાએ કહ્યું કે, હું તો જાતનો ચમાર છું. હવે પેલા બ્રાહ્મણભાઈ તો તુરત નીચે ઉતરી પડ્યા. ત્યાં પાસે એક ડૂબો હતો, ત્યાં પોતાની પોટભી વગેરે બોળી સુકવવા નાંખી તથા પોતે પણ સ્નાન કરવા માંડ્યું. એવામાં તે સ્થળેથી એક મહાત્મા જતા હતા. તેમણે પેલા બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે, આપ આમ શા માટે આ બધું કરી રહ્યા છો? બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મને ચાંડાલનો સ્પર્શ થયો, તેથી આ પ્રમાણે કરું છું. મહાત્માએ કહ્યું કે, તમે થોડા કોયલા લાવો. બ્રાહ્મણ થોડા કોયલા લઈ આવ્યો. હવે મહાત્માએ કહ્યું કે, આને સાબુવડે સારી રીતે ધોઈ નાંખો, જેથી એની શ્યામતા જતી રહે. ગમે તેટલીવાર ધોયા કર્યું, પણ કોલસાની શ્યામતા ગઈ નહિ. ત્યાર પછી મહા-ત્માએ કહ્યું કે, હવે એ કોલસા સૂકવી નાંખો. સૂકવ્યા પછી આમાં અગ્નિ મૂકો. આ રીતે કરવાથી કોયલાની રાખ થઈ ગઈ તથા કાળાશને બદલે શ્વેતતા આવી. મહાત્માએ કહ્યું કે, આજ પ્રમાણે મનની શુદ્ધિ માટે જ્ઞાનની જરૂર છે. નહિ કે અહર્નિશ કેવળ સ્નાન જ કર્યા કરવું તથા તેમાં જ પોતાનો સમય ગાળવાની જરૂર છે. આથી જ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે,

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ મસ્મસાત્કુરુતેર્જુન ।

અર્થ:-હે અર્જુન ! જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ જ સર્વ આંતર

પાપોત્તું નિવારણ કરે છે. બાહ્ય ઇન્દ્રિયો તો કેવળ બાહ્ય વિષયોને જ ભેદ શકે છે, પણ આંતરના વિષયોને ભેદ શકતી નથી. આથી જ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે:-

પરાંઞિ જ્ઞાનિ વ્યવૃજત સ્વયંભૂ સ્તસ્માત્પરાજ્ પદયતિ નાંતરાત્મન્ ।

અર્થ:-પરમાત્માએ ઇન્દ્રિયો એવી બનાવી છે કે, જેથી બાહ્ય વિષયોને તે ભેદ શકે છે, પણ આંતરના વિષયોને ભેદ શકતી નથી. આ જ હેતુથી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે,

યતો વાચો નિર્વતન્તે અગ્રાપ્ય મનસા સહ ।

અર્થ:-પરબ્રહ્મ પરમાત્મા મન તથા વાણીને અવિષય છે ” મૈત્રેયી:-હે ભગવન ! આપ એમ કહો છો ત્યારે બીજી શ્રુતિમાં એમ કેમ કહ્યું છે કે,

મનસૌવાનુદ્રવ્યમ્ ।

અર્થ:-મનવડે પરબ્રહ્મ પરમાત્માને સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. માટે આપના કહેવામાં વિરોધ આવે છે, તેનું કેમ ?

મુનિ:-મેં જે ઉપર શ્રુતિનું પ્રમાણ આપ્યું, તે અશુદ્ધ મનને માટે છે, પણ શુદ્ધ મન હોય છે તો તેવડે આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. અર્થાત્ વ્યવહારવાળા મનવડે આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી, પણ મનને પરમાર્થિક સ્વરૂપમાં ભેડવાથી જ્યારે તે ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે ત્યારે તેમાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. આ જગતમાં જેટલી ઉપાધિ છે તે સુખરૂપે નથી, પણ તે પારમાર્થિક સુખનો નાશ કરવાવાળી છે. આના સંબંધમાં એક દૃષ્ટાંત કહું, તે સાંભળ. એક ભક્ત એક મહાત્માને ત્યાં રોજ કથા સાંભળવા જાય.

પણ થોડે વખત થાય કે ગાંડ ઉંચીનીચી કરવા માંડે. મહા-
ત્મા પૂછે કે, કેમ બાઈ ! તું ઉતાવળ કરે છે ? પેલા બકત
કહે કે, આજે લોકડાં થઈ રહ્યાં છે તે લાવવાનાં છે. જો નહિ
લાવું તો છોકરાં બૂખે મરશે, માટે હું જઈ છું. આમ એક
દિવસ એક નિમિત્ત તો બીજે દિવસે બીજી ઉપાધિને લઈ
પેલા બકતથી સત્સંગનો લાભ વધારે વખત લઈ શકાય નહિ.
પેલા મહાત્માએ જણ્યું કે, આને શ્રીપુત્રાદિમાં આસક્તિ થયી
છે, માટે તે આસક્તિ છોડાવવી જોઈએ. આથી જ શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે કે;

નિઃસંગતા મુક્તિપદં યતીનાં સંગાદશેષાઃ પ્રમથન્તિ દોષાઃ ।

આરુઢયોગોઽપિ નિપાત્યતેઽન્નઃ સત્તેન યોગી ક્ષિપ્તાર્થસિદ્ધિઃ ॥

શ્રી, પુત્ર તથા ધન આદિનો ત્યાગ કરવો, તે જ સંન્યા-
સીઓને મોક્ષનો માર્ગ છે. શ્રી આદિનો સંગ મોટા યોગીને
પણ યોગબળ કરે છે. જેને યોગી થવાની ઈચ્છા હોય, તેને
આસંગ યોગથી બળત કરે, તેમાં તો શું જ કહેવું ?” હવે તેણે
પોતાના પેલા બકતને કહ્યું કે, બાઈ, મારે બહારગામ જવું
છે તથા મારી સાથે એક માણસ જોઈએ. તું મારી સાથે આવે
તો ઘણું સાફ થાય. પેલા બાઈએ કહ્યું કે, હું આવું તો
ખરો, પણ છોકરાંનું તથા બેરીનું શું થાય ? મહારાજ કહે કે,
આપણે બે દિવસમાં ચાલ્યા આવીશું. પેલા બકતે હા પાડી.
મહારાજશ્રી બે દિવસ ત્યાં રહ્યા. તેવામાં મહારાજશ્રીએ જ
બકતની બેરીપર કાગળ લખી લીધો કે, મારા બકતને સર્પડંશ
થવાથી મરણને શરણ થયો છે. પોતાના બકતને તેણે કહ્યું કે, હું
આ પ્રમાણે કાગળ લખું છું. પછી તારે વિશે કેવી ભક્તિ છે
તે તું જો. પેલી સ્ત્રીએ પોતાના સ્વાર્થને ખાતર રડાકટ વગેરે

કરી. એમ કરતાં તેર દિવસ પૂરા થયા. છોકરાં પાસે ત્રયોદશાહ વગેરે કરાવ્યાં. હવે મહાત્માએ કહ્યું કે, ચાલ આજે હવે આપણે આપણા સ્થાનપ્રતિ જઇએ.

હવે ત્યાં ગામમાં પેલા ભક્તનાં છોકરાં તથા ઝૈરીનાપર ગામના લોકોને દયા આવવાથી તે બાઇને ઘણાને ત્યાંથી દળણું દળાવવા આદ્યું આવે. વળી તેના છોકરાને કટલાક જણાઓએ નબાપા જણી, પોતાને ત્યાં નોકરીએ રાખ્યા. આથી પેલો ભક્ત જ્યારે ઘેર હતો ત્યારે તેઓનું જે રીતે પોષણ ચાલતું હતું, તે કરતાં પણ વધારે સારી રીતે પોષણ થવા લાગ્યું. તેઓ મહિના માસમાં ઉલટાં પાંચ પૈસે સુખી થયાં. એક મહિના કેડે પેલા મહાત્મા તથા ભક્ત ગામમાં આવ્યા. રાતના મહાત્માએ કહ્યું કે, તું તારી ઝૈરીની ખબર લઈ આવ કે તેની સ્થિતિ કેવી છે? પેલો ભક્ત ઘેર ગયો તથા બારણાં ઠોક્યાં. એટલે ઘરનાં માણસોએ પૂછ્યું કે, કોણ છે? ત્યારે પેલાએ કહ્યું કે, હું ફલાણો, દીકરા ! બારણું ઉઘાડ. એટલે છોકરાં પોતાની મા પાસે દોડી ગયાં તથા માને કહેવા લાગ્યાં કે, અમારા બાપા તો મરી ગયા ને હવે ક્યાંથી આવ્યા ? એટલે ઘરમાં બેઠાં જ પેલી ઝૈરીએ કહ્યું કે, અરે ભૂતા! તું મારાં છોકરાંને શું બીવડાવવા આવ્યો છે ? ચાલ, તારે રસ્તે ચાલ્યો જા. નહિ તો તારા મોઢા આગળ મરયાંની ધૂણી કરવી પડશે. પેલાએ ઘણું કહ્યું, પણ ઝૈરી તથા છોકરાંએ બારણું ઉઘાડ્યું નહિ. વળી વધારામાં તેની ઝૈરીએ કહ્યું કે તું જીવતો હતો, તે વખતમાં અમે જેવાં સુખી હતાં, તે કરતાં હાલમાં અમે વધારે સુખી છીએ. આ શબ્દ સાંભળતાં પેલાના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું. તે મહાત્માની પાસે ગયો

તથા કહ્યું કે, હું મારું મારું કરું છું, પણ તે ફાકટ છે. ખેરી છોકરાં વગેરે સૌ સ્વાર્થનાં સગાં છે. માટે મારે હવે ઘેર જવું નથી. પણ મારે તો મારો સમય હવે ઇશ્વરભજનમાં જ ગાળવો છે. માટે આસક્તિજ અનર્થનું મૂળ છે. જેવી શ્રી પુત્રાદિ ઉપાધિપર આસક્તિ ખોટી છે, તેમ જડ વસ્તુપર પણ આસક્તિ મનુષ્યને બંધનમાં નાંખનારી છે. આ સંબંધમાં એક પરમહંસ વ્રત ધારણ કરતા, પણ મનનો મેલ નહિ ગયેલા એક સંન્યાસીનું દૃષ્ટાંત લઈએ. એક સંન્યાસી ગામમાં બિલા કાઢવા જાય તથા રાતના પોતાની પર્ણકુટીમાં ગામ બહાર આવી સૂવે. હવે લોકો સંન્યાસીને કપડાં આપે. પેલો સંન્યાસી કપડાં એકઠાં કર્યા કરે, પણ ઉંઢરો વધારે થવાથી તેઓએ સંન્યાસીનાં કપડાં કરડવા માંડ્યાં. આથી તેણે એક બીલાડી પાળી, કે જેથી ઉંઢરનું જોર ઓછું થાય. હવે બીલાડીને ઘરમાં બાંધી રાખવાથી તે ભૂખે મરવા લાગી. આથી તેને દૂધ પાવા એક ગાય રાખી. ગાયને દોવા ગામમાંથી એક માણસને બોલાવતા. ગાયને ચરવા માટે મઠીની આગળપાછળ ઘાસ ઉગાવવા માંડ્યું તથા ત્યાં થોડું ઘણું અનાજ પણ વાવવા માંડ્યું. ગામના ઠાકોરે આ જોઈ તે ખેતરપર કર નાંખ્યો. એક વેળા સંન્યાસીની ગફલતીથી અનાજ વવાયું નહિ. આથી આગળપાછળ અનાજ થયું, પણ એના ખેતરમાં ન થયું. ઠાકોરનાં માણસોએ પેલા સંન્યાસી જૂઠું બોલે છે, એમ માની તેને કેદ કર્યો. અહો જડઉપાધિપર પણ આસક્તિ રાખવાથી કેવી સ્થિતિમાં તેને આવવું પડ્યું ! હે મૈત્રેયી ! શ્રુતિમાં આત્મજ્ઞાન માટે શુરૂ કરવાવા સંબંધમાં કહ્યું છે કે;

આચાર્યવાન્ પુરુષો વેદ ।

અર્થ:—શુરૂ જેને હોય છે તેનેજ આત્માનો સ.ક્ષાત્કાર.

થઈ શકે છે. તેમાં પણ ગુરૂ પ્રદ્ધનિષ્ઠ તથા શ્રોત્રિય હોવો જોઈએ. કારણ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે,

સ સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠં ગુરુમેવાભિગચ્છેત્ ।

શ્રોત્રિય તથા પ્રદ્ધનિષ્ઠ એવા ગુરૂ પાસે હાથમાં સમિ-
ધની જુડી લઈ જ્ઞાન લેવા જવું જોઈએ. જો ગુરૂ પ્રદ્ધનિષ્ઠ
હોય છે તો તેના પૂજનવડે શિષ્યના ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે.
કારણ કે આપસ્તંબમાં કહ્યું છે કે;

તસ્ય પુત્રાવાયમુપયાન્તિ સુદૃઢઃ સાધુકૃત્ય દિષન્તઃ પાપ-
કૃત્યમ્ ।

જે પ્રદ્ધનિષ્ઠ છે તેનો જે પૈસો હોય છે તેનો ઉપભોગ
તેનાં ખેરી છોકરાં લે છે, તેનું જે પુણ્ય હોય છે તેના ભાગી
તેની ઉપાસના કરનારા થાય છે તથા તેવા પ્રદ્ધનિષ્ઠપર
જે દ્વેષ કરે છે તે તેના પાપના ભાગી થાય છે. આથી
પ્રદ્ધનિષ્ઠનાં પુણ્ય તથા પાપ જતાં રહેતાં હોવાથી તે નિર્લેપ
થઈ મોક્ષને યોગ્ય થાય છે. અર્ધદગ્ધ ગુરૂ નકામા છે. આ
સંબંધી હું તને એક દૃષ્ટાંત કહું, તે સાંભળ.

એક ધનાઢય ગૃહસ્થ પોતાની પાછળ બે છોકરા તેમજ
એક છોકરી તથા વિધવા સ્ત્રીને મૂકી મરી ગયો. મરતાં
અગાઉ પેલા બીચારને હેડકી આવવા માંડી. આ વખતે તેના
છોકરાએ તથા ખેરીએ આવી પેલા ડોસાને પૂછ્યું કે, કાકા
કંઈ કહેવું છે ? આપે પૈસા બેસાની શી વ્યવસ્થા કરી છે ?
પેલા ડોસાએ ન સમજાય એવે ખોખરે અવાજે કહ્યું કે, મારા
જે પૈસા છે તે મારા ચોપડામાં છે, પણ બીજે ઠેકાણે નથી.
આમ કરતાં પેલા ડોસો મરી ગયો. મરણ બાદ તેની સર્વ

ક્રિયા વગેરે બેરી છોકરાઓ કરી. ચોપડામાં શું પેસા છે, તે કાંઈએ પશુ જોયા નહિ. જે પ્રમાણે વ્યાપાર ચાલતો હતો, તે જ પ્રમાણે ચલાવ્યા કયો. એક વેળા વ્યાપારમાં ઘલાઈ જવાથી પેસા માટે ટાંચ પડવા માંડી. આથી છોકરાઓએ તીબેરીમાંથી ચોપડા કઢાવ્યા તથા પેલા ડોસા પેસા ચોપડામાં રાખી ગયા છે, તે જોવા લાગ્યા. ચોપડા વાંચતાં વાંચતાં એક ઠેકાણે એમ આવ્યું કે, આપણા ધરના મંદિરના શિખરમાં અખાડ સુદ ૧૫ ને દિવસે બરોળના બરોળર બારવાગતે એક લાખ સોનામહોર ફાટી છે. છોકરાઓએ આ વાંચી શિખર તોડાવવા નિશ્ચય કયો. ગામના કેટલાક લોક છોકરા પાસે આવ્યા તથા ચોપડો મંગાવ્યો. ચોપડા પ્રમાણે સોનામહોર શિખરમાં હોવી જોઈએ. પશુ તે જોનારાના પોતાના જ મનમાં સંશય થયો કે, આટલા સરખા નાના શિખરમાં આટલી બધી સોનામહોર કેવી રીતે રહી શકે? માટે લખેલું બૂલ ભરેલું હોવું જોઈએ. તેઓએ કહ્યું કે, બાઈ, અમને તો સંશય થાય છે. કેટલાક દિવસ સૂધી આ પ્રમાણે નો ઘાઘાડુવો ચાલ્યા કયો. ગામમાંથી એવામાં એક વૃદ્ધ વ્યાપારી તે છોકરાને ત્યાં ગયો. ચોપડા મંગાવ્યા. વાંચ્યા પછી પેલા વૃદ્ધ વેપારીએ વિચાર કયો કે, આમાં દિવસ તથા કલાકનો સમય આપેલો છે. જો કેવળ શિખરમાં જ પેસા હોત તો સમય આપવાની કશી જરૂર ન હતી. માટે પેલા છોકરાઓને કહ્યું કે, અખાડ સુદ ૧૫ આવે ત્યારે મારી પાસે આવજો, પછી ધન જોઈશું. એમ કરતાં અખાડ સુદ ૧૫ આવી. છોકરાઓ પેલા વૃદ્ધ વેપારી પાસે ગયા. પેલા વેપારી બરોળર અગીઆરને સુમારે શિખર આગળ ગયો. પછી જેવા બરોળર બાર વાગ્યા, કે તેજ વખતે

તે શિખરની છાયા જેટલા જમીનના ભાગમાં પડતી હશે, તેટલા ભાગને ખોદાવવા કહ્યું. તે ભાગ ખોદાવતાં તેમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય મળી આવ્યું. ચોપડાની માફક શાસ્ત્રના જોનારા તો ઘણા છે. પણ ઘણાખરા પેલા સંશયાત્માવાળા છે. વળી સંશયાત્મા શુરૂ અર્ધાઠગ્ધ છે. તેનાથી કોઈ દિવસ કલ્યાણ થઈ શકેતું નથી. પણ પેલા વૃદ્ધ વેપારીની માફક જ્યારે ખરો સફ્ફુર મળી આવે છે, ત્યારે જ ખરો માર્ગ જાણવામાં આવે છે તથા શિષ્યને મોક્ષના માર્ગ પ્રતિ લઈ જઈ શકે છે. વળી સત્સંગ, એ જ મુખ્ય ચિત્તની શુદ્ધિનું કારણ છે. આથી જ કહ્યું છે કે:-

અંધૌ વિધો વધૂમુલે ફણિનાં નિવાસે સ્વર્ગે સુધા વસતિ
વૈ વિબુધા વદન્તિ । ક્ષારં ક્ષયી પતિમૃતં ગરલં પતન્તિ કંઠે
સુધા વસતિ વૈ ભગવજ્જનાનાં ।

અર્થ:-સમુદ્રમાં અમૃત રહે છે, ત્યારે સાગર ખારો કેમ? તેમ નહિ તો ચંદ્રમાંમાં અમૃત ખરો કે નહિ. જો ચંદ્રમાંમાં અમૃત હોય તો તેનામાં દિવસે દિવસે ક્ષય કેમ થાય છે? જો ચંદ્રમાં અમૃત નથી તો સ્ત્રીના મુખમાં ખરું કે નહિ? જો તેમ હોય તો સ્ત્રીનો પતિ મરી કેમ જાય છે? વાફ, સ્ત્રીમાં નથી, પણ નાગલોકમાં તો અમૃત ખરું કે નહિ? જો નાગ લોકમાં અમૃત હોય તો નાગના મુખમાં ઝેર કેમ છે? જો નાગ લોકમાં અમૃત નથી તો સ્વર્ગમાં તો અમૃત ખરું કે નહિ? જો સ્વર્ગમાં અમૃત હોય તો પુણ્યવાનનું પુણ્ય પૂરું થવે તે પૃથ્વીપર પડવા ન જોઈએ. ત્યારે અમૃત કયાં છે? અમૃત સત્પુરુષોના કંઠમાં છે, કે જેનો સંગ કરવાથી અક્ષય તૃપ્તિ થાય છે. આથીજ સત્સંગને સમજા કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણેલ

છે. આના સંબંધમાં આ સત્સંગના મહિમા સંબંધી એક કૃષ્ણાંત કહું તે, હે મિત્રેયી ! તું સાંભળ. એક સોની હતો. તે પોતાના સોનીના ધંધામાં એવો તો કુશળ હતો, કે બાગ્યેજ તેના હાથે કોઈ સોનાની ઘાલમેલમાંથી બચી જાય. આ સોનીને એકજ પુત્ર હતો. તે પણ પોતાના પિતાની દુકાનપર બેસી, સોનું ગાળવા બગેરેનો ધંધો સારી રીતે ચલાવતો હતો. પેલા વૃદ્ધ સોની પરમેશ્વરની પણ બીક રાખે નહિ. આમ કરતાં તે માંદો થયો તથા પોતાના છોકરાને પોતાની પાસે બોલાવી, તેણે શિખામણ આપવા માંડી કે, બેટા, તારે કોઈ પણ દિવસ ઇશ્વરસંબંધી કથા થતી હોય ત્યાં જવું નહિ. તેવા માર્ગ આગળથી પણ જવું નહિ. જો તું આ પ્રમાણે તું મને વચન આપે તો મારો જીવ ગતે જાય. પેલા છોકરાએ કહ્યું કે, પિતાજી ! આપના કહેવા પ્રમાણે કોઈ પણ સ્થળે કથા સાંભળવા નહિ જાઉં. એમ કહેતાં પેલા વૃદ્ધ સોનીનો જીવ ગયો. પછી છોકરો પણ પોતાના પિતાની માફક પોતાનો ધંધો કરતો હતો. એક વેળા એક ચોર રાજાના કોઠારમાં ખાતર પાડી કેટલુંક ધન ચોરી ગયો તથા તે ધનને એક ઘોડાપર લાદી ત્યાંથી ચાલી જવા માંડ્યું. પણ એટલામાં રાજાનાં માણસો જાગી ઉઠવાથી તેઓ, પેલા ચોરની પૂઠ પડયા. ચોરે જાણ્યું કે, હવે કોઈ ઠેકાણે ધન મૂકી જવું તે સારું છે. આથી સોનીવાડામાં પેલા સોનીના ઘરમાં તેણે સઘળું ધન નાંખ્યું તથા કહ્યું કે, આ ધન તું સાચવ તથા મને એકતારા ભોંયરામાં સંતાડી રાખ. પેલા સોનીએ હા પાડી. હવે રાજાનાં માણસોએ જાણ્યું કે, સોનીવાડામાં ગયું છે, પણ કયા ઘરમાં તે ગયું હશે, તેની ખબર પડે નહિ. રાજાએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે, જે કોઈ આ ધન પકડી આપશે, તેને એકલાખ રૂપીઆ આપીશ.

ત્યાં રાંજવાડામાં રહેનારી ગુણિકાએ આ બીડું ઝંડાયું. તેણે બીલડીના વેશ લીધો તથા સોનીવાડામાં જઈ કહ્યું કે, જે મને ઘોડાનું માંસ આપે તો તેનું કલ્યાણ થાય. કારણ મારા છોકરાને દવામાં બેઠાએ છે. ભોગભોગે પેલો સોની કોઈ કામ-સર બહારગામ ગયેલો તથા તેની સ્ત્રી ઘરમાં એકલી હતી. તેણે બહુ ઠેકાણે, આપણે ભોંયરામાં જે ચોરને રાખ્યો છે તેનું ધન તથા ઘોડો આપણે રાખ્યાં છે. વળી ઘોડાને મારી આપણા વાડામાં તેનું શરીર ફાટ્યું છે. માટે તે ખોદી તેમાંથી આને માંસ આપું. આ રીતે પેલી સ્ત્રીએ ઘોડાનું માંસ આપ્યું. પેલી ગુણિકાએ પેલી સ્ત્રીને આશીર્વાદ આપ્યો તથા તેના ઘરપર વાંકસાથીઓ કયો. હવે ગુણિકાએ કહ્યું કે, મેં ચોરને પકડ્યો છે. રાજના માણસ સહિત તે સોનીવાડામાં દેખાડવા આવી. પણ તેટલા વખતમાં સોની ઘેર આવી ગયેલો તથા તે સમજી ગયો. તેથી તે સરખીજ નિશાની કેટલાએક ઘરપર કરી. આથી ગુણિકા શરમાઈ ગઈ. હવે ગુણિકાએ કહ્યું કે, હું બીજો ઉપાય કરીને પણ પકડી આપીશ. તેણીએ કહ્યું કે, આપનો પાળેલો જે વાઘ છે, તેપર બેસવા મને પરવાનગી આપો. રાજાએ હા પાડી. છટા કેશ મૂકી માથાપર પીએળ કાઢી હાથમાં ખડ્ગ તથા ત્રિશૂળ લઈ વાઘપર સ્વારી કરતી સોનીલોકના મોડોલામાં જઈ બૂમ મારી કે, હું વાઘેશ્વરી તમો સઘળાઓને ખાઈ જઈશ. કારણ તમોને ચોર લોક તરફથી પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું છે, છતાં તેમાંથી પૈસા લઈ મને હોમ આપતા નથી. પેલા સોનીએ બહુ ઠેકાણે, ખચીત આ વાઘેશ્વરી મને ખાઈ જશે. તેણે કહ્યું કે, હું હોમ કરીશ. પણ તમે તમારે સ્થાને, હે માતા ! પધારો. આ વખતે જતી વખતે માતાએ જમીનપર પગ મૂકી આલવા માંડ્યું. એક વેળા તે સોની એક ટેકરાપરથી જતો

હતો, તેવામાં કયામાં વાત ચાલતી હતી કે, કોઈ દિવસ દેવ-
લોક જમીનપર ચાલતા નથી. આ વખતે જો કે સોની તો
કાનમાં આંગળી ઘાલી ચાલતો હતો, પણ પગમાં કાંટો વાગ-
વાથી આટલી વાત તેના સાંભળવામાં આવી. આ જ વાતનું તે
સોનીને આ વખતે સ્મરણ થયું. તેણે તુરતજ પેલા વાઘને
તેમજ પેલી ગુણિકાને ચોર પાસે સ્વધામ પહોંચાડી દેવડાવ્યા.
ત્યાર બાદ પેલા રાજાએ ગામમાં બીજે દિવસે ઢંઢેરો પીટાવ્યો
કે, જો કોઈ મને આ ચોર ઝાલી આપશે, તેને હું મારું
અર્ધું રાજ્ય આપીશ. આ જ વખતે પેલા સોની રાજા
પાસે ગયો તથા પોતે સઘળી વાત રાજાને કહી સંભળાવી.
રાજાએ કહ્યું કે, મારા વચન પ્રમાણે તે ચોર તથા તને અર્ધું
રાજ્ય આપું છું. તમે વહેંચી લ્યો. આજ વખતે પેલા સોની-
ના મનમાં આવ્યું કે, જ્યારે આટલા બે જ શબ્દ કાને પડ-
વાથી આટલા બધા અનહુલ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે તો
પછી હમેશ સત્સંગ કરવાથી શું નહિ મળે ? તે જ પ્રમાણે
પેલા ચોરે પણ પોતાનો ચોરીનો ધંધો સોનીના સંગથી
છોડી દીધો. હે મૈત્રેયી ! આ પ્રમાણે સત્સંગ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

આયમહિલાઓ ! આ સદ્ઉપદેશમાંથી થોડું ઘણું પણ
સમજી, આના દશમા ભાગમાં કદા પ્રમાણે પણ ચાલશે તો
હું મારો પ્રયાસ સફળ થયેલો સમજીશ. જો કે સઘળા જ
શાસ્ત્રના નિયમો પાળી શકાવા અશક્ય છે, પણ યત્કિંચિત્
પળાય તો તેથી આપણી આયમ ભવિષ્યની પ્રજાને ઘણો જ
ફાયદો થાય તથા વર્ણસંકરતા થતી અટકે. આટલું કહી હવે
હું મારી કલમ અહીંથી સમાપ્ત કરું છું.

સમાપ્ત.

જાહેજખખર.

સી. સી. શાસ્ત્રીકૃત અન્ય ગ્રંથો.

(૧) આત્મપુરાણુ:—સંસારની દીવાદાંડીરૂપ આ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથના બહાર અધ્યાય છે. લગભગ ૩૨) ઉપનિષદોનું આમાં વર્ણન છે. ગ્રંથ ઘણો જ ઉત્તમ છે. પ્રથમ પંચીકરણ વાંચ્યા પછી તથા આત્મપુરાણુ વાંચ્યા પછી ઉપનિષદોને કોઈ અમુક જો વાંચે તો તેને સારી સમજણ પડે એમ છે.

કોમત રૂા ૮-૦-૦, ટપાલ ખર્ચ જુદું.

(૨) બ્રહ્મસૂત્ર અલિત શારીરક—શાંકર બાણ્ય:—ગુરૂ શિષ્યના સંવાદરૂપે બહાર પાડવામાં આવેલ છે. શ્રી શંકર ભગવાનની દીકામાં જ્યાં પૂર્વપક્ષ તથા ઉત્તર પક્ષ લીધો છે, ત્યાં આ પુસ્તકમાં ગુરૂ શિષ્યનો વાદ લીધો છે. જે વેદાંત દર્શન કહેવાય છે તે આ જ છે. આથી અન્ય કોઈ જાણવા યોગ્ય નથી. સર્વ દર્શનોની સમાપ્તિ વેદાંતદર્શનમાં અર્થાત્ ઉત્તર મીમાંસામાં થાય છે. આના ચાર અધ્યાય છે. પ્રથમમાં શ્રવણ સંબંધી, બીજામાં મનન સંબંધી, ત્રીજામાં નિદિધ્યાસન સંબંધી તથા ચોથામાં મોક્ષસંબંધી, નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આમાં ઉપનિષદોમાં જે જે પૃથક્તા જણાય છે, તેનું સારી રીતે સંમેલન કરવામાં આવેલ છે. આમાં નીચે પ્રમાણેના વિષયો છે. જેવા કે:—

અધ્યાય ૧૯૦

જિજ્ઞાસનિરૂપણ

લક્ષણનિરૂપણ

બ્રહ્મના લક્ષણમાં શાસ્ત્રનું પ્રમાણ

આત્માનું ચિદરૂપે નિરૂપણ

મનોમયથી બ્રહ્માપાસના

ગુણોમાં બ્રહ્મરૂપતા

જૂતોના ધર્મો પરમાત્મામાં

અક્ષર સર્વના આધારરૂપે

પરાપર બ્રહ્મનિરૂપણ

દહરાકાશ પરનેશ્વરરૂપે

દહરાકાશ ધારણકર્તારૂપે

દહરાકાશનું શ્રુતિમાં નિરૂપણ

જીવભાવ કયારે ટળે ?

અંતરાકાશનું અલ્પપણ

દહરાકાશ મહાકાશરૂપે

આત્મા પ્રાણરૂપે

પરમાત્મા અંશુષ્ઠરૂપે

મનુષ્યનો અધિકાર

દેવોનો અધિકાર

દ્વિતીય અધ્યાય

બ્રહ્મ ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપે

સાંખ્યનાં તત્ત્વો પ્રમાણરૂપે

યોગનું નિરાકરણ

જોવા માત્રથી વિલક્ષણતા

અસતનો અર્થ અવ્યક્ત

કાર્મણના લક્ષ્ય કારણમાં અશુદ્ધિ

આદ્યણુમાં કારણતાશ્રુતિ પ્રમાણ

બ્રહ્મ જગતના કારણરૂપે

આત્મામાં તદ્દનો અભાવ

વૈશેષિકનું ખંડન

ભોક્તા ભોગ્યથી ભિન્ન થશે

કાર્ય તથા કારણ એકરૂપે

કારણને લઈ કાર્યતા

કાર્યનું કારણમાં અસ્તિત્વ

ઉત્પત્તિ પૂર્વે કાર્યનું અસ્તિત્વ

સાંખ્યદર્શન શ્રુતિથી વિરુદ્ધ

સૃષ્ટિના ક્રમનો અભાવ

આણુવાદનો અભાવ

સૃષ્ટિના પ્રભવાદિ નિત્યસિદ્ધ

પરમાણુઓનું રૂપાદિપણ

પરમણુ વાદનું ખંડન

ઉત્પત્તિમાં અવિદ્યાદિ કારણ

સંઘાતના કારણનો અભાવ

કાર્ય કારણનો સમાનકાળ

વિનાશનો અભાવ

બોદ્ધ અપ્રમાણરૂપે

આકાશમાં વસ્તુત્વનું જ્ઞાન

આત્માની નિત્યતા

તેજમાંથી જળની ઉત્પત્તિ

પૃથ્વી અન્નરૂપે

સર્વમાં ધૃશ્વરનું અંતર્યામીત્વ

ઉત્પત્તિથી પ્રલયનો ઉલ્લેખ કેમ

વિજ્ઞાન તથા મનની ઉત્પત્તિ

જન્મ તથા મરણ દેહને લીધે
આત્મામાં ઉત્પત્તિનો અભાવ
આત્મા નિત્ય ચૈતન્ય સ્વરૂપે
શું જીવને પરિચિતતા છે ?
શું જીવ અણુરૂપે ?
આત્માની સ્થિતિ હૃદયમાં
આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપે
શ્રુતિનું પ્રમાણ
જળાદિનો વિશેષ ઉપદેશ

તૃતીય અધ્યાય.

જીવનો સૂક્ષ્મ જૂત સાથે સંબંધ
જળ ત્રણ પ્રકારના કાર્યરૂપે
પ્રાણની ગતિ
અગ્નિ આદિમાં પ્રાણની ગતિ
અદ્વાયી જળનું અણુ
છળિ કરનારનું પ્રયાણ
અણનું સ્વરૂપ
અણનો સાક્ષાત્કાર કયારે ?

આત્માની એક્યતા
જીવની અનંત સાથે એક્યતા
ઉપાધિને લીધે બેદભાવ
પ્રકાશ તથા આભયની એકતા
બંધ હોય ત્યાંજ મોક્ષતા
આત્માથી ભિન્ન કંઈ વસ્તુ છે ?
અદ્વાયી ભિન્ન અન્ય તત્વ
અણમાં અન્યતા

ચતુર્થ અધ્યાય

અવણાદિની વારંવાર આવૃત્તિ
આવૃત્તિમાં શ્રુતિનું પ્રમાણ
છંદર તથા જીવની એકતા
આદિત્યમાં અણદષ્ટિ
ઉદ્ગીચમાં આદિત્યાદિ શુદ્ધિ
ધ્યાનનો પ્રકાર
ચિત્તની એકાગ્રતા
ઉપાસના કયાં સુધી ?

ઇત્યાદિ સર્વ કેવળ અણ સંબંધીનું નિરૂપણ કરેલ છે.
આની કીંમત રૂા ૬) રાખી છે.

પ્રકીર્ણ ઉપનિષદ

સંહિત

(૨) એકાદશોપનિષદ

(શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર)

આપણા આર્ય ધર્મનું રહસ્ય વેદમાં રહેલ છે. કેવલ્ય
મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાવાળું સત્ય જ્ઞાન, જે ખરૂં તત્ત્વજ્ઞાન શાસ્ત્ર

છે, તે કેવળ ઉપનિષદને વિષે જ રહેલ છે. ખરું જોતાં હર્ષનો કેવળ વિજ્ઞાનના વિકાસની વૃદ્ધિ થવા માટે હાકરના પગથીયા-રૂપે છે. આમાં બીજી આવૃત્તિમાં હરેક મંત્રનો અન્વયાર્થ આપવામાં આવ્યો છે.

બૃહદાપ્યક ઉપનિષદ

મૈત્રેય ઉપનિષદ

કૃષ્ણવાસ્ય ઉપનિષદ

આમમ પ્રકરણ

વૈતથ્ય પ્રકરણ

અદૈત પ્રકરણ

અલાત શાંતિ પ્રકરણ

કઠોપનિષદ

મુંડકોપનિષદ

તૈત્તિરિય ઉપનિષદ

ઐતરેય ઉપનિષદ

છાંદોગ્ય ઉપનિષદ

શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ

બ્રહ્મસિંદુ ઉપનિષદ

હંસોપનિષદ

આ રીતે ૧૦૮ ઉપનિષદોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં ગરીબ જિજ્ઞાસુને પણ લેવા સુગમ પડે, માટે આ મોટા પુસ્તકની કીંમત ફક્ત રૂ. ૩૦૮) રાખી છે.

(૩) તત્ત્વાનુસંધાન:—જીવ બ્રહ્મની એકતા સંબંધી જે જ્ઞાન, તેનું નિરૂપણ કરનારો આ ગ્રંથ છે. જેમ બ્રહ્મસૂત્રમાં ચાર અધ્યાય છે તેમ આમાં ચાર અધ્યાય રહેલા છે. પહેલામાં આત્માનું પ્રમેયરૂપે, બીજામાં પ્રમાણરૂપે, ત્રીજામાં પ્રમાણરૂપે તથા ચોથામાં સુક્ષ્મનું નિરૂપણ કર્યું છે. આમાં આત્મજ્ઞાન સંબંધી નીચે પ્રમાણેના વિષયો છે. જેવા કે:—

પ્રથમ પરિચ્છેદ..

તત્પદાર્થનું નિરૂપણ.
તત્ત્વ લક્ષણનું નિરૂપણ
અક્ષિનું સ્વરૂપ લક્ષણ
અક્ષના કારણનું નિરૂપણ
માયાનું સ્વરૂપ
અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ
અજ્ઞાનનું લક્ષણ
અજ્ઞાનમાં પ્રમાણ
અજ્ઞાનના વિભાગનું નિરૂપણ

દ્વિતીય પરિચ્છેદ.

પ્રમાણ નિરૂપણ
વૃત્તિનું સામાન્ય લક્ષણ
અભિવ્યંજકનું લક્ષણ
વૃત્તિના વિભાગનું નિરૂપણ

જીવાગ્રય પ્રમાણનું નિરૂપણ
પ્રમાણનું લક્ષણ
જીવાશ્રિત પ્રમાણના વિભાગ
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનું નિરૂપણ
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનું ફળ
સાક્ષીના સ્વરૂપનું વર્ણન

તૃતીય પરિચ્છેદ.

અપ્રમાણવૃત્તિનું નિરૂપણ
સ્મૃતિના વિભાગનું નિરૂપણ
અનુભૂતિનું નિરૂપણ
અનુભૂતિના વિભાગનું વર્ણન
તત્પદાર્થ જીવાત્મામાં સંશય
મોક્ષના સાધનમાં સંશય
પરમાત્મા જ્ઞાનદંડરૂપે

આ ગ્રંથ વેદાંતના જિજ્ઞાસુને ઘણો ઉપયોગી છે. ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપ આત્માનું નિરૂપણ બહુજ સ્પષ્ટ રીતે કર્યું છે. ગ્રંથની કીમત રૂા ૨૦ રા છે.

(૪) અદૃષ્ટ ફળ દર્શણ:—આ ગ્રંથમાં પ્રારબ્ધ આદિ ફળનું નિરૂપણ કર્યું છે. આમાં ઘણા જૂદી જૂદી રીતના વિષયો છે. આમાં ૧૪ પ્રકરણો છે, જેવાં કે નીતિની પવિત્ર નશી-હતો, પ્રારબ્ધ પુરુષાર્થનો સાચો ભેદ, છઠી ફંદી સોઠના

(૬)

ફેટકા, જ્યોતિષને ખાદે મલદેર વિચિત્ર, સંસ્કારે કો મળે છે તેની હલીલો, સોનેરી ટોળીથી બચવાની કુચી, મહાન વરોની વિચિત્ર કર્મ રેખા, પ્રારબ્ધની વિચિત્ર રચના, ધર્મોદ્ધિગેળવલ નોધતાં સાધનો, પરદેશ ગમનથી થતી અચર, બ્રાજલબ્ધાદિથી નીપજતાં પરિણામ, મહારોની ભાળ, સાચા પ્રેમનું સત્ત્વ, પ્રજા પ્રાધન્યનાં ભજનો. આની કીંમત રૂા ૨૧ રાખી છે.

(૫) શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા:—સ્વામી શ્રી મધુસૂદનની ટીકાનું શબ્દશઃ ભાષાંતર, હરેક પ્રલોકની અવતારશિક્ષા, હેરીંગ, પદ્મછેદ, શબ્દાર્થ તથા ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે મધુસૂદનની ટીકા. કીંમત રૂા ૬ (ટપાલ બુક). [છપાય છે.]

(૬) સુંદરી સૌભાગ્ય:—શ્રીઓને વાંચવાનો અપૂર્વ ગ્રંથ છે. આમાં લગભગ ૫૦ પતિવ્રતા શ્રીઓનાં ચરિત્રો, લગ્નમાં લેવાની પ્રતિજ્ઞા:—વાફાન, અતિથિપૂજન, અગ્નિની પ્રાર્થના, સપ્તપદી, અગ્નિસમક્ષ વરવડે લેવાની પ્રતિજ્ઞા, કન્યાનો કાળ, કન્યાશિક્ષણ, સત્સંગ નિરૂપણ, ગર્વ નિરૂપણ, ક્રોધ વિચાર, સહનશીલતા, શ્રદ્ધાવિચાર, સંતોષ વિચાર, નયન મેળાપ, વિચાર મેળાપ, હૃદય મેળાપ, આત્મ મેળાપ, દંપતી-પરસ્પર ધર્મવિચાર, સ્ત્રીધર્મ, પુરુષધર્મ, યુવતીધર્મવિચાર, સતી શિક્ષા, પતિવ્રતાનો ધર્મ, યુવતીધર્મ આચાર, પતિવ્રતા મહિમા, સુવાસિની વિચાર, પતિ ભક્તિતથી વિમુગ્ધ થતી શ્રીઓની દુર્ગતિ, સુવાસિની દેવપૂજા, વિધિવિચાર, તુલસી પૂજનો વિધિ, પતિપૂજા પ્રયોગ, પતિની પૂજાનું ફળ, સૌભાગ્યવતીને પતિપ્રતિનું નિત્યકર્મ, રજસ્વલા ધર્મ, ગર્ભિણી ધર્મ, વેરાગ્ય ઉપદેશ, વિધવા ધર્મ, આ રીતના વિષયો સાથે

(૭)

લગભગ પંદરથી વીસ ચિત્રો સહિત સ્ત્રીને વાંચવાનું ઉત્તમ પુસ્તક. કિંમત રૂા ૩) ટપાલ જૂડું.

(૭) વિવાહ કૌસુદી:—કર્મ કાંડમાં સૌથી શિશમણિ ગ્રંથ, જેમાં કુવંડીથી લગ્ન સૂધીનું સઘળું કર્મ તેમજ ઉદાપન વિધિ, પૂણું વિવેચન સહિત આપ્યું છે. આ ગ્રંથ હાથમાં રાખી જે કાંઈ કર્મ કરાવવું હોય, તે કરી શકાય એમ છે. કિંમત રૂા ૧ા ટપાલ ખર્ચ જૂડું.

જે કોઈ મારી આખી વેદાંત સીરીઝ માંહેલા ગ્રંથો આ બહેર ખબરમાં જણાવ્યા છે તે લેશે તો તેને પચીસ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે.

મળવાનું ઠેકાણું:— { ઊડાલાલ ચંદ્રશંકર શાસ્ત્રી.
ધર નં ૪૧ નાગરવાણીઆનો માળો
મહારાજનો મોઢરાડો શુભેશ્વર—મુંબઈ.

